

მაცნე

675-ე
1971

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

(141)

675-ე

92

3.1971

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
საზოგადოებრივ მეცნიერებათა
განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Отделение общественных
наук

11673

17818
თბილისი · 1971 · ТБИЛИСИ

МАЦНЕ

ВЕСТНИК

Серия
яЗыка и
літэратурЫ

3.1971

გაცნა

საქართველოს
საბავშვო
საბიბლიოთეკო

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

3.1971

სკეპის

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
ალ. გუბარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.
შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე), გ. წერეთელი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (заместитель редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С., Церетели Г. В.

სიბრტყეზე
დაბეჭდვა

პასუხისმგებელი მდივანი გ. გლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, № 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 9.XI.71; შეკვ. № 1590; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 16,8; საარტიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 15,13; უე 01885; ტირაჟი 1 500.
ფასი 1 მან.

*

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мешинереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

*

საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

●

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Г. ХЕРХЕУЛИДЗЕ, «Голубые роги» в двадцатые годы	7
Г. ШАРАДЗЕ, К вопросу о миниатюрах рукописи поэмы «Витязь в тигровой шкуре» S—5006.	23
И. ГИГИНЕИШВИЛИ, К чтению и толкованию одной строфы поэмы Руставели «Вепхисткаосани»	35
Т. МҒАЛОБЛИШВИЛИ, Об источниках некоторых «Чтений», приписываемых Кириллу Иерусалимскому	59
Э. АВСАДЖАНИШВИЛИ, К вопросу о фольклорных источниках повести А. Казбеги «Хевисбери Гоча»	75
Б. АБАШИДЗЕ, К вопросу о языческих божествах в грузинском народном творчестве	79
М. ИВАНИШВИЛИ, О традиции и новаторстве в романе Хосрови «Шамс о Тогра»	89
Н. СЕСАДЗЕ, История изучения «Пленения Иерусалима»	103
Г. МАХАРОВЛИДЗЕ, К вопросу автоматического перевода с русского языка на грузинский	111
Л. НАДАРЕИШВИЛИ, Об одном общекартвельском корне	124
И. ЧАНТЛАДЗЕ, Наречия места, происходящие от нарицательных и географических имен в сванском языке	129
Е. ДОКВАДЗЕ, Семантическая деривация (русские одушевленные существительные)	145

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Л. АТАНЕЛИШВИЛИ, Греческая криптограмма в грузинской рукописи	159
Г. ДЖАВАХИШВИЛИ, Журнал «Подпольное слово» — орган революционеро-чернышевцев	163

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

А. ОНИАНИ, Э. САРДЖВЕЛАДЗЕ, Против извращения вопросов грузинской топонимики	169
И. КАЛАДЗЕ, Первое критическое издание «Вис о Рамин»	183

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

70-летие со дня рождения редактора журнала «Беди Картлиса»	188
М. ГОГИЧАИШВИЛИ, На сессии, посвященной Антону Багратиони	189
И. ЦАКАДЗЕ, На сессии Совета молодых ученых	190

Аннотации

Новые книги	192
-----------------------	-----

პრიზოლ ხარხულიძე

„ცისფერი ყანწები“ ოციან წლებში

ქართველი სიმბოლისტების გაერთიანება „ცისფერი ყანწები“ ოციანი წლების ჩვენს ლიტერატურულ ცხოვრებაში წარმოადგენდა ყველაზე მეტი ყურადღებისა და აზრთა სხვადასხვაობის საგანს. ეს ვითარება ორი მომენტით იყო შეპირობებული. ჯერ ერთი, აღნიშნული ჯგუფის სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლით (1916 წ., ქუთაისი) ქართულ მწერლობაში ორგანიზაციულად გაფორმდა დასავლეთევროპული წარმოშობის დეკადენტურ-სიმბოლისტური სკოლა, რომელმაც, მიზნად დაისახა რა ეროვნულ ნიადაგზე მოდერნიზმის დამყნობა და ქართული პოეზიის სრული რეფორმაცია, თავისი მოღვაწეობა განაგრძო საბჭოთა საქართველოს პირველ ათწლეულშიც; მეორეც, „ცისფერი ყანწები“ თავის თავს ლიტერატურაში ამკვიდრებდა, უმთავრესად და უპირატესად, ლირიკული პოეზიით. აქ გაერთიანებული იყვნენ უაღრესად ნიჭიერი, ერუდირებული და მოაზროვნე პოეტური ძალები, რომლებიც ყოველ თავიანთ ახლად გამოქვეყნებულ ლექსში თუ კრიტიკულ-პუბლიცისტურ გამოსვლაში ცდილობდნენ ყოფილიყვნენ ორიგინალურნი, რასაც, ზოგიერთ დადებით მომენტთან ერთად, არაიშვიათად აშკარად მიუღებელი ტენდენციებისა და უცნაურობის ელფერი გადაჰკრავდა. არანაკლები მნიშვნელობისაა ის ფაქტი, რომ აღნიშნული სკოლის ფუძემდებლები და ლიდერები, სწორედ, ცნობილი — პოეტები პაოლო იაშვილი და ტიცინ ტაბიძე იყვნენ. აი, ჩვენი ფიქრით, ის ორი ძირითადი ფაქტორი, რაც ქართველი სიმბოლისტებისადმი ასეთ განსაკუთრებულ ყურადღებას განსაზღვრავდა როგორც ლიტერატურული წრეების, ისე მკითხველთა საზოგადოების მხრივ.

ქართველი სიმბოლისტების პირველი ლიტერატურული ორგანო „ცისფერი ყანწები“, რომელიც 1916 წელს ქუთაისში გამოვიდა ორ ნომრად, მასში ნოთაგებული მანიფესტით, საპროგრამო წერილებითა და მხატვრული ნაწარმოებებით საგებობით აშკარად გვამცნობდა თავის შემოქმედებითს კრედოსა და მხატვრულ-პრაქტიკული მიმართულების პრინციპებს. ეს მრწამსი ემყარებოდა მსოფლიოში კარგად ცნობილი სიმბოლისტურ-დეკადენტური სკოლის ესთეტიკურ თეორიას.

სიმბოლოზში, როგორც ლიტერატურულ-მხატვრული მიმართულება, დასავლეთევროპული ბურჟუაზიის სოციალურად დაცემული კლასობრივი იდეოლოგიის პირშეოა. იგი ამოიზარდა ფრანგულ სინამდვილეში გასული საუკუნის მეორე ნახევარში როგორც პარნასული სკოლის თავისებური გაგრძელება, მაგრამ, პარნასიზმისაგან განსხვავებით, იგი უკიდურესი დეკადანსით ხასიათდებოდა, უპირისპირდებოდა ხელოვნების რეალისტურ სტილს, როგორც მისი უარყოფა. რეალიზმის საწინააღმდეგოდ, სიმბოლოზში ასახვის საგნად იხდის არა

გარემო სინამდვილეს თავის ობიექტურ განფენილობაში, არამედ თავის შიერვე შექმნილ არარსებულ სამყაროს, ახდენს სინამდვილის მისტიფიკაციას. მისეული მხატვრული მოდელი ცხოვრებისა აგებულია სიზმარეული ჩვენებების, ირეალური ქვეყნის და სანახევროდ პათოლოგიური წარმოდგენებისა თუ ასოციაციების საფუძველზე. სიმბოლოებით აზროვნება, რაც საერთოდ ხელოვნების ერთ-ერთი ძირითადი მხატვრული მეთოდია, სიმბოლისტიკაში შემოქმედების უმათვრეს ფეტიშურ პრინციპად გაიხადეს და მხატვრულ აზროვნებაში მხოლოდ მას მიანიჭეს პეგემონია. ამის შედეგად მხატვრული სახეები მათს ნაწარმოებებში ხშირად მეტად რთული და არცთუ იოლად ამოსახსნელ ამოცანებად იქცნენ, რაც, რასაკვირველია, ძნელად გასაგებს ხდიდა შემოქმედებითი ფაქტის აზრსა და შინაარსს.

ყოველი მხატვრული მიმდინარეობა, როგორც იდეოლოგიის სპეციფიკური დარგი, თავის შემოქმედებითს პრინციპებს ემყარება და ყოველ მათგანს აქვს თავისი ფილოსოფიური საყრდენი. სიმბოლიზმის ფილოსოფიურ საფუძველს სუბიექტური იდეალიზმი წარმოადგენს. შემთხვევითი არ არის, რომ სიმბოლიზმის უბადლო თეორეტიკოსი ანდრეი ბელი, ადგენს რა ამ ლიტერატურული სკოლის მეცნიერულ პოსტულატს, ყურადღებას ამახვილებს ძირითადად კანტის, შოპენჰაუერისა და ნიცშეს ფილოსოფიურ შეხედულებებზე. პრაორიტეტი მაინც კანტს მიეკუთვნება. კანტის ფორმულა—სავანი თავისთავად და სავანი ჩვენთვის — ესთეტიკაშიც ვრცელდება და პოეზიაც, ამისდა მიხედვით, ყველას საკუთრებას არ შეიძლება წარმოადგენდეს. წმინდა გონების კრიტიკის ავტორის ესთეტიკას უშუალოდ უკავშირდება სიმბოლიზმი. ა. ბელი წერს: „Критицизм—призма, разбивающая свет души на радужные краски. Символизм—обратно поставленная призма, опять собирающая эти радужные краски. Символизм без критицизма и критицизм без символизма охватывали бы мир однобоко: пройдя сквозь призмы символизма и критицизма, мы становимся мудрыми как змеи и незлобивыми, как голуби“¹. ძნელია ისეთ ავტორიტეტებთან კამათი, როგორებიცაა ფილოსოფიაში კანტი და ლიტერატურის თეორიაში ა. ბელი, მაგრამ მატერიალისტურ ესთეტიკაში დადგენილია, რომ ხელოვნება არის არა ცალკეული სუბიექტის სულის პრიზმაში გადამტყდარი სინამდვილე ან ფერთა უშინაარსო ბრჭყვიალი, არამედ გარკვეული სოციალური კატეგორია, რომელიც მოწოდებულია ხალხს ნამდვილი მშვენიერებით გამოწვეული სიხარული მიანიჭოს.

ქართულმა სიმბოლიზმმა მეტ-ნაკლებად აითვისა დასავლეთევროპული და რუსული ამ იდეადენტური სკოლის ძირითადი პრინციპები და მართალია მოგვიანებით, მაგრამ მაინც გაავრცელა იგი ეროვნულ სინამდვილეში. ასე შეიქმნა ჩვენში სიმბოლისტური სკოლა, სადაც წამყვან როლს თამაშობდნენ შემდეგში უკვე კარგად ცნობილი პოეტები: ტიციან ტაბიძე, პაოლო იაშვილი, ვალერიან გაფრინდაშვილი, გიორგი ლეონიძე, კოლაუ ნადირაძე, რაჟდენ გვეტაძე, შალვა აფხაიძე, ნ. მიწიშვილი.

ქართველი სიმბოლისტების მანიფესტი, რომელიც „ცისფერი ყანწების“ პირველ ნომერში დაიბეჭდა, ზარზემით გვაუწყებდა:

¹ А. Белый, Символизм, М., 1910, стр. 20.

„საქართველოს მგოსნებს,
ყველა მეოცნებეს,
ქართველ ხალხს!
ისმინეთ ყველამ ჩვენი ქადაგება...“

საქართველოს ლანდურ არსებას მოვევლინეთ ჩვენ ახალი სხივმოსილობით და ოცნება დაკარგულ ხალხს ვასწავლით განწმენდილ გზას მომავლის ცისფერ ტაძრისაკენ... პირველთქმა ჩვენი არის შხამური, იგი აღუღებულ ფოლადივით დასწვავს თქვენს გულს, უწმინდესი ხელოვანის მტერნო, თქვენ ვისაც არა გწამთ ხელოვანის მეფობა და მისი მაღალა ტახტის წინაშე არ აღიარებთ სამუდამო ქვეშევრდომობას².

„პირველთქმის“ ამ დასაწყისს სტრიქონებს უკვე აშკარად დაჰკრავს მოდერნიზმის ცნობილი ლოზუნგის — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის!“ — იერი. როგორც ვხედავთ, აქ არაფერია ნათქვამი ხელოვნების სოციალური არსისა და ფუნქციის შესახებ. ასეა მთელი მანიფესტის მანძილზე. სამაგიეროდ მასში სავსებით ცხადად არის გამოხატული კორპორანტთა ლტოლვა უცნაურობისა და არაჩვეულებრივობისადმი. „ჩვენ გვსურს შევექმნათ გაუგებარი და საოცარი სიტყვები, — გკითხულობთ შემდეგ, — ჩვენ სიმღერებში თქვენ დაინახავთ მრავალფერებს, რომელთა ხალისიანი ცეკვა გააგიებებს თქვენ მიძინებულ თვალთა ცქერას“³.

ამ ნათქვამშიც ძნელი არ არის გამოვიცნოთ სიმბოლიზმის ფუძემდებლების ნიერ არაერთხელ გაცხადებული მოსაზრება, რომ მხატვრული სიტყვა ძნელად გამოსაცნობ ფენომენს უნდა წარმოადგენდეს, რომ, ვარდა ამისა, სიტყვის როგორც გრაფიკულ, ისე ფონეტიკურ მხარეს აქვს თავისთავადი, პოეტური სემანტიკისგან დამოუკიდებელი ღირებულება. და უფრო მეტიც, ყოველი ასო-ბგერა აღძრავს ჩვენში რომელიმე გარკვეული ფერის ან მოვლენის ასოციაციას.

ამ თეორიის მხატვრული დადასტურებაა არტურ რემბოს ცნობილი ლექსი „ხმოვნები“ („Гласные“). ძალზე საინტერესოა მისი გახსენება:

А — черный; белый — Е; И — красный, У — зеленый,
О — синий: тайну их скажу я в свой черед.
А — бархатный корсет на теле насекомых,
Которые жужжат над смрадом нечистот.
Е — белизна холстов, палаток и тумана,
Блеск горных ледников и хрупких опавал.
И — пурпурная кровь, сочащаяся рана
Иль алые уста средь гнева и похвал.
У — трепетная рябь зеленых вод широких
Спокойные луга, покой морщин глубоких
На трудовом челе алхимиков седых.
О — звонкий рев трубы, пронзительный и странный,
Полеты ангелов в тиши небес пространной,
О — дивных глаз ее лиловые лучи⁴.

² 3. ი. ა. შ. ი. ლ. ი., პირველთქმა, „ცისფერი ყანწები“, ქუთაისი, 1916, გვ. 48-49.

³ იქვე.

⁴ А. Рембо, Гласные. Стихотворения, М., 1960, გვ. 82.

ჩვენ აქ ნათლად ვხედავთ, რომ ხმოვან ასო-ბგერებს დაკისრებული აქვთ თავისებური, პირობითი დანიშნულება. ისინი წარმოსახვენ ავტორის რომელიმე განცდას ან გარკვეულ ფერთა გამას.

გარდა იმისა, რომ ცისფერყანწელები უკრიტიკოდ ლეზულობდნენ სიმბოლიზმის ძირითად ესთეტიკურ პრინციპებს, ისინი ცდილობდნენ დაესაბუთებინათ საქართველოში ამ ლიტერატურული მიმართულების დამკვიდრების აუცილებლობა და ამ მიზნით ეროვნულ სამყაროში უძებნიდნენ მას საყრდენ ნიადაგს, ცდილობდნენ დასავლეთევროპული და ქართული სახე-მოტივების შერწყმასა და დანათესავებას. საინტერესოა, თუ როგორ განმარტავდა ამ საკითხს ცისფერყანწელთა ერთ-ერთი იდეოლოგი ტიციან ტაბიძე: „არის ნიადაგი ჩვენში სიმბოლიზმისათვის? — აყენებს კითხვას ტ. ტაბიძე და თვითონვე პასუხობს, — ქართველ ხალხში სცხოვრობს უკვდავი აქტიორული სული. იმას უნდა მუდამ სხვა იყოს, იმას უყვარს თეატრალიზაცია ცხოვრების, რატომ იღებება ქართველი ქალი? ესეც ხომ მოდის ბრალი არ არის. ამას ჩვენში ხომ დიდი ისტორია აქვს. მიზეზი აქაც იგივეა, ეს აქტიორობა და თეატრალიზაცია ცხოვრების. ეს ბუნება შეუსწავლელია ჯერ სრულად. ქართველ ხალხს უყვარს ნილაბი, სიმბოლიზმი სწორედ ფილოსოფიაა ამ ნილაბის. და ამიტომ სიმბოლიზმი ჩვენში აუცილებელია“⁵.

როგორც ვხედავთ, ავტორი მეტად გონებამახვილურად და ორიგინალურად ასაბუთებს თავის დებულებას. განსაკუთრებით საინტერესოა თეატრალიზაციისა და ნილებების ანალოგია. ერთი შეხედვით, აქ მართლაც არის რაღაც ხელჩასაჭიდი და დამაფიქრებელი. მაგრამ საკითხს თუ ნამდვილად ისტორიული თვალსაზრისით შევხედავთ, დავინახავთ რომ ქართული და დასავლეთევროპული თეატრალიზაცია თუ ნილაბი სრულიად სხვადასხვა სოციალურ-იდეოლოგიური ფაქტორებით იყო განპირობებული. ერთი გამოხატავდა ფეოდალური და შეიძლება უფრო ადრინდელი ეპოქების საზოგადოებრივ-ესთეტიკურ იდეალებს, სადაც მაღალი ფენების განწყობილებებთან ერთად საერთო-სახალხო ინგრედიენტიც, რაც მთავარია, ჰქონდა, ხოლო მეორე წარმოდგენდა დაქვეითების გზაზე დამდგარი ბურჟუაზიულ-კაპიტალისტური სოციალური წრეების მხატვრულ გამოვლენას. ეს გარემოება კი, რა თქმა უნდა, საეჭვოს ხდის წერილის მტკიცებას სიმბოლიზმისა და ძველი ქართული კულტურის მჭიდრო ურთიერთობის შესახებ.

გარდა ამისა, პოეტის მსჯელობაში აშკარად შეიძინევა რემი დე გურმონის ნილაბთა თეორიის გავლენა. ფრანგმა ავტორმა თავისი ეტიუდების კრებულს, რომელშიც ევროპის ცნობილი პოეტების ნაწარმოებებია განხილული, „ნილაბთა წიგნი“ უწოდა და ამით გვანიშნა, რომ პოეზია ნილებით აზროვნებაა. ე. ი. ერთმანეთს ემთხვევა სახის, სიმბოლოს და ნილების ცნებები⁶. ტყუილად როდი ამბობდა ვ. გაფრინდაშვილი: „ბუნება ტაძარია და ყოველი მხრიდან გვიყურებენ სიმბოლოები, რომელნიც ითხოვენ მათ გაცნობას“⁷. ტ. ტაბიძე კი დაბეჯითებით ცდილობდა ქართულ სინამდვილეში გაემართლებინა სიმბოლიზმის არსებობა.

ტიციან ტაბიძის ამ თეორიამ პრაქტიკული ასახვა პოვა მის პოეზიაშიც. აი სტრიქონები მისი ლექსიდან:

⁵ ტ. ტაბიძე, ცისფერი ყანწებით, „ცისფერი ყანწება“, ქუთაისი, 1916

⁶ Реми де Гурмон, Книга масок. 1913.

⁷ ვ. გაფრინდაშვილი, პეიზაჟი უკულმა „ბარბიკადი“, 1922, № 5.

გაფიზის კარლი მე პრედონის
ჩაედე ვაზაში.
ბესიკის ბაღში ვრგავ ბოდღერის
ბოროტ ყვავილებს⁸.

ამ სიტყვებში გამოხატულია ავტორის მისწრაფება აღმოსავლური და დასავლური ლიტერატურული მოტივების შერწყმისა. ეს ლექსი დაწერილია 1916 წელს, სიმბოლიზმის ოფიციალურად გამოცხადების ხანს. იმავე ტენდენციას ცისფერყანწელები არც შემდგომ თმობენ. ამას ადასტურებს, მაგალითად, გიორგი ლეონიძის ლექსი „ავტოპორტრეტი“, სადაც აგრეთვე ორიგინალურადაა გამოთქმული ანალოგიური აზრი:

პოეზიაში, როგორც რუმბში ჩაყუდებული.
ყველა წვენებში, ყველა შხაშში სული ჩაეაწე,
არტაქურ რემბოსთან ბოროტ ტყუპად ჩახუტებული
მადგამენ გვირგვინს თეიმურაზ და ჭავჭავაძე⁹.

აქ უკვე პოეტს სრულიად თავისებური და შთამბეჭდავი სახე აქვს მონახული თავისი მხატვრული გემოვნებისა და მრწამსის გამოსავლენად. ერთი მხრივ, რემბო „დაწყველილ პოეტთა“ რაინდი, ხოლო აქეთა მხარეს თეიმურაზი და ჭავჭავაძე. წარმოვიდგინოთ, რამდენად ძლიერი უნდა ყოფილიყო პოეტის სურვილი უჩვეულო პოეზიაში საკუთარი თავის დაყენებისა, რომ ასეთი შორეული, ერთიმეორისაგან რადიკალურად განსხვავებული სახეები ერთმანეთის გვერდი-გვერდ მოეთავსებინა.

ცისფერი ყანწელების მოღვაწეობა უფრო ფართო ხასიათს ღებულობს მათი თბილისში გადმოსვლის შემდეგ.

1922 წელს ქართველმა სიმბოლისტებმა საქიროდ დაინახეს კიდევ ერთხელ გამოსულიყენენ დეკლარაციით ლიტერატურის მოყვარულთა წინაშე. ამჯერად მათი განცხადება დაიბეჭდა ვაზნეთში „ბარრიკადი“. მასში აღნიშნულია: „ცისფერი ყანწები“ ერთადერთი შკოლაა პოეტების საქართველოში, რომელიც თავის თავს ამტკიცებს მხოლოდ ესთეტიკურად¹⁰. ამით ნათქვამია, რომ ქართველი სიმბოლისტები არ დალატობენ ერთხელვე არჩეულ შემოქმედებითს გზას, რომ მათთვის ისევ და ისევ მთავარია არა ცხოვრებისეული რომანტიკა, არამედ „წმინდა ხელოვნების“ სიმშვენიერით თრობა. ცისფერყანწელთა იმ დროის ლექსებში არამცთუ ასახვას, უბრალო გამოხმაურებასაც კი ვერ პოულობს საქართველოში მომხდარი საზოგადოებრივი გარდატეხანი, ახალი აღმშენებლობის დასაწყისი. მათი ზოგიერთი განცხადება თანადროულობასთან დაახლოების სურვილის შესახებ ლიტონ სიტყვებად რჩება, სინამდვილეში კი ისინი განაგრძობენ მათთვის ჩვეული თემატიკის დამუშავებას: ისევ მათივე გამოვლენის საშუალოთი გატაცება, ისევ მოხვეწებები და უცნაურობანი, ისევ ბოდღერის, ვერლენის, რემბოსა და მალარმეს რემინისცენციები.

მართალია, პ. იაშვილმა, ახალ საქართველოსადმი მიძღვნილ ლექსთან ერთად, იმავე წელს მოწოდებით მიმართა თავის კოლეგებს: „ამხანაგებო, ნუ გე-

⁸ ტ. ტაბიძე, წიგნიდან „ქალღმას ქალაქები“, რჩეული, 1960. გვ. 185.

⁹ გ. ლეონიძე, ავტოპორტრეტი, „მეოცნებ ნიამორები“, 1921, წიგნი მეექვსე, გვ. 4.

¹⁰ დეკლარაცია „ცისფერი ყანწები“, „ბარრიკადი“, 1922, № 4.

 ქართველთა
 მწერალთა
 კავშირი

ზარებათ ჩამოცილება ძველი ფესვების, დროა გადიქნენ ოქროს ზარებად აცრემლებული ჩვენი ლექსები¹¹, მაგრამ ამას არც მისთვის, და არც მისი თანამოკალმეებისათვის ერთ ხანს სასურველი შედეგი არ გამოუღია. პ. იაშვილი ღრმად არის მოქცეული ძველი განწყობილებების წრეში. წარსულის ლანდები, ევროპისაკენ ლტოლვა და ხანაც სოფლის მოგონებები განსაზღვრავს მის პოეტურ გულისყურს. „წარსულის უკუდმართული კივილი“, როცა „ქარავენები სკლიან ოქროებს ძველ მადნებიდან“, „ყვითელ ორპირში ყანჩების კვალი“ და „მწვანე ცხენისწყლის ციებ-ცხელება“, „თეთრი ძროხების ჯოგი“ და „შემოდგომა მოწყენილი და დრუბლიანი“, „ბარიზი, გულის და თვალის ამხელი“ და „კათოლიკების მონასტერში ლოცვა“ — მხატვრულ სახეთა ეს არსენალი, რომელიც ავტორის უქვევლ ნიჭიერებაზე მეტყველებს, მოწმობს პოეტის განწყობილებათა ეკლექტიურობას.

რევოლუციამდე ქართულ პრესაში გამოჩნდა ლექსები „ელენე დარიანის“ ხელმოწერით. შემდეგ გამოირკვა, რომ ამ ფსევდონიმს ამოფარებული იყო პაოლო იაშვილი. ახლა ძნელია იმის გარკვევა, თუ რად დასჭირდა ისეთი მაჟორული ხმის მამაკაც პოეტს, როგორც პ. იაშვილი იყო, ქალის სახელითა და გვართ ლექსების ბეჭდვა. როგორც გადმოგვცემენ, ცისფერყანწულების სურვილი იყო კორპორაციაში ჰყოლოდათ პოეტი ქალი. ყოველ შემთხვევაში, ეს ფაქტიც ყოველივე უჩვეულობისა და უცნაურობისადმი მათი სწრაფვის დამადასტურებელია. ელენე დარიანის კამერულ დღიურებში ჩვენ ვხედავთ საკმაოდ ლამაზი და გონებაგახსნილი ქალის პორტრეტს, რომელსაც არ აკლავ არც ზომიერი ვნებიანობა და არც ნებისყოფა. საინტერესოა მისი განცდები, ბუღუარი და საერთოდ დღიური ყოფა. ეს მანდილოსანი პოეტი უფრო საბჭოსა და ჟორჯ სანდის ნარევი ტიპია, რომელიც ანა ახმატოვასთანაც ამყარებს სულიერ ნათესაობას. სანიმუშოდ მოვიყვანოთ ლექსი „დარიანული“, რომელიც სათაურის მიხედვით, ლირიკული გმირის ხასიათს უნდა ამჟღავნებდეს:

დაიტანჯა

მაჯა

მარჯნის

მძიმე

ჯაჭვის

ტარებით

ბევრი ტრემლი

დამეხარჯა

ერთი ღამის

ნეტარებით.

დაიტანჯა

მაჯა

მარჯნის

მძიმე ჯაჭვის

ტარებით.

მე ლოყაზე

დამრჩა

ფარჩა

ცხელი პირის

მოკარებით.

დაიტანჯა

მაჯა

მარჯნის

მძიმე ჯაჭვის

ტარებით

ჩემს დამტანჯველს

ღმერთი

დასჯის

ქაჯად

გადაგვარებით¹².

ეკითხულობთ ამ ლექსს და ვგრძნობთ მოვლენისადმი ქალურ მიდგომას. ქალურ განწყობილებას და ქალურ სუნთქვას, რასაც უფრო აძლიერებს ფინალური აკორდი. გარდა ამისა, აქ უტყუარად ვადასტურებთ ფორმისეულ სიახ-

¹¹ პ. იაშვილი, პოეტი და ადამიანი, ერთტომეული, 1965, გვ. 18.

¹² პ. იაშვილი, დარიანული, ერთტომეული, 1965, გვ. 169.

დეს, რაც გამოიხატება არა მარტო სხვადასხვა მარცვლოვან ტაეპთა შეწყობის, რითაც ახლებური რიტმი იქმნება, არამედ ალიტერაციის მარჯვე, ძალდაუტანებელი გამოყენებითაც.

არა მარტო ცისფერყანწელთა შორის, არამედ ოციანი წლების მთელ ჩვენს ბოეზიაში დიდი სახელითა და ავტორიტეტით სარგებლობდა ტიციან ტაბიძე — გართული სიმბოლიზმის ერთ-ერთი სულისჩამდგმელი, თეორეტიკოსი და მებირახტრე. იგი პაოლო იაშვილთან ერთად დაყენებული რწმენით იცავდა და ხელმძღვანელობდა ცისფერყანწელთა ლიტერატურულ ორდენს. ფართო სამწერლო ერთდციითა და ნაღდი პოეტური ტალანტით აღჭურვილი პოეტი დიდი შინაგანი წვისა და შემოქმედებითი გზების ძიების პროცესს განიცდიდა. თავიდან თვითდაჯერებული სიმბოლისტი, ბოდლერის, მალარმეს და სხვა გამოჩენილ პოეტთა თაყვანისმცემელი, ოციანი წლების დამდეგს თავის ლიტერატურულ არსენალს სხვა დეკადენტური ნაკადებითაც ავსებს და მოდერნისტული ბრუნვის თავისებურ ნაზავს გვაწვდის. ამას თვით პოეტიც აღიარებს ავტობიოგრაფიულ ჩანაწერში, როცა ცისფერყანწელთა შემოქმედებითს სიმპათიებზე გვესაუბრება. იგი წერს: „საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებში ჯერ კიდევ სიმბოლიზმი, ფრანგი სურვალისტები და დადაისტები გვიზიდავდნენ“¹². ვასაგებია, რომ ისეთ ლიტერატურულ მიმართულებებს, როგორც არის დადაიზმი და სურვალზმი, რომელთაც ბევრი რამა აქვთ საერთო სიმბოლიზმთან, ადვილად შეეთვისებოდნენ ცისფერყანწელები.

მართლაც, თუ დაკვირვებით წავიკითხავთ ოციანი წლების პირველი ნახევრის ლექსებს ტ. ტაბიძისა, დავრწმუნდებით, რომ ჯერ კიდევ მძლავრია მათში აღნიშნული დეკადენტური გადახრების ხვედრითი წონა. ლექსები: „პაოლო იაშვილს“, „დროშა ქიმერიელთა“ „ნინა მაყაშვილს“, „მელიტას“, „სეზონის ფალავანი“, „ორპირის ოქროპირი“, „ოცდასამი აპრილი“, „უძეური კვირა“ და სხვ. ამის თქმის საბაბს ნამდვილად იძლევიან. ამ ლექსებში ბუნებრივი ინერციით გადმოდიან ძველი მოტივები და სახეები, რომლებმაც მათ ავტორს სიმბოლისტის სახელი მოუპოვეს. ქალდეას ნანგრევები და სიზმრები, ქაშერიელთა დროშები, სკვითური ულაყების ქიხინი ტ. ტაბიძის პოეტურ აპერცეფციოში იბერთა და კოლხთა უძველეს სამკვიდრებელს და გენებს უკავშირდება („ტიგროს, ეფრატი მირწევდა აკვანს და კუბოს მირწევს რიონი მტკვარი“). ამის პარალელურად, ან უფრო სწორად, ყოველივე ამასთან უშუალო კონტაქტში პოეტს ესახება ევროპული ბოჰემურ-ესთეტური მოტივები და ასოციაციები: კოლომბინა, პიერო, ბირნამის ტყე, ლორწამონი და ლაფორგი. პოეტს ისევ ეზიზნება: „ცა დახეული, როგორც დროშა ქიმერიელთა, ქალდეას დროშა მწვანული და მოწამლული“.

თვალს თუ გავადევნებთ, შევამჩნევთ, როგორა სისწრაფით იჭრება ტიციანის ლირიკაში დადაიზმის ბაცლა, რომელიც გულმოდგინედ აკავშირებს ერთმანეთს სრულიად საწინააღმდეგო ცნებებსა და სახეებს, უკარგავს ლექსს მთლიანობას და ხდის მას ფრაგმენტულს. პოეტს თითქოს სჯერა ასეთი სტილისა: „ეს სულ ერთია, მაინც გაუგებარია — შეიძლება წერა იეროგლიფებით“, ამიტომაც ამ ხასიათის ლექსებში ამგვარი უცნაურად პარადოქსული სტრიქონები: „დასავლეთის დივანს დასწერდა ბაყალი“, ან „მე თვითონ მაშინებს გომბეშოს ანექსია“; შემდეგ, მოვუსმინოთ ამ სიტყვებსაც: „შემიძლია დავიჩემო, რომ სი-

¹² ტ. ტაბიძე, ავტობიოგრაფიიდან, „სხულებანი“, 1, 1966, გვ. 4.

ზარმაცის ნამდვილი დემრთი ვარ. და თუ ამას დაემატება, რომ ლეონიძე ჩემი სტიქიაა — ჩემზე ეროვნული პოეტი არ ყოფილა საქართველოში. კორტეშაძე, ჯანიშვილი, სანდრო ახმეტელი, შალვა დადიანი და უშანგი ჩხეიძე ზიან ტანტების ცირკში — კულა გლდანელის იუბილეზე... პაოლო იაშვილის მაგიერ სიტყვას ამბობს „არბიტორი“: „შენ დაუკა, ვანუა“¹⁴. როგორც ვხედავთ, აქ ლექსი დეფორმირებულია, არ არის მწყობრი რიტმი, რითა და, რაც მთავარია, მოვლენები თანამიმდევრულად არ ვითარდება, მათ შორის არ მყარდება ორგანული კავშირი. ეს ასოციაციები თავისთავად საინტერესოა, მაგრამ ისინი არ არიან შეკრული საერთო იდეურ-მხატვრული ჩარჩოთი. ტიცინ ტაბიძის დადასტურებული ლექსების შესახებ მისივე სიტყვების დამოწმება შეიძლება: „ასე ატირებდა პოეტს მალარია, ასე გაუგებრად წერდა ტიცინ ტაბიძე“. პოეტის ეს გულწრფელი აღიარება თავისი დადასტურებული ნაწარმოებების მიმართ გამოტანილ თვითგანაჩენად უნდა ჩაითვალოს.

მაგრამ ყოველგვარი მოდერნისტული განშტოება ტ. ტაბიძის პოეზიაში სიმბოლიზმის ფარგლებში იყრის თავს. იგი წარმართავს და აკონტროლებს მისი ლექსების მხატვრულ მექანიზმს. ოციანი წლების პირველ ნახევარში ტ. ტაბიძე ძირითადად სიმბოლისტ პოეტად რჩება.

ამჯერად ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ერთ მოტივზე, რომელიც მძაფრად არის განვითარებული ოციანი წლების ტ. ტაბიძის ლირიკაში. ეს არის ბედისწერის შეგრძნება, რაც ახასიათებს ხელოვნებას საერთოდ და რომელიც სიმბოლიზმმა ზოგადსაკაცობრიო სფეროდან უფრო კონკრეტულ-სუბიექტურ პლანში გადმოიტანა. ბედის გარდუვალობის რწმენა, ფატუმის აღიარება ფართოდაა გავრცელებული როგორც კლასიკურ შემოქმედებაში, ისე ფოლკლორში. ქართულ ხალხურ სიტყვიერებას ამ ცნების აღსანიშნავად დღემდე შემოუნახავს შესანიშნავი გამოთქმა „ბედის მწერალი“ („მოგვივლენ ბედის მწერლები, სასთუმალზე დაგვიჯდება“). ჩანს, ჩვენი ხალხის შეგნებაშიაც ჯერ კიდევ ღრმადაა გამჭვრელი გარდუვალი შემთხვევის რწმენა. ხალხის მიერ ჩვეულებრივ ცხოვრებისეულ კანონად მიღებული ეს მოვლენა სიმბოლისტებმა ტრაგიკულობის ფოკუსში მოაქციეს და ზეფატალურ გრძობად აღიქვეს. ჩვენი სიმბოლისტებიდან ეს მოტივი განსაკუთრებული ძალით ტ. ტაბიძის ლექსებში იჩენს თავს. პოეტი შეპყრობილია თავისი სიცოცხლის რაღაც უბედური დაასრულის წინაგრძობით, რაც მას, სამწუხაროდ, აუხდა. ასეთი მიმე განცდები ეწევიან მას თავისმკვლელობის აუცილებლობის აღიარებამდე. ეს აზრი პოეტს დემონივით ასდევნებია ფეხდაფეხ: „ვიცი მომელის მაინც ეს ბედი, და ისიც ვიცი, ჩემზე ახია“, — ამბობს ერთგან იგი, ხოლო სხვა ადგილას: „შემართულია ფეხზე ჩაჩახი და უსიკვდილოდ ვერ გადურჩები“.

თვითმკვლელობის აკვიტებული აზრის კონცენტრაცია ტ. ტაბიძეს მოცემული აქვს ცნობილ ლექსში „ნინა მაყაშვილს“, რომელიც მისი ერთგული თანამეცხედრისადმი მიძღვნილი. ჩვენს წინაშე დგას საცხებით ჩამოყალიბებული პოეტი ესთეტი, უსაზღვროდ შეყვარებული სამშობლოზე, პოეზიაზე, შთამომავლობაზე. იგი თავისი ცხოვრების თანამგზავრთან ერთად დგას ვანქის ტაძარში, დამძიმებული ამქვეყნიური ავკარგით, და სიცოცხლის ამოებას საბოლოოდ ურიგდება. მისი მიმართვა, რომელიც აღსავსეა შინაგანი დრამატიზმით და სულიერი მღელვარებით, ვარეგნულად ისეთ მშვიდ ტონებშია გამართული,

¹⁴ ტ. ტაბიძე, უცნობი კვირა, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 150.

რომ მკითხველი მას ღებულობს, თითქოს რაღაც ჩვეულებრივსა და უჩვეულოს ბელს რასმე:

შენს წითელ კაბას... ბალანის ჯვრის გარდამოხსნას,
შენს ტუბერკულოზს და სინაზით ავადგამხდარ ხმას!
ძველი სონეტის მხოლოდ დარჩა... ერთი ტერცინა.

შითან ბაზრის დაიხურა ყველა ღუქანი.
ამოდის მთვარე — თავისმკვლელთა ღეშით მსუქანი.
ვანქას ტაძარში „Sabichtan“-ით შენ გაგეცინა.

მუხრანის ხილზე დასაბრძოლად კიდევ დავდგებით.
ზაქართველოში ცხოვრება ხომ — თვითმკვლელობაა.
ამიტომ ვეიყვარს საქართველო ჩვენ თავდადებით,
ამიტომ მოგვწოვს და შეგვიდნობს ჩვენ ეს ობობა.

ძველი ორდენი თავისმკვლელთა: ილო, ზენონი.
ჩვენი ორდენი პოეტების შხამის ყანწებით.
• თავის მკვლელობის თავზე დაგვფრენს იგივე დემონი:
მე ვხედავ იმ მორგს, მოწამლული სადნაც დავწვებით.

ღმერთს, პოეზიას, შენს სიყვარულს მე დავაფიცე:
წამებულებზე ლოცულობდეს ტანიტ ტაბიძე!¹⁵

ტიბიური სიმბოლისტური ლექსია, რომელმაც სიმბოლიზმის ქრესტომათიაში შეიძლება დაიკავოს თავისი კუთვნილი ადგილი. ამას განაპირობებს ნაწარმოების მთელი მხატვრულ-იდუური შინაარსი, მისი პოეტიკა. მწუხარე განწყობილების გამომხატველი მეტყველება: ტუბერკულოზი, სინაზით ავადგამხდარი ხმა, მიცვალებულთა მორიგი, რელიგიური მხატვრული ტერმინოლოგია: ღმერთი, ჯვრის გარდამოხსნა, ვანქის ტაძარი, წამებულებზე ლოცვა — ყოველივე ამით შექმნილი პოეტური სახეები ხელს უწყობს ლექსის მთავარი სათქმელის, თავისმკვლელობის იდეის რელიეფურ გამოკვეთას. თავიდანვე ამას გვანიშნებს შთაბეჭდავი მხატვრული სახე: „ამოდის მთვარე — თავისმკვლელთა ღეშით მსუქანი“, რაც ხაზს უსვამს თვითმკვლელობისათვის უფრო შესაფერ დამეულ სიტუაციას. აქვე ამას მოსდევს ეროვნულობის ტრაგიკული შეგრძნება: „საქართველოში ცხოვრება ხომ — თვითმკვლელობაა“. ეს მხატვრული გამონათქვამი უნდა ემყარებოდეს უსაზღვრო სიყვარულს სამშობლოსა და მისი ისტორიისადმი, რომელიც აღსავსეა დრამატიზმით, განუწყვეტელი უბედურებითა და ტანჯვით. ყოველ შემთხვევაში, ესაა სიმბოლისტი პოეტის ეროვნული მსოფლგანცდა. მაინც აქ, ჩვენი ფიქრით, მთავარია ლირიკულა გმირისათვის უკვე გადაწყვეტილი საბედისწერო საკითხი: „თავის მკვლელობის თავზე დაგვფრენს იგივე დემონი“. ამის თქმის საბაზს მას აძლევს თავისმკვლელთა ძვირფასი სახელების გახსენება და თავდავიწყების შხამით სავსე ცისფერი ყანწები.

ვერსიფიკაციის თვალსაზრისითაც ლექსი ორიგინალურ შთაბეჭდილებას ტოვებს. იგი უკუღმა დაწერილ სონეტს ჰგავს, სადაც დასაწყის ორ ტერცინას ორი კატრენი მოსდევს, ფინალში კი მოცემულია პარალელური თემიანი ორი ტაეპი, რომელიც ამთავრებს ლექსის მხატვრულ ორგანიზაციას როგორც აზრობრივად, ისე სტრუქტურულად.

15 ტ. ტაბიძე, ნინა მაყაშვილს, „მეოცნებე ნაპოვნები“, 1923, № 9.

სღვას კიბის თავზე სევდიანი ცრუ სახრჩობელა,
 უცდის პოეტებს მოთმინებით, როგორც ვაღია.
 ყორანი მოსჩანს საიქიოს მახარობელად,
 თავის მკვლევები ყირამალას სწრაფ გადადიან¹⁶.

ეს სიტყვები ტ. ტაბიძისა ნუ გვეგონება. ეს არის ერთი სტროფი ვალერიან გაფრინდაშვილის ლექსიდან „ვერის კიბე“, მისი აქ დამოწმების მიზანი გასაგები უნდა იყოს. ამით ჩვენ გვინდა ვაჩვენოთ მოტივთა თუ განწყობილებათა ის ერთიანობა და ნათესაობა, რაც აკავშირებს ერთმანეთთან ცისფერყანწელებს, თავისმკვლელობა, საიქიოს მახარობელი ყორანი, სევდიანი ცრუ სახრჩობელა — აი მხატვრული სახეები, რაც ასე ახლობელი და ორგანული იყო მათთვის.

ცნობილია, ვალერიან გაფრინდაშვილი ყველაზე უფრო ტიპიური სიმბოლისტია ცისფერყანწელთა შორის. სიმბოლიზმის ყველა ის ძირითადი დამახასიათებელი ნიშან-თვისება თუ მოტივი, რაზედაც წელან გვექონდა საუბარი, ყველაზე უფრო მკვეთრად და რელიეფურად სწორედ ვ. გაფრინდაშვილის ლირიკაში გამოვლინდა. სწორედ მას ჰქონდა შექმნილი სინამდვილის თავისებური მოდელი, საკუთრად თავისი, გამოგონებული სამყარო, რომლის ბინადრები, აეტორთან ერთად, იყვნენ: ორეულები, მირაყები, მოჩვენებები, სიზმრები, სარკეები, ოფელები, დაისები, აშორდია, პრინცი, მაჩაბლის მთვარე, თავისმკვლელები და სხვა. საკვირველია და საინტერესოც, რომ მთელ ამ უჩვეულო მხატვრულ ფაქტურას მონახული აქვს შესაფერისი გამომსახველობითი ყალიბი, რაც ქმნის სუფთა გაფრინდაშვილისეულ პოეტიკას. სხვათა შორის, მას ეკუთვნის ასეთი მხატვრული ფორმულა — ლექსი „ყელსახვევის პოეტიკა“, რაც არაერთხელ გვხვდება მის პოეზიაში. სარკის წინ მდგარ პოეტს ეჩვენება, რომ მისი ორეული კარნახობს ყელსახვევით თავის ჩამოხრჩობას.

მაგრამ ვ. გაფრინდაშვილი მაინც მიჩნეულია უფრო ოფელებისა და დაისების მომღერლად. ეს ორი მხატვრული სახე, რაც ლიტერატურული გზითაა შექრალი მის პოეზიაში, თითქმის ვაბატონებულ ადგილს იჭერს პოეტის სახეობრივ ნეტყველებაში. ისინი მოხმობილია სრულიად სხვადასხვა აზრისა და სხვადასხვა სიტუაციის გამოსახატავად. თუმცა აქვე ისიც უნდა ითქვას, რომ აღნიშნულ სახეთა ასეთი ჭარბი გამოყენების გამო ხშირად იქმნება განწყობილებათა ერთფეროვნება, მაგრამ პოეტური სიმაღლის ნორმა ყოველთვის დაცულია „ჩემი ოცნება ოფელიას კავალერია“, — ამბობს ერთგან პოეტი. ბედნიერად მიგნებული თქმა! და განა მართო ეს, ოფელია, როგორც პოეტის მუხა, მრავალგზის ჩნდება მის ლექსებში, თავისი სინატიფითა და სათნოებით, წმინდა სიყვარულითა და ნაზი მელანქოლიით. ვ. გაფრინდაშვილის ლექსების ლირიკული გმირი დანიელი პრინცის კეთილშობილი რაყიფია და ოფელიას დღესასწაულს ჩვენი საუკუნის ოციანი წლების გარიყრაჟზე იხდის:

მხოლოდ ერთი დღე წელიწადში ვეუქმო მინდა —
 ოფელიას დღე — საოცნებო როგორც მირაყი.
 შემოდგომაზე ვაფითრდება პაერი წმინდა.
 მზეთუნახავი გამოჩნდება ცის დაიბაში.

წვიმის ასული — სევდიანი და უწყინარი —
 ავდარის წვეთებს ჩამოჰყვება ვით ანგლოსი,
 იმას მიიღებს ადტივებით ლურჯი მდნარე,
 დაიყრემლება ჟანგიანი სახე მდელოსი.

¹⁶ ვ. გაფრინდაშვილი, ვერის კიბე, „ბახტრიონი“, 1922, № 2.

ეს დღე იუქმეთ ჩემთან ერთად — თქვენ პოეტებო!
პრინციის საცოლოს გაგივებულს ეციოთ თავიანი.
განმეორებულ იორდანეს ბრბო მოედება:
იქნება ქალი ტალღებიდან ამოსაყვანი¹⁷.

ვალერიან გაფრინდაშვილისათვის ოფელია იგივეა, რაც ვალაკტიონისათვის მერი და ბლოკისათვის კლეოპატრა.

გარდა დამოწმებული პოეტებისა, ცისფერყანწელთა ლიტერატურულ ორგანოებში ხშირად აქვეყნებდნენ თავიანთ ლექსებს კ. ნადირაძე, ნ. მიწიშვილი, შ. აფხაიძე, რ. გვეტაძე და სხვ.

როგორც ითქვა, ქართველ სიმბოლისტთა ლირიკის თემატიკური რკალი უმთავრესად დეკადენტურ-კამერული მოტივებით იყო შემოზღუდული. ბევრია მათში სპეციფიკურად ქართული იერით შეზავებული ელემენტი, ბევრია უცნაურობანი, მკითხველის გასაოცებლად საგანგებოდ შეთხზული მხატვრული სახეები და განსჯანი. ნათქვამის დასადასტურებლად რად ღირს მარტო გავიხსენოთ რ. გვეტაძის ლექსების მთელი ციკლი „ვირების მესია“, სადაც ეს შინაური ცხოველები უჩვეულო ყურადღებისა და თავისებური იდეალიზაციის საგანს წარმოადგენენ. ესეც კია, რომ ზოგი ადგილი ამ ლექსებიდან არ არის პოეტურობას მოკლებული, როგორც მაგალითად:

პარასკევს ყაფანზე გაყიდეს ჩოჩორი,
სტიროდა საბრალო, თაფლისფერ თვლებით.
ახალმა პატრონმა მოპარსა ქოჩორი
და ქიშკრის სვეტები მოსქედა ნაღბით¹⁸.

სახედრების ესთეტიკა, თუ შეიძლება აღნიშნულ ციკლს ასე ეწოდოს, უთუოდ ცისფერყანწელის „აღმოჩენა“, როგორც აღნიშნავდა კრიტიკა.

კაი ხანია, არსებითად შეთანხმებული ვართ ქართული სიმბოლისტური სკოლის საერთო შეფასებაში. ცისფერყანწელთა, როგორც ბურჟუაზიულ-დეკადენტური ლიტერატურული მიმართულების გამომხატველთა, კრედო ემყარებოდა იდეალისტური გნოსეოლოგიის საფუძვლებს და, რასაკვირველია, სოციალისტური კულტურისათვის მიუღებელ მოვლენას წარმოადგენდა. ჩვენი ნეგატიური დამოკიდებულება სიმბოლიზმის იდეურ-ესთეტიკური პრინციპებისადმი სრულებითაც არ გვიშლის ხელს ისტორიული ობიექტურობით შევხედოთ აღნიშნული ლიტერატურული სკოლის გარკვეულ დამსახურებას მსოფლიო ხელოვნებისა და, კერძოდ, ქართული პოეზიის წინაშე. ეს დამსახურება ძირითადად განეკუთვნება მხატვრული ოსტატობისა და პოეტური დახელოვნების სფეროს. სიმბოლისტებმა უმაღლეს საფეხურზე აიყვანეს ლექსის მუსიკალური ბგერადობა და საერთოდ პოეტური მეტყველების კულტურა. სიმბოლიზმმა მსოფლიო პოეზიას შესთინა ისეთი გამოჩენილი ოსტატები სიტყვისა, როგორებიცაა: ვერლენი, რემბო, მალარმე, რილკე, ბლოკი, ბრიუსოვი და სხვ. როგორც ვიცით, სიმბოლისტური ხელოვნების მძლავრი გავლენის ქვეშ მოექცა ქართველ პოეტთა ბრწყინვალე პლეადა: გ. ტაბიძე, ტ. ტაბიძე, პ. იაშვილი, ვ. გაფრინდაშვილი, გ. ლეონიძე. იგულისხმება, ყველა ცისფერყანწელი ერთნაირად როლი იყო მო-

17 ვ. გაფრინდაშვილი, ოფელიას დღესასწაული, „ბახტრიონი“, 1922, № 23.

18 რ. გვეტაძე, ჩოჩორი, „ვირების მესია“, 1924, გვ. 83.

2. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

წამლული მოდერნიზმის ბანგით. დეკადენტური მოტივები თითოეულ მხარეში განის შემოქმედებაში სხვადასხვა დოზითაა შექრილი. მაგალათად, თუ ისინი წედარებით წამყვან როლს ასრულებდნენ ვ. გაფრინდაშვილის, პ. იაშვილის და ტ. ტაბიძის, უპირატესად მაინც ვ. გაფრინდაშვილის, პოეზიაში, სამაგიეროდ, მათი გავლენა მინიმუმამდეა დაყვანილი გ. ლეონიძის ლექსებში.

მართალია, ქართული სიმბოლისტური პოეზია, თავისი იდეურ-თემატიკურა მეზღუდულობით, გვერდს უვლიდა ეროვნული პოეტური კულტურის მაგისტრალურ ხაზს, მაგრამ ისიც უცილობელი ფაქტია, რომ ცისფერყანწელთა პოეტური ნამუშავეები წინ სწევდა, ხელს უწყობდა ქართული ლექსის სრულყოფასა და განვითარებას ფორმისეული თვალსაზრისით. გ. ტაბიძის, ი. გრიშაშვილის, ა. აბაშელის, ტ. გრანელის გვერდით, ცისფერყანწელებმა დიდი წვლილი შეიტანეს ქართული ლექსის განახლების, მისი პროფესიული კულტურის ამღლებლის საქმეში. ფრაზის დახვეწილობა, ტაქთა ორკესტრული შეწყობა, მხატვრულ სახეთა რთულბლანაინობა, ტევალობა სავსებით ხელშესახებია ქართველ სიმბოლისტთა ლექსებში. მეტაფორული წყობის სირთულის მიუხედავად, ხშირად მათი ლირიკული ნაწარმოები, სტრიქონის განსაკუთრებული მოქნილობის წყალობით, ნატიფია და სასიამოვნოდ მოსასმენი. ამის საუკეთესო ნიმუშია, თუნდაც, უდროოდ დაღუპული ნიქიერი პოეტის შალვა კარმელის ლექსი „სემირამიდის ბაღი“, რომლის ერთ სტროფს ვთავაზობთ მკითხველს:

გადმოკიდულა ციდან
სემირამიდის ბაღი.
გულია ერთი ციდა
და მთის ოდენა დაღი¹⁹.

ამ პოეტური კონტექსტის ყოველი კომპონენტი ამართლებს თავის დანიშნულებას. მიუხედავად სევდანარევი ტონისა, ლექსი თავისუფლად და ლაღად მომდინარეობს.

აქ შეიძლება წამოიჭრას კითხვა: თუ ცისფერყანწელთა ნაწარმოებების მხატვრული ფორმა ჩვენთვის მისაღებია, ხოლო შინაარსი მიუღებელი, როგორ შეიძლება ეს ვითარება შევეუთავსოთ ფორმისა და შინაარსის მთლიანობის აუცილებელ მოთხოვნილებას? ამ კითხვაზე, ჩვენი ფიქრით, შემდეგი პასუხის გაცემა მოხერხდება: ის, რაზედაც წერდნენ და რასაც ფიქრობდნენ ქართველი სიმბოლისტები, მათთვის აბსოლუტურად მახლობელი და მისაღები იყო, ფორმისა და შინაარსის გათიშულობის პრობლემა მათს წინაშე არა მდგარა, ისევე, როგორც არ მდგარა ეს საკითხი სიმბოლიზმის მამამთავართა წინაშე. პირიქით, ისინი სიმბოლიზმის დიდ დამსახურებად მიიჩნევდნენ სწორედ ფორმისა და შინაარსის ერთიანობაში წარმოდგენას. გავისხენოთ ისევე ა. ბელი: „Символическое единство есть единство формы и содержания“²⁰.

იმ დროის ქართული კრიტიკა უარყოფითად აფასებდა მათი ლექსების როგორც იდეურ შინაარსს, ისე ფორმალურ მხარეს. ჩვენი დღევანდლობის პოზიციებიდან ისტორიული თვალსაზრისით ვუყურებთ ცისფერყანწელთა პოეზიას, ვარჩევთ მის ნაკლოვანსა და რაციონალურ მხარეებს, უარყოფითს თავის ადგილს მივუჩენთ, ხოლო სასარგებლოსა და გამოსადეგს ვღებულობთ, ვიყენებთ და ვა-

¹⁹ შ. კარმელი, სემირამიდის ბაღი, „ბაბილონი“, ტფილისი, 1921, გვ. 28.

²⁰ ა. ბელის დასახ. ნაშრომი, გვ. 88.

ვითარებთ მას თანამედროვე შემოქმედებითს პრაქტიკაში. სწორედ სარგებლო ელემენტად მიგვაჩნია ცისფერყანწელთა მიღწევები ლექსის მხატვრული ფორმის დამუშავების სფეროში. მათი გამოცდილება ამ მხრივ აითვისა და განავითარა შემდეგი პერიოდების ქართულმა პოეზიამ.

დაახლოებით 1924—1925 წლებიდან იწყება ახალი ხანა ქართული სიმბოლისტების შემოქმედებაში. ამ დროიდან მათს ლექსებში თანდათან სუსტდება დეკადენტური ნაკადი, თანდათან ნაკლებად იჩენს თავს მოდერნისტული ესთეტიკის ნიშნები და ტენდენციები. ეს ფერისცვალება დაეტყო მათი ლირიკის როგორც იდეურ-შინაარსობრივ, ისე მხატვრულ-გამომსახველობით მხარეს. ამგვარი ცვლილებები ცისფერყანწელთა პოეზიაში, რა თქმა უნდა, დაკავშირებული იყო ეპოქისეული მოვლენების სწრაფ განვითარებასთან. ამით იმის თქმა კი არ გვინდა, რომ სიმბოლისტებმა ერთბაშად უარი თქვეს თავიანთ ლიტერატურულ შეხედულებებზე და სოციალისტური ესთეტიკის პლატფორმაზე გადმოვიდნენ, არა, ჩვენ აქ ვადასტურებთ იმ უეჭველ ფაქტს, რომ სიმბოლისტურ-დეკადენტური მოტივები ცისფერყანწელთა შემოქმედებაში ჰკარგავს თავის პრივილეგიას და ნელ-ნელა ადგილს უთმობს პატრიოტიზმის, სიცოცხლით დაინტერესების, ბუნების ჭანსალი შეგრძნებისა და მშვენიერებით ტკბობის ტენდენციებს. ამასთანავე, აქვე სპორადულად თავს იჩენს ახალი ცხოვრებისადმი ყურადღების, საბჭოთა თემატიკის გამოვლენის ცალკეული გაუბედავი ნიშნები. მაშასადამე, აღნიშნული წლებიდან იწყება ქართველ სიმბოლისტთა შემოქმედებითი გადახალისების პერიოდი, მათი სოციალისტურ აღმშენებლობასთან დაახლოების ტენდენცია, რაც თანდათან ვითარდება და ოცდაათიანი წლებისათვის უკვე არსებითსა და გამაყვებელ ხასიათს ღებულობს.

ცისფერყანწელთა პოეზიაში ამგვარი პროცესის დაწყების შედეგად ოციანი წლების მეორე ნახევარში ქართულ ლირიკას შეემატა ბევრი შესანიშნავი ნაწარმოები, ხოლო ზოგიერთი მათგანი ჩაითვლება მეოცე საუკუნის ჩვენი ლირიკული პოეზიის შედეგად. მაინც, რომელი ლექსებია ესენი? ტიციან ტაბიძის: „ლექსი მეწყერი“, „მაშ გამარჯვება...“, „რაირია“, „ანანურთან“, „ირემი აქებს იალალს!“, პაოლო იაშვილის: „თბილისი“, „უნდა აყვავდეს მალე ქვიშნები“, „პოეზია“, გიორგი ლეონიძის: „ნინოწმინდის ღამე“, „ყვიჩაღის პემანი“, „მყვირალობა“, „ციცარი“, „მე ვკითხულობდი ქართლის ცხოვრებას“, ვალერიან გაფრინდაშვილის: „ისეთი ლექსი“, „ფეხსაცმელის მწმენდელთან“, კოლაჟ ნადირაძის: „რომანსი“, „იმერეთი“, „ორი ქოჩორა“ და სხვა მრავალი. ვკითხულობთ ამ ლექსებს და თვალნათლივ ვრწმუნდებით, თუ როგორ გვეცლება ხელიდან სიმბოლიზმის ბურუსი და თანდათან მის ადგილს იჭერს რეალისტური პოეტური ენა, გამჭვირვალე სახეობრივ-მეტაფორული წყობა, რითაც გადმოცემულია სიცოცხლისადმი სიყვარულის განცდა და სხვა ბუნებრივი ადამიანური ემოციები.

გაზაფხულის ხალისიანი მოლოდინისა და ადამიანური სევდის მაუწყებელია, მავალითად, პ. იაშვილის შემდეგი სიტყვები:

უნდა აყვავდეს მალე ქვიშნები,
უნდა ბალახი დილამ დათრთვილოს,
მე ამ ზაფხულზე დავინიშნები
და მივატოვებ ჩემს საქართველოს²¹.

²¹ პ. იაშვილი, უნდა აყვავდეს მალე ქვიშნები, ერთბაშეული, 1965, გვ. 170.

დასახელებულ ლექსებში შევხვდებით აგრეთვე ჩვენი მძიმე ისტორიული წარსულის მძაფრი და რეალისტური განცდის ნიმუშს. სიტყვაზე, გ. ლეონიძის ლექსი ხელშესახებ წარმოდგენებში აცოცხლებს ქართველი ხალხის გამანთავისუფლებელი, სასტიკი ბრძოლების სურათს და ვადარჩენილი ქვეყნის ხილვით გამოწვეულ სიხარულს:

მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“
წუხელის დიდხანს, გათენებამდი,
როგორ გლეწადნენ, ჩემო ქალაქო,
სისხლით მოედნებს როგორ ღებავდი!

გამოვვარდები, ხარ თუ აღარა,
კიდე ვაისშის ქუჩებში ჩენა?
ვხედავ შენს სახლებს, ვხედავ შენს აბრებს
და მიხარიან, რომ ისევ დგებარი!

შევხარი დილის ორთქლიან პურებს,
ახალ სართულთა წითელ აგურებს
ვარდის საპალნეს ტაბახმელიდან
და მას,
—ამ ვარდებს ვისაც არ გუნებ!²²

ანდა, ავიღოთ კ. ნადირაძის ლექსი „ორი ქოჩორა“, რომელიც მსუბუქი იუმორით შეფერილ ნახევრად ქანრულ, ნახევრად სატრფიალო ეპიზოდს გადმოგვცემს. ლირიული გმირი ველარ იეიწყებს ვარიების გამყიდველ ლამაზ გოგონას:

მას შემდეგ დიდმა დრომ გაიარა,
ორი ქოჩორა დღეს ვიდას ახსოვს?!
მაგრამ ჩემს გულში ჩარჩა იარა
და მოგონება მოწყენას მაქსოვს.

და ყოველ კვირას გულის ცახცახით
მე ნაცნობ ადგილს ვუახლოვდები,
მაგრამ ვერ ვხედავ სანატრელ სახეს
და უიმედოთ ისევ ვლონდები²³.

ზემომოყვანილ პოეტურ მაგალითებში ჩვენ შეუცდომლად ვადასტურებთ სიმბოლიზმის, როგორც მხატვრულ-სტილური ხერხის, უარყოფას, ცხოვრებისეული მოვლენებისადმი ყურადღების გამახვილებას, მხატვრული მეტყველების სისადავისაკენ ორიენტაციას.

საკითხთა და მოტივთა იმ წრეს, განწყობილებათა და მხატვრულ სახეთა იმ ხასიათს, რასაც ცისფერყანწელთა აღნიშნული პერიოდის ლექსებში ვხვდებით, შეგვიძლია პირობითად ნეიტრალური თემატიკა ვუწოდოთ, რაც გარდამავალი ეტაპია საბჭოთა აღმშენებლობის, ახალი ადამიანების პეროიკული საქმიანობის პოეტური ასახვისათვის.

²² გ. ლეონიძე, მე ვკითხულობდი „ქართლის ცხოვრებას“, თხზულებანი, ტ. 1, 1962, გვ. 323.

²³ კ. ნადირაძე, ორი ქოჩორა, თხზულებანი, 1958, გვ. 145.

როგორც ითქვა, აღნიშნული წლებიდან ცისფერყანწელთა შემოქმედებაში, მართალია არათანმიმდევრულად, მაგრამ მაინც ჩნდება აქტუალური თემატიკა. მათი ლექსები ეხმაურება საერთაშორისო პოლიტიკურ საკითხებს, ახალი საქართველოს აღმშენებლობის ზოგიერთ დამახასიათებელ მოვლენას, რევოლუციურ წარსულს. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვ. ი. ლენინისადმი მიძღვნილი ლექსები, რომლებიც შთამბეჭდავი პოეტურობით წარმოგვიდგენენ სოციალისტური სახელმწიფოს შემქმნელის, მშრომელი კაცობრიობის ბელადის ნათელ სახეს, მისი გარდაცვალებით გამოწვეულ მწუხარებას. ამ ნაწარმოებებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ: პ. იაშვილის „ლენინს“ (1924 წ.), კ. ნადირაძის „წითელი მოედანი“ (1924 წ.), მისივე „ვლადიმერ ლენინ“ (1925 წ.), ვ. გაფრინდაშვილის „ორი ძმა“, „ალექსანდრე ულიანოვის ხსოვნას“ (1928 წ.), შ. აფხაიძე „გემი ლენინი“ (1926 წ.); აქვე შეიძლება გავისხენოთ ცისფერყანწელთა თანამგრძნობის სანდრო შანშიაშვილის „ლენინი ჯავშანოზე“ და განსაკუთრებით კი მისი პოპულარული „დედისერთა ლენინთან“.

აქტუალურ თემატიკას განეკუთვნება აგრეთვე ცისფერყანწელთა შემდეგი ნაწარმოებები: ვ. გაფრინდაშვილის „პარიზის კომუნა, 18 მარტი 1871 წ.“ (1925 წ.), მისივე „ჩინეთი“ (1924 წ.), ტ. ტაბიძის „სტალინი“ (1927 წ.), რ. გვეტაძის „მერკვილადის ტყვია“ (1925 წ.), კ. ნადირაძის „1905 წ.“ (1924 წ.) და სხვ.

როგორც ეხედავთ, ცისფერყანწელთა პოეზიაში ნელნელა, სიმბოლისტური მოტივების აშკარა შემცირების ხარჯზე, წინ იწევეს და შესამჩნევ ადგილს იკერს ნეიტრალური და აქტუალური თემების ამსახველი ნაწარმოებები. ამ დროიდან უკვე ცხადად შეიმჩნევა, რომ ქართველი სიმბოლისტები თანდათან უარს ამბობენ ძველ შეხედულებებსა და განწყობილებებზე, უკან იხევენ სიმბოლიზმის პოზიციებიდან და თუმცა შეფერხებებით, მაგრამ მაინც შემოქმედებითი გადაიარაღების გზით მიემართებიან.

ჯერ კიდევ 1926 წელს ტ. ტაბიძემ სცადა მხატვრული სიტყვით მოეხაზა ახალი მცხეთის კონტურები. საამისოდ პოეტმა უხვად მიმართა ძველი და ახალი მცხეთის კონტრასტული დაპირისპირების მხატვრულ საშუალებებს. ლექსში, რა თქმა უნდა, არ არის მოცემული ახალი მცხეთის სრული მხატვრული სურათი, ოღონდ პოეტი მაინც გრძნობს ახალი აღმშენებლობის ზოგიერთ დამახასიათებელ ნიშანს, ზაპესის ცეცხლით გამოწვეულ სიმბურვალეს. რაც მთავარია, მას სჯერა მებრძოლი კლასის შემოქმედებითი ენერგიისა და სრული დარწმუნებით აცხადებს:

ვინ დაბრის დროშას მაღალტარიანს,
როცა ის მოაქვს პროლეტარიატს?...²⁴.

მაგრამ ტ. ტაბიძე, როგორც ნამდვილი შემოქმედი, შინაგანად გრძნობდა, რომ არც მისი და არც სხვა ცისფერყანწელთა ლირიკული პოეზია ჯერ კიდევ სათანადოდ არ უპასუხებდა დროის მოთხოვნილებებს, რომ საჭირო იყო სრული შემობრუნება ახალი ცხოვრებისაკენ, საჭირო იყო ხალხის გულთან ახლო მისვლა. ეს აზრი მან ჩვეული გულწრფელობით გაუზიარა მკითხველს ლექსში „თბილისის ღამე“:

²⁴ ტ. ტაბიძე, ახალი მცხეთა, თხზულებანი, 1, 1966, გვ. 14.

ჯერ კიდევ ვზივართ ძველებურ ტივზე,
 ვტირი შეკრული ფიჭვის გედებით.
 არ შეეწერდები მე ამ მოტივზე,
 მე თვითონ ვცხოვრობ ამ იმედებით²⁵.

ეს პოეტური აღიარება თუ დაპირება, რომელიც 1927 წელს არის ნათქვამი, საერთოდ ცისფერყანწელთა ერთობლივი აზრის გამოხატულებად უნდა ჩაითვალოს, რაც შემდგომში წარმატებით იქნა განადღებული.

მიუძღვის თუ არა ქართველ სიმბოლისტთა ჯგუფს რაიმე წვლილი ქართული საბჭოთა ლირიკული პოეზიის დადგენისა და ჩამოყალიბების პროცესში? ეს წვლილი, ჩვენი ფიქრით, საესებით გარკვეულია. ამ საკითხზე ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. მართალია, სიმბოლიზმი, როგორც დეკადენტური ლიტერატურა, თავის დროზე აფერხებდა ქართული საბჭოთა მწერლობის განვითარების ბუნებრივსა და სწრაფ პროცესს, მაგრამ ისიც ცნობილია, რომ ამ პროცესში იგი ქმნიდა შემოქმედებითი ძიებისა და დაძაბულობის ატმოსფეროს, რომ აღნიშნულ დაჯგუფებასთან მწვავე იდეოლოგიური ბრძოლის დროს იქედებოდა ქართული პროლეტარული საბჭოთა პოეზის მძლავრი იარაღი, ყალობდებოდა მისი მებრძოლი ხასიათი. ხოლო რაც შეეხება ცისფერყანწელთა მოღვაწეობის მეორე პერიოდს, რის შესახებაც ეს-ეს არის გეჭონდა საუბარი და რომლის დროსაც გამოჩნდა მათი პოტენციური შემოქმედებითი შესაძლებლობა სოციალისტური ესთეტიკის პოზიციებზე გადმოსვლისა, უკვე ეჭვს აღარ ტოვებს, რომ ისინი თანამედროვე ქართული ლირიკის შექმნაში თავიანთ კუთვნილ სიტყვას ინარჩუნებენ. ვის მოუვა აზრად ქართული საბჭოთა ლირიკის ოქროს ფონდიდან ამოიღოს ცისფერყანწელთა მიერ 1924—1930 წლებში შექმნილი შესანიშნავი ლექსები? ამიტომაცაა, რომ ქართული სიმბოლიზმის ზოგიერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი სამართლიანად ითვლება ჩვენი თანამედროვე პოეზიის ფუძემდებლად.

²⁵ ტ. ტაბიძე. თბილისის ღამე, იქვე, გვ. 100.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა).

ზურაბ შარაძე

ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული ხელნაწერის დასურათების საკითხისათვის

ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული ხელნაწერის პირველი მეცნიერული აღწერი ი. მეუნარგია დასურათებით არ დაინტერესებულა. მან მხოლოდ პალეოგრაფიული ანალიზით (რადგან გადაწერის თარიღი მას არ უზის) ხელნაწერის დათარიღების ცდა მოგვცა: „თ. ნესტორ-წერეთლის ეკზემპლარი... არის მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისში დაწერილი, როგორც სჩანს ნაწერის ხასიათიდან“¹. როგორც ქვემოთ დავრწმუნდებით, ხელნაწერის მეუნარგიაეულ დათარიღებას პრინციპული მნიშვნელობა ენიჭება მისი დასურათების ისტორიის გასათვალისწინებლად.

ხელნაწერის დასურათებას პირველად (1908 წ.) საგანგებო ადგილი დაუთმო თავის აღწერილობაში ე. თაყაიშვილმა: „Рукопись снабжена 87 рисунками на отдельных цельных листах. Рисунки весьма характерны; они исполнены в красках и персидском стиле, но замечательны по своим мотивам и по тщательности выполнения. В этом отношении рисунки разбираемой рукописи выше всех подобных рисунков, выданных мною в других списках Вепхист-ткаосани. Тариель и Автандил в рисунках представлены очень молодыми. Содержание рисунков обозначено записями внизу по-персидски и по-грузински. Имена Тариель и Парсадан записях приведены в форме Тариаль и Парсидан. В добавлениях в тексте оставлены места для новых иллюстраций... Благодаря прекрасным рисункам, разбираемый список Вепхисткаосани является самым ценным из всех рассмотренных списков этого произведения, Обществу грамотности“. აქვე ექ. თაყაიშვილი იძლეოდა ხელნაწერის ი. მეუნარგიასაგან განსხვავებულ დათარიღებას: „Писец не указан, даты нет, но судя по бумаге, почерку, рисункам и тексту, рукопись несомненно XVII века и скорее второй половины, чем первой“².

¹ ი. მეუნარგია, ვეფხისტყაოსანი (პირველი სხლომა რედაქცია, 6 თებერვალს), „დროება“, 1881, 11 თებერვალი, № 31, გვ. 3. აქვე შევნიშნავთ, რომ ხელნაწერის მეუნარგიაეულ აღწერილობაზე დღემდე საგანგებოდ არავის მიუქცევია ყურადღება.

² Е. Такашвили, Описание, т. II, вып. III, Тифлис, 1908, стр. 566—68. აქედან გადაბეჭდილია ალ. ბარამიძის მიერ წიგნში: ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტომი 1, ნაწილი პირველი: მასალები ძველი ქართული მწერლობის ისტორიიდან, თბ., 1968, გვ. 27—28.

ე. თაყაიშვილს თავის „მოგონებებში“, ეტყობა ზეპირად მსჯელობის გამო, ზოგიერთი უზუსტობა გაპპარვია: „მინიატურებს სპარსულად აწერია მხატვართა ვინაობა. იგი აღწერილი მაქვს ჩემი „Описание“-ს II ტომში“ (გვ. 566—568), ან კიდევ, ცოტა ქვევით: „იმ ხელნაწერ-

მასასადამე, პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ი. მეუნარგამი ხელნაწერი XVIII საუკუნის დასაწყისით დაათარიდა, ე. თაყაიშვილმა კი XVII საუკუნის მეორე ნახევრით. ამის შემდეგ, ე. თაყაიშვილის ავტორიტეტით, ხელნაწერი სულ უკანასკნელ დრომდე XVII საუკუნეში გადაწერილად მიაჩნდათ.

1910 წელს სალიტერატურო სამხატვრო ეურნალ „ფასკუნჯის“ პირველ ნომერში³ დაიბეჭდა ხელნაწერის ერთი ილუსტრაციის (იგულისხმება რიგით მესამე: „აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან: და მოლაშქრეთ მიულოცავს: კემწიფობა“:) მაღალხარისხიანი ნატურალური ფერადი ფოტოსურათი, რომელიც დამზადებული ყოფილა კ. მესხიშვილის ლითოგრაფიაში: „თინათინის დაგვირგვინება. ფერადი სურათი მე-17 ს. ხელნაწერი ვეფხისტყაოსნიდან“⁴.

სარგის კაკაბაძემ „ვეფხისტყაოსნის“ მისეულ პირველ გამოცემას 1913 წელს⁵ ჩაურთო ამ ხელნაწერიდან ამოღებული 11 ილუსტრაცია⁶:

1. აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი თინათინი ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან და მოლაშქრეთ მიულოცავს კემწიფობა⁷.
2. აქა როსტევან მეფე მოწყენით ზის და სოგრატ ვეზირი და აეთანდილ ფილას აძლევენ.
3. აქა როსტევან მეფეს და მის ვეზირს სოგრატს საპკო საუბარი აქუსთ.
4. აქა როსტევან და აეთანდილ ნადირობენ.
5. აქა როსტევან მეფე თინათინთან ტარიელის საძებნელად კაცების გაგზავნას არჩევს.
6. ქ. ტარიელ და ასმათ ისხდენ პირველ რომ ნახა.
7. აქა ტარიელ წიგნის პასუხი მიუწერა ხატაელთ მეფეს.
8. აქა ტარიელ ლაშქარს იყრის ხატაელზედ.
9. ქ. ტარიელის ვეზირობაში მიყუანა ნესტან-დარეჯანს გავათხოვებთო.
10. ქ. ვნახე სამნი დიდებულნი მეფისაგან მიგზავნილად.
11. ქ. როსტევან მეფე, ფრიდონ და ტარიელ სხედან.

ამ მინიატურების გარშემო, ს. კაკაბაძე მაშინ მხოლოდ უბრალო მითითებით დაკმაყოფილდა: „სურათები ამ გამოცემისა გადმოღებულია წერა-კითხვის

ში თავის დროზე ჩართული იყო 36 ფერადი სურათი, სპარსულ ყაიდაზე ნახატი, საუკეთესო ხელობისა, თან მხატვართა სახელებიც ეწერა ზედ, როგორც უკვე ვთქვი“ („მნათობი“, 1958, № 7. გადამბეჭდილია გ. ლომთათიძის მიერ წიგნში: ექვთიმე თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტომი 1, ნაწილი მეორე: ე. თაყაიშვილის ავტობიოგრაფიული ჩანაწერები და მოგონებანი, თბ., 1968, გვ. 312—315—316). სინამდვილეში კი, ხელნაწერში (და ე. თაყაიშვილის „Описание“-ს მიხედვითაც) 36-ის ნაცვლად 87 სურათია („Рукопись снабжена 87 рисунками...“) და მინიატურებს სპარსულად აწერია არა მხატვართა ვინაობა, არამედ სურათის შიგარისი („Содержание рисунков“).

³ „ფასკუნჯი“, 1910, № 1, რედაქტორ-გამომცემელი სამსონ ფირცხალავა (მანამდე, როგორც ცნობილია, ამ ეურნალს 1908—1909 წლებში სცემდა გ. ტატიშვილი).

⁴ ეტყობა, ლითოგრაფია მანამდე დამზადდა, სანამ წერეთლები ხელნაწერს დროებით თავისთვის წაიღებდნენ, რადგან მათ ეს ხელნაწერი მინიატურებითურთ 1911 წელს დაბრუნეს უკან. იხ. „სახალხო გაზეთი“, 1911, 7 მაისი, № 297.

⁵ ამ დროისათვის ხელნაწერი უკვე საბოლოოდ წ. კ. გ. საზოგადოების საკუთრებას შეადგენდა და № 4758-ის ნაცვლად სინენეტარო წიგნში ხელახალი რეგისტრაციის გამო გატარებული იყო № 5006-ისად.

⁶ გამოცემაში ილუსტრაციები დაუნომრავია და ჩვენ მოგვყავს გამოცემის თანმიმდევრობის მიხედვით.

⁷ მინიატურების მინაწერები ამჟერად მოგვყავს ისე, როგორც გამოცემაშია.

საზოგადოების წიგნთსაცავის მე-XVII საუკუნის ხელნაწერის № 5006 მინიატურებიდან⁸.

1918 წელს გამოქვეყნდა ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციათა შესახებ პირველი სერიოზული მეცნიერული გამოკვლევა დ. გორდევეისა⁹, რომელშიც განხილული იყო ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერის მინიატურებიც. მიუთითებდა რა, „ფასკუნჯისა“ და ს. კაკაბაძის პუბლიკაციებს, დ. გორდევეი შენიშნავდა: „Как уже указывалось „Сараджевский список“¹⁰, хотя и в значительной из лишь частей своих иллюстраций все же привлекал внимание издателей. Это объясняется красотью и чрезвычайной тонкостью выполнения некоторых из украшающих его изображений. Но именно только некоторых. Этот список сохранил миниатюры трех весьма различных пошибов из общего числа украшавших и украшающих его иллюстраций, которых в книге раньше было 87, а теперь в тексте осталось 77; остальные же 10 храняться особо¹¹. Из этих 77 миниатюр только одна (помещенная как стр. 240) по формату листа аналогично страницам с текстом. Но это изображение наиболее позднее и в художественном отношении, наиболее слабое из всех. Остальные вначале почти сплошь идет серия картинок типичного персидского письма, часто персидскими приписками или персидскими же цифровыми пометками*, а конец иллюстрирован другим, более слабым, но работавшим все же в духе персидских миниатюристов, мастером, кисти которого принадлежат и три миниатюры местами входящие между рисунками первой группы**. Всего миниатюр этой группы 24. Хранящиеся особо выпавшие листы числом 10 принадлежат: 8 к группе персидского письма и 2 к группе миниатюр иллюстрирующих конец поэмы. Листы миниатюр и первой и второй группы подклеены сверху и снизу, чтобы подогнать их под формат рукописи. Это указывает с несомненностью не только на то, что миниатюры изготовлены особо от текста иными чем переписчик мастерами, но и на то, что они делались вовсе не для этой книги и, возможно, просто как тетрадка иллюстрации самодовлеюще исполненных. Персидский мастер исполнил основную начальную часть. Потом она была пополнена отчасти и доведена до конца другим художником, но в формате листов типичных для первой группы“. უპირისპირებდა რა, აღნიშნულ მინიატურებს მ. თავაქარაშვილისეული ილუსტრაციათა სტრუს, დ. გორდევეი დაასკვნდა: „...основная масса ми-

⁸ ვეფხისტყაოსნის, გამოცემული სარგის კაკაბაძის რედაქტორობით, პირველი გამოცემა, ტფილისი, 1913, გვ. 4.

⁹ Дмитрий Гордеев, Иллюстрации к поэме Шоты Руставели, журн. „Феникс“, 1918, октябрь, № 1. ცალკე ამოაბეჭდი.

¹⁰ ამ ხელნაწერს დ. გორდევეი „სარაჯეშვილის ნუსხას“ ეძახის ე. თავაქარაშვილის აღწერილობის („Дар Давида Захарьевича Сараджева...“ Описание, II, 1908, стр. 566) მიხედვით.

¹¹ ამის მიზეზის შესახებ ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი: „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სტრია, 1971, № 1.

* Миниатюр этой группы в книге 52—с первой и кончая помеченной как рис. 62 на стр. 214; из них около одной трети имеют персидские надписи и около другой трети—цифровые пометки.

** а) помеченный как рис. 15 на стр. 43; б) помеч. как рис. 60 на стр. 197 и в) помеч. как рис. 61 на стр. 204.

ნიათურ „Сараджевского списка“ относится безусловно к кругу собственно персидского искусства¹².

მაშასადამე, დ. გორდეევის დაკვირვებით, ხელნაწერის კუთვნილი 87 მინიატურიდან 1 (240 გვერდზე მოთავსებული), შესრულებულია გვიან და მხატვრული თვალსაზრისით, ყველაზე სუსტია. დანარჩენი 86 მინიატურა¹³ თურმე იყოფა ორ ძლიერ მკვეთრად განსხვავებულ ჯგუფად: თავდაპირველად მიდის ტიპიური სპარსული ყაიდის სურათთა სერია, ხშირად თავისი სპარსული მინაწერებით ან კიდევ სპარსული ციფრული აღნიშვნებით (ასეთი სულ ხელნაწერში 52 ყოფილა), ხოლო პოემის დაბოლოება დაუსურათებია შედარებით სუსტ. მაგრამ მაინც სპარსულ ყაიდაზე მომუშავე მინიატურისტს¹⁴, რომლის ფუნჯს თურმე ჰკუთვნებია აგრეთვე სამი მინიატურა, რომელიც მოქცეულია პირველი ჯგუფის სურათებს შორის (ასეთია სულ 24). ამ თვალსაზრისით, ცალკე დაცულ 10 მინიატურიდან 8 ეკუთვნის პირველ ჯგუფს (ე. ი. უფრო კარგ ოსტატს, რომელსაც პოემის დასაწყისი დაუსურათებია სულ ეკუთვნის 52+8=60 მინიატურა), ხოლო 2 დანარჩენი კი მეორე ჯგუფს (ე. ი. უფრო სუსტ, მდარე ოსტატს, რომელსაც პოემის დასასრული დაუსურათებია, ეკუთვნის 24+2=26 მინიატურა). როგორც პირველი, ისე მეორე ჯგუფის მინიატურათა ფურცლებს ზემოთ და ქვემოთ შემოწებებული ჰქონია აშია ხელნაწერის ფურცლებისთვის გასატოლებლად, რაც დ. გორდეევის აზრით, უეჭველად თურმე იმაზე მიუთითებს, რომ მინიატურები დამზადებული ყოფილა ტექსტიდან ცალკე, დამოუკიდებლად და სულაც არა ამ ხელნაწერი წიგნისთვის, არამედ შესაძლოა, როგორც ილუსტრაციათა დამოუკიდებელი რვეული თუ ალბომი. დ. გორდეევი დაასკვნის: სპარსელმა ოსტატმა შეასრულა ძირითადი დასაწყისი ნაწილი (სულ 60 მინიატურა), შემდეგ იგი ნაწილობრივ შეავსო (3 მინიატურის ჩართვით) და ბოლომდე მიიყვანა (23 მინიატურით) მეორე, შედარებით სუსტმა, ოღონდ, მაინც სპარსულ ყაიდაზე მომუშავე მხატვარმა (სულ 26 მინიატურა), რომელიც პირველი ჯგუფის მინიატურათა ზომის ქაღალდზე ყოფილა შესრულებული. დ. გორდეევის საერთო შეფასებით, ეს მინიატურები ექცევიან საკუთრივ სპარსული ხელოვნების წრეში.

დ. გორდეევის პროფესიული ოსტატობითა და სიღრმით დაწერილ ამ ნარკვევში ბევრ შეუსაბამობას აქვს ადგილი, რაც ხელნაწერის ისტორიის ზოგიერთი მომენტის გაუთვალისწინებლობის შედეგია. მაგრამ ამის შესახებ ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი.

1926 წელს, სარგის კაკაბაძემ განახორციელა „ვეფხისტყაოსნის“ მეორე მისეული გამოცემა¹⁵. პოემის ტექსტს, მან გამოკვლევისა და ლექსიკონის გარდა, დაურთო 79 სურათი: 1 სურათი ფერადებით (რუსთაველის პორტრეტული მინიატურა XVII ს. ე. წ. ზახასეული ხელნაწერიდან), 28 სურათი ტექსტში, 6 ფაქსიმილე, 43 სურათი ცალკე 38 ფურცელზე, 1 გეგმა. ამ 79 სურათიდან

¹² Дм. Гордеев, *დასახ. შრომა*, *журн. „Феникс“*, 1918, № 1; ცალკე ამონაბეჭდი, გვ. 1—2, 3—4.

¹³ 76 ხელნაწერში და 10 ცალკე.

¹⁴ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ე. თაყაიშვილსაც 1912 წელს ერთი შეხედვით ისეთი შთაბეჭდილება დარჩენია, თითქოს „...მეორე ნახევარში წიგნისა მხატვრობა უფრო მდარე ხელობის არის და მერმე უნდა იყოს მიმატებული“ (საქ. ცენტრარქივი, ფ. 481, № 3072, ფ. 18).

¹⁵ ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით: გამოკვლევა, ტექსტი, ლექსიკონი, 79 სურათით, თბ., 1926.

ცალკე ფურცელზე დაბეჭდილი 14 მინიატურა ჩვენი ხელნაწერიდანაა აღებული:

1. 40¹⁶ აქა როსტევან მეფეს და მის ვეზირს სოგრატს საპუო საუბარი აქუსთ.
2. 41 აქა როსტევან მეფემ თავისი ქალი თინათინ ტახტს დასვა და სოგრატ ვეზირმან და მოლაშქრეთ მიულოცეს ტემწიფობა.
3. 42 აქა როსტევან მეფე მოწყენით ზის და სოგრატ ვეზირი და აეთანდილ ფილას ამ-ლევენ.
4. 43 აქა როსტევან და აეთანდილ ნადირობენ.
5. 44 აქა როსტევან მეფე თინათინთან ტარიელის საქმენელად კაცების გაგზავნას არჩევს.
6. 46 ქ. ტარიელ და ასმათ ისხდენ, პირველ რომ ნახა.
7. 49 აქა ტარიელ წიგნის პასუხი მიუწერა ხატაელთ მეფეს.
8. 50 აქა ტარიელ ლაშქარს იყრის ხატაელზედ.
9. 52 ტარიელის მიერ ტყვედ შეპყრობილი რამაზ ხატაელთ მეფე.
10. 53 ქ. ტარიელის ვეზირობაში მიუყანა, ნესტან დარეჯანს გაავთხოვებთო.
11. 54 აქა ფარსადან მეფემ და დედოფალმან ტარიელს დაბატოვეს.
12. 55 ქ. ფარსადან და ტარიელ სხედან, შათირი მოვიდოთ.
13. 57 ქ. ვნახე სამნი დიდებულნი მეფისაგან მოგზავნილად.
14. 65 ქ. როსტევან მეფე, ფრიდონ და ტარიელ სხედან.

მაგრამ რაც ყველაზე მეტად საინტერესოა, თითოეულ მინიატურას ახლდა გამოცემლის ასეთი ახსნა-განმარტება: „შესრულებული უცნობ ქართველ მხატვრის მიერ სპარს. სტილზე XVII ს. მე-2 ნახ., მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრის ხელნაწერი, წ.-კ-გამავრც. საზ-ბის კოლექციიდან № 5006“. გამოკვლევის ტექსტში კი ს. კაკაბაძე სპეციალურად ჩერდება ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებზე და კერძოდ ჩვენთვის საინტერესო ხელნაწერის დასურათების გარშემო შენიშნავს: „ფრიად მდიდრულად არის მინიატურებით დასურათებული მე-17 ს-ნის მეორე ნახევრის ხელნაწერი (წ. კ. საზ-ბის კოლ. № 5006). სულ ამ ხელნაწერს ჰქონია 90-ზე მეტი მინიატურა სპარსულ სტილზე შესრულებული, როგორც სჩანს ორი სხვადასხვა ქართველ ხელოვანის მიერ (ერთი პირველ ხარისხოვანი ხელოვანია, მეორე მას ჩამოუვარდება)“¹⁷.

თუმცა თეზისის სახით, მაგრამ ეს მაინც უკვე დ. გორდევისაგან პრინციპულად განსხვავებულ, ახალ თვალსაზრისს წარმოადგენდა. მისი დაწვრილებითი მტკიცება კი ს. კაკაბაძეს არსად არ უტდია.

საყურადღებო წერილი მიუძღვნა ვეფხისტყაოსნის ილუსტრაციებს ბ. გორდევნიანმა¹⁸, რომელშიაც სხვებთან ერთად განხილულია ჩვენი მინიატურებიც. მისი აზრით, „S—5006 ვეფხისტყაოსნის ერთ-ერთი სანიმუშო ხელნაწერია, დასურათებული მე-17 საუკუნეში, მისი მხატვრობა ორ მხატვარს ეკუთვნის“, „ამ ხელნაწერის მხატვარი ხაზის უბადლო ოსტატად მოსჩანს. არსად არ ლატობს იგი ირანული მხატვრობის ტრადიციას“.

¹⁶ ამ გამოცემაში, ისე როგორც წინა გამოცემაში (1913), ილუსტრაციები დაუნომრავია. მაგრამ თუ პირველ გამოცემაში მხოლოდ ჩვენი ხელნაწერის მინიატურები იყო წარმოდგენილი, 1926 წლისაში — სხვაც ბევრია. ამიტომ ჩვენს მითითებაში პირველი ციფრი რაოდენობის აღმნიშვნელია, მეორე კი გამოცემის თანმიმდევრობისა. მინაწერებიც გამოცემის მიხედვით მოვეყავს.

¹⁷ ვეფხისტყაოსანი, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, თბ., 1926, გვ. CXXI—CXXII.

¹⁸ ბ. გორდევნიანი, ვეფხისტყაოსნის დასურათებანი, ვაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 26 დეკემბერი, 1937, № 32.

პირველად 1938 წელს გამოქვეყნდა შ. ამირანაშვილის გამოკვლევა: „შრომთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ძველ ქართულ ხელოვნებაში“¹⁹. ამ წერილის ძირითადი დებულებანი გამეორებულა მკვლევრის მომდევნო წლების „რა ერთ და ორ შრომაში“²⁰.

შ. ამირანაშვილი წერს: „მინიატურების ყველაზე უფრო დიდი რაოდენობა № 5006 ხელნაწერშია. იგი სულ ოთხმოცდაშვიდ მინიატურას შეიცავს. ამათგან ათი ცალკე ინახება. ამ ხელნაწერის ერთი მინიატურა (ფ. 148) შესრულების ტექნიკის მიხედვით XVIII ს. ეკუთვნის. მინიატურები ტექსტისაგან დამოუკიდებლად იყო შესრულებული, შემდეგ მათ კიდებზე შემოაწებეს არშია — ტექსტიანი ფურცლების ფორმატისათვის შესახაებლად. მინიატურების შესრულების სტილისა და ტექნიკის ანალიზი გვაიძულებს ორ ძირითად ჯგუფად გავყოთ ისინი. პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება პირველი ოცდაოთხი მინიატურა, რომლებიც მეტად ფაქიზად, გულმოდგინედ, დიდი ტექნიკური ოსტატობითაა შესრულებული. მეორე ჯგუფი ტექნიკურად ბევრად უფრო სუსტი მინიატურისტის მიერაა შესრულებული“²¹.

ჩვენი მხრივ, უნდა აღინიშნოს, რომ 1958 წლისათვის, როცა ეს შრომა გამოქვეყნდა, შ. ამირანაშვილის მიერ აღნიშნული ათი მინიატურა ხელნაწერში უკვე კარგა ხნის ჩაკერებული იყო (ესენია: ახლანდელი №№ 5, 14, 24, 33, 37, 49, 60, 62, 79, 83) და ცალკე აღარ ინახება (იხ. ხელნაწერის (S—5006) სარესტავრაციო პასპორტი, შედგენილი 1962 წლის ოქტომბერში) ეტყობა, მკვლევარს უკანასკნელად იგი არ შეუშოვნებია. ეს ჩანს თუნდაც მისი სხვა განცხადებიდანაც: „როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ხელნაწერში არის 77 მინიატურა; ათი მინიატურა ამოჭრილია ხელნაწერიდან და ცალკე ინახება“²². მაშასადამე, დღეს, ოთხმოცდაშვიდივე მინიატურა ხელნაწერშია ჩაკონსერვებული. ამას გარდა, აქ ერთ გაუგებრობასაც აქვს ადგილი: შ. ამირანაშვილი მინიატურათა პირველ ჯგუფს, არ ვიცით საიდან, 24 მინიატურას აკუთვნებს, მაშინ როდესაც, სინამდვილეში, მას 60 მინიატურა მიეკუთვნება (შდრ. დ. გორდევის დასახ. შრომას). პატივცემული მკვლევარი დაჟინებით სხვაგანაც იმეორებს ამ შეხედულებას: „პირველ ჯგუფს მიეკუთვნება 24 მინიატურა, რომლებიც დიდი ტექნიკური სრულქმნილებით და ირანული მინიატურის ყველა ტექნიკური ხერხის შეთვისებით ხასიათდება“²³ (აგრეთვე, Груз. миниатюра, стр. 41). მაგრამ მთავარი მაინც ისაა, რომ, დ. გორდევისაგან განსხვავებით, შ. ამირანაშვილი ამ მინიატურების ავტორად სპარსელი ოსტატის ნაცვლად, ქართველ მინიატურ-

¹⁹ ენიშვის შობაზე, III, 1938, გვ. 135—155.

²⁰ Ш. Я. Амиранашвили, История грузинского искусства, М., 1950, стр. 282—284; იგივე, 1963, стр. 316, № 318; Ш. Амиранашвили, Грузинская миниатюра, М., 1966, стр. 41—43; შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1961, გვ. 411—413; შ. ამირანაშვილი, ვეფხისტყაოსანი ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 1968, გვ. 21—29.

²¹ შ. ამირანაშვილი, ვეფხისტყაოსანი ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბ., 1968, გვ. 21. ჩვენ ვარჩიეთ მიგვეთითებინა მკვლევრის მიერ ამ საკითხზე გამოქვეყნებული უკანასკნელი შრომა.

²² იქვე, გვ. 25. იხ. აგრეთვე. Ш. Амиранашвили, Грузинская миниатюра, 1966, стр. 4.

²³ იქვე, გვ. 27.

რისტს აცხადებს²⁴: „თითქმის ყველა მინიატურაში ტიპაჟი სრულიად შაბლონურ, ტრადიციულ „მონღოლურ“ ტიპს, მეტად საფუძვლიანად დამკვიდრებულს ირანულ ხელოვნებაში. პირობითი „მონღოლური“ ტიპის ნაცვლად თითქმის ყველა მინიატურაში ქართული ტიპი სჭარბობს... აღნიშნული მინიატურები, უეჭველია, ქართველი მინიატურისტის მიერაა შესრულებული, რასაც ბრწყინვალედ ამტკიცებს კიდევ ერთი დამახასიათებელი ფაქტი: მე-40 ფურცლის მინიატურაზე ავთანდილი ზის და წერს გრაგნილზე მარცხნიდან მარჯვნივ, მინიატურისტმა გრაგნილზე ზიგზაგისებური ხაზით გამოხატა ტექსტის სტრიქონები. ტექსტის ქვემო სტრიქონი შუაზე წყდება იმგვარად, რომ ჩანს სტრიქონის ზიგზაგისებური ხაზი, მოყვანილი მარცხნიდან მარჯვნივ გრაგნილის შუამდე. ფსიქოლოგიურად სრულიად წარმოუდგენელია, რომ ირანულ მინიატურისტს, რომელიც შეჩვეული იყო მარჯვნიდან მარცხნივ წერას, ზიგზაგისებური ხაზით წერის პროცესი მარცხნიდან მარჯვნივ აღენიშნა.

პირველი ჯგუფის მინიატურათა შემსრულებელია ქართველი იყო, მან შეინარჩუნა ძველი საერო სამინიატურო მხატვრობის ტრადიციები და დაუფლებული იყო ირანული მინიატურების ყველა მხატვრულ და ტექნიკურ ხერხსაც. მთლიანად მინიატურები მიეკუთვნება ქართული სამინიატურო მხატვრობის იმ მიმდინარეობას, რომელიც სეფევიდთა პერიოდის ირანული ხელოვნების ფორმებით იყო გამსჭვალული... მინიატურების მეორე ჯგუფი შესრულებულია ნაკლებად დახელოვნებული ოსტატის მიერ, რომლს ქართველობაშიც ეჭვი არავის ეპარება“.

უკანასკნელ დროს, ორჯერ (1960, 1967 წწ.) გამოქვეყნდა მ. ქელიძის წიგნი: „ვეფხისტყაოსნის დასურათების ისტორიისათვის“, რომელშიაც ავტორმა არ გაიზიარა შ. ამირანაშვილის მტკიცება მინიატურათა პირველი ჯგუფის ავტორის ქართველობაზე. მ. ქელიძის საამისო საბუთებს ჩვენ აღარ გამოვუდგებით, ოღონდ ვიტყვით, რომ ზოგიერთი მისი დაკვირვება ამ ჯგუფის ზოგი მინიატურის (მაგ. 23, 31, 32, 34, 44) დეტალების პოემის ტექსტთან შეუსაბამობაზე უთუოდ ანგარიშვასაწევია²⁵.

რაც შეეხება მინიატურათა შესრულების დროს, არც შ. ამირანაშვილი და არც მ. ქელიძე ანგარიშს არ უწევენ ხელნაწერის უკანასკნელ დათარიღებას (მე-18 ს-ის I ნახევარი)²⁶ და ხელნაწერსაც და მინიატურებსაც მე-17 საუკუნეს აკუთვნებენ. მაშასადამე, მათი აზრით, ხელნაწერი დასურათების თანადროულია და მე-17 საუკუნეში ყოფილა შესრულებული.

მაშინ რა გამოდის; ან უნდა უარყვით ს. ცაიშვილის მიერ ხელნაწერის მე-18 ს. I ნახევრით დათარიღება და ხელნაწერი ისევ მე-17 საუკუნეში გადავიტანოთ (რისთვისაც ს. ცაიშვილის მიერ მოტანილი საბუთიანობის მიხედვით არავითარი საფუძველი არ გავაჩნია), ან არადა, უნდა ვალიაოთ, რომ S—5006

²⁴ იქვე, გვ. 27—29. სხვათა შორის, პირველად, ასეთი შეხედულება, თუმცა გაკვრით, როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, გამოთქმული ჰქონია ს. კაკაბაძეს „ვეფხისტყაოსნის“ თავის 1926 წლის გამოცემაში, გვ. CXLI—CXLII.

²⁵ მ. ქელიძე, ვეფხისტყაოსნის დასურათების ისტორიისათვის, თბ., 1960, გვ. 20—24; მდრ. მეორე გამოცემა: ვეფხისტყაოსნის დასურათებანი, თბ., 1967, გვ. 65—92.

²⁶ იხ. ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963 და სხვ. ვარდა ამისა, როგორც უკვე ვთქვით, პალეოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, ხელნაწერი მე-18 ს. დასაწყისით დათარიღებული ჰქონია ი. მუნარგიასაც.

ხელნაწერში ჩართული მინიატურები ვეფხისტყაოსნის აღრინდელმა მწიგნობარმა ბული ხელნაწერიდან არის ამოღებული²⁷.

მართლაც, საამისოდ ჩვენ საქმარისი საფუძველი უნდა გვექონდეს. ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია მინიატურათა დაწვრილებით აღწერა და ზოგიერთი მომენტის ხელახალი გათვალისწინება.

პირველ რიგში უნდა შევჩერდეთ ქალაქდზე. ე. თაყაიშვილის აღწერილობით: „Бумага персидская, лошенная, без филигрანი“²⁸. უნდა გარკვევით ითქვას, რომ ისე როგორც საკუთრივ პოემის ტექსტი, ასევე მინიატურები შესრულებულია სულ სხვადასხვა ქალაქდზე. მაგალითად, ხელნაწერის ტექსტის დასაწყისი ნაწილი დაწერილია განსხვავებულ სპარსულ ქალაქდზე, ვიდრე ხელნაწერის მეორე ნაწილი. ასევე პირველი ჯგუფის მინიატურები შესრულებულია ერთნაირ მდარე ხარისხის გასანთლულ სპარსულ ქალაქდზე, ხოლო მეორე ჯგუფის მინიატურათა ერთი ნაწილი შესრულებულია კიდევ უფრო მდარე სპარსულ ქალაქდზე, ნაწილი კი არა სპარსულ, არამედ ევროპულ (ვენეციურ) მძალახარისხოვან ქალაქდზე. ექ. თაყაიშვილი კი, როგორც ვთქვით, ხელნაწერის ქალაქდს მთლიანად უკვირნიშნო გასანთლულ სპარსულ ქალაქდად მიიჩნევდა. მინიატურათა მეორე ჯგუფის ერთ ფურცელზე ჩვენ შევნიშნეთ შედარებით სრულად გადარჩენილი კვირნიშნის ემბლემატური ნაწილი (ორხაზოვანი გვირგვინი ვარსკვლავ-მთვარით). რ. პატარიძის აზრით, ეს კვირნიშანი ვენეციური წარმოშობისაა. ქართულ თარიღიან დოკუმენტებში — Hd—9466 (1660 წ.), Sd—49 (1661 წ.), საისტ. არქ. ფ. 1448, № 534 (1674 წ.) და ხელნაწერებშიაც იგი გვხვდება 1660—1674 წლების ქრონოლოგიურ პერიოდში. რ. პატარიძის ცნობით, ეგვევ კვირნიშანი დასტურდება „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ ხელნაწერშიაც — L (A—363), რომელიც მისივე დათარიღებით 1669—1670 წლებში უნდა იყოს გადაწერილი.

მაშასადამე, გამოდის, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ S—5006 ხელნაწერის მინიატურათა მეორე ჯგუფი შესრულებული ყოფილა მე-17 საუკუნის 60—70-იან წლებში, უფრო ზუსტად, 1660—74 წწ.; რადგან ჩვენ მოგვეცა შემთხვევა მინიატურათა მეორე ჯგუფის ასე ზუსტად დათარიღებისა, უკვე ძნელი აღარაა დავათარიღოთ მინიატურათა პირველი ჯგუფიც, რომელიც ყველა ნიშნით უფრო ადრე უნდა იყოს შესრულებული, ყოველ შემთხვევაში არაუგვიანეს მე-17 საუკუნის 50-იანი წლებისა.

თუკი პოემის დასურათება მე-17 საუკუნის 50—70-იან წლებშია შესრულებული, ბუნებრივია, იგი ამავე პერიოდში გადაწერილი თვით პოემის ტექსტის ხელნაწერისთვის იქნებოდა განკუთვნილი. ყოველ შემთხვევაში, წარმოუდგენელია, რომ მე-17 ს-ში შესრულებული პოემის ილუსტრაციები გამოუყენებელი ყოფილიყო მე-18 ს. I ნახევარში გადაწერილ S—5006 ხელნაწერამდე.

გვაქვს თუ არა კიდევ ჩვენ რაიმე საბუთი იმისა, რომ მე-18 ს. ხელნაწერ S—5006-ის კუთვნილი მინიატურები ერთ დროს მე-17 ს. II ნახევარში გადაწერილ პოემის ხელნაწერიდან არის ამოღებული?

პირველი საბუთი ამისა ის გახლავთ, რომ 87 მინიატურიდან 86 მინიატურა, რომელიც ხელოვნებათმცოდნეთა ერთსულოვანი დათარიღებით მე-17 საუკუნეს განეკუთვნება, ხელნაწერისაგან განსხვავებული ერთი ფორმატის ქა-

²⁷ ამისი სხვა შემთხვევის მაგალითია პოემის H—2074 ხელნაწერი.

²⁸ Описание, II, стр. 566.

დალღზეა შესრულებული და ხელნაწერისთვის გასატოლებლად ყველაზე ხელნაწერისვე ქალაღი აქეთ ზემოდან და ქვემოთკენ აშიად შემოწებებული, ოღონდ მინიატურის მარჯვენა მხარე, როგორც ამას ჩარჩო გვიჩვენებს, ჩამოჭრიღია, რადგან, ეტყობა, მინიატურის ფურცელი სიგანეში ხელნაწერის ფურცელზე ფართო ყოფიღა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მინიატურების ქალღლის ზომისვე იქნებოღა პოემის ის აღრინღელი ხელნაწერი, რომელშიაც თავღაპირვეღად ყოფიღან ისინი ჩაკრული. იმ პირველ ხელნაწერში ჩაკინღვისას მოხღა აღბათ ან ორი ჭგუფის მინიატურათა ქალღღღების ერთნიარღად ხელნაწერის ზომისთვის შეფარღღება, თორემ სხვანიარღად წარმოუღღგენელია ორ სხვადღსხვა მხატვარს მინიღღღამინიღ ზუსტად ერთი ზომის საში სხვადღსხვა წარმოზობის ქალღღღი ჰქონოღათ ხელთ. ან შეიღღღებოღა ისიღ გვევარაუღღან, რომ თუ ხელნაწერის დაღსურათებელი მართღაც ქართვეღები იყენენ, როგორც ამას შ. ამირანაღღვიღლი ფიქრობს, მათ ხელნაწერის ზომაზე ჰქონღათ დაჭრიღი მინიატურებისთვის განკუთვნიღი ქალღღღები და ესეღ ეგებ მინიატურების აღღიღობრივე წარმოზობიღობას მიუთითებღღეს. ყოველი ნიღღნით, მინიღ ორივე შემთხვევაში, გამოორიღხული ჩანს დ. გორღღევის მტკიღება, თითქოს მინიატურები დაღზადებული ყოფიღა როგორც იღღსტრაციათა დამოუკრღღებელი რვეული თუ აღბომი. თუღცა სამართღიანობა მოითხოვს აქვე აღინიღნოს: დ. გორღღევი იყო პირვეღი, რომელშიაც შენიღნა, რომ ეს მინიატურები „...делались вовсе не для этой книги“ (იღღღღღღღღ S-5006.—გ. შ.).

აღნიღნული 86 მინიატურა რომ აღრე მართღაც სხვა ხელნაწერის კუთვნიღება იყო, ამას ამტკიღებს შემღღევი გარემოება: ერთადერთი მინიატურა (ფ. 148)²⁹, რომელიც მინიატურათა საერთო რიღხვს 87-მღღე ზრღის და რომელიც დ. გორღღევისა და შ. ამირანაღღვიღლის დათარიღებით გვიანღელია (მე-18 ს.) სწორედ მე-18 ს-ში გაღღწერიღი S—5006 ხელნაწერის ზომის ქალღღღზეა შესრულებული. ესეღ ცხადად მიუთითებს იმაზე, რომ მინიატურის ქალღღღის ზომის შეტოღება ხელნაწერთან სწორედ ხელნაწერში ჩაკერისას ხღღებოღა.

ამას გარღა, რაც ყვეღაზე მთავარი, მინიატურათა ქართულ მინაწერებს შემოუნახავს იმ თავღაპირვეღი ხელნაწერის ვარიანტული ჩვენებანი, რომღღებიც განსხვავღებიან S—5006-ის შესაბამის აღღიღათა წაკითხვისაღან და ამღღენად კიღღე ერთი ვახტანგამღღელი ხელნაწერის მნიღვენღობას იღღენენ. საქმე ისაა, რომ ამა თუ იმ მინიატურის სიუჟეტური კომპოზიციის გაღღმოსაცემად ქართულ მინაწერებში აღღგ-აღღგ გამოყენებულია პოემის ტექსტის აღღიღები. მოვიყვანთ ზოგიერთ მათგანს:

- № 34 მინიატურაზე გამოხატულ გრავნიღზე ჩაწერიღია:
„წიღნი : ენახე : ვისი : იყო : ვისი მღღავს : აღი : გულსა“.
ხელნაწერის შესაბამის აღღიღში:
„წიღნი : ენახე : მისი : იყო : ვისი : მწვევღა : აღი : გულსა“.

- № 56 მინიატურას მიწერიღი აქეს:
„ნავსა : ჩავეღ : ზღღვსა : გავიღ : ზღღვსა შიღან : გავღღავღი“

²⁹ ვერ დავთანხმებთ შ. ამირანაღღვიღლის თითქოს, ესა მინიატურა „изображающая св. Георгия“ (Груз. миниатюра, М., 1966, стр. 41). ვერ ერთი ყვეღანიარღად მოუღღღენღელი ეფეღსტყაოსნის პერსონაჟთა გვერღით წმ. გორგის გამოჩენა და მეორე: ეს მინიატურა ტექსტში ჩაკრულია იმ აღღიღას, საღღე გაღღმოსაცემულია ტარიღღთან ხელმოღრედ წამოსული ავთანდიღის ლოცვა და ჩვენის აზრით, მასზე სწორედ მლოცვეღი ავთანდიღია გამოხატული: „იღღავს, იტყვის: „მღღაღღ, ღმერთო ხმღღათა და ცათაო...“

- ხელნაწერში (ფ. 123v):
„ნავსა : შევკე : ზღვასა : შეველ : ზღვასა : შივან : გავალადი:“
3. № 57 მინიატურის მინაწერი:
„ზახილი : მესმა : გავკვირდი : მოყმე : ამაყად : ყიოდა:“
ხელნაწერში (ფ. 126):
„ზახილი : მესმა : შევხედენ : მოყმე : ამაყად : ყიოდა:“
4. № 68 მინიატურის მინაწერი:
„ერთი : აღმა : ერთი დაღმა : უგზოდ : ვლიდენ : შამბთა : ეკით:“
ხელნაწერში (ფ. 165v):
„ერთი : აღმა : ერთი : დაღმა : უგზოდ : მივლენ : შამბთა : ეკით:“
5. № 69 მინიატურის მინაწერი:
„მათ : ლაშქართა : ყოლბსა შუა : ორბი : სითმე : გარდმოფრინდა:“
ხელნაწერში (ფ. 172v):
„მათ ლაშქართა : ყოლბთა : შუა : ორბი : სითმე : გარდმოფრინდა:“
6. № 72 მინიატურის მინაწერი:
„იქი : წევს : ძილად : იცოდე : ანუ ქვე : მკოვებ : მჯდომელსა:“
ხელნაწერში (ფ. 186v):
„იქი : წევს : ძილად : იცოდი : ანუ : ქვე : მკოვებ : მჯდომელსა“
7. № 76 მინიატურის მინაწერი:
„გზანი : დახედეს : შეკაზმულნი : ავიდეს : და : აძვრეს : ხერელსა:“
ხელნაწერში (ფ. 221v):
„გზანი : დამხედეს : შეკაზმულნი : შევიდეს : და : გაძვრეს : ქერელსა:“
8. № 81 მინიატურის მინაწერი:
„შევიდეს : ნახეს : თინათინ : მჭვრეტთა : მიმცემი : ლხინისა:“
ხელნაწერში (ფ. 237v):
„შევიდეს : ნახეს : თინათინ : მჭვრეტთა : მამცემი : ჳირისა:“

როგორც ვხედავთ, მინიატურის მინაწერთა და ხელნაწერის ტექსტის დამოწმებულ ადგილთა შორის საგრძნობი და ხშირად მკვეთრი ვარიანტული სხვაობანია: ვისი] მისი; მდაგავს] მწვევდა; ჩავკე] შევკე; გაველ] შეველ; გავკვირდი] შევხედენ, ვლიდენ] მივლენ; ყოლბსა] ყოლბთა; იცოდი] იცოდე; დახედეს] დამხედეს; ავიდეს] შევიდეს; აძვრეს] გაძვრეს; ლხინისა] ჳირისა.

რაც მთავარია, მინაწერებით დამოწმებულ ვარიანტებს ლიტერატურული ტრადიცია ეძებნება პოემის მე-17 საუკუნის საუკეთესო (A, F, R, Z, E და სხვ.) ხელნაწერებში³⁰ და არც ერთ მათგანს ზეპირი ხასიათი არა აქვს. აქედან შეიძლება ასეთი დასკვნა გამოვიტანოთ:

თუკი მინიატურები თავიდანვე S—5006 ხელნაწერს ეკუთვნოდა, მაშინ რამ გამოიწვია მინაწერების წაკითხვების ასეთი საგრძნობი დაშორება ხელნაწერის ტექსტისაგან. ცხადია, ასეთი რამ მხოლოდ მაშინ იყო მოსალოდნელი თუ მინიატურები ადრე სწორედ იმ ხელნაწერში იქნებოდნენ ჩაკრული, სადაც მათ მინაწერთა ეკვივალენტური წაკითხვები იყო დაცული.

შეიძლება აქ ვინმემ შემოგვედავოს: მინაწერის ხელი აშკარად არაკალიგრაფიულია და ამასთან საიდან ვიცით, რომ ის პალეოგრაფიულად S—5006 ხელნაწერის ხელზე უფრო ძველია? მაგალითად, შ. ამირანაშვილმა ხომ ამ ხელს „ცოტა უფრო გვიანდელადაც“ მიიჩნევს!³¹

მაგრამ ასეთი რამ გამორიცხულია და აი რატომ: S—5006 ხელნაწერის გაღწერისას რომ ეს მინიატურები უკვე მასში თანდათანობით, ტექსტის შესაბა-

³⁰ შტრ. ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ვარიანტები, ოთხ ნაკვეთად, 1960—1963 წწ., აღ. ბარამიძის საერთო რედაქციით; ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი და ვარიანტები, I, ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით, თბ., 1966.

³¹ შ. ამირანაშვილი, დასახ. შრომა, გვ. 26—27.

მის ადგილას იკვრებოდა, ამას ამტკიცებს შემდეგი გარემოება: მინიატურათა შორგს არცთუ იშვიათად აჩნია ტექსტის გადაწერისას დაუშვრალი მელნის ანაბეჭდები. ხოლო თუ S—5006 ხელნაწერის გადაწერის პროცესში მინიატურები შიგ იკვრებოდა, მაშინ წარმოუდგენელია რომ მინიატურათა მინაწერების ავტორს სხვა ხელნაწერით ესარგებლა, თუ არ S—5006-ით, თუკი მინაწერები მართლაც ხელნაწერის გადაწერის შემდეგ „ცოტა უფრო გვიან არის შესრულებული“, როგორც ამას შ. ამირანაშვილი ფიქრობს.

მაგრამ ასე არ მომხდარა: მინაწერები გაცილებით უფრო ადრეა (მე-17 ს. II ნახევარი) შესრულებული ვიდრე S—5006 გადაწერებოდა (მე-18 ს. I ნახევარი) და სწორედ იმ ხელნაწერის მიხედვით, რომლის თავდაპირველ კუთვნილებასაც ეს მინიატურები შეადგენდნენ.

მაშასადამე, ვფიქრობთ, საკმარისი საფუძველი გვაქვს დავასკვნათ, რომ S—5006 ხელნაწერის მინიატურები „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა დასურათებული ხელნაწერიდანაა ამოღებული, რაც ამ უკანასკნელის საგრძნობი დაზიანებით უნდა იყოს გამოწვეული, რომლის მიზეზი ჩვენთვის უცნობია.

ამ საკითხს ორგანულად უკავშირდება S—5006 ხელნაწერის რედაქციული თავისებურებების საკითხიც: რით არის გამოწვეული, რომ S—5006 თავსა და ბოლოში მე-17 საუკუნის ვრცელი რედაქციული ტიპის (ს. ცაიშვილის მტკიცებით — D ტიპის)³² ხელნაწერს მისდევს, ხოლო შუა ნაწილში კი ვახტანგისეულ 1712 წლის ბეჭდური გამოცემის ასლს წარმოადგენს?

ამის მიზეზი და ხელნაწერის შექმნის ისტორია ჩვენ ასე წარმოგვიდგება: „ვეფხისტყაოსნის“ მე-17 ს. რომელიღაც ჩვენთვის უცნობი ვრცელი რედაქციული ტიპის დასურათებული ხელნაწერი საგრძნობლად დაზიანებულა მე-18 ს. I ნახევარში და დამდგარა ხელნაწერის ხელახალი გადაწერის აუცილებლობა. გადაწერისას, იქ სადაც ხერხდებოდა, გამოუყენებიათ ძველი დაზიანებული ხელნაწერის დასაწყისი და ბოლო ნაწილი, ხოლო შუა ნაწილი, ეტყობა, შეავსეს მაშინ უკვე გამოსული და გავრცელებული პომეის 1712 წლის ნაბეჭდი ვახტანგისეული რედაქციით. აგრეთვე ახალ ხელნაწერში ჩართეს ძველი ხელნაწერიდან ამოღებული მხატვრობაც, რომელიც ალაგ-ალაგ შესამჩნევად არის დაზიანებული (იხ. მაგ., №№ 16, 47, 63 მინიატურები), ხოლო ზოგჯერ როცა ამის აუცილებლობა იყო, მისი რესტავრაციაც უცდიათ (იხ. №№ 25, 26, 27, 31, 37, 55 მინიატურები) და დაუმატეს კიდევ ერთი ახალი მინიატურა (იხ. № 65 მინიატურა: „მლოცველი ავთანდილი“). ამას გარდა, ვფიქრობთ, ხელნაწერის დაზიანების გამო პირველი ჯგუფის ზოგი მინიატურა საერთოდ უნდა დაღუპულიყო და S—5006-მდე არც მოუღწევია:

საქმე ისაა, რომ ამ ჯგუფის პირველ ხუთ (№№ 1—5) მინიატურას ქვედა მარცხენა კუთხეში შემორჩენილი აქვს ყველაზე ადრინდელი პაგინაცია, შესრულებული კალიგრაფიული მხედრული ასოებით: ა, გ, ე, ვ, ზ (მომდევნო მი-

³² ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963, გვ. 70, 132.

3. „მაცნე“. ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

ნიატურებს ეს ადგილი ჩვეულებრივ ჩამოხეული აქვთ და ამიტომ მჭარმჭარად დაკარგული). ახლანდელი პაგინაციით 1—5 მინიატურის ნაცვლად ძველით 7 მინიატურა (ა—ზ) გამოდის. ჩავარდნილია ბ და დ ასო. მაშასადამე, პირველი ჯგუფის ბ და დ მინიატურები მთლიანად დაიკარგა, ალბათ, ხელნაწერის ტექსტის ზოგ ფურცელთან ერთად.

ყოველ შემთხვევაში, სხვანაირად არაბუნებრივი ჩანს და აუხსნელი რჩება, რაღა ალაგ-ალაგ იქნა გამოყენებული პოემის 1712 წლის ნაბეჭდი ვახტანგისეული რედაქცია, თუკი ეს ხელნაწერი, მის გარკვეულ მონაკვეთში მაინც (შუა ნაწილი), ამ გამოცემის ასლს წარმოადგენს.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის შ. რუსთაველის სახ. ლიტერატურის
ინსტიტუტმა)

03ანე პიპინევიძე

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი სტროფის წაკითხვისა და
გაგებისათვის*

„ვეფხისტყაოსნის“ ერთი უკეთეს დიალოგთაგანია ავთანდილ-ასმათის ცნობილი დიალოგი. მოვიგონოთ ამბის განვითარების თანამიმდევრობა.

ავთანდილმა ქვაბამდე მისდია უცხო ყმას. „მან ყმამან ქვაბსა მიჰმართა, გავლნა წყალნი და კლდენია, ავთანდილ ცხენსა გარდახდა, მონახნა დიდნი ხენია, მას ზედა ჰკრეტად გავიდა...“ „ქვაბისა კარსა გამოდგა ქალი...“, „იგი ყმა ცხენსა გარდახდა, ყელსა მოეჭდო მკლავითა“, „იზახდიან, მოთქმიდიან“. შემდეგ „სული დაილო მან ქალმან“, „ქვაბს შეიყვანა ტაიჭი“, „მას ყმასა შეჰხსნა, შეილო აბჯრისა წელმორტყმულობა“, „შინა შევიდეს“.

„გათენდა, ქალი გამოდგა“, „შავსა აუდგა ლაგამი“, „შეკაზმა, მოაქვეს აბჯარი“, ყმა და ის ქალი „ერთმანერთსა მოეხვიენეს“ და ვაჟი „მასვე გზასა წამოვიდა, რომე გუშინ შეეარა, შამბი გავლო, გაეშორა, თავი მინდორს გააგარა“.

ავთანდილმა გადაწყვიტა, შეეპყრო ქალი და მისგან გაეგო „მის ყმისა ამბავი“; ჩამოვიდა ხიდან, „ცხენი ახსნა“, „ზედა შეჯდა“ და ქვაბისაკენ გაემართა. ქვაბიდან „ქალი გამოიჭრა“, „ეგონა, თუ: დაბრუნდო პირი ვარდი, ბროლ-ბაკმული“, მაგრამ „ვერ იცნა, სახე არ ჰგვანდა მისი მის ყმისა სახესა“, ამიტომ „გაიქცა, მიჰმართა ზახილით კლდესა და ხესა“. ავთანდილი ცხენიდან „გარდაიჭრა, დააბა, ვითა კაკაბი მახესა“.

ქალი იბრძვის და საშველად „ტარიელს ვისმე“ უძახის. ავთანდილი მუხლმოყრილი ეხვეწება, დამშვიდდეს და უამბოს, თუ ვინ არის ის „ტანსარო, პირბაკმინი“. ქალი უარზეა; ავთანდილი ისევ ეხვეწება. ბოლოს, როცა ველარაფერი ათქმევინა, „თმითა წამოზიდნა, ყელსა დანა დააბრჯინა“. ავთანდილის მიერ გადადგმულმა ამ უკიდურესმა ნაბიჯმა სრულიად საწინააღმდეგო შედეგი გამოიღო. ქალმა უპასუხა: „ეგე ღონე მოიგონე მეტად ავი; თუ არ მომკლავ, არ მოგკედები, მრთელი ვარ და მოუკლავი. რად რა გითხრა, სადამდისცა ვიყო ჭირთა უნახავი? კვლა თუ მომკლავ, სასაუბროდ აღარ მედგას ზედან თავი“. „ჩალად მიჩნს ყოვლი სოფელი, მისთვისე შემიწონია, ვერ გიცნობ, ვინ ხარ, ვის გითხრნე სიტყვანი მისანდონია?“ — არის ქალის მტკიცე პასუხი.

* წაკითხულია მოხსენებად თბილისის უნივერსიტეტში რუსთაველის სემინარის სხდომაზე 1967 წლის 28 დეკემბერს.

სტროფების სათვალავი ნაჩვენებია 1937 წლის საიუბილეო გამოცემის მიხედვით.

ავთანდილი დარწმუნდა, რომ „არ ეგების აწ ამისი ასრე თქმეწაქა-
ლი „გაუშვა და ცალკე დაჯდა, ტირს, დაუწყო ცრემლთა ფრქვევა“, „კვლა
იქით ქალი ატირდა, მისთვის გულნალმობარია“.

ავთანდილმა დაინახა, რომ ქალმა „გონებანი ჩქარნი მისთვის დააწყნარ-
ნა“, „მუხლნი მიუყარნა“ და პატიება და მიჯნურის შებრალება სთხოვა. მი-
ჯნურის ხსენებაზე ქალმა „გულამოხეინჩვით დაიწყო ასკეცად ცრემლთა დი-
ნება“. ავთანდილი მიხვდა, რომ „ამა სიტყვითა ქალს ფერი შეეცვალების“
და გამოუტყდა, რომ არის „მიჯნური ხელი ვინმე“ და რომ „მისმან მზემან
გამოგზავნა საძებნელად იმა ყმისად“. ამან გადაწყვიტა საქმე ავთანდილის სა-
სარგებლოდ. ქალი მოლბა და ასე მიმართა ავთანდილს: „წელან საქმე მტე-
რობისა გულსა ჩემსა ჩამოსთესი“, მაგრამ „აწ მოყვარე გიპოვნეიარ დისაგან-
ცა უფრო დესი“ და, „რათგან მიჯნურობა შენად ღონედ მოიგონე, არ ეგე-
ბის, ამას იქით თუმცა თავი არ გამოწე“-ო.

ქალმა ასეთი პირობა დაუდო ავთანდილს:

აწ რაცა გითხრა, თუ ამა საქმესა დამმორჩილდები,
რასაცა ეძებ, მიჰხედები, უცილოდ არ ასცილდები;
თუ არ მომისმენ, ვერ პოევებ, რაზომცა ცრემლსა პმილდები,
მოგხედების მღურვა სოფლისა, მოჰკვდები, გა-ცა-სწბილდები.

ავთანდილი ამის პასუხად ნაღვლიანი ირონიით სავსე ცნობილ არაკს
შეაგებებს ქალს ჭაში ჩაეარდნილის შესახებ:

ყმამან უთხრა: „ეგე საქმე ამას ჰვავსო, არა სხვასა:
ორნი კაცი მოვიდოდეს სადაურნი საღმე გზასა.
უკანმან წინა ნახა ჩაეარდნილი შიგან ჭასა,
ხედ წაადგა, ჩაჰყოდა, ტირს, იძახის ვავლან-ვასა.
ეგრე უთხრა: „ამხანაგო, იყავ მანდა, მომიციდიე,
წავალ თოკთა მოსახმელად, მწადსო, თუმცა ამოგზიდე“.
მას ქვეშეთსა გაეცინა, გაუკვირდა მეტად კიდე,
შემოჰყვილა: „არ გელოდე, სად ვაგექმე, სად წავიდე?“

ეს არაკი მოთხრობილია პოემის 255-ე და 256-ე სტროფებში.

ამას მოსდევს 257-ე სტროფი, რომელშიაც ავთანდილი უკვე თავისი სი-
ტყუებით იმასვე ეუბნება ქალს, რაც არაკის საშუალებით უკვე უთხრა. მოგ-
ვყავს ეს სტროფი 1957 წლის გამოცემის მიხედვით.

აწ, დაო, შენთა ხელთა ჩემი საბელი ყელისა,
სხვად უღონოა უშენოდ ჩემგან აღპრობა ხელისა;
რასაცა მიზამ, შენ იცი, შენ ხარ წამალი ხელისა,
თვარ ვისმცა ექმნა გორლითა შეკრვა თავისა მრთელისა!

ამ სტროფის შინაარსი, როგორც ჩანს, ზოგადად და მეტ-ნაკლებად მა-
ინც ერთგვარად ესმოდათ მკვლევრებს. ავთანდილი ეუბნება ქალს: დაო, ახ-
ლა ჩემი ყელის საბელი შენს ხელშია [გინდ წამიქერ ყელში საბელს, გინდ
მომიფონებ, შემხსნი, ე. ი. გინდა არაფერს მიშველი და, მაშასადამე, მომკლავ,
გინდა მიშველი და, მაშასადამე, ცოცხალს დამარჩენ]. რასაც მიზამ, შენ იცი,
შენ ხარ ხელის (გახელებულის, გიყის, შმაგის) წამალი (ხელის, შმაგის შეველა
შენ შეგიძლია), ჩემი ხელის აპრობა (ხელის მომართვა, ხელის შეწყობა,

შველა) უშენოდ შეუძლებელია, თორემ ვის უქნია, რომ გორლით (გვარლით, ბალახისაგან შეგრეხილი თოკით) მრთელი (ჯანმრთელი, საღი, აუტიკვარი, გაუტეხელი) თავი შეეკრა, შეეხვიაო.

მართლაც, თუ დავაკვირდებით ამ სტროფის ტაეებს ცალ-ცალკე, დავრწმუნდებით, რომ სრულიად ნათელია შინაარსი პირველი და მესამე ტაეებისა — აწ, დაო, **შენთა ხელთაა ჩემი საბელი ყელისა და რასაცა მიზამ, შენ იცი, შენ ხარ წამალი ხელისა.** დაექვებას იწვევდა მეოთხე ტაეპის შინაარსი მხოლოდ ერთი მხრით: აქ ნათქვამია, რომ მრთელი, ე. ი. საღი, აუტიკვარი, გაუტეხელი თავი გვარლით (გორლით) ვის შეუკრავსო. მაშასადამე, არამრთელ, ე. ი. გატეხილ თუ დაჭრილ თავს გვარლით (გორლით) იკრავენ (იხვევენ). გვარლი (გორლი) კი ბალახისაგან შეგრეხილი თოკია, ამდენად, ამგვარი სახვევი მასალით თავის შეკვრა სახამუშო ჩანდა.

მეორე ტაეპის აგებულებაც არ ჩანდა მაინცდამაინც დამაკმაყოფილებელი. ამან ტექსტის მკვლევართა და გამომცემელთა ყურადღება მიიქცია. ასე, მაგალითად, ა. შანიძე წერდა: „ჩემი აპყრობა ხელისა“ ნიშნავს: მე რომ ხელი მოვიმართო, ან: მე რომ ხელი მოვუმართო. პირველი გაგება გამორიცხულია, რადგან ასმათს არ სჭირდება ავთანდილის დახმარება; მეორე გაგებაც შეუძლებელია, რადგან ჯერ ტარიელის შესახებ არაფერი უამბნია ასმათს. ამიტომ **ჩემგან** ფორმა უნდა შესწორდეს: სხვად უღონოა უშენოდ ჩემდა აღპყრობა ხელისა“. „ჩემდა“ იგივეა, რაც „ჩემთვის“, მაშასადამე, ტაეპის აზრი ასეთია: სხვაფრივ უშენოდ მე ხელს ვერავინ შემიწყობსო¹.

ამრიგად, ა. შანიძემ შემოიტანა კონიექტურა **ჩემდა ჩემგან**-ის ნაცვლად და მას ამ ტაეპის აზრი ასე ესმის: სხვაფრივ უშენოდ მე ხელს ვერავინ შემიწყობსო; სხვაგვარად: სხვაფრივ შეუძლებელია უშენოდ ჩემთვის ხელის შეწყობაო (**სხვად — სხვაფრივ, ჩემდა — ჩემთვის...**).

ტაეპის აზრი მართლაც ბუნდოვანია. **სხვად** ფორმის მნიშვნელობა მართლაც შეიძლება მხოლოდ **სხვაფრივ** იყოს. **უღონო უძლურს** ნიშნავს, ხელის აღპყრობა — **შველას, დახმარების გაწევას, ხელის შეწყობას.** **სხვად უღონოა უშენოდ ჩემგან აღპყრობა ხელისა** ამის მიხედვით შეიძლება ნიშნავდეს მხოლოდ ამას: ჩემგან (ჩემ მიერ) შველა (ხელის შეწყობა, დახმარების გაწევა) უშენოდ სხვაფრივ უღონოა (უძლურია). აქ კი უკვე ყველაფერი ერთმანეთშია არეული. ჯერ ერთი ავთანდილი მართლაც ვერ იტყოდა: **ჩემგან** აღპყრობა ხელისაო, ე. ი. ჩემ მიერ შველაო, რადგან ის კი არ შველის სხვას, არამედ თვითონ მას სჭირდება შველა; მეორეცაა და, ამ წინადადებაში შემასმენელია **უღონოა**, ხოლო რეალურ სუბიექტად მასთან გამოდის **აღპყრობა ხელისა.** **უღონოა-ს** და **აღპყრობა-ს** ერთ სინტაგმად შეკავშირება შინაარსობრივად შეუფერებელია. ამ მხრივ, ამგვარი გაგების კრიტიკა, წარმოდგენილი ა. შანიძის მიერ, სამართლიანი ჩანს ისევე, როგორც მის მიერვე **ჩემგან** ფორმის შეცვლა **ჩემდა** ფორმით, როგორც ქვევით დავინახავთ, წინ გადადგმულ ნაბიჯს წარმოადგენს ამ ტაეპის მართე-

1 ა. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის ენის საკითხები, II. პოემის ტექსტის მეცნიერული გამოცემისათვის: ვეფხისტყაოსნის სიმფონია, შედგენილი ა. შანიძის ხელმძღვანელობით, მისივე წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბილისი, 1956, გვ. 022; აგრეთვე: „მნათობი“, 1956, № 7 და ა. შანიძე, ვეფხისტყაოსნის საკითხები, I, გვ. 95, თბილისი, 1966.

ბულად გაგებაში². მაგრამ ეს ცვლილება საკმარისი არ არის. ამ კონიექტურის შემოტანის შემდეგაც ტაეპი გაუგებარი რჩება; კერძოდ, არასგზით არ შეიძლება მას ის შინაარსი ჰქონდეს, რა შინაარსსაც ა. შანიძე ღებს ამ ტაეპში: სხვაფრივ უშენოდ მე ხელს ვერაფერს შემიწყობსო. ტაეპში ყველაფერია მოცემული: არის **სხვაფრივ** (სხვად), არის **უშენოდ**, თითქოს მე-ც (ჩემდა), **ხელის შეწყობაც** (აპყრობა ხელისა), მაგრამ არსად არის ვერაფერს (რეალური სუბიექტი) და ზედმეტია **უღონოა**. ამასთან, **უშენოდ მე ხელს ვერაფერს შემიწყობს** შეიძლება მხოლოდ ამას ნიშნავდეს: **შენს დაუხმარებლად ხელს ვერაფერს შემიწყობს**. აქ კი სრულიად გაუგებარია, ვის უნდა დაეხმაროს ასმათი ავთანდილისათვის ხელის შეწყობაში.

მეოთხე ტაეპის შინაარსის შესახებაც არაერთი შეხედულებაა გამოთქმული, მაგრამ ამის შესახებ ქვემოთ.

ჯერ ვნახოთ, როგორაა წარმოდგენილი საანალიზო სტროფი გამოცემებასა და ხელნაწერებში.

პირველი ტაეპის დაწერილობაში გამოცემები მცირეოდენ განსხვავებას გვიჩვენებენ. ი. აბულაძის ორივე, დ. კარიჭაშვილის მეორე, ს. კაკაბაძის პირველ, კ. ქიქინაძის, პ. ინგოროყვას და 1937, 1951, 1957 წლების გამოცემებში იკითხება **შენთა ხელთაა**, დანარჩენებში (ვახტანგ VI-ის, მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, გ. ქართველიშვილის, დ. კარიჭაშვილის პირველ და ს. კაკაბაძის მეორე გამოცემებში) — **შენსა ხელსაა**.

შესაბამისად ხელნაწერებში ვკითხულობთ: **შენსა ხელთაა UV**, **შენსა ხელთ არის GH**, **შენსა ხელს არის N**, **შენთა ხელთაა FIZ**, **შენთა ხელთ არის JKOT**. ჩემი საბელი J-ში გადასმულია: **საბელი ჩემი**.

მეორე ტაეპში ყველა ძველ გამოცემაში ერთგვარადაა წარმოდგენილი. ხელნაწერებშიც მცირე სხვაობაა: **უღონოა] უღონო ვარ L**; **ჩემგან] ჩემი EGITZ**.

ერთ-ერთ გვიანდელ ხელნაწერში (I) **სხვად** ფორმის ნაცვლად მოიპოვება ფორმა **სხვა**.

აღსანიშნავია ერთი ორთოგრაფიული ხასიათის ფაქტი: ხელნაწერებში იკითხება **აპყრობა** ან **აბყრობა** და არ გვხვდება **აღ-** პრევერბიანი ფორმა **აღაპყრობა**. **აპყრობა** იკითხება ვახტანგ VI-ის, დ. კარიჭაშვილის პირველ და ს. კაკაბაძის ორივე გამოცემაში. არქაულ **აღაპყრობა**-ს მ. ბროსეს გამოცემა იწყებს და შემდგომი გამოცემები, განსაკუთრებით 1937 წლის საიუბილეო და მისგან მომდინარეები, ამკვიდრებენ.

მესამე ტაეპის დაწერილობა გამოცემებში სავსებით ერთგვარადაა წარმოდგენილი. ხელნაწერებში გვაქვს ვარიანტი **ღხენისა ხელისა**-ს ნაცვლად. ეს ტაეპის შინაარსის თავისებურად გააზრიანების შედეგს წარმოადგენს. **ღხენისა** იკითხება **ABEMNXZ** ხელნაწერებში.

მეოთხე ტაეპის დაწერილობაში სხვაობები გვხვდება როგორც გამოცემებში, ისე ხელნაწერებშიც. ვახტანგის გამოცემაში, ყველა დანარჩენ გამოცემებში და **FGHITUVXZ** ხელნაწერებშია **თვარ ვისმცა**, დანარჩენ ხელნაწერებში — **თვარა ვისმც (E-ში იკითხება მხოლოდ თუ არცა ვისმცა)**.

² ოლონდ, როგორც ქვემოთვე იქნება ნაჩვენები, „ვეფხისტყაოსნის“ ენას უფრო ჩემად ფორმა შეეფერება, ვიდრე ჩემდა ფორმა.

ვახტანგ VI-ის, მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, გ. ქართველიშვილის, დ. კარი-
კაშვილის (ორივე), ს. კაკაბაძის (ორივე), კ. ქიქინაძის, პ. ინგოროყვას და
1937, 1951, 1957 წლების გამოცემებშია გორლითა, ასევეა CFIR ხელნა-
წერებში. ი. აბულაძე ბეჭდავდა ფორმას გვარლითა. გ გამოცემაშია (ვტ კომისი-
ის ლიტერით) გორგლითა³. სხვა ხელნაწერებშია: გორილთა L, გურალით Z,
გირგვლითა T, გვარგლითა I, გურგალვით KO, მგრგვალისა H, მგვრგვალისა
N, მგრვალისა G; დანარჩენებში გვარლითა იკითხება. J-ში ტაეპის პირველი
ნაწილი ასე იკითხება: თვარ ვისმცა ექნას სიმგრგვლითა.

თავისა-ს ნაცვლად თივისა იკითხება ვახტანგ VI-ის გამოცემაში.

აქ წარმოდგენილი სურათი ხელნაწერთა და გამოცემათა ჩვენებებისა
ცხადყოფს, რომ სტროფის პირველი და მესამე ტაეპების წაკითხვა მართლაც
არ იწვევს რაიმე ეჭვს. მაგრამ ამავე ჩვენებებიდან სრულიად აშკარად ჩანს,
რომ საერთო ჰარმონიას არღვევს პირველ რიგში მეორე ტაეპი — სხვად
უღონოა უშენოდ ჩემგან აღპყრობა ხელისა.

ამ ტაეპში პირველ ყოვლისა გასარკვევია უშენოდ ფორმის რაობა. ამის
გამო აუცილებელი ვახდება ერთგვარად გადავუხვიოთ ძირითად კითხვას, მით
უმეტეს, რომ ამასთანაა დაკავშირებული პოემის ზოგი სხვა სტროფის წა-
კითხვის საკითხიც.

„ვეფხისტყაოსანში“ საკმაოდ ხშირად გვხვდება უარყოფითი მნიშვნე-
ლობის მქონე ფორმათა ჩვეულებრივი წარმოება არსებით სახელთა ფუძე-
ებისაგან უ- პრეფიქსითა და -ო სუფიქსით. მოვიყვანო რამდენიმე მაგა-
ლითს.

უ-ასაკ-ო, უ-სულ-ო

სამხრე ვაზია ოქროსა, ოქრომჭედლისა დნობილი,
უასაკო და უსულო, არსიყვიერი, ცნობილი. (898)
რათგან ვარდი ამას იტყვის უსულო და უასაკო,
მაშა ლხინსა ვინ მოიძკის პირველ ჳირთა უმუშაო? (879).

უ-ეკლ-ო

არ იცი, ვარდნი უეკლოდ არავის მოუკრებიან? (877)

უ-კაპარჭ-ო

ცხენსა შემსვა უკაპარჭო, წელთა არა არ შემბა. (367).

უ-ღრუბლ-ო

გამოეგება ტარიელ, ჰმართებს ორთავე შზე ღარად,
ანუ ცით მთვარე უღრუბლო შექთა მოჰფენდეს ქვე ბარად. (261).

³ იხ. „ვეფხისტყაოსანი“, ტექსტი და ვარიანტები, ა. შანიძისა და ა. ბარამი-
ძის რედაქციით, თბილისი, 1966. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტო-
რიის ინსტიტუტის მიერ გამოქვეყნებულ „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითად გამოცემათა ვარი-
ანტებში ნაჩვენებია, თითქოს ამ გამოცემაში გვარლითა იკითხებოდეს.

უ-ქვიტკირ-ო

ქალაქი ჰქონდა მაგარი, საზაროდ სანაპიროსა,
 გარე კლდე იყო, ვიამბობ ზღუდესა უქვიტკიროსა. (149)

უ-ცრემლ-ო

თავსა იცემდეს, არ იყო გული უცრემლო, ულები. (175).

უ-წამლ-ო

რად არა იცი, უწამლო არს ლები ესე ლებული. (303).

უ-ხორც-ო

ქაჯნი ყველა უხორცოა, რამან შექმნა ხორციელად? (1245).
 მაგრამ ქაჯნი უხორცონი რას აქნევენ, მიკვირს, ქალსა?! (1246)

ყველა ამ შემთხვევაში საწარმოებლად არსებდით სახელის ფუძეა აღებული და, როგორც ითქვა, საესებით ჩვეულებრივი წარმოება გვაქვს.

მაგრამ პოემაში ასეთი ჩვეულებრივი წარმოების გვერდით თავისებური წარმოების მაგალითებიც გვხვდება: საწარმოებელ ფუძედ უ—ო აფიქსებიანი წარმოებისას ზედსართავი სახელის ფუძეა აღებული, რაც ჩვეულებრივი და დამახასიათებელი არ არის.

უ-შმაგ-ო

მას უშმაგო ვით მიენდოს, ვინ მოყვარე გაამქლავნოს? (29)
 შენ თუ უშმაგო მგონიხარ, ვარმცა უროა მე ლევი. (816).
 სწყუროდეს, წყალსა ვინ დაღვრის კაცი უშმაგო, ცნობილი? (919).
 დია დიდთა დამაჯნება უშმაგომან ვით გააგო? (1604).

უ-ბოროტ-ო

უბოროტო ვის ასმია, რაცა საქმე საუშმაკო. (879).

უ-დიდ-ო

ენადირობდი და ვიზახდი, ხმა ჩემი არ უდიდოდ ა. (603).

უ-მაგრ-ო (ციხეუმაგრო)

არცა თუ ჩვენ ვართ ჯაბანნი, არც ციხეუმაგრონია. (400).

უ-ხშირ-ო (არუხშირო)

მას თეთრსა ყელსა ეკიდნეს გრძლად თმანი არუხშირონი. (123)

ამათ გვერდით განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს უ—ო აფიქსებიანი წარმოების ისეთი შემთხვევები, როცა ამოსავლად პირის ნაცვალსახელია გამოყენებული, უკეთ, პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა ან ის ფუძე, რომელიც პირის ნაცვალსახელის ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციით გამოყენებისას გვხვდება: მის-, ჩემ-, შენ-, თქვენ-. ამ გზით მიღებულია ფორმები: უ-მის-ო, უ-შენ-ო, უ-თქვენ-ო, უ-ჩემ-ო. უ-ჩვენ-ო და უ-მათ-ო პოემაში არ გვხვდება.

ეს სიტყვები გამოცემებში, მაგალითად, 1957 წლის გამოცემაში სხვადასხვა ბრუნვაშია წარმოდგენილი. **უშენო** — მოთხრობითში, მიცემითში, მიმართულებითსა და ნათესაობითში, **უმისო** — მიცემითში, მიმართულებითსა და ნათესაობითში, **უჩემო** — მიცემითსა და მიმართულებითში, **უთქვენო** — მიმართულებითში. ყველაზე ხშირად **უშენო** იხმარება სხვადასხვა ბრუნვაში.

უშენო მოთხრობითში:

- მოახსენა: უშენომან გულმან რამცა ვაიხარა! (160)
- მიუწერა: კმარის, რაცა უშენომან ცრემლი ვღვარე. (1096).
- ნეტარ, რა ქმნას უშენომან გულმან, შენგან დალაზრულმან! (1295)

უშენო მიცემითში:

- უშენოსა პატრონობა ვის მივანდო, ვინ იქმს კარგა? (163)
- უშენოსა საჯღომი და ტახტი მისი ვისმცა მისცა? (176)
- უშენოსა ნუშე ვნახავთ ნუ პატრონსა, ნუ უფალსა! (652)
- შენმან მზემან, თავი ჩემი არვის ჰმართებს უშენოსა. (494)
- სოფელს მყოფსა უშენოსა კაცსა ვისმცა შევეპოვე! (505)
- შენმან მზემან, უშენოსა არვის მიხვდეს მთვარე შენი! (1303)

უშენო მიმართულებითში:

- არამ სიცოცხლე უშენოდ, ვარ აქამდისცა ნანითა. (1302)
- მუნ მისად ნახვად გავიდენ უშენოდ სპანი სხვანია. (551)
- უშენოდ მომხვდეს, რაღა ვქმნა, არ ღია დღეთა გრძელობა! (940)
- იტყვის: ჩემო, ვით ვეგები მე უშენოდ სულთა მდგმელი? (920)
- ოხერ სიცოცხლე უშენოდ, სოფელი გამარაგებია! (1008)
- უშენოდ ჩემი სიცოცხლე, ვამე, რა დიდი ძნელია! (1294)
- მზე უშენოდ ვერ იქმნების, რათგან შენ ხარ მისი წილი. (1305)

უშენო ნათესაობითში:

- ვისი გინდა უშენოსა პირი მემზოს, ტანი მეზოს? (532)
- უშენოსა მოწონება ვისიცაო ვულსა მიცა, ღმერთი მომკლავს!... (417)

უჩემო მიცემითში:

- ვუთხარ: „მომკალ, უჩემოსა ენახამცა ვისცა ის ზე!“ (629)

უჩემო მიმართულებითში:

- აწ დადგე, იქი ნუ მიხვალ, იქმცა უჩემოდ ხალვასა. (1512)

უთქვენო მიმართულებითში:

- არ გათნვეთ, იცის მეფობა, უთქვენოდ გვითქვამს კვლა ღია. (39)
- მან უთხრა: დაო, უთქვენოდ სხვა რამცა მეგონებოდა! (670).
- უთქვენოდ მყოფთა არ გვინდან ნიშატნი საჩანგდაფენი. (1445)

უმისო მიცემითში:

- აჰა მაქვსმცა უმისოსა ლხინი არმად, თავი ფლიდად. (703).

უმისო მიმართულებითში:

- უმისოდმცა ნუ ცოცხალ ვარ ნუცა გარე, ნუცა შინა! (775)
- სამ წლამდის მითხრა დადენა უმისოდ ცრემლთა მილისა. (290)

უმისოდ მყოფსა სწორად მიზნს ჩემთვის დარბაზი და ხელისა (768)
 უმისოდ მყოფი ვერ გაეძღებ ჯდომასა, ვერცა წოლასა. (768)
 მე უმისოდ სოფელს ყოფა რათვან ჩირად არ მიღირდა... (846)
 უმისოდ ნებთა ზედა ეზი ბულბული მსგავსად ყვევისად! (1253)

უმისო ნათესაობითში:

თუ გინახავს, უმისოსა ჩემი ღვინი ვით ამტკიცო? (746)

მგრა ღვინი უმისოსა ჩემვან ძნელად გაიძღების. (646)

აქ წარმოდგენილი ნიმუშები, როგორც ითქვა, 1957 წლის გამოცემის ვითარებას წარმოგვიდგენს. ეს სურათი ასახულია ა. შანიძის ხელმძღვანელობით შედგენილ და გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის სიმფონიაში“⁴. ხელნაწერებში ხშირად ერთმანეთშია აღრეული სხვადასხვა ბრუნვის ფორმები. დამახასიათებელია, რომ არც ერთი სიტყვა დასახელებულ გამოცემაში სახელობითის ფორმით არ გვხვდება, ხელნაწერებში კი სახელობითის ფორმაც გვაქვს — უშენო. სათანადო შემთხვევები გამოცემაში მიმართულებითის ფორმითაა წარმოდგენილი — უშენოდ: ზოგჯერ აღრეულია სხვადასხვა ფუძეც: ხელნაწერებში ერთმანეთს ცვლის უთქვენოდ და უშენოდ, ისევე როგორც ხელნაწერებსა და გამოცემებშიც თქვენ და შენ ნაცვალსახელების ხმარებაა აღრეული. ამ ნიადაგზე ტექსტის აზრი ზოგჯერ არსებითად შეცვლილი და დამახინჯებულია.

ასეთ ფაქტთა მართებული დაფასებისათვის აუცილებელია ამ ფორმათა მნიშვნელობის გათვალისწინება. საქმე ის არის, რომ მიმართულებითი ბრუნვის ფორმათა მნიშვნელობა ზმნისართულია და, მაშასადამე, განსხვავებული განსაკუთრებით სახელობით ბრუნვაში დასმული ამავე სახელების მნიშვნელობისაგან. უშენოდ ნიშნავს შენს გარეშე, შენი მონაწილეობის გარეშე, უჩემოდ — ჩემს გარეშე, ჩემი მონაწილეობის გარეშე, უმისოდ — მის გარეშე, მისი მონაწილეობის გარეშე და ა. შ.⁵; ხოლო უშენო არის შენს გარდა სხვა, შენს ნაცვალად სხვა, შენს მეტი სხვა ან შენ რომ არ მყავხარ, ის. შესაბამისია მნიშვნელობა ფორმებისა უჩემო, უმისო და სხვ.

ამის მიხედვით, პომის სათანადო ტაეპების მნიშვნელობა, მაგალითად, ასეთია: „უშენოსა პატრონობა ვის მივანდო, ვინ იქმს კარგა?“ (163). ეს ნიშნავს ამას: შენს გარდა სხვას ვის მივანდო პატრონობაო. „უშენოსა ნუმცა ენახავთ ნუ პატრონისა, ნუ უფალსა!“ (652) ნიშნავს ამას: შენს გარდა სხვა ნუ გვენახოს პატრონი და ბატონიო. „შენმან მზემან, უშენოსა არვის მიჰხედეს მთვარე შენი!“ (1303) ნიშნავს ამას: შენს მზეს ვფიცავ, შენს გარდა სხვას არვის ერგება შენი მთვარეო. „ვისი გინდა უშენოსა პირი მეშვოს, ტანი მეხოს“ (532) ნიშნავს ამას: ...უშენოსისა, ე. ი. შენს გარდა სხვისი პირი მზედ გამიხედეს, ტანი ხედ მექცესო. „თუ გინახავს, უმისოსა ჩემი ღვინი ვით ამტკიცო?“ (746) ნიშნავს ამას: თუ გინახავს [სხვა მოყვრობა და ფიცო], უმისოსისა (ე. ი. ჩემი, ვისაც ის არა მყავს) ღვინი (მხიარულება) როგორ ამტკიცო და ა. შ.

⁴ ოლონდ სიმფონიაში სამიოდე შემთხვევაში ნათესაობითის ფორმები მიცემითშია შერეული.

⁵ შლრ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. VI, შესაბამისი სტატიები.

ამ თვალსაზრისით მეტად საყურადღებოა ზოგიერთი სტროფის პოემისა: საინტერესოა, მაგალითად, 781-ე სტროფის მესამე ტაეპის ისტორია. ტაეპი ასე იკითხება 1957 წლის გამოცემაში: „მაგრა რა ვქნა, უშენოსა დამეცემის გულსა ბინდი“. მაგრამ ეახტანგ VI-ის გამოცემაში უშენოსა-ს ნაცვლად იკითხება უშენომან. ეს წაკითხვა განმეორებულია მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, გ. ქართველიშვილის გამოცემებში, აგრეთვე დ. კარიჭაშვილის და იუსტ. აბულაძის პირველ გამოცემებში. დ. კარიჭაშვილის მეორე, იუსტ. აბულაძის მეორე, ს. კაკაბაძის ორივე, კ. ჭიჭინაძის, 1937, 1951 და 1957 წლების გამოცემებში, აგრეთვე პ. ინგოროყვას გამოცემაში უშენოსა დაიბეჭდა. 1966 წელს ა. შანიძისა და ა. ბარამიძის რედაქციით გამოცემულ ტექსტში უშენომან დაიბეჭდა, ხოლო გ. წერეთლისა და ი. აბაშიძის რედაქციით გამოცემულში — უშენოსა. გამოცემებში ხელნაწერებში დაცული ვითარებაა ასახული: DEFGHIJKOQTUVYZ ხელნაწერებში უშენოსა იკითხება, სხვებში — უშენომან.

ასეთი ნაირგვარობა იმითაა გამოწვეული, რომ შინაარსის მიხედვით შეუძლებელი არც ერთი წაკითხვა არაა. ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორ განაწილდებოდა სტროფი ორად. ასე: მაგრა რა ვქნა უშენომან, დამეცემის გულსა ბინდი —, თუ ასე: მაგრა რა ვქნა, უშენოსა დამეცემის გულსა ბინდი. ძველადვე გადაშწერელთა ერთ ნაწილს პირველი გაგებისათვის მიუცია უპირატესობა და უშენომან ვქმნა-ზმნისათვის შეუხამებია ბრუნვაში, ხოლო მეორე ნაწილს მეორე გაგებისათვის და უშენოსა დამეცემის-ზმნისათვის შეუწყვია. საგვებთ ასევე მოიქცნენ პოემის გამომცემლებიც.

პოემის ენის თვალსაზრისით არც ერთი კონსტრუქცია არაა შეუძლებელი და, ამდენად, რომელიმესათვის უპირატესობის მინიჭება მართლაც ძნელია. შეიძლებოდა მხოლოდ დაგვესახელებინა ანალოგიური შემთხვევა, როცა უპირატესობა აშკარად პირველ ტიპს ენიჭება. 706-ე სტროფის მეოთხე ტაეპი ასე იკითხება: „ჩემი თქვი, რა ვქნა ბნელქმნილმან, მზე მიმეფაროს, მი, ცისა?“ ასეა ყველა ხელნაწერში და ყველა გამოცემაში. განხილული სტროფის მსგავსად არ იყო შეუძლებელი აქაც გვექონოდა სხვანაირი კონსტრუქცია: „ჩემი თქვი, რა ვქმნა, ბნელქმნილსა მზე მიმეფაროს, მი, ცისა?“ —, მაგრამ არაა!

ზემოაღწერილ ფორმებში სხვადასხვა ფუძის აღრევის მაგალითად შეიძლება 629-ე სტროფის მეოთხე ტაეპი იქნეს დასახელებული.

როდესაც ტარიელმა მოისმინა ფრიდონისაგან, თუ როგორ ნახა ამ უკანასკნელმა ნესტანი, რომელიც ორ მონას მიჰყავდა კილობანით, მას „მოემატა ცეცხლთა სიცხე, ცხენისაგან გარდაიჭრა, თავი სრულად გაიციხა“ და ეს უთხრა ფრიდონს: „მომკალ, უჩემოსა ენახამცა ვისცა ის ხე!“. ამ ტაეპში ყველს გამოცემაში უჩემოსა იკითხება. ხელნაწერთა უმრავლესობაც ამ წაკითხვას გვაწვდის, მხოლოდ 1Z ხელნაწერებში უშენოსა იკითხება. ეს წაკითხვა უთუოდ საყურადღებოა. საქმე ისაა, რომ გავრცელებულ წაკითხვას დიდი ნაკლოვანება მოეპოვება. მართლაც, „უჩემოსა ენახამცა ვისცა ის ხე“-ო, რომ ამბობს ტარიელი, რა არის ამით ნათქვამი? ტარიელის გარდა ან უტარიელოდ არავის უნახავს ნესტანი? მაგრამ, როცა იგი ფრიდონს ეკითხება: უშენოსა ვისცა (ე. ი. შენ გარდა სხვა ვისმე) ენახამცა ისც ხეო — ამით გამო-

ხატულია ის იმედი, რომელიც ტარიელს გაუჩნდა ამ ამბის მოსმენის შედეგად: ნესტანის კვალი გამოჩნდა, იგი ფრიდონს უნახავს, მაშასადამე, შეიძლება სხვასაც ენახოს. მართლაც, ფრიდონმა „კაცი უხმნა მასვე წამსა“ და უბრძანა: „ნავებითა წადით, ზღვა-ზღვა მოიცურვეთ, მოგვინახეთ“-ო.

ბრუნვის ფორმათა აღრევის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა პოემის 153-ე სტროფი, რომლის მესამე ტაეპის გაბატონებული წაკითხვა სრულს გაუგებრობაზე იყო დამყარებული და აზრს ტლანქად ამახინჯებდა. 1957 წლის გამოცემაში ეს სტროფი ასე იკითხება:

მიბრძანა: „მიცან ამბავი მის ყმისა დაჯარგულისა,
 მოხვიდე, სრულ-ვქმნა მაშინდა შენი წადილი გულისა,
 ქმარი არ მინდა უშენოდ, მომხედეს ხისაცა რგულისა!“
 მომცა წამალი გულისა, აქამდის დადაგულისა.

უშენოდ წაკითხვა არის ს. კაკაბაძის, პ. ინგოროყვას და 1937, 1951 და 1957 წლების გამოცემებში და ЕFKOY ხელნაწერებში. დანარჩენ ხელნაწერებში და ვახტანგ VI-ის, მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, გ. ქართველიშვილის, დ. კარიჭაშვილის, იუსტ. აბულაძისა და კ. ჭიჭინაძის გამოცემებში უშენო იკითხება. ეს უკანასკნელი წაკითხვა ერთადერთი მართებული წაკითხვაა. თინათინი ეუბნება აეთანდილს: ქმარი არ მინდა უშენო..., ე. ი. შენს გარდა სხვა, ტანაყრილი, აზრდილი ხის მსგავსი რომ შემხედეს, მერგოსო. უშენოდ წაკითხვა კუროთხულ შინაარსს აძლევს ფრაზას. უარყოფითი შინაარსის ფრაზაში უშენოდ ფორმის ჩართვა ნიშნავს სხვას არაფერს, თუ არა ამას: ქმარი არ მინდა ისე, თუ არ შენთან ერთადო.

ამ ტაეპის ისე წაკითხვის შეუსაბამობას, როგორც 1957 წლის გამოცემაში იყო წარმოდგენილი, ჯერ კიდევ 1961 წელს მიექცა ყურადღება „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დამდგენ კომისიაში. უნდა აღინიშნოს, როგორც სასიამოვნო ფაქტი, რომ 1966 წლის ორივე გამოცემაში ტექსტი გასწორებულია: უშენო იკითხება.

აი, სწორედ ეს უშენო ფორმა უნდა იყოს 257-ე სტროფშიც.

ფრიად მნიშვნელოვანი ფაქტია, რომ ერთ გვიანდელ ხელნაწერში (I') საანალიზო ტაეპში სხვად ფორმის ნაცვლად სხვა იკითხება⁶. სწორედ ეს წაკითხვა ჩანს მართებული და იგი გვასწორებინებს უმართებულო წაკითხვას — უშენოდ. უნდა იყოს უშენო, ერთად: სხვა უღონოა უშენო, რაც ნიშნავს: სხვა შენს გარდა, სხვა შენს მეტი უღონოა. შედგენილ შემასმენელს უღონოა ამ შემთხვევაში რეალურ სუბიექტად სხვა სავსებით შეეფერება (სრულიად შეუფერებელი იყო რეალურ სუბიექტად როგორღაც ნავარაუდევია ალჰყრობა). ტაეპის პირველი ნაწილის ასე აღდგენა სავსებით ეგუება და ნათელს ხდის მთელი სტროფის შინაარსს. ამასთან, ეს აღდგენა სავსებით რეალურ საფუძველს ემყარება: წაკითხვა სხვა დადასტურებულია ხელნაწერ-

⁶ ამ ხელნაწერში სხვა მართებული წაკითხვები მოიპოვება, ისეთი, როგორიც სხვა (ძველ) ხელნაწერებში არაა, რაც იმას გვაფიქრებინებს, რომ მას ძველი, საყურადღებო დედანი უძვეეს საფუძველად.

ში, ხოლო **უშენო** ფორმის **უშენოდ** ფორმით შეცვლა, როგორც ზენოსი ვხვდებით, ჩვეულებრივია პოემის ხელნაწერებსა და გამოცემებში.

ტაეპის პირველი ნაწილის აღდგენა შესაძლებლობას გვაძლევს ადვილად აღვადგინოთ ტაეპის მეორე ნაწილის მართებული წაკითხვაც.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, სინამდვილესთან მიახლოებულნი ჩანს ა. შანიძის კონიექტურა **ჩემდა ჩემგან** წაკითხვის ნაცვლად. მაგრამ, როგორც აგრეთვე აღნიშნული იყო, მოსალოდნელია არა **ჩემდა** ფორმა, არამედ **ჩემად**: „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებში სწორედ ეს და ამგვარი ფორმები იხმარება მაშინაც კი, როცა ასეთი ფორმები მნიშვნელობით თვის თანდებულისა ბადალია, ე. ი. როცა პირის ნაცვალსახელის ფორმა გვაქვს, აქ კი მსაზღვრელია: **ჩემად აღმპყრობად**. რაც შეეხება **ჩემდა** და მისთ. ფორმებს, ასეთი ფორმები პოემაში იშვიათია. (შდრ. ვარ მუცლითგანვე დედისა თქვენად სამონოდ შობილი (1476); ესე ღმერთსა მისაგვრელად მისად ჩვენთვის მოუგვრია (1233); იგი საძღვნოდ მისად დავსხენ, ვისი შუქი მანათობდა (462); თუცა შენ ჩემად არა გცალს, სიცოცხლე მომძულეებია (1008); გული თქვენი მიპოვნია მისი შენად, შენი მისად (250); თორმეტი ჩვენად ისრისა მომრთმეულად, მოსახმარებლად (70)...).

ჩემდა წაკითხვა ა. შანიძეს აგულვებინა მომდევნო გამოთქმამ **აღპყრობა ხელისა** (უკეთ: **აპყრობა ხელისა**). **აპყრობა ხელისა** შეიძლება ვისთვისმე, მოცემულ შემთხვევაში მოუბარი ავთანდილისთვის, პირველი პირისთვის — **ჩემთვის**, ანუ **ჩემდა, ჩემად**. მაგრამ, სამწუხაროდ, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ა. შანიძე ამას იქით არ წასულა და ტაეპი ბოლომდე არ გაუანალიზებია. ამის გამო ტაეპი საბოლოოდ მაინც გაუმართავი დარჩა.

ტაეპში **ჩემად** აღდგენილი სიტყვის მომდევნო სიტყვაც გადამახინჯებული ჩანს. უნდა იყოს არა **აპყრობა** (მით უფრო **აღპყრობა**), არამედ აქტიური მიმღეობის ფორმა მიმართულებითს ბრუნვაში — **ამპყრობად**. ერთად ტაეპის მეორე ნახევარი ასე იქნება: **ჩემად ამპყრობად ხელისა**, ხოლო მთელი ტაეპი ასე: **სხვა უღონოა უშენო ჩემად ამპყრობად ხელისა**, რაც ნიშნავს შემდეგს: **სხვა შენს მეტი, სხვა შენს გარდა უღონოა, უძლურია ჩემად, ჩემთვის ხელის ამპყრობად, ხელის ამპყრობელად, ჩემთვის შემწედ, ჩემს დამხმარედო. სხვანაირად: შენს გარდა სხვას ჩემთვის დანმარების გაწევა, ჩემი შველა არ შეუძლიაო, შენს გარდა სხვა უძლურია, რომ მე მიშველოს, დანმარება გამიწიოსო.**

უკანასკნელ გამოცემებში ეს ტაეპი ასეა წარმოდგენილი: ა. შანიძისა და ა. ბარამიძისაში: **სხვად უღონოა უშენოდ ჩემდა აპყრობა ხელისა**, ე. ი. 1957 წლის გამოცემასთან შედარებით გატარებულია ა. შანიძის შემოდასახელებული კონიექტურა.

გ. წერეთლისა და ი. აბაშიძისაში: **სხვად უღონოა უშენოდ ჩემი აპყრობა ხელისა**, ე. ი. აღებულია EGITZ ხელნაწერებში დადასტურებული ვარიანტი, რომელიც თავის მხრივ ტაეპის შინაარსის თავისებური გააზრიანების შედეგია.

ქელის აპყრობა ორგვარი მნიშვნელობით იხმარებოდა ძველ ქართულში. ერთ შემთხვევაში ის ჩვეულებრივ ატრიბუტულ სინტაგმას წარმოადგენს და ხელის (ხელების) ზეცისავენ, მაღლა ამართვას ნიშნავს ლოცვის, ვედრე-

ბის ნიშნად. მეორე შემთხვევაში **კელის აპყრობა** იდიომატურ გაშლამქმულად ქცეული და შევლას, შემწეობას, დახმარების გაწევას ნიშნავს. ეს მნიშვნელობები კარგადაა ასახული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში: „ესე არს ზეცად მიმართ კელის განმარტვა სავედრებელად; კელის აპყრობად ითქმის უღონოთა და დავრდომილთა შეწევნა“.

„ვეფხისტყაოსანშიც“ ორივე ეს მნიშვნელობაა წარმოდგენილი. ორ შემთხვევაში გვხვდება პირველი მნიშვნელობით ზმნისართულად **ხელ-აღპყრობით**: „რა ავთანდილს გაუსრულდა საქმე მისი სასურვალი, ხელ-აღპყრობით ღმერთსა ჰმადლობს ცნობა-სრული, არა მთრვალი“ (1311); „ფრიდონ ღმერთსა ხელ-აღპყრობით უსაზომო მადლი მისცა“ (1381). შდრ. **ხელ-განპყრობით**: „ინდოთ მეფე მხიარული ხელ-განპყრობით ამას ხმობდა“ (1363); **ხელ-განპყრობილი**: ხელ-განპყრობილი გულითა არს ღმრთისა საესავითა“ (1327).

მეორე მნიშვნელობა პოემაში წარმოდგენილია უარყოფითი მიმღეობის შემცველ კომპოზიტიში: **ხელ-აღუპრობელი**.

ნესტანდარეჯანი სწერს ქაჯეთის ციხიდან ტარიელს: „წადი, ინდოეთს მიჰმართე, არგე რა ჩემსა მშობელსა, მტერთაგან შეიწრებულსა, ყოვლგნით ხელ-აღუპრობელსა“ (1307). **ხელაღუპრობელი** უპირისპირდება **ხელაღპყრობილს**-ს და ნიშნავს იმას, ვისაც შემწეობა, დახმარება არან ვერ აღმოუჩინეს. შესაბამისად, **ხელაპყრობილი** ისაა, ვისაც დაეხმარნენ, უშველეს, შემწეობა აღმოუჩინეს. ასევე აქვს განმარტებული ეს სიტყვა ამ კონტექსტში ა. შანიძეს: „ხელაღუპრობელსა 1307,2 ხელ-მოუპართავს, უმწეოს“⁷.

მეორე შემთხვევაში **ხელ-აღუპრობელად** გვხვდება 94-ე სტროფში: „მონათა ხელი გამართეს მის ყმისა შესაპყრობელად, მან, გლახ, იგინი დახადნა მტერთაცა საწყალობელად: ჰკრა ერთმანერთსა, დახოცნა თავსა ხელ-აღუპრობელად, ზოგსა გადაჰკრის მათრახი მკერდამდის გასაპობელად“.

ეს **ხელ-აღუპრობელად** განმარტებული აქვთ იუსტ. აბულაძეს და ა. შანიძეს. ა. შანიძის განმარტება ასეთია „ხელ-აუშვერლად“⁸, იუსტ. აბულაძის განმარტება კი ასეთი: „სხვების მიუპართავად, სხვისი დახმარების უთხოვნელად“⁹.

„დახოცნა თავსა ხელ-აღუპრობელად“, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება ნიშნავდეს ამას: დახოცა ისინი ხელ-აუშვერლად-ო, ან ამას: დახოცა ისე, რომ სხვებს დახმარება ვერ სთხოვესო. ეს ნიშნავს: დახოცა ისე, რომ თავს ვერაფერი უშველეს, თავს ვერაფრით მოეხმარნენ, თავი ვერაფრით იხსნესო. აქაც, მაშასადამე, ისეთივე მნიშვნელობა აქვს ამ სიტყვას, როგორც 1307-ე სტროფში.

ხელის მომართვის, შემწეობის, შველის, დახმარების მნიშვნელობით ეს გამოთქმა სხვადასხვა ვარიაციით (ზმნური, მასდარული, მიმღეობური ფორ-

⁷ „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი, დართული 1957 წლის გამოცემას, შედგენილი ა. შანიძის მიერ.

⁸ იქვე.

⁹ ლექსიკონი, დართული 1937 წლის გამოცემას, შედგენილი იუსტ. აბულაძის მიერ.

მით) ძალიან ხშირად გვხვდება ქართული მწერლობის ძეგლებში, იგივეს იხსენიებს იქვე, როგორც აქვე, რამდენიმე ნიმუში.

„ესე ნეტარი და ყოვლად ქებული სერაპიონ აღმოსცენდა ქუეყანასა კლარჯეთისასა მშობელთაგან ღირსთა და პატიოსნებით და ლიტონად ცხოვრებულთა, რომელნი შრომით და ქუეყანის მოქმედებით იზარდებოდეს და ნაშრომისაგან მათისა მდიდრად ჰზრდიდეს გლახაკთა, და ძალისაებრსა მისცემდეს უღონოთა კელის აპყრობასა, და სიმშვიდით და სიმდაბლით იყოფვოდეს“¹⁰.

„ნუვინ უდებ იქმნებინ, ნუცა ეშინინ, არამედ ძლიერი იგი უძლურსა მას კელსა აღუპყრობდინ, და გულს-მოდგინს იგი სულმოკლესა მას ნუგეშინის-სცემდინ...“¹¹.

„...დაჰქრნეს საკრველნი იგი, და დაშთა წმიდაჲ იგი უენებელად, რამეთუ ქრისტემან კელი აღუპყრა მას“¹².

„...და შენ იყავ ყოველთა კაცთა მოწყალე და შენ იყავ ნავთსაყუდელ მყუდრო, რომელნი მოივლტოდინ შენდა, და ჰირვეულთა შემწე და განწირულთა კელის-ამპყრობელ და ბოროტთა სულთა განმდევნელ“¹³.

„და კუალად დედოფალმან და პარაკიმანოსმან ჰრქუეს, ვითარმედ: „შენ ოდენ ამათ ობოლთა კელი აღუპყარ და, რამცა ბრალი იყოს, ღმერთმან ჩუენგან იძიენ“¹⁴.

„და კუალად მუნ აღგვდგინის ღმერთმან მოურნენი და გუზრდიდინ, ვითარ-იგი ქრისტეს-მოყუარენი ძმანი ჩორჩანელი და ფარსმან, რომელთა-იგი დიდად აღგვპყრეს კელი წყალობისაჲ, — ათას წილად მიაგენ უფალმან“¹⁵.

„არამედ განაცრუვა ღმერთმან ზრახვაჲ მათი და ამოიყო აღძრვაჲ მათი, რამეთუ კუალადცა კელი წყალობისა აღგვპყრა ღმერთმან და არა განგუთხინა წმიდამან ღმრთისმშობელმან ტაძრისაგან თვისისა“¹⁶.

„ვინამთგან მწყალობელი ვინმე და კელის ამპყრობელი და განმგებელი საკმარ არს, რა ვყო გლახაკმან ამან და უნდომან“¹⁷...

„მაშინ არა-მადირსმან სიძობისმან უბრძანეს იმელი შუელისა და კელის-ამპყრობისა“¹⁸.

„[შანავაზი იყო] ქურივთა და ობოლთა მოწყალე, მართლმსაჯულ და კელის-ამპყრობელ...“¹⁹.

10 ცხოვრებაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, ილია აბულაძის რედაქციით, თბილისი, 1963, გვ. 321.
11 ეფრემ ასური, სინანულისათვის: ივ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 17.
12 წამებაჲ წმიდისა პანტელემონისი: ივ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, თბილისი, 1963, გვ. 62.
13 იქვე, გვ. 65.
14 ცხოვრებაჲ იოვანესი და ეფთემესი, გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა. თბილისი, 1946, გვ. 19.
15 იქვე, გვ. 52.
16 იქვე, გვ. 53.
17 იქვე, გვ. 26.
18 ისტორიანი და აზმანი შარვანდელთანი: ქართლის ცხოვრება, ტექსტი, დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, თბილისი, 1951, გვ. 64.
19 ბერი ეგნატაშვილი, ახალი ქართლის ცხოვრება: იქვე, გვ. 440.

„შენ რასცა ჩემთვის იქმ, მას ღმერთსა ზედა იქმ; მას ემტერები“ არა მე. ღმერთთა ყოველთა დაღონებულთა ღონე და ქელის-ამპყრობელი“²⁰.

„შემოქმედო ცისა და ქვეყნისაო, რომელსა ყოველნი გიძრწიან და ყოველთა ხელმწიფე ხარ ტბილად მხედველი, უღონოთა ხელის ამპყრობელო, შენ მომეც ძლევა მას მძლავრსა ეშმაკსა ზედა და იხსენ იმდენი სული მისის სიბილწისაგან!“...²¹.

[„ქელმწიფე იყო]

თავმდაბალი და მლოცავი, თვით ღვთისა მადიდებელი, ქვეიანი, სამართლიანი, გლახაკთა ქელთ-ამპყრობელი“²².
 „ვის უნდა მიჯნურობისა სურვილის ბაღით შეპყრობა, მაგრამ ანაზღად შეიპყრობს, ძნელია ხელის ამპყრობა“²³

ყველა ამ მაგალითში ეს გამოთქმები სავსებით იმგვარი მნიშვნელობითაა გამოყენებული, რაც მას „ვეფხისტყაოსნის“ საანალიზო სტროფში აქვს.

რჩება IV ტაეპი სტროფისა: თვარ ვისმცა ექმნა გორლითა შეკვრა თავისა მრთელისა.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ამ ტაეპის დაწერილობის მხრივ გამოცემებში ზოგიერთ სხვაობას ვხვდებით. ვახტანგ VI-ის გამოცემიდან მოკიდებული დამკვიდრდა წაკითხვა **გორლითა**, მხოლოდ იუსტ. აბულაძე ბეჭდავდა **გვარლითა** ფორმას.

ხელნაწერებში აღმოგვაჩნდა, ერთი მხრით, **გორლითა**, ხოლო, მეორე მხრით, **გვარლითა**. შეგვხვდა ამ ფორმათა დამახინჯებული სახესხვაობები და სხვაგვარი ვარიანტებიც: **გორილთა**, **მგვრვალისა**, **მგრვალისა**, **გურვალვით**, **გირვვლითა**, **გურალით**, **მგვრვალისა**, **გვარვლითა**.

ყველა ხელნაწერი ერთხმად მხარს უჭერს წაკითხვას **თავისა**. გამოცემათაგან ვახტანგ VI-ის გამოცემაში **თივისა** იკითხება²⁴. ვახტანგის წაკითხვა გაიმეორეს მ. ბროსემ და დ. ჩუბინაშვილმა. მაგრამ ეს წაკითხვა გასწორდა გ. ქართველიშვილის გამოცემაში და შეიცვალა **თავისა** წაკითხვით (როგორც ჩანს, იმიტომ, რომ დაეყრდნენ ხელნაწერებს, ხოლო ყველა ხელნაწერში **თავისა** იკითხებოდა). აქედან მოკიდებული დამკვიდრდა ეს უკანასკნელი წაკითხვა და, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ტაეპის შინაარსი ყველას ერთგვარად ესმოდა: თორემ ვის შეუტრავს გორლით მთელი (აუტკივარი, საღი, გაუტეხელი) თავიო.

²⁰ ვისრაშიანი, ა. ბარამიძის, პ. ინგოროყვას და კ. კეკელიძის რედაქციით, ტფილისი, 1938, გვ. 166.

²¹ რუსულდანანი, ილ. აბულაძის და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1957, გვ. 54.

²² შვიდი მთიები, კ. კეკელიძის რედაქციით, თბილისი, 1930, სტროფი 18.

²³ არჩილიანი, ტ. 1, ა. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბილისი, 1936, გვ. 128.

²⁴ „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერთა ვარიანტებში, რომელიც რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა გამოსცა, ნაჩვენებია, თითქოს ვახტანგის გამოცემაში **თივასა** იკითხებოდეს, მაგრამ ეს კორექტურული შეცდომა უნდა იყოს.

მაგრამ რას ნიშნავს **გორლითა** თუ **გვარლითა**?

სულხან-საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში შეტანილი აქვს **გორალი** და განმარტავს: **გვარლი-ო**. შეტანილი აქვს აგრეთვე **გვარლი** „ვეფხისტყაოსანზე“ მითითებით და განმარტებულიც — თივის თოკი-ო; ხოლო **საბელ-ბუდე**-ში უწერია, **გვარლი** არს საბელი თივათაგან შეგრეხილი-ო²⁵.

ვახტანგ VI თავის „თარგმანში“ წერს: **გვარლი** თივის თოკსა ჰქვან-ო²⁶. თეიმურაზ ბაგრატიონი განმარტავს: **გორლა** — ბალახისა გინა თივისა თოკი, დიახ სუსტი-ო²⁷.

დ. კარიჭაშვილის მიხედვით **გორლი** არის „თივისაგან დაგრეხილი საბელი, შესაკრავი“²⁸.

იუსტ. აბულაძის სიტყვით **გორლი** არის „სათივე თოკი, თივის შესაკრავი საბელი, ღლეჭი“²⁹; „საბელი თივის ზვინის შესაკრავად, თოკი“³⁰; „ბაწარი ან და თივის საბელი თივის ზვინის შესაკრავად“³¹.

ს. კაკაბაძე განმარტავს: **გორლი** — თივის თოკი-ო³².

ა. შანიძემ აღადგინა საწყისი ფორმა **გორალი (გვარალი)** და განმარტა: „ულო, ერთმანეთზე შეგრეხილი მაღალი ბალახებისა თუ პურის ღეროებისაგან შესაკრავი ძნისა, თივისა. თვარ ვისმცა ექმნა გორლითა შეკვრა თავისა მრთელისა 257,4 — თორემ ვის უქნია მრთელი თავის შეკვრა სახვევლით“³³.

გვარლის მნიშვნელობა სპერ, კალურად განიხილა მ. ალავეციმ. მან დაასტურა, რომ ლეჩხუმურ კილოში **გვარალი** იმასვე ნიშნავს, რასაც ქართული ენის აღმოსავლურ კილოებში **ულო**: მაღალი ბალახისაგან თუ პურეულის ჩალის ღეროებისაგან შეგრეხილი თოკი, რომლითაც ძნებს კრავენ³⁴. **გვარალის** ეს მნიშვნელობაა მოცემული მ. ალავეციძის ლეჩხუმური კილოს სალექსიკონო მასალაზე მითითებით „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“³⁵.

ამრიგად, **გვარლის** განმარტებაში მკვლევართა შორის ერთსულოვნება სუფევს. სულხან-საბა ორბელიანისაგან მომდინარე განმარტება საეჭვოდ არა-

25 სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, ილ. აბულაძის გამოცემა, თბილისი, 1965.

26 „ვეფხისტყაოსანი“, ვახტანგისეული გამოცემა 1712 წლისა, აღდგენილი ა. შანიძის მიერ, ტფილისი, 1937, გვ. ტკ.

27 თეიმურაზ ბაგრატიონი, განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა. გ. იმედაშვილის რედაქციით, თბილისი, 1960, გვ. 38.

28 „ვეფხისტყაოსანი“, დ. კარიჭაშვილის რედაქტორობით, თბილისი, 1920, გვ. 275.

29 იუსტ. აბულაძე, მე-XII საუკუნის ქართული მწერლობის ხასიათი და რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“: „ძველი საქართველო“ ტ. I, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფილისი, 1909, გვ. 122.

30 „ვეფხისტყაოსანი“, იუსტ. აბულაძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1926, გვ. 250.

31 იუსტ. აბულაძე, ლექსიკონი, დართული „ვეფხისტყაოსნის“ 1937 და 1951 წლების გამოცემებს.

32 „ვეფხისტყაოსანი“, ს. კაკაბაძის რედაქტორობით, თბილისი, 1926, გვ. 195.

33 ა. შანიძე, ლექსიკონი, დართული „ვეფხისტყაოსნის“ 1957 წ. გამოცემას, გვ. 355.

34 მ. ალავეცი, რუსთაველური „გვარალი“: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XIV, თბილისი, 1964, გვ. 187—189.

35 ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. II, თბილისი 1951.

4. „მაცნე“. ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

ვის მიაჩნია: „გვარალი არს საბელი თივათაგან შეგრებილი“. მნიშვნელობის მქონე სიტყვა კონტექსტს არ შეესაბამება. მკვლევართა უმრავლესობას თითქოს არც იმაში შესდის ეჭვი, რომ 257-ე სტროფის IV ტაევის „თავისა მრთელისა“ საღ, არაავადმყოფ, დაუზიანებელ, გაუტეხელ თავს ნიშნავს, ხოლო გვარლი დაჭრილ-გატეხილ-დაზიანებული თუ ავადმყოფი თავის შესაკრავად ანუ შესახვევად არ გამოიყენება. ყოველ შემთხვევაში რუსთაველის ეპოქის საქართველოში კრილობის შეხვევის ასეთი წესი წყაროების მიხედვით არ დასტურდება.

მართლაც, „ვეფხისტყაოსანში“ კრილობის შესახვევის აღსანიშნავად მოიპოვება ტერმინი **სახვეველი**.

ტარიელი მოუთხრობს ავთანდილს: ხატაელებთან ბრძოლაში „ხელსა ხრმლითა დავეკოდე, წყლულად მაჩნდა, არნალეზად“. ომიდან დაბრუნებულს მომგება „ჩემი გამზრდელი ტბილია“ (ე. ი. ფარსადან მეფე) და „ხელი გამიხსნა, შემომკრა მან სახვეველი ლბილია“ (სტროფი 465). მეორე ადგილას იგივე ტარიელი ამბობს: „ნაომარსა, დაკოდილსა ხელი ყელსა ჩამომება“-ო (სტროფი 481). სხვა ადგილას ისევ წყლულის შეხვევაზე ლაპარაკი, თუმცა არ ჩანს, თუ რით უხვევენ:

„ერთი მონა დასტაქარი მყვა და წყლული შეუხვიენა,
ისრის პირნი ამოუხენა, დაკოდილნი არ ატვიენა“. (598)

მაშასადამე, სათანადო შემთხვევებში წყლულს უხვევენ **სახვევლით**, ისიც **ლბილი სახვევლით**, თანაც ისე, რომ დაკოდილი ადგილი არ ატკინონ. ადვილი წარმოსადგენია, რა შედეგი იქნებოდა, რომ დაკოდილი **გვარლით**, ე. ი. თივისაგან (ბალახისაგან) შეგრებილი თოკით, შეეხვიათ. ანდა წარმოვიდგინოთ ტარიელი, რომლის „მჭვრეტელთა მოეცვა ქალაქი, შუკა და ბანი“, რომელსაც „ჰშვენოდეს ენიანნი კაბანი“, თვითონაც „ფერმისდილგვარად შვენოდა“, როგორც „ვარდი, ცრემლითა ნაბანი“, და, „ვინცა უჭვრეტლის, ბნდებოდის“, ტარიელი, რომელსაც „რიდენი რომე ეშოვნეს ქალაქსა ხატაელთასა, იგი ეხვიენეს, ჰშვენოდეს“, ტარიელი, მჯდომარე „ადგილსა, მუნ, სადა ეამებოდა“; მას პირისპირ უზის „იგი მზე, გული ვისთვისცა კვდებოდა“; იგი მალევით უჭვრეტს ნესტანს, ნესტანიც მალევით უჭვრეტს მას; თვალს მოსწყვეტს ნესტანს და ტარიელს სიცოცხლე ეარმება; არის „სმა და პურობა, მსგავსი მათისა ძალისა“, „ჯამი და ჰიქა ყველაი ფეროზისა და ლალისა“... ამ ტარიელს „ნაომარსა, დაკოდილსა ხელი ყელსა“ ჩამომებული აქვს **გვარლით**, თივისაგან შეგრებილი თოკით!

ეს შეუსაბამობა ძველთაგანვე უგრძნიათ, დაუნახავთ. ეს დანახვა იმაში გამოიხატა, რომ ხელნაწერთა ერთი ნაწილის გადამწერლები ცდილობენ, როგორმე აიცილონ **გვარლისა**||**გორლისა** წაკითხვა და ამ შეუსაბამობას ბოლო მოუღონ. მათ **გვარლისა**||**გორლისა** ტექსტის დამახინჯებად მიუჩნევიან და ბევრითი შედგენილობის მხრივაც და სემანტიკურადაც მსგავსი, ამასთან კონტექსტის შესაფერი სიტყვის ძებნა დაუწყიათ. ამის შედეგია, რომ G ხელნაწერში იკითხება **მგვრვალისა**, H-ში — **მგრგვალისა**, N-ში — **მგვრგვალისა**, KO-ში — **გურგალვით**, I-ში — **სიმგვრგვლითა** და ა. შ.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ვახტანგ VI-ის გამოცემაში ამ ტაყაში თავისა-ს ნაცვლად იკითხება თივისა: შეკურა თივისა მრთელისა. როდესაც იუსტ. აბულაძე საანალიზო სტროფს განიხილავდა, მან მეტად თავისებური ანალიზი წარმოგიდგინა ამ სტროფისა. ანალიზისას ვახტანგის გამოცემის წაკითხვას მიჰქცია ყურადღება და შემოიტანა იგი მსჯელობის არეში. იუსტ. აბულაძე შემდეგს წერდა ამ ტაყის შესახებ:

„ეს ადგილი ძნელი გასაგებია: თუ ისე წავიკითხავთ, როგორც ვახტანგის გამოცემაშია, მაშინ გორლი, ან გვარლი უნდა ნიშნავდეს თივის თოკს, თივის საბელს (იხ. საბა), თუ წავიკითხავთ „თავისა“-ს და არა „თივისა“-ს, მაშინ გვარლი უნდა ნიშნავდეს მტკივანის თავის შესაკრავს, ან შესახვევს, შეად. 814,4³⁶; შესაძლებელია, აქ „თავი მრთელი“ ნიშნავდეს „ჭკუა-საღს“, „არა შეშლილს“, „არა გადარეულს“, რადგან მხოლოდ გადარეული საჭიროებს ბაწრით შეკვრას, ან დაბმას. შეიძლება, აქ პირველს, ე. ი. ვახტ. ვარიანტსაც მიეცეს უპირატესობა და ეს ადგილი განიმარტოს ასე: „თივის მრთელ ზეინს რად უნდა კიდევ თოკიო? ვის უქნია ესო?!“³⁷

იუსტ. აბულაძის ეს მსჯელობა არსებითად განსხვავდება სხვა მკვლევართა შეხედულებებისაგან, ჯერ ერთი, იმიტომ, რომ აქ განხილვის საგნადაა ქცეული ვახტანგის გამოცემისაგან მომდინარე წაკითხვა თივისა. ამასთან, თივა გაგებულია ზეინის მნიშვნელობით, თუმცა გაუგებარია ამაზე დამყარებული განმარტება: „თივის მრთელ ზეინს რად უნდა კიდევ თოკიო“. გარდა ამისა, ისიც უნდა ითქვას, რომ მთელ მსჯელობაში ერთმანეთში არეული სხვადასხვა სტროფის შინაარსი და სხვადასხვაგვარი შესაძლო გაგება ამ სტროფისა (კერძოდ, გამოთქმა „თავსა მრთელსა რად შეიკრავ“ მკვლევარს ასე ესმის: „ჭკუა-საღ“, „არა შეშლილ“, „არა გადარეულ“ თავს რად შეიკრავ თოკით, რად დაიბამო“ (NB: „მხოლოდ გადარეული საჭიროებს ბაწრით შეკვრას ან დაბმას“), ე. ი. თავი გაგებულია არა არსებით სახელად, არამედ ნაცვალსახელად. საბოლოოდ, მკვლევარის გარკვეული აზრი, გარკვეული დასკვნა არსად ჩანს.

1916(?) — 1918 წლებში ნ. მარს გარკვეული მუშაობა ჩაუტარებია „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენის მიზნით. მას არც პოემის ხელნაწერები ჰქონია ხელთ და არც ვახტანგ VI-ის გამოცემა. მას ხელთ ჰქონია დ. კარიჭაშვილის, იუსტ. აბულაძის და ს. კაკაბაძის გამოცემები პოემისა. ნ. მარს ნაშრომში³⁸ ჩვენთვის საინტერესო სტროფიცაა განხილული. უკანასკნელ, მეოთხე, ტაყაში ნ. მარს წარმოდგენილი აქვს კონიექტურა ზეინისა თავისა წაკითხვის ნაცვლად, ხოლო კარიჭაშვილ-აბულაძე-კაკაბაძის გამოცემათა წაკითხვა თავისა ვარიანტად აქვს გამოტანილი. ამ ვარიანტს ერთვის ნ. მარს შენიშვნა: „თივისა? в Раче—ზეინი“. იქვე წარმოდგენილია გვარლის განმარტებაც: „გორლი=გვარლი «соломенная веревка»“(1).

³⁶ აქ აღბათ უნებლიე შეცდომა მოსვლია მკვლევარს და, როგორც ჩანს, უნდა იგულისხმებოდეს 876-ე სტროფი (იუსტ. აბულაძის გამოცემის 757): ბრძენი ხარ და გამორჩევა...

³⁷ „ვეფხისტყაოსანი“ იუსტ. აბულაძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1926, გვ. 204.

³⁸ ნიკო მარო, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის საკითხები, გამოსაცემად მოამზადეს, კომენტარები და შენიშვნები დაურთეს მერი გუგუშვილმა და ლალი ძოწენიძემ, თბილისი, 1965, გვ. 96.

ქართული
ლიბრერი

აქედან ჩანს, რომ ნ. მარს გვარლი ესმოდა ჩვეულებრივი, გავრცელებული მნიშვნელობით, ხოლო ამასთან მიაჩნდა, რომ ამ მნიშვნელობის შეგუება კონტექსტთან ძნელია.

ვანტანგის გამოცემაში დადასტურებული წაკითხვა თივისა კორექტურული შეცდომა არ უნდა იყოს მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი წაკითხვა დღეს ჩვენამდე მოღწეულ არც ერთ ხელნაწერში არ მოიპოვება. ყოველ შემთხვევაში კორექტურულ შეცდომად არ მიუჩნევიან არც მ. ბროსეს და არც დ. ჩუბინაშვილს, რომელთაც ეს წაკითხვა გაიმეორეს თავიანთ გამოცემებში. კორექტურულ შეცდომად არ მიუჩნევიან ის არც დავით რექტორს და არც პეტრე ლარაძეს, რომელთაც აგრეთვე ეს წაკითხვა შეიტანეს მათ მიერ გადაწერილ ხელნაწერებში. კორექტურულ შეცდომად არ მიუჩნევიან ეს წაკითხვა არც ვანტანგის გამოცემის აღმდგენელს აკ. შანიძეს, თუმცა კი არ გამოუყენებია იგი საანალიზო ტაეპის შესახებ მსჯელობის დროს.

როდესაც ამ ტაეპის გავრცელებულ წაკითხვას — **თვარ ვისმცა ექმნა გორლითა შეკრვა თავისა მრთელისა** — ასე ააზრიანებდნენ: „თორემ ვის უქნია მრთელი თავის შეკვრა სახვევლით“³⁹, რატომღაც არ მიჰქცევიან ყურადღება იმას, რომ ასეთი გაგება არათუ ნათელს არ ხდის მთელი სტროფის შინაარსს, არამედ, პირიქით, აბნელებდა მას, რამდენადაც სრულიად არ შეეფერებოდა კონტექსტს.

მართლაც, სტროფის პირველ სამ ტაეპში აი რას ეუბნება ავთანდილი ასმათს: „ახლა, დაო, შენს ხელშია ჩემი ყელის საბელი [გინდა, მომკლავ, ყელში წამიჭერ, დამახრჩობ, გინდა — ცოცხალს დამარჩენ]; შენს გარდა სხვა ვინმე უღონოა, უძლურია ჩემს შემწედ, ჩემს დამხმარედ; რასაც მიზამ, შენზეა დამოკიდებული, ხელის წამალი შენ ხარ“ — ო. ამას სრულიად აღარ შეეფერება მეოთხე ტაეპში წარმოდგენილი დასკვნა: „თორემ ვის უქნია მრთელი თავის შეკვრა სახვევლით“ ო.

სამაგიეროდ, ზემომოყვანილ კონტექსტს შესანიშნავად შეეფერება დასკვნად უკანასკნელი ტაეპის ასეთი წაკითხვა: „**თვარ ვისმცა ექმნა გვარლითა შეკვრა თივისა მრთელისა**“, სადაც **გვარლი** სწორედ თივისაგან შეგრეხილ საბელს, თოკს, ულოს ნიშნავს, ხოლო **თივა** — თივის ზვინს. მთელი ტაეპი კი ამას აღნიშნავს: „თორემ მთელი ზვინის გვარლით (თივისაგანვე, ბალახისაგანვე შეგრეხილი მცირე, „დიახ სუსტი“ თოკით) შეკვრა ვის გაუგია“ — ო.

ავთანდილისათვის ერთადერთი იმედი ასმათილა, მხოლოდ მისგან შეუძლია ავთანდილს ტარიელის ამბის გაგება, ასმათის საშუალებით უნდა მიღწეოს მან თავის დიდ მიზანს, მხოლოდ ასმათის დახმარებით შეუძლია მას მეფე-მიჯნურის დავალების შესრულება „წადი, იგი მოყმე ძებნე, ახლოს იყოს თუნდა შორად!“). სხვა გზა ავთანდილს აღარა აქვს, სხვა საშუალება მიზნის მისაღწევად მას აღარ მოეპოვება, თორემ თავისათვად ასმათი „მცირე გვარლია“ და ამ „მცირე გვარლით“ მთელი თივის, თივის მთელი ზვინის შეკვრა (ე. ი. ავთანდილის დიდი მიზნის შესრულება) როგორ შეიძლება!

³⁹ ა. შანიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკონი, დართული 1957 წლის გამოცემა, გვ. 355.

ასმათი აქ შედარებულია გვარლთან, ხოლო ავთანდილის დიდ ტარიელის ამბის შეტყობა და, მაშასადამე, თინათინის დავალების შესრულება — მთელ თივასთან, თივის მთელ ზვინთან.

თივას სულხან-საბა ორბელიანი ასე განმარტავს: „მოთიბული კმელი ბალახი“-ო. თანამედროვე ქართული ენის მთის კილოებში ამჟამადაც დაცულია ეს სიტყვა მოცეკლილი და გამხმარი ბალახის გარკვეული ზომის ბულულის, ზვინის მნიშვნელობით.

ხევესურეთში „თივას საწვირო-ებად (ბულულებად) აგებენ... დიდი ბულული კოლნაბო იქნება, უფრო დიდი — ზვინი... ერთი კაცის ტვირთ თივას (შატილურ საწვირო-ს) არხოტელები კოლ-ს ეძახიან, უფრო მოზრდილს კი (ორ ტვირთ თივას) — საქარე-ს... საწვირო-ის ორხალა-თი კონავენ, ოღონდ აქ ტვირთების ჯაჰვს თივანი ეწოდება (და არა ორხალანი, როგორც ძნის ტვირთების ჯაჰვს ერქვა). საწვიროსაც თივა-ს ეძახიან ხოლმე: იტყვიან „ათ თივა მამავალ სათიბეი“-ო, ე. ი. სათიბე, რომელზედაც ათი თივა, ათი საწვიროთი ითიბება“⁴⁰.

აქ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის, რომ „ტვირთების ჯაჰვს თივანი ეწოდება“, რომ „საწვიროსაც თივა-ს ეძახიან“, რომ თივა გამოყენებულია სათვალავ ერთეულადაც, მოსათიბ ადგილს იმის მიხედვით შეათვასებენ, თუ რამდენი თივა გამოვა მოთიბვის შემდეგ.

ასევე სათვალავადაა გამოყენებული თივა ხევესურულ ხალხურ ლექსში:

ხუთშაბათ გათენებასა ურემ წავიდა მთისაო,
საგათენებოდ შამაჟდა თხორუს თავ წვერის ძირაო,
დაკკონენ თორმეტნი თივანი ნაბაკურაის პირაო.
ზე ფიცხი, ძირში ყინული, სათრელი ეშმაქისაო⁴¹.

ასეთივე ვითარებაა ფშაურშიც:

„წავიდი, ავხეტოდი და თივა ავაგოდი“⁴².

„დიუელის იქით, დასწვრივ, იფნიანია. იფნიანი ტყიან-ველიანი დიდი ვორია, მედანი ლამაზი, სამთო და საზამთრო ბოსლები ზენა სოფლებისა, ეხლა კი სათიბად არის გაშვებული, შვლებისა და ირმების საილაღლა: ზაფხულის დანავარდობენ, ზამთრის კი თივებს უღუბვენ კოლექტებსა“⁴³.

ეგვე ვითარება მშვენივრად აქვს აღწერილი ვაჟა-ფშაველას.

„მინამ თოვლი არ მოვიდოდა, თივის მოტანა სახლში ყოვლად შეუძლებელი იყო. თოვლში უნდა ჩამოთრიალიყო დაბლა, ქალაში და იქიდან ხარით და მარტულლით უნდა თითო თივა, კავით და საბლით მავრა შაკონილი, გამოებათ ერთი ხარისათვის და ისე მოეთრეინათ სახლში“⁴⁴.

აქაც თივა გარკვეული სათვალავი, საზომი ერთეულია.

40 ა. ჭინქარაული, ხევესურულის თავისებურებანი, თბილისი, 1960, გვ. 226.
41 ა. შანიძე, ქართული ხალხური პოეზია, I, ხევესურული, ტფილისი, 1931, გვ. 203.
42 ივ. გივანიეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე, ქართული დიპტოლოგია, I, თბილისი, 1961, გვ. 127. იქვე, ფშაური ლექსიკონი, გვ. 591.
43 თამარ ხელაშვილის მიერ დაწერილი ტექსტიდან.
44 ვაჟა-ფშაველა, ფშაველი და მისი წუთისოფელი: თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. VII, თბილისი, 1964, გვ. 133.

პროფ. ვ. შადურის ცნობით, სავსებით ამგვარივე მნიშვნელობით ⁴⁵ „ტოკსი“ ყენებულ ტერმინი **თივა** და ამგვარადვე სათვალავ ერთეულს წარმოადგენს ის მოხეურშიც: მოხეურში ჩვეულებრივი ყოფილა გამოთქმა **ნახევართივა**ც.

აგებულ თივის ზვინს „გადააკრავენ ხოლმე დაგრეხილი ბალახის „**თოკს**“. ამ „**თოკს**“ ალერდი ეწოდება⁴⁶. ამას იმიტომ შერებიან, რომ ქარმა თივა ვერ მიფანტ-მოფანტოს. „სახელწოდება „ალერდი“ მოდის ამავე სახელწოდების ბალახიდან, რომელიც მაგარია და კარგად იგრინება“⁴⁶.

ფშავისა და ხევსურეთის შესანიშნავი მცოდნის ალექსი ოჩიაურის სიტყვით „ალერდი“ სამგვარია: პირველია **წნელის ალერდი**. წნელს წვერებით ერთმანეთზე გააბამენ, ძირებს გაუმწვეტებენ, გადაუჭირებენ თივას თივის ორივე მხარეს მიწაში დაარქობენ. რამდენიმე ხნის შემდეგ ერთ-ერთ მხარეზე ამოაძრობენ ალერდს მიწიდან, რამდენადაც საჭიროა, მოსჭრიან, ჩაამწვეტებენ და ისევ მიწაში ჩაარქობენ, რომ მაგრად გადაეჭიროს თივას. ეს იმიტომ, რომ თივა რამდენიმე ხნის შემდეგ დაიწვეს და ალერდი მალეა რჩება. ალერდი თუ მაგრა არა აქვს გადაკრული, თივას ქარი დაშლის. მეორეა **თივის ალერდი**. ნელ სუფთა ბალახს დაგრეხენ, თივას ორივე მხარეს გამოცხვირავენ და ალერდს გადაახვევენ თივაზე და ორივე მხარეს მოანასკეებენ. **მესამეგვარი ალერდი** გადაეკიდება დიდ თივის ზვინზე და ორივე მხარეს ვრძელ ქვებს შეაბამენ. თივა რომ დაიწვეს, ქვებიც თან-თან ჩაცოცდება ქვევით და ალერდიც მაგრა უჭერს“.

ყველაფერი ეს კეთდება იმისათვის, რომ მთაში აგებულ თივა ქარმა არ დაშალოს. მაგრამ, როცა თივის შეკერა არის საჭირო იმისათვის, რომ მთიდან ქალაში ჩამოიტანონ, იმავე ალ. ოჩიაურის თქმით, **ხალს** იყენებენ. **ხალი** ჯოხია, რომელიც „ძირში თივას ედება, როცა მთიდან უნდა წამოიღონ. თოკს მოაბამენ თავშიაც, ბოლოშიაც, კავსაც შეაბამენ და გადაუჭირებენ. ხევსურეთში ორხალიც იციან: ორ ჯოხს წვერებით ერთიმეორეზე გადააბამენ, თავებზე თოკს შეაბამენ და გადაუჭერენ“⁴⁷.

პროფ. ვ. შადურის გადმოცემით, დაახლოებით ამგვარადვე იქცევიან თივის მთიდან ვაკეში ჩამოტანისას ხევში⁴⁸.

წარმოდგენილი მასალა მრავალმხრივია საინტერესო. ჯერ ერთი, ყველგან დადასტურებულია ტერმინი **თივა** გარკვეული ზომის ბულულის, ზვინის მნიშვნელობით, ამასთან, **თივა** სათვალავ ერთეულადაც კია გამოყენებული, ე. ი. გარკვეული ზომის ზვინია. ეს კი სავსებით ეგუება ამ სიტყვის მნიშვნელობას, წარმოდგენილს საანალიზო ტაეპში. არანაკლებ მნიშვნელოვანია მეორე გარემოება. სიტყვა **გვარლის** **გვარლი** ამჟამად მხოლოდ ლეჩხუმურ კილოში მოიპოვება. მთის კილოებში ბალახისაგან შეგრეხილი თოკის მნიშვნელობით **ალერდი** გვხვდება. ამრიგად, **ალერდის** მნიშვნელობა ემთხვევა **გვარლის** მნიშვნელობას, თანაც **ალერდს** იმავე მიზნით იყენებენ, რა მიზნითაც **გვარლს**, ან რა მიზნითაც **გვარლის** გამოყენებაა სავარაუდლებელი. ხოლო ალერდით თივას არ კრავენ, არ კონავენ. ალერდს მხო-

⁴⁵ ა. ჭინჭარაული, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 226.

⁴⁶ იქვე.

⁴⁷ შლრ. ა. ჭინჭარაული, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 203.

⁴⁸ პატივცემულ ალექსი ოჩიაურს და პროფ. ვ. შადურს მადლობას ვუძღვნი მეტად საყურადღებო ცნობების მოწოდებისათვის.

ლოდ გადაახვევენ თივას იმისათვის, რომ ქარმა არ გაფანტოს. მაგრამ, როცა თივის შეკვრა სურთ (მთიდან ჩამოსათრელად), მაშინ ალერდის გამოყენება შეუძლებელია, რამდენადაც ცალამდე თუ ვაკემდე არც ალერდი ჩამოყვებით და არც თივა. თივას ხალ-ორხალით, კავით და საბელ-თოკით კრავენ, კონავენ. ასეა ფშავსა და ხევსურეთში, ასეა ხევში, ამას ადასტურებს ვაჟა-ფშაველა თავის „ფშაველსა და მის წუთისოფელში“ („თითო თივა კავითა და საბლით მაგრა შაკონილი...“).

აშკარაა, რომ ჩვენს საანალიზო ტაეპს კავშირი აქვს პოემის 878-ე სტროფთან, რომლის შესახებ ვაკვრით ზემოთაც გვქონდა ბაასი. ავთანდილი ასწავლის ტარიელს:

ბრძენი ხარ და გამორჩევა არა იცი ბრძენთა თქმულზე,
მინდორს სტირ და მხეცთა ახლავ, რას წადილსა ისრულზე?
ვისთვის ჰკვდები, ვერ მიხვდები, თუ სოფელსა მოიძულზე,
თავსა მრთელსა რად შეიკრავ? წყლულსა ახლად რად იწყლულზე?

როგორც ვხედავთ, აქაც მრთელი თავის შეკვრის უმიზნობაზეა ლაპარაკი. ბუნებრივი იქნებოდა გვევარაუდა, რომ ამ და 257-ე სტროფში ერთი და იგივე აზრი იყოს გატარებული, თვით სიტყვები და გამოთქმებიც კი შეორდებოდეს: თვარ ვისმცა ექმნა გორლითა შეკვრა თავისა მრთელისა და თავსა მრთელსა რად შეიკრავ. მაგრამ ასეთი შესაძლებლობა გამოირიცხა. როგორც ზემოთ ვნახეთ, ასეთი გაგება ტაეპისა არ აღმოჩნდა კონტექსტის შესაფერისი. მერმე, თუ გვარლი მართლა ისაა, რაც მკვლევართ ჰგონიათ და რაც ჩვენც კვმშარიტებად მიგვაჩნია, მაშინ ეს სიტყვა მრთელ თავს აღარ შეეფერება.

მიუხედავად ამისა, დასახელებულ სტროფებს შორის კავშირი მაინც უდავო ჩანს. 257-ე სტროფის საანალიზო ტაეპში რომ ხელნაწერები თავისა წაკითხვას წარმოგიდგენენ, ამ წაკითხვის საფუძველი 878-ე სტროფია, სწორედ ამ სტროფის მიხედვით უნდა გადაკეთებულიყო თივისა თავისა-დ. ამისათვის იმ ფაქტსაც უნდა შეეწყოს ხელი, რომ მსახვდრელად გამოყენებული სიტყვა მრთელისა მრავალმნიშვნელობიანი იყო, ყოველ შემთხვევაში ორი ძირითადი მნიშვნელობა ჰქონდა: მრთელი — მთლიანი, ერთიანი, დაუნაწევრებელი და მრთელი — ჯანმრთელი, საღი, დაუზიანებელი, გაუტეხელი.

ეს ორგვარი მნიშვნელობა ამ სიტყვისა თვით „ვეფხისტყაოსანშივე“ კარგად ჩანს. პოემაში მოიპოვება მრთელი, მისი -ა სუფიქსიანი ვარიანტი მრთელა და მრთელ- ფუძისაგან ნაწარმოები სიტყვა მრთელობა, მრთელ-სახელის ფუძისაგან ნაწარმოები ზმნა ვნებითი გვარისა გამიმრთელდა და მიმღეობის ფორმა მამრთელბელი.

მთლიანის, ერთიანის, დაუნაწევრებელის მნიშვნელობითაა ნახშირი მრთელი ქვემომოყვანილ სტროფებში:

ტარიელს უძღვნა გვირგვინი, ვერ-დანადები ფასისა,
იავუნდისა მრთელისა, ყვითლისა, მეტად ხასისა. (1438)

კვლა უძღვნა თვითო ფარდული, გარდასაყრელი ყელისა,
მგრველად დათლოლისა თვალისა, იავუნდისა მრთელისა. (1466)

ასეთივე მნიშვნელობა აქვს მრთელისა მსაზღვრელს საანალიზო ტექსტში: თივისა მრთელისა — მთელი თივისა, მთლიანი თივისა, მთელი ზეინისა.

ხოლო ამ სტროფებში მრთელს ჯანმრთელის, საღის, ჯანსაღის, დაუზიანებელის მნიშვნელობა აქვს:

ქალმან უთხრა: „ევე ღონე მოიგონე მეტად ავი:

თუ არ მომკლავ, არ მოვკვდები, მრთელი ვარ და მოუკლავი“. (240)

იქით და აქათ მომისხდეს, მახვრიტეს სახვრეტელია,

მე მოვახსენე: „პატრონო, გული აწ უფრო მრთელია“. (356)

„თავსა მრთელსა რად შეიკრავ, წყლულსა ახლად რად იწყულულებ?“ (876)

ჩემი რა ცნიან, სცევდიან თავებსა მათსა მრთელსა. (560)

მე მიკვირს ჩემი სიცოცხლე, ასრე დარჩომა მრთელისა. (501)

ტყვეთა მრთელთაჲცა არ აკლდა კენესა, მართ ვითა სნეულთა. (452)

თქვენ ჰირად გიყო შიგანთა პოვნა კაცისა მრთელისა. (1395)

მე ვით ღირს ვარ ამას, რომე თვალნი ჩემნი გჳვრეტდენ მრთელსა! (674)

გამიმრთელდა გული წყლული, ახლა დავჯე ცეცხლთა შრეტად. (1119)

შენ გაქვს წამალი ჩემისა შამრთელეზღლი წყლულისა. (1025)

შემდგომ ახალ ქართულ სალიტერატურო ენაში მრთელ- ფუძე გამარტივდა რ-ს ამოღებით და მთელ- ფუძე მივიღეთ, ამასთან მრთელ- ფუძეც შემორჩა სალიტერატურო ენას. „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერებშიც გვხვდება მრთელის პარალელურად ვარიანტი მთელი. დამახასიათებელია, რომ მთელ- ვარიანტი სისტემებრ გვხვდება GHJT, ზოგჯერ აგრეთვე KNO ხელნაწერებში.

ამრიგად, სალიტერატურო ენაში გაჩნდა ერთისა და იმავე მნიშვნელობის მქონე ორი ვარიანტი ერთისა და იმავე ფუძისა. ამან შემდგომ მნიშვნელობათა დიფერენციაცია გამოიწვია: მრთელ- ფუძეს შერჩა ჯანმრთელის, ჯანსაღის, საღის მნიშვნელობა, ხოლო მთლიანის, ერთიანის, დაუნაწევრებელის მნიშვნელობა მთელ- ფუძეს დაუკავშირდა.

ზემოთ აღნიშნული გვქონდა, რომ ძველი გადამწერლები, როგორც ჩანს, გრძნობდნენ, გვარლით თავის შეხვევას რომ უხერხულობა ახლდა, და ცდილობდნენ შეეცვალათ ეს სიტყვა უფრო შესაფერით, რამდენადაც ასეთი წაქითხვა აეჭვებდა მათ. ერთგვარი დაეჭვება გამოსჭვივის თეიმურაზ ბაგრატიონის განმარტებიდანაც: „ბალახისა გინა თივისა თოკი, ღიახ სუსტია“-ო, — წერს იგი. იმის გახაზვას, რომ გვარლი ღიახ სუსტია, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლებოდა ჰქონოდა მნიშვნელობა, თუ ამ ტაეპში წინ თივისა წაქითხვა იქნებოდა. ასევე დაეჭვება გამოსჭვივის იუსტ. აბულაძის მსჯელობიდანაც, როცა მკვლევარი ამბობს, რომ „თავი მრთელი“ შეიძლება აღნიშნავდეს „ჰქუჟა-საღს“, „არა შეშლილს“, „არა გადარეულს“, რადგანაც მხოლოდ გადარეული საჭიროებს ბაწრით შეკვრას ან დაბმასო.

უცხო ენებზე პოემის თარგმნისას თარგმანს საფუძვლად ჩვეულებრივ გავრცელებული გაგება ედებოდა, მაგრამ ზოგ მთარგმნელს შეუმჩნევია აქედან გამომდინარე ის უხერხულობა, რომელზედაც ზემოთ იყო მსჯელობა. მარჯორი უორდროპი საანალიზო ტაეპს ასე თარგმნის: „Otherwise who would bind his sound head with hay-ropes?“ ე. ი. სიტყვა-სიტყვით: სხვაგვარად ვინ შეიხვევს ჯანსაღ თავს თივის თოკით? მაგრამ ყველაფერს ამას მთარგმნელი უმატებს: „(? like a madman)“ — (გიჟივით?).

შ. ნუცუბიძეც არსებითად ამავე გზას ადგას, ოღონდ ეს სიგიჟესთან დაკავშირება მან ნათარგმნ ტაეპშივე წარმოადგინა: „Повязать главу без ра- ны сумасшествием мне мнится“.

ბოლოს, ტაეპთა თანამიმდევრობის შესახებ საანალიზო სტროფში, FGIRTZ ხელნაწერებში გამოცემებიდან ცნობილ თანამიმდევრობასთან შედარებით განსხვავებული თანამიმდევრობა გვხვდება ტაეპებისა: გადას- მულია მეორე და მესამე ტაეპები. ჩვენთვის უდავოა, რომ სტროფში ტაე- პების ბუნებრივი თანამიმდევრობა სწორედ ამ ხელნაწერებშია წარმოდგე- ნილი.

თუ ამ ფაქტს და ყოველსავე ზემოთქმულსაც გავითვალისწინებდით, მაშინ საანალიზო სტროფი ასეთ სახეს მიიღებდა:

აწ, დაო, შენთა ხელთაა ჩემი საბელი ყელისა:
 რასაცა მიზამ, შენ იცი, შენ ხარ წამალი ხელისა.
 სხვა უღონოა უშენო ჩემად ამპყრობად ხელისა,
 თვარ ვისმცა ექმნა გვარლითა შეერვა თივისა მრთელისა!

ეს კი ნიშნავს შემდეგს:

ახლა [იმის შემდეგ, რაც ყველაფერს მოგიყევი, ყველაფერი გაცნობე], დაო, შენს ხელთაა ჩემი ყელის საბელი (თოკი). რასაც მიზამ, შენ იცი [ამ საბელს, გინდა — მომიფონებ, მომხსნი, გინდა — წამიჭერ ყელში], შენ ხარ წამალი შეშლილისა, გახელებულისა [მიჯნურობისაგან, უცხო მოყმის ძებნისაგან]. შენს გარდა სხვა, შენს მეტი სხვა, უძლურია, უღონოა იმი- სათვის, რომ მე ხელი შემიწყოს, რომ მე მიშველოს, თორემ ვის შეუკრავს მთელი (მთლიანი) თივა, თივის მთელი ზეინი გვარლით, თივისაგან (ბალა- ხისაგან) შეგრებილი „დიახ სუსტი“ თოკით?! [შენ, სუსტ ქალს, როგორ შე- გიძლია მე მიშველო!].

ვახტანგ VI-ის გამოცემა „ვეფხისტყაოსნისა“ დიდი მოვლენა იყო რუს- თაველის გენიალური პოემის შესწავლის ისტორიაში. დიდია მისი მნიშვნე- ლობა პოემის შესწავლისათვის ამჟამადაც. მაგრამ, მეორე მხრით, არ შე- იძლება არ აღინიშნოს, რომ ამ გამოცემისადმი უკრიტიკო დამოკიდებულე- ბამ, რაც ჩვენში გარკვეულ ხანებში გაბატონებული იყო, დიდად შეაფერხა პოემის ტექსტის შესწავლის საქმე: ვახტანგის გამოცემის წაკითხვები, ბევრ- ჯერ კორექტურული შეცდომებიც კი, პირდაპირ, უცვლელად გადმოდიოდა შემდგომს გამოცემებში, მათი დასაბუთებაც ხდებოდა და, ამდენად, მცდა- რი ფორმები მკვიდრდებოდა.

1937 წელს აკ. შანიძემ აღადგინა ვახტანგ VI-ის გამოცემა და დაურთო გამოკვლევები და მეცნიერული აპარატი. ამ გამოცემით გაირკვა ერთი ძი- რითადი საკითხი რუსთველოლოგიისა — ვახტანგის გამოცემის რაობის საკი- თხი. ამ ახალ გამოცემაში გასწორდა მრავალი კორექტურული შეცდომა 1712 წლის გამოცემისა. მიუხედავად ამისა, რუსთაველის პოემის შემდგომს გა- მოცემებში მაინც დარჩა არაერთი გაუგებრობა, რომელთა წყაროს სწორედ ვახტანგის გამოცემა წარმოადგენს. ერთ-ერთი ასეთი გაუგებრობის შედეგი- იყო ის კუროიზული გარემოება, რომელიც პოემის 1445-ე სტროფის გარშემო-

შეიქმნა რუსთველოლოგიაში: ამ სტროფის მესამე ტაეპი — უთქვენოდ-მყოფსა არ გვინდან ნიშანნი, ნა-ჩანგ-დაფენი — ამ სახით იბეჭდებოდა პოემის ყველა გამოცემაში და ნებისმიერი ინტერპრეტაციების საგნად იყო ქცეული, სანამ არ გაირკვა, რომ ამ ტაეპის ამგვარი წაკითხვა მხოლოდ და მხოლოდ ვახტანგის გამოცემის კორექტურულ შეცდომას წარმოადგენს, ხოლო პოემის ხელნაწერებში ეს ტაეპი სავსებით ნათლადაა წარმოდგენილი ამ სახით: უთქვენოდ მყოფთა არ გვინდან ნიშანნი საჩანგდაფენი⁴⁹.

ყოველივე ამის გამო, ერთი შეხედვით კაცს შეიძლება ეფიქრა: წაკითხვა თივისა ვახტანგის გამოცემაში ამავე რიგის ფაქტი, ე. ი. კორექტურული შეცდომა ხომ არააო. მაგრამ ზემოთაც იყო აღნიშნული და პოემის 257-ე სტროფის აქ წარმოდგენილი ანალიზიდან, ვფიქრობთ, ჩანს, რომ ვახტანგ VI-ის გამოცემის წაკითხვა თივისა არ წარმოადგენს კორექტურულ შეცდომას. ეს ერთი იმ იშვიათ შემთხვევათაგანია, როცა ვახტანგის გამოცემაში მოიპოვება ისეთი წაკითხვა, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულ არც ერთ ძველ ხელნაწერში არაა დადასტურებული. ეს ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ ან ვახტანგს ხელთ ჰქონდა ისეთი ხელნაწერი, რომელშიაც ასეთი წაკითხვა იყო და რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია, და ვახტანგი ამ ხელნაწერის წაკითხვას დაემყარა; ან კიდევ, შეიძლება, ვახტანგს ასეთი ხელნაწერი არ ჰქონდა, მაგრამ ტექსტის ანალიზის თუ, შეიძლება, გარკვეულ ტრადიციაზე დამყარების შედეგად ეს წაკითხვა თვითონ მან შეიტანა ტექსტში. ორივე შემთხვევაში ეს ფაქტი ვახტანგ VI-ის რედაქტორული მუშაობის მაჩვენებელია.

⁴⁹ ამის შესახებ იხ. ფ. გიგინეიშვილი, „გეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენის ზოგიერთი საკითხი (ერთი სტროფის ანალიზის მაგალითზე): „მაცნე“, 1966, № 3, გვ. 209—213.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ალ. ბარამიძემ)

თამილა მგალოგლიშვილი

**კირილე იერუსალიმელის სახელით ცნობილი რამდენიმე
საკითხავის წყაროს დადგენისათვის**

კირილე იერუსალიმელი ცნობილი სასულიერო ავტორია. მან სახელი გაითქვა თავისი 24 საკითხავით (სიტყვით). მეცნიერთა უმრავლესობის ვარაუდით, იგი დაიბადა დაახლოებით 315 წელს; იერუსალიმის ეპისკოპოსად დაინიშნა 348 წელს. არიანელებთან ბრძოლაში მას რამდენჯერმე მოუხდა საეპისკოპოსო ტახტის მიტოვება. როგორც იერუსალიმის ეპისკოპოსი, 381 წელს იგი მონაწილეობას იღებს კონსტანტინოპოლის მსოფლიო კრებაში. კირილე იერუსალიმელი გარდაიცვალა 386 წელს, 18 მარტს¹. ამ დღეს არის დაწესებული მისი ხსენება დსაავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიებში².

ლიტერატურული ტრადიციით მას მიეკუთვნება 18 სიტყვა განცხადებისათვის, 5 — საიდუმლოებათათვის, პროკატეილია, ეპისტოლე კონსტანტინე მეფისადმი და რამდენიმე საკითხავი, რომელთაგან მხოლოდ ფრაგმენტებია ჩვენამდე მოღწეული.

კირილე იერუსალიმელის სიტყვათა უძველესი ქართული თარგმანები შემოგვინახა მრავალთავეებმა. მრავალთავეებში გვხვდება მხოლოდ 11 სიტყვა, ამათგან 7 არის განცხადებისათვის და 4 — ჯვრის გამოჩინებისადმი მიძღვნილი საკითხავი. ძველ ქართულ ლექციონარებში კი (პარიზის, ლატალის) გვხვდება კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლეს თარგმანი.

შრომში ჩვენ შევვხებით მხოლოდ იერუსალიმში ჯვრის გამოჩინებასთან დაკავშირებულ საკითხავეებს, რომელთაც უძველესი ქართული ხელნაწერები — მრავალთავეები კირილე იერუსალიმელს მიაწერენ. ეს საკითხავეებია:

1. იანვარსაკით (მაისსა ზ) გამოჩინებაჲ ჯუარისაჲ, რომელი გამოუჩნდა კონსტანტინე მეფესა მდინარესა ზედა დანუბსა... (დაცულია შემდეგ მრავალთავეებში: sin—32-33-57, A—1109, A—19, A—95, A—144, ათონის 11)³.

2. პოენაჲ პატოსნისა ჯუარისაჲ (sin—32-33-57, A—1109, A—95, A—144, ათონის 11).

¹ J. Quasten, Cyril of Jerusalem. Patrology, The golden age of greek patristic literature, 1960, v. III, გვ. 362—363.

² G. Garitte, Le calendrier Palestino- Géorgien, Du sinaiticus 34 (X^e siecle), Bruxelles, 1958. გვ. 179.

Архиепископ Сергий, Полный месяцеслов востока, т. 2, 1901, гв. 110.

³ ხელნ. ინსტ., sin—32-33-57—864 წლის სინური მრავალთავეი; A—1109—უდაბნოს მრავალთავეი X ს.; A—19—სვანური მრავალთავეი X ს.; A—95—პარზლის მრავალთავეი X—XI ს.; A—144—X ს.; ათონის 11—ათონის მრავალთავეი, XI ს.

3. პოვნაჲ წმიდათა სამშუქულთაჲ (sin—32-33-57, A—1109, A—144).

4. საკითხავი ჭუარისათვის (A—144).

ამ ოთხი საკითხავიდან პირველი სამი სიუჟეტურად ერთმანეთთან მკიდროდ არის დაკავშირებული და ფაქტიურად ერთი ნაწარმოების თარგმანს წარმოადგენს — ერთი და იმავე ამბის თხრობაჲ სამ ნაწილად. ამათგან ცალკე დგას მეოთხე — „საკითხავი ჭუარისათვის“, რომელიც შესხმის ფორმით არის დაწერილი. ოთხივე საკითხავი გადმოღებულია შესანიშნავი, გამართული ქართულით და სრულიად განსხვავდება კირილე იერუსალიმელის სიტყვათა სხვა დანარჩენი თარგმანებისაგან, რომლებიც ბერძნული დედნის ზუსტ თარგმანს წარმოადგენს და საკმაოდ ხელოვნური და მძიმეა სტილის მიხედვით. საკითხავებში მოთხრობილია ქრისტიანულ სამყაროში საკმაოდ გავრცელებული ლეგენდა კონსტანტინე იმპერატორის მოქცევის შესახებ.

უძველესი ცნობა, რომელიც კონსტანტინეს გაქრისტიანებას ეხება, ეკუთვნის ლაქტანციუსს. ამ ავტორის თხზულება, რომელშიაც ჩვენთვის საინტერესო ცნობებია გადმოცემული, დაწერილი უნდა იყოს დაახლოებით 313—315 წლებში⁴. შემდეგი ცნობა ეკუთვნის ევსები კესარიელს. კონსტანტინეს მოქცევის ამბავს იგი ორჯერ მოგვითხრობს: პირველად თავის საეკლესიო ისტორიის მე-9 წიგნში, ხოლო მეორედ კი კონსტანტინეს ცხოვრებაში⁵. კონსტანტინე იმპერატორის გაქრისტიანების ამბავს გადმოგვცემენ სოკრატე და სოქომენიც თავიანთ საეკლესიო ისტორიებში⁶. კონსტანტინეს მოქცევის ფაქტს კარგად იცნობენ კირილე იერუსალიმელი⁷, ალექსანდრე კვიპრელი მონაზონი⁸, X საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი უხტანესი⁹ და სხვანი.

ზემოთ ჩამოთვლილ საკითხავათგან პირველად შევეხებით მე-4 საკითხავს — „საკითხავი ჭუარისათვის“. ეს საკითხავი კირილე იერუსალიმელის სახელით გვხვდება მხოლოდ ერთ მრავალთავში A—144 (X ს.). ბერძნული წყაროს ძიებისას აღმოჩნდა, რომ იგი არ ეკუთვნის კირილე იერუსალიმელს. ეს არის ნაწილი ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ნაწარმოებისა: *ἀγῶς εἰς τὴν ἔρησον τῶν ὑμῶν καὶ ζῴσιον σῶσῆρα*¹⁰. ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ამ საკითხავის მთლიანი თარგმანი გვხვდება იოანე ზოსიმეს მიერ გადაწერილ ხელნაწერში, აღ. ცაგარელის აღწერილობით № 92 (986 წლი-

⁴ В. В. Болотов, Лекции по истории древней церкви, т. III, Петербург, 1913, 83. 9.

⁵ Eusebius, Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, *Eis ton βιον του μακαριου Κωνσταντινου βασιλέως*, ტ. I, Leipzig, 1902, გვ. 20—22.

⁶ Сокрыт, Церковная история, СПб., 1850, 83. 10. Созомен, Церковная история, СПб., 1851, 83. 23—24.

⁷ Migne, Patrologiae graecae, t. 33, col. 1165—1170.

ლატალის ლექციონარი Rt—VII, № 2. 83. 467—472. პარიზის ლექციონარი Rt—VIII, № 3 (III), 83. 484—488.

⁸ ხელნ. ინსტ., Q—762, 113v.

⁹ *Πατριάρχης κωνσταντινουπόλεως, Πρωτομάρτυρς Ζιციε, Ἀποστολικὴν ἱστορίαν*, 1871, 83. 83.

¹⁰ Migne, Patrologiae graecae, t. 87, col. 4016—4076.

სა)¹¹. ეს ხელნაწერი დაკარგულად ითვლებოდა. ამ უკანასკნელ ხანებში კი იგი აღმოჩნდა პრინსტონის უნივერსიტეტში (გარეტის კოლექცია № 24). მის შესახებ ცნობები გამოაქვეყნა ჟერარ გარიტმა¹². ჩვენს განკარგულებაშია ამ ხელნაწერის ფოტო.

ხელნაწერი შეიცავს ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ზემოთ დასახელებული ნაწარმოების მხოლოდ ნაწყვეტს. ტექსტს აკლია დასაწყისი და დაბოლოება, რის გამოც არა ჩანს არავითარი ცნობა ტექსტის ავტორის შესახებ. ხელნაწერის ამიაზე სხვადასხვა ადგილას გვხვდება სამი სათაური: 1. საკითხავი ჯუარის გამოჩინებისაჲ (18v—19r, 26v—27r); 2. საკითხავი ჯუარის პოვნისაჲ (82v—83r, 94v—95r); 3. ჯუარის პოვნისაჲ საკითხავი (66v—67r). ეს სათაურები, რომელიც არ უკავშირდება ტექსტის სიუჟეტს და განსხვავებული ხელითაც არის მიწერილი, ჩვენი აზრით, შედარებით მოგვიანოა.

მეორე ხელნაწერი, რომელშიაც ეს საკითხავია შეტანილი, არის Q—762 (XIII—XIV ს.). ამ ხელნაწერში ტექსტის ავტორად დასახელებულია ალექსანდრე კვიპრელი მონაზონი: „საკითხავი პოვნისათჳს პატიოსნისა და ცხოველის-მყოფელისა ჯუარისა, აღწერილი ალექსანდრეს მიერ კჳბრელ მონაზონისა, რომელსა ევედრნეს მრავალ-გზის წმიდანი მამანი“¹³.

ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ეს ნაწარმოები აშკარად განიცდის კირილე იერუსალიმელის სიტყვების გავლენას: მეორე ნაწილში ვხვდებით XV სიტყვით შთაგონებულ ადგილებს, ასევე იყენებს ავტორი VII და XVIII სიტყვებს. მესამე ნაწილი კი, როგორც ბიჰაინი აღნიშნავს, წარმოადგენს კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლეს მიბაძვას¹⁴. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ტექსტის მესამე ნაწილი კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლეს მხოლოდ მიბაძვას კი არ წარმოადგენს, არამედ აქ სრულიად გადაუმუშავებლად ჩართულია ნაწყვეტი ეპისტოლეს ტექსტისა. ბერძნულ დედანში ეს ნაწილი ცალკე არ არის გამოყოფილი, ქართულში კი გვხვდება შემდეგი სათაურით: „მანისა შვდსა, გამოჩინებაჲ პატიოსნისა ჯუარისაჲ“¹⁵. ეს ნაწილი მოგვითხრობს იერუსალიმში ჯვრის გამოჩინების ამბავს: „მაშინ მყისსა შინა გამოუჩნდა ზედა წინა გოლგოთასა ზეცით შუა სამხრის ოდენ ჯუარი ფრიად დიდებული, ნათლითა ბრწყინვალითა შემკული, რომელმან დაფარა ბრწყინვალეობაჲ მზის თუალისაჲ თჳსითა ბრწყინვალეებითა. ესე იყო ცხადად, წინაშე თუალთა ყოველთა მკვდრთა ქალაქისათა, დიდთა და მცირეთა, მორწმუნეთა და ურწმუნეთა; და იყო მათ ჟამთა ეპისკოპოსად იერუსალემსა ზედა კჳრილე ბრძენი, რომელსა მოელო მთავრობაჲ მაქსიმე მოწამისაგან...“¹⁶ შემდეგ მას მოსდევს ნაწყვეტი ეპისტოლედან, რომელიც ასე მთავრდება: „ესე მი-

¹¹ A. Цагарели, Памятники грузинской старины, Палестинский сборник, т. IV, Петербург, 1888, გვ. 239—240.

¹² G. Garitte, Aventures et mésaventures, d'un manuscrit géorgien (Le cod. Garret 24 Princeton), Bedi Kartlisa, № 52—53, Paris, 1937, გვ. 43—52.

¹³ ხელნ. ინსტ., Q—762, 86r.

¹⁴ E. Bihain, Saint Cyrille de Jerusalem, Le Muséon, LXXVI, 3—4, 1963, გვ. 321.

¹⁵ ხელნ. ინსტ., Q—762, 126v.

¹⁶ ხელნ. ინსტ., Q—762, 127v.

წერა კვირლე ეპისკოპოსმან კოსტანტინე მეფესა და აუწყა, რამეთუ ამის სასწაულისა ძალითა, რომელ უზესათეს იყო სასწაულთა ქუეყანისათა, მრავალნი ათასნი შეეძინნეს ქრისტიანეთა სარწმუნოებასა იერუსალემსა და ყოველთა ადგილთა...¹⁷ ტექსტი გრძელდება ჩვენთვის საინტერესო საკითხავით, რომელიც შესხმის ფორმით არის დაწერილი, X საუკუნის მრავალთავში (A—144) ცალკე საკითხავადაა გამოყოფილი და კირილე იერუსალიმელს მიეწერება.

ეს შეცდომა, საფიქრებელია, გამოწვეულია იმით, რომ ამ ტექსტში იერუსალიმში ჯვრის გამოჩინების ეპიზოდი დაკავშირებულია კირილე იერუსალიმელის სახელთან და აქვეა ნაწყვეტი მისივე ეპისტოლედანაც, რომელსაც უშუალოდ მოსდევს ჩვენთვის საინტერესო ტექსტი. ამის გამო იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს ეს ტექსტიც კირილე იერუსალიმელს ეკუთვნის.

ამრიგად, „საკითხავი ჯუარისათვისვე“, რომელსაც ხელნაწერი A—144 კირილე იერუსალიმელს მიაწერს, ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ნაწარმოების ნაწყვეტს წარმოადგენს. ქართული თარგმანის შედარებამ ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ბერძნულ საკითხავთან დაგვარწმუნა, რომ ქართული ტექსტი ბერძნულის ზუსტ თარგმანს წარმოადგენს.

განვიხილოთ დანარჩენი სამი საკითხავი. კირილე იერუსალიმელის თხზულებათა არც ერთ ბერძნულ გამოცემასა და არც ერთ გამოკვლევაში, რომელიც კირილე იერუსალიმელისადმი მიძღვნილი, მითითებაც კი არ არის იმის შესახებ, რომ კირილეს მსგავსი რამ დაეწერა. მხოლოდ ქართული, კოპტური და არაბული ვერსიები მიაწერენ ამ საკითხავებს კირილე იერუსალიმელს.

იერუსალიმში ჯვრის გამოჩინებისა და ჯვრის პოვნისადმი მიძღვნილი ლეგენდები საკმაოდ პოპულარულია მთელ მსოფლიოში. ამის ნათელი დადასტურებაა ამ ლეგენდების შემცველ საკითხავთა მრავალი ვერსიის არსებობა. ჯვრის გამოჩინების ქართული საკითხავები შეიცავეს როგორც კონსტანტინე იმპერატორის დროს ჯვრის გამოჩინების ამბავს, ასევე ელენე დედოფლის მიერ ჯვრის პოვნის ეპიზოდს.

ვიდრე ჯვრის გამოჩინების საკითხავთა ქართულ თარგმანებს უშუალოდ შევეჩებოდეთ, განვიხილავთ იმ სირიულ ლეგენდებს, რომლებიც ამ ციკლის წყაროდ ითვლება.

1686 წელს დუბლინში ლოფტუსმა გამოსცა ჯვრის ორჯერ გამოჩინების სირიული ტექსტის ინგლისური თარგმანი¹⁸. ამ წიგნის შესავალში ნათქვამია, რომ ეს თარგმანი შესრულებულია ძველი სირიული ხელნაწერიდან¹⁹, რომელიც დღეისათვის დაკარგულად ითვლება, თუმცა ნესტლიმ შეძლო მიეგნო იმ სირიული ხელნაწერისათვის, რომელიც ლოფტუსის თარგმანის იდენტურია²⁰. ეს არის ბრიტანეთის მუზეუმის ხელნაწერი add. 12174, გადაწერილი 1196 წელს. ლოფტუსის თარგმანსა და ლონდონურ add. 12174-ში შემონახულია სირიული მოთხრობა ჯვრის ორჯერ პოვნის შესახებ, პირველად —

¹⁷ ხელნ. ინსტ., Q—762, 129v.

¹⁸ Dudley Loftus, An History of the Twofold Invention of the Cross, Dublin, 1686.

¹⁹ E. Nestle, De Sancta Cruce, Berlin, 1889, გვ. 2—3

²⁰ იქვე, გვ. 5.

რომში, პეტრესგან მოქცეული იმპერატორ კლავდიუსის მეუღლის მიერ, რომლის სახელია ლოფტუსის მიხედვით *Patronica* — პატრონიკა, ლონდონურ ხელნაწერში კი *Ptrvniqi* — პტრვნიკი. ეს ლეგენდა პროტონიკე ლეგენდის სახელითაა ცნობილი; მეორედ — კონსტანტინე იმპერატორის დედის ელენეს მიერ.

1868 წელს ჯვრის გამოჩინების სომხური ვერსია გამოაქვეყნა ალიშანი²¹. გამომცემელი აღნიშნავს, რომ მის მიერ გამოცემული სომხური ტექსტი შეიცავს ავგაროზ მეფის წერილსა და ლაბუზნიას მიერ ედესის მოქცევის ისტორიას. დასახელებული წერილი გვაცნობს, თუ რა მოუთხრო თადეოზმა მეფე ავგაროზს ქრისტეს შესახებ. მან მეფე ავგაროზს ამცნო არა მარტო ის სასწაულები, რაც ქრისტემ მოახდინა, არამედ ისინიც, რაც მისი ამალგების შემდეგ მისი სახელით მოხდა. ერთ-ერთ სასწაულად დასახელებულია ჯვრის პირველი გამოჩინება (I ს.), ანუ პროტონიკე ლეგენდა. ლეგენდას აკლია დასასრული, რომელიც ჯვრის მეორედ გამოჩინების ამბავს გულისხმობს. ეს ამბავი იმით, რომ მისი ავტორია მოციქულების თანამედროვე ლაბუზნია. მოთხრობა მთავრდება შენიშვნით, რომ იაკობი, იერუსალიმის ეკლესიის მთავარი, რომელმაც ეს ამბავი საკუთარი თვლით იხილა, ამის შესახებ სხვა მოციქულებს წერილობით ცნობებს აწვდიდა და ისინიც, თავის მხრივ, მოახსენებდნენ მას, რაც მათთან ხდებოდა²².

პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ერთი სომხური ხელნაწერიდან იგივე ნაწყვეტი 1867 წელს იქნა გამოქვეყნებული ვიქტორ ლანგლუას მიერ²³. როგორც ალიშანი, ასევე ლანგლუაც თვლიდნენ, რომ სომხური ტექსტი თარგმნილი უნდა ყოფილიყო სირიულიდან სომხური ლიტერატურის ოქროს ხანაში²⁴. ამ ტექსტის სირიული დედანი კი ჯერ კიდევ 1864 წელს გამოსცა კიურეტონმა²⁵.

ალიშანის აზრით, მის მიერ გამოცემული სომხური ტექსტი ზემოთ დასახელებული, კიურეტონის მიერ გამოქვეყნებული სირიული დედნის თარგმანია. კიურეტონის მიერ გამოცემულ ტექსტს კი აკლია ჯვრის გამოჩინების ლეგენდის ერთი ნაწილი. ამ დასკვნამდე ნესტლი მივიდა მას შემდეგ, რაც მან *Doctrina Addaei*-ს სრულ სირიულ ტექსტს მიაკვლია²⁶.

²¹ Alishan, Laboubnia, Lettre d'Abgar ou histoire de la conversion des Édesséens par Laboubnia écrivain contemporain des Apôtres, traduite sur la version Arménienne du V-me siècle, Venezia, 1868.

²² ნესტლი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 65—66.

²³ V. Langlois, Léroubna d'Édesse, Histoire d'Abgar et de la prédication de Thaddée traduite pour la première fois sur le Manuscrit unique et inédit de la Bibliothèque Imperiale de Paris, 1867. იგივე ნაწყვეტი 1872 წელს მიულერისა და ლანგლუას მიერ გადმოაქვეყნეს იქნა *Fragmenta Historicorum Graecorum*-ის მეხუთე ტომში. გვ. 313—331.

²⁴ ნესტლი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 66.

²⁵ Cureton, Ancient Syriac Documents relative to the earliest establishment of Christianity in Edessa and the neighbouring countries, from the year after Our Lord's ascension to the beginning of the fourth century, London, 1864.

²⁶ ეს მთლიანი ტექსტი მოთავსებული იყო ნიტრის უდაბნოს მარის მონასტრის იმ ოთხ ხელნაწერთა შორის, რომელიც ბერძენმა პაპომ (როცა ამ მონასტრის ბიბლიოთეკა ბრიტანეთის მეზუემმა შეისყიდა) გადაამალა და 1852 წელს პეტერბურგში გაჟიდა. თილისსმა 1876 წელს ტექსტი გამოაქვეყნა ინგლისური თარგმანით: Phillips, *The Doctrina of Adaei the Apostle*, Cambridge, 1876.

გასარკვევია რა მიმართებაა *Doctrina Addaei*-სა და პროტონიკე ლეგენდას შორის.

ერთ-ერთ სამოცდაათ მოციქულთაგანის თადეოზის აქტები წარმოადგენს მეფე ავგაროზსა და ქრისტეს შორის მიმოწერას. ედესის მეფე ავგაროზი ქრისტეს სახელით გადაარჩინა თადეოზმა, რის შედეგადაც მთელმა ედესამ მიიღო ქრისტიანობა. ეს მიმოწერა საკმაოდ ცნობილი იყო მთელ მსოფლიოში. იგი შეადგენს ლეგენდების კრებულს, რომელიც წერილობით III საუკუნეში შეიქმნა. *Doctrina Addaei*-ც ფაქტიურად იგივეა, მხოლოდ აქ ემატება ახალი ეპიზოდი: მაცნე ანანიას ქრისტეს ხატი მიაქვს მეფე ავგაროზთან, რომელიც მას საბაბით ადგილს მიუჩენს თავის სასახლეში²⁷.

ჯვრის გამოჩინების ტექსტების ზემოთ დასახელებული გამოცემების გარდა, ცნობილია 4 ბერძნული ვერსია²⁸.

1. *Ἰσχυς τῆς εὐρέσεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ*

დასაწყისი: *Ἔτος ἦν ἔσται τριακοσιοστὸν τρίτον τοῦ πάθους τοῦ σωτηρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἧ τε Ζήτησις καὶ ἀναίρεσις τοῦ ξανθοῦ σταυροῦ ἐγένετο κατὰ τὸν καιρὸν ἐκείνον βασιλεύοντος κτλ.*

2. *Ἰσχυς τῆς εὐρέσεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ*

დასაწყისი: *Ἐν ἔτει ἐβδόμῳ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου...*

3. *Τὸν τιμίου σταυροῦ Ζήτησις καὶ ἐξερσύνησις, ἔτους διακοσιοστῆς τριακοσιοστῆς τρίτου Ζήτησις καὶ ἐξερσύνησις ἐγένετο περὶ τοῦ σταυροῦ.*

4. *Ἰσχυς τῆς εὐρέσεως τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ σταυροῦ*

დასაწყისი: *Ἐν ἔτει ἐβδόμῳ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασι-*

სიტიულ ვერსიათა შორის უნდა დავასახელოთ: a) მე-7 საუკუნის ბრიტანეთის მუზეუმის № 14644 ხელნაწერის ტექსტი; b) პარიზის № 12174 ხელნაწერის ტექსტი; c) ხახაუს № 222 ხელნაწერისა და ერთი მესომპოტამიური ხელნაწერის ტექსტი.

ჯვრის გამოჩინების ლეგენდების ტექსტების ყველა არსებული ვერსიისა და *Doctrina Addaei*-ის შედარების შედეგად ნესტლი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ჯვრის გამოჩინების ლეგენდების პირველწყაროა *Doctrina Addaei*²⁹. შედარებისას ამოსავალი იყო ამ ვერსიათა ქრონოლოგია.

ვინაიდან ქართულ საკითხავთა წყაროს ძიებისას ქრონოლოგიას გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება, ამიტომ მასზე შევჩერდებით. ჯვრის გამოჩინების პირველი ბერძნული ვერსიის მიხედვით კონსტანტინეს ჯვარი გამოუჩნდა უფლის ჯვარცმის შემდეგ 303 წელს, ე. ი. 335 წელს. ამავე წლის მეორე თვის 28 რიცხვში ელენე დედოფალი მიდის იერუსალიმში. ჯვრის გამოჩინების დღესასწაული ამ ვერსიის მიხედვით დადებულია 14 სექტემბერს.

მეორე და მეთხუთე ბერძნული ვერსიით, კონსტანტინე იმპერატორმა ჩვენება იხილა თავისი მეფობის მეშვიდე წელს. 233 წელს ელენე დედოფალი წავიდა იერუსალიმში. დღესასწაული დაწესებულია 14 სექტემბერს. მესამე

²⁷ J. Quasten, *Initiation aux Peres de L'Eglise*, vol. I, Paris, 1955, pp. 161.

²⁸ E. Nestle, *Die Kreuzauffindungslegende*, *Byzantinische Zeitschrift* 4, 1895, pp. 332-333.

²⁹ E. Nestle, *De Sancta Cruce...*, pp. 72.

ვერსიის მიხედვით, ელენე დედოფალი იერუსალიმში მიდის 233 წელს. ზრინი
ტანეთის მუზეუმის № 14644 სირიული ხელნაწერის მიხედვით 351 წელს, 28
მაისს ელენე დედოფალი მიდის იერუსალიმში, შემდეგ კი აწესებს ჯვრის გა-
მოჩინების დღესასწაულს.

პარიზის № 12174 სირიული ხელნაწერის ტექსტით კონსტანტინე თავი-
სი მეფობის მეშვიდე წელს ნახავს ჯვრის გამოჩინებას. ამ ვერსიის მიხედ-
ვით უფლის აღდგომიდან ჯვრის მეორედ აღმოჩენამდე 201 წელი იყო გასუ-
ლი. 28 აგვისტოს ელენე დედოფალი მიდის იერუსალიმში ჯვრის საძებნე-
ლად. დღესასწაული აქაც 14 სექტემბერსაა. ზახაუს № 222 სირიული ხელ-
ნაწერისა და პარიზის № 12174 სირიული ხელნაწერის ქრონოლოგია ერთი
და იგივეა.

პოლდერის აზრით, ყველა იმ ტექსტში, სადაც მითითებულია „აღდგომა
უფლისა“, რაც ქრონოლოგიურად არ შეესაბამება ტექსტში მოთხრობილ ამ-
ბავს, უნდა ვივარაუდოთ „ჯვრის დამარხვა ტრაიანეს დროს“³⁰. თუ ამ ფაქტს
მივიღებთ ამოსავლად, მაშინ 233 წელიც ადვილად ასახსნელი იქნება: 201
წელი ზახაუს №222 სირიული ხელნაწერის მიხედვით გასულა ჯვრის პირვე-
ლიდან მეორედ აღმოჩენამდე. ამას თუ დავუმატებთ ქრისტეს წლოვანებას,
მივიღებთ 233 წელს. ამრიგად, ლეგენდის ყველა ტექსტი, რომელიც 233
წელს ასახელებს, გულისხმობს ტრაიანეს დროს ჯვრის დამარხვას (1 ს.) ე. ი.
მის პირველად აღმოჩენასაც, ერთი სიტყვით პროტონიკე ლეგენდას.

პროტონიკე ლეგენდის შესახებ კი ჯერ კიდევ ადრე ნესტლიმ გამოთქვა
მოსაზრება, რომ ეს მოთხრობა თავდაპირველი ფორმით Doctrina Addaei-
ში გვხვდება³¹. ამას იგი ამტკიცებდა ლიპსიუსის საწინააღმდეგოდ, რომე-
ლიც ფიქრობდა, რომ ჯვრის პირველი გამოჩინების მოთხრობა (პროტონიკე
ლეგენდა) მეტად ზერელედ იყო დაკავშირებული თადეუსის აქტებთან და
იგი დამოუკიდებელი სახით არსებობდა Doctrina Addaei-ში ჩართვამდე.
ამას იგი ასაბუთებდა იმით, რომ ეს ეპიზოდი, როგორც დამოუკიდებელი
ნაწილი, შემოგვინახა ზოგიერთმა სირიულმა და სომხურმა ხელნაწერმა³².
მაგრამ ლიპსიუსის მოსაზრებას ეწინააღმდეგება ზახაუს № 222 სირიულ ხელ-
ნაწერში დაცული ცნობა, სადაც ამ ეპიზოდის ავტორად ნეტარი ადელუსია
(Addaus) დასახელებული³³; ეს კი ურყევი საბუთია იმისა, რომ პროტონიკე
ლეგენდა Doctrina Addaei-დან მომდინარეობს.

ზახაუს № 222 სირიული ხელნაწერი საინტერესოა იმიტაც, რომ აქ პრო-
ტონიკე ლეგენდის ეპიზოდი გრძელდება წარწერით: „მოსდევს მეორე მო-
თხრობა წმინდა უფლის ჯვრისა“³⁴, რომელიც კონსტანტინე იმპერატორისა
და ელენე დედოფლის ამბავს მოგვითხრობს. ე. ი. ჯვრის მეორედ გამოჩი-
ნების ტექსტის საფუძველსაც პროტონიკე ლეგენდა წარმოადგენს.

დღეისათვის, ბერძნულ და ლათინურ ნიადაგზე პროტონიკე ლეგენდის
წარმოშობის არავითარი კვალი არა ჩანს; ეს კი საფუძველს გვაძლევს გა-
ვიზიაროთ ნესტლის მოსაზრება, რის მიხედვითაც ყველა ლეგენდა, რომელიც

³⁰ E. Nestle, Die Kreuzauffindungslegende..., გვ. 338.

³¹ E. Nestle, De Sancta Cruce..., გვ. 339.

³² E. Nestle, Die Kreuzauffindungslegende..., გვ. 339.

³³ იქვე.

³⁴ E. Nestle, De Sancta Cruce..., გვ. 389.

ელენესა და კონსტანტინეს ლეგენდებს გულისხმობს, მომდინარეობს მხოლოდ ტონიკე ლეგენდიდან (ჯვრის პირველი გამოჩინების ლეგენდა), რომელიც თავდაპირველი სახით *Doctrina Addaei*-შია შემონახული.

როგორც ვხედავთ, ჯვრის გამოჩინებისა და პონის ლეგენდები საკმაოდ გავრცელებული იყო მთელ ქრისტიანულ სამყაროში. ამ ლეგენდების საფუძველზე შექმნილი საკითხავები შემონახულია სირიულ, ბერძნულ, ლათინურ, არაბულ, კობტურ, სომხურ და ქართულ ენებზე. ამთგან ზოგიერთი ვერსია ავტორად ასახელებს კირილე იერუსალიმელს (ქართული, კობტური, არაბული), ზოგი კი უავტოროა.

აქვე არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ლეჟეს სიტყვები, რომ ჯვრის გამოჩინების იდეალურ გამოცემასთან საქმე გვექნება მხოლოდ მაშინ, როცა სამ სვეტად იქნება წარმოდგენილი ლეგენდების სირიული, ბერძნული და ლათინური ტექსტები³⁵. ჩვენი აზრით, ამას უნდა დამატოს ქართული, სომხური, არაბული და კობტური ვერსიებიც.

უძველესი ქართული ხელნაწერების — მრავალთავების — საკითხავთა წყაროს დადგენის მიზნით ქართული ტექსტი შევეუდარეთ ჯვრის გამოჩინების საკითხავთა ყველა ვერსიას. შეჯერების შედეგად ამ საკითხავთა შორის შესაძლებელი გახდა ორი რედაქციის გამოყოფა: 1. კობტური, არაბული და ორი სომხური ტექსტი; 2. ქართული, სირიული, ბერძნული, ლათინური, სომხური, არაბული (დამატებითი პარაგრაფები ალექსის ხელნაწერში).

განვიხილოთ თითოეული რედაქცია და მასში შემავალი ვერსიები:

კობტური ვერსიისათვის გამოვიყენეთ ბუდგეს მიერ გამოცემული კობტური ტექსტი, რომელსაც ინგლისური თარგმანიც ერთვის³⁶. კობტური ტექსტი გამოქვეყნებულია *Oriental* № 6799-ის მიხედვით, რომელიც გადაწერილია 1053 წელს. ეს ხელნაწერი მხოლოდ ჩვენთვის საინტერესო ტექსტს შეიცავს³⁷.

ჯვრის გამოჩინების ლეგენდა პოპულარულია არაბულ სამყაროშიც. იგი მრავალი ვარიანტით არის გავრცელებული ზეპირ და წერილობით. გ. გრაფის ცნობით ელენეს მიერ სამშუქულთა პონის ამბავი, რომელიც ქართულ მრავალთავებში მე-3 საკითხავად არის შეტანილი, გვხვდება კაიროს ხელნაწერებში № 46 (1757 წ.) და № 728 (მე-17 ს.), რომლებიც მას კირილე იერუსალიმელს მიაწერენ³⁸.

გარდა ამისა, ჯვრის გამოჩინების საკითხავების არაბული ვერსია გამოქვეყნებული აქვს პ. კარალის³⁹. კარალი თავის გამოცემაში ეყრდნობა ალექსის ხელნაწერს (რომელიც გადაწერილია კახაბას მონასტერში 1558 წ.) და უფრო ადრეულ ბაქარქის ხელნაწერს. განსხვავება, როგორც გამოცემელი აღნიშნავს, ამ ორი ხელნაწერის ტექსტებს შორის მკირეა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმ დამატებით პარაგრაფებს, რომლებსაც ალექსის ხელ-

³⁵ E. Nestle. Die Kruzuffindungslegende..., 23. 320—321.

³⁶ E. A. Wallis Budge, *Miscellaneous Coptic Texts*, London, 1915

³⁷ იქვე, 23. XIV.

³⁸ G. Graf, *Geschichte des christlichen arabischen Literatur*, *Studi Testi* 118, 1959, 23. 336.

³⁹ P. Carali, *ارتفاع الصليب Mašriq*, 1933—1934.

ნაწერში ვხვდებით⁴⁰. ეს ფაქტი არ შეიძლება წყაროს განსხვავებას მივაწეროთ, რადგანაც ეს ხელნაწერები, გარდა ამ დამატებითი პარაგრაფებისა, ერთმანეთს ემთხვევა სიტყვასიტყვით, თვით შეცდომებშიაც კი. კარალის აზრით, ამ მოვლენის ახსნა შესაძლებელია, თუ დავუშვებთ, რომ ალექსის ხელნაწერის მხოლოდ დამატებითი პარაგრაფები მომდინარეობენ სხვა წყაროდან — არა *مير القديس كيرلس* — დან, არამედ ძველი სირიული გადმოცემებიდან, რომლებიც *اكتشاف الصليب* შეიცავენ⁴¹. ე. ი. მკვლევარის აზრით, დამატებითი პარაგრაფების წყაროა ჯვრის გამოჩინების ის სირიული ლეგენდები, რომლებიც შემოგვინახეს უძველესმა (V—VI ს.) სირიულმა ხელნაწერებმა.

კოპტური და არაბული ვერსიები (ალექსის ხელნაწერის დამატებითი პარაგრაფების გარდა) ახლოს დგას ერთმანეთთან. ორივე ვერსიის სიუჟეტი ერთი და იგივეა (მის მსგავსს მეორე რედაქციის ვერსიებს შორს ვერ ვპოულობთ): ორივე იწყება ციტატით ფსალმუნიდან, თხრობის პირველ ნაწილში მოქმედი პირია თვით კირილე, არაბულ ვერსიაში ზოგჯერ გვხვდება კოპტური ლექსიკაც. კარალის მიერ გამოცემული არაბული ვერსიის განხილვისას ჯერ კიდევ გრაფმა შენიშნა, რომ იგი კოპტურიდან უნდა მომდინარეობდეს⁴².

არაბული და კოპტური ვერსიების შეჭერების შემდეგ ჩვენ სავსებით ვიზიარებთ გ. გრაფის მიერ გამოთქმულ მოსაზრებას. საილუსტრაციოდ ლეგენდის ფინალური ნაწილიც საკმარისია. აქ ჯვრის დღესასწაულის თარიღად ორჯერ გვხვდება 14 სექტემბერი: თუ ერთ არაბულ ხელნაწერში ეს თარიღი ნახმარია არაბული ფორმით — *من شهر ايلول*⁴³, მეორეში ორივეჯერ გვხვდება ამ თვის კოპტური დასახელება — *من شهر توت*⁴⁴, და არა მარტო აქ. ამ ტექსტში რამდენჯერმეა ეს თარიღი დასახელებული და ყველგან იგი კოპტური ფორმით არის ნახმარი.

აქვე არ შეიძლება არ დავასახელოთ ჯვრის გამოჩინების ის ორი სომხური ვერსიაც, სადაც აგრეთვე კირილეა მოქმედი პირი. პირველი — ეს არის 1868 წ. ალიშანის მიერ გამოცემული „ლაბუზნია“⁴⁵ და მეორე — უხტანესთან მოცემული ჯვრის პოვნის ეპიზოდი⁴⁶. სამწუხაროდ, ალიშანის ეს გამოცემა ხელთ არა გვაქვს და მის შესახებ შეგვიძლია ვიმსჯელოთ მხოლოდ იმ მოკლე შინაარსის მიხედვით, რომელსაც ე. ნესტლი გადმოგვცემს⁴⁷, რაც შეეხება უხტანესს, აი, რას მოგვითხრობს იგი:

⁴⁰ იქვე, გვ. 547.

⁴¹ იქვე, გვ. 848—849.

⁴² G. Graf, Paul Carali, *Or. Christ.*, 32, 1935, გვ. 276.

⁴³ P. Carali, დასახ. ნაშრომი, გვ. 848—849.

⁴⁴ იქვე, გვ. 535—536.

⁴⁵ Alishan, დასახ. ნაშრომი.

⁴⁶ H. X. H. K., გვ. 104—105.

⁴⁷ E. Nestle, *De Sancta Cruce...*, გვ. 65—66.

კონსტანტინე თავის დედას ელენეს აგზავნის იერუსალიმში ჯვრის მოსაძიებლად. ჩავიდა თუ არა ელენე იერუსალიმში, შეკრიბა მღვდლები, ჰურიათა უხუცესები და გამოკითხა მათ ჯვრის შესახებ. მათ არ მოისურვეს ჯვრის ადგილმდებარეობის გამხელა და უარი განუცხადეს დედოფალს: არ ვიცითო. ამის შემდეგ აწამეს ვინმე ნეტარი კირილე, რომ როგორმე ამით ეპოვნათ ჯვარი. იპოვნეს ჯვარი, სიხარულით წამოიღეს ქალაქში, დაადეს მკვდარ ყრმას, რომელიც დასასაფლავებლად მიჰყავდათ. იგი მყისვე გაცოცხლდა. დაინახა რა ეს ნეტარმა დედოფალმა, შევებით აღივსო, ჰმადლობდა და აღიდებდა ღმერთსა. გაიხარა აგრეთვე ყველა მორწმუნემ, ხოლო ჰურიანი აღივსნენ სირცხვილით. ქრისტეს მიმართ რწმენითა და სურვილით აღესიღმა ნეტარმა დედოფალმა ელენემ მოითხოვა მაცხოვრის სამსჯვალნი კირილესაგან. ნეტარი კირილე წავიდა „თხემის ადგილზე“ სხვა მორწმუნე ძმებთან ერთად და დიდი გოდებით ილოცა. უეცრად რაღაცამ გაიბრწყინა. აიღეს და მიუტანეს დედოფალს. ხოლო მან წამოიღო შევებით, მოუწოდა თავისთან ერთ კაცს, სარწმუნოსა და გონიერს და უთხრა: აილე ეს სამსჯვალნი და გააკეთე მისგან ღილები მეფის ცხენის აღვირისათვის, რათა იგი იყოს იარაღი, ხელმწიფის ყველა მტრის მძლეველი. სიმხნევით შემკობილმა ნეტარმა წმინდა დედოფალმა სურვილით მოიძია და იპოვა მაცხოვრებელი და წმინდა ნიში და, როდესაც მიიღო სამსჯვალნი, წავიდა კონსტანტინე მეფესთან და აუწყა ყველა მომხდარი ამბავი, გაიხარეს ერთად და აღიდეს ღმერთი⁴⁸.

საინტერესოა, რომ აქაც, ისევე, როგორც არაბულსა და კობტურ ვერსიებში, ჯვრისა და სამსჯვალთა პოვნის ეპიზოდი თითქმის ერთნაირია; მოქმედი პირი აქაც კირილეა. ამგვარი რამ (გარდა არაბული და კობტური ვერსიებისა) ამ ლეგენდების არც ერთ სხვა თარგმანში არა გვხვდება. ე. ი. რაღაც საერთო ჩნდება ამ ორ სომხურსა და კობტურ-არაბულ ტექსტებს შორის, რაც საშუალებას გვაძლევს ვიფიქროთ: თუ ზემოთ განხილული არაბული ვერსია კობტურიდან მომდინარეობს, ასევე შესაძლებელია, რომ ამ ორი სომხური ტექსტის წყაროც იგივე იყოს. ყოველ შემთხვევაში, ჯვრის პოვნის ეს ოთხი ვერსია ცალკე რედაქციად უნდა გამოიყოს.

მეორე რედაქციაში გავაერთიანეთ ბერძნული, ლათინური⁴⁹, სომხური, სირიული, არაბული (ალეპოს ხელნაწერის დამატებითი პარაგრაფები) და ქართული ვერსიები.

ქართული საკითხავების წყაროს დადგენის მიზნით ქართული თარგმანი შევეუდარეთ ყველა ჩვენთვის ხელმისაწვდომ უცხოურ ტექსტს.

ბერძნული ვერსიისათვის გამოვიყენეთ ნესტლის მიერ გამოცემული უძველესი ტექსტი: Ὁπτασία Κωνσταντίνου τῶν μεγάλου βασιλέως περί τῆς εὑρέσεως τοῦ ταμίου σταυροῦ⁵⁰.

⁴⁸ Н е с т л е т с я, გვ. 104—105.

⁴⁹ ლათინური ვერსია ბერძნულის ზუსტ თარგმანს წარმოადგენს, ამიტომ მასზე ცალკე აღარ შეეჩერდებით.

⁵⁰ E. Nestle, Die Kreuzauffindungslegende ..., გვ. 324—332.

ეს ტექსტი ე. ნესტლიმ გამოსცა იმ ნუსხის მიხედვით, რომელიც დედ ჰარისმა გამოსაქვეყნებლად გადასცა მას. ამ ხელნაწერის შესახებ ცნობებს იძლევა გარდტჰაუზენი თავის სინის ბერძნულ ხელნაწერთა აღწერილობაში (№ 493 VIII საუკუნე)⁵¹. ეს ნუსხა ბევრად უფრო ადრინდელია დანარჩენ ბერძნულ ხელნაწერებზე, რომლებმაც ჯერის გამოჩინების ლეგენდის ტექსტი შემოგვინახეს. ჩვენთვის საინტერესო საკითხავებს ჯერის გამოჩინების შესახებ ზემოთ ხსენებულ სინურ ხელნაწერში (№ 493) ბოლოს ერთ-ვის აგრეთვე კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლე, რომელიც გამოქვეყნებულია — P. Gr., t.33, col. 1165.

ლეგენდის სომხური ვერსიისათვის ვისარგებლეთ მატენადარანის № 80 (მე-17 ს.) და № 3782 (მე-18 ს.) ხელნაწერების ტექსტით, რომელიც პროფ. ილია აბულაძის ხელით არის გადმოწერილი და დღეს მის არქივში ინახება⁵².

ჯერის გამოჩინების ლეგენდის ერთ-ერთ ვარიანტს ვხვდებით კირილე იერუსალიმელის ცხოვრების სომხურ ვერსიაშიაც: *Պատմութիւն սրբոյն Կիւրիի Երուսաղեմի Հայրապետին*, რომლის ნაწილიც ვენის მხითარისტთა ბიბლიოთეკის № 224 ხელნაწერის მიხედვით გამოაქვეყნა ე. ბიჰაინმა⁵³. ეს ხელნაწერი გადაწერილია 1428 წ. კარაბეგ კოლუსის მიერ.

კირილე იერუსალიმელის ცხოვრების სომხური ტექსტი შედგება ხუთი ერთიმეორისაგან დამოუკიდებელი ნაწილისაგან. ჩვენთვის საინტერესოა ამ ცხოვრების II ნაწილი, რომელიც მოგვითხრობს იერუსალიმში ჯერის გამოჩინების ამბებს. სწორედ ამ ნაწილშია მოთავსებული კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლე კონსტანტინე მეფისადმი, რომელიც ასევე იერუსალიმში ჯერის გამოჩინებას ეძღვნება და ამ ლეგენდის უცნობი ტექსტი. სამწუხაროდ, ბიჰაინი არ აქვეყნებს ამ ტექსტს, მაგრამ მის წყაროდ იგი თვლის კირილე იერუსალიმელის ეპისტოლეს კონსტანტინე მეფისადმი და დღეისათვის დაკარგულ უცნობ ძეგლს, რომელშიაც აღწერილი იქნებოდა იერუსალიმში მომხდარი ჯერის გამოჩინება⁵⁴.

აკად. ნ. მარის აზრით, ჯერის გამოჩინების ლეგენდის ქართული თარგმანი შესრულებული უნდა იყოს სირიულიდან. აქვე იგი არც სომხურის გავლენას უარყოფს: „За такую древность „х говорит не только то, что они найдены в рукописи 864 года, но и замечательная арханчность языка, упо требление сирийской формы названия Спасителя (მშია, resp. მშიჰა)... В этих древнейших грузинских текстах мы имеем переводы, сделанные с армянского или во всяком случае выпслненные под влиянием армянского языка“⁵⁵.

აკად. კ. კეკელიძემ ამ საკითხავთა შესახებ გამოთქვა შემდეგი ვარაუდი: ქართული ვერსია „დღესდღეობით ცნობილს ბერძნულ ვერსიებს, დასაწყი-

⁵¹ იქვე, გვ. 383.

⁵² ჯერის გამოჩინების ლეგენდის სომხური ვერსიის თარგმანი, ნ. აკინიანის აზრით, შესრულებული უნდა იყოს IX საუკუნეში (*Հանդես ամսօրեայ*, 1948, სვ. 131).

⁵³ E. Bihain, Saint Cyrille de Jerusalem, Le Muséon, LXXVI, 3—4, 1963, გვ. 341—348.

⁵⁴ იქვე, გვ. 322.

⁵⁵ Н. Марр, Предварительный отчет о работах на Синае и в Иерусалиме в поездку 1902 г., Собщ. Импер. Прав. Палест. общ., т. XIV, г. II, 1903, гв. 20.

სისა და დასასრულის მიხედვით, მთლიანად არ უდგება, სამაგიეროდ ის უმს-
თხვევა სირიულ ვერსიას, განსაკუთრებით კი სომხურს, რომელიც ჯერჯე-
რობით გამოცემული არაა, მაგრამ ცნობილია სხვადასხვა ხელნაწერით⁵⁶.
შემდეგ ავტორი აღნიშნავს: მიუხედავად იმისა, რომ ქართულ ტექსტში
გვხვდება სირიული ლექსიკური ერთეულები („მშია, „შიმონ“), რომელთა სა-
ფუძველზეც აკად. ნ. მარი ამ ტექსტს სირიულიდან თარგმნილად თვლიდა,
ხოლო იგივე სიტყვები სომხურ ვერსიაში მოცემულია ბერძნული ფორმით
(„მესია“, „სიმონ“), ქართული თარგმანი მაინც სომხურიდან უნდა მომდი-
ნარობდეს. აკად. კ. კეკელიძის აზრით, ამას ადასტურებს შემდეგი ფაქტე-
ბი⁵⁷: 1. ბერძნულში ვერ დაიძებნა ტექსტი, რომელსაც ქართული და სომხუ-
რი თარგმანი დასაწყისისა და დასასრულის მიხედვით უდგებოდეს. 2. სირი-
ული ვერსიით ელენე დედოფალს წარუდგება ჯერ 3000 კაცი, შემდეგ 2000,
შემდეგ 1 000, ამის მომდევნოდ 30, უკანასკნელად იუდა. ქართულ-სომხუ-
რით კი — 3 000, 1 000, 200 და იუდა. 3. პირველმოწამე სტეფანე სირიუ-
ლით არის ძმა იუდას მამის სიმონისა, ქართულ-სომხურით კი ძმა თვით
იუდასი. 4. პაპა იუდასი ზაქეოსი სირიულით არის საიდუმლო მოწაფე ქრის-
ტესი — ნიკოდიმოსი, რომელიც მასთან ღამე დადიოდა. ქართულ-სომხურმა
ეს არ იცის.

განვიხილოთ თითოეული ეს ფაქტი:

1. აკად. კ. კეკელიძე იყენებს Bibliotheca Hagiographica Graeca-ში
დაბეჭდილ ბერძნულ ტექსტს. მაგრამ აქ გამოქვეყნებულია ჯერის გამო-
ჩინების ბერძნული ტექსტის მხოლოდ ნაწყვეტები, რომლებიც გრეტსე-
რის, პოლდერის, ნესტლისა და სხვათა გამოცემებიდან არის ამოკრებილი⁵⁸.
ჩვენ კი ხელთ გვქონდა ნესტლის მიერ გამოქვეყნებული VIII ს.-ის უძველესი
ბერძნული ტექსტი. ნესტლის მიერ გამოქვეყნებული სრული ბერძნული
ტექსტის შედარებამ BHG-ს ფრაგმენტებთან, ნათელი გახადა, რომ ფრაგმენ-
ტები მისდევს ნესტლის გამოცემას, ე. ი. ორივე ბერძნული ტექსტი ერთი რე-
დაქციისაა. თვალსაჩინოებისათვის მოვიყვანთ ბერძნულ-ქართულ-სომხური
ტექსტების დასაწყისებს:

ქართ.: მეშვდესა წელსა სუფევასა კოსტანტინე დიდისა მეფისასა, თთუ-
ესა აპნისასა...⁵⁹

ბერძნ., (აკად. კ. კეკელიძის მიერ გამოყენებული)

Ἐν ἔτει ἐξῆδ'μαθ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου βασιλέως μενί ἰαουα-
ρίω...⁶⁰

სომხ. *შაჰინ სქნხირიყი ქაყალირიქხანანს ღოთთანღიანისი მსბ ქაყ-
ალირი კამასანს არაყ...*⁶¹

⁵⁶ კ. კეკელიძე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შედგენილობა, წყაროები და ეროვნული
ტენდენციები, ლიტერატურული ძიებანი, 1. 1943, გვ. 21.

⁵⁷ იქვე, გვ. 21.

⁵⁸ Bibliotheca Hagiographica Graeca, par F. Halkin, Bruxelles, 1909, გვ. 57—58.

⁵⁹ ხელნ. ინსტ., sin—32-33-57.

⁶⁰ BHG..., გვ. 57.

⁶¹ შაჰინოქი, ერ. № 80.

ბერძნ.: (ჩვენს მიერ გამოყენებული)

Ἐν εἵσει ἐπιβίβητος τῆς βίβλου τῆς Κωνσταντίνου τῆς μετὰ τὸν βασιλέως, μὴν Ἰανουαρίου⁶².

როგორც ვხედავთ, ორივე ბერძნული ტექსტის დასაწყისი ერთნაირია და ქართულ-სომხურიც მას მისდევს.

ნესტლის მიერ გამოცემული ბერძნული ტექსტის შედარებამ ქართულ-სომხურ ვერსიებთან ნაწილობრივ შეცვალა აკად. კ. კეკელიძის მიერ წარმოდგენილი ქართულ-სომხურ-ბერძნულ ვერსიათა ურთიერთმიმართების სურათი და ქართული ტექსტების განსაკუთრებული სიახლოვე სომხურ ვერსიასთან საცილობელი გახდა.

თავისი ვარაუდის დამამტკიცებელ მეორე საბუთად აკად. კ. კეკელიძე იშველიებს იმ ფაქტს, რომ სირიულ ვერსიაში ელენე დედოფალს წარუდგება ჯერ 3000 კაცი, შემდეგ 2000, 1000, 30 და ბოლოს იუდა, ხოლო ქართულ-სომხურით კი — 3000, 1 000, 200 და იუდა. ჩვენს ბერძნულ ტექსტში პირველად: ἀνδρες τρισχίλιοι—3000 კაცი; მეორედ ἀνδρες χίλιοι—1000 კაცი; მესამედ: ἀνδρες πεντακισίαι—500 კაცი. შედარებისას აღმოჩნდა, რომ სომხური ბერძნულს მიყვება. აქაც გვაქვს 500 კაცი—*արս հինգ հարիւր*, ნაცვლად აკად. კ. კეკელიძის მიერ აღნიშნული 200 კაცისა და ბოლოს იუდა. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ქართული ვერსია სომხურს ცილდება და ცალკე დგას.

ერთგვარი დამთხვევა ქართულ და სომხურ ვერსიებს შორის თავს იჩენს მხოლოდ მესამე მაგალითის განხილვისას. ორივე ამ ვერსიაში იხმარება ნაცვალსახელი „შენა“. ქართ.: „ძმასა შენსა სტეფანეს“⁶³, სომხ. *სიքաւր քամ Ստեփաննոս*⁶⁴. პირველმოწამე სტეფანე ბრიტანეთის მუზეუმის №12174 სირიული ხელნაწერის მიხედვით არის ძმა იუდას მამის სიმონისა, ბრიტანეთის მუზეუმის № 14644 სირიული ხელნაწერის მიხედვით კი — იუდას პაპის ძმა. ბერძნულ ვერსიაში გვაქვს: τὸν ἀδελφὸν ἱδῶν Στεφάνου⁶⁵.

აკად. კ. კეკელიძეს მეოთხე საბუთად მოჰყავს ის ფაქტი, რომ იუდას პაპა ზაქეოსი სირიულით არის ქრისტეს საიდუმლო მოწაფე ნიკოდიმოსი, ქართულ-სომხური ვერსია კი ამ ეპიზოდს არ იცნობს. ეს მართლაც ასეა, მაგრამ ამ ეპიზოდს არც ჩვენ მიერ გამოყენებული ბერძნული ტექსტი იცნობს.

ამგვარად, ამ საბუთებით ვერ მტკიცდება ქართული ტექსტის სომხურიდან თარგმნის ვარაუდი და მოტანილი საბუთები სრულიადაც არ გამორიცხავს ქართული ტექსტის სხვა ვერსიებიდან (ბერძნულიდან, სირიულიდან) თარგმნის შესაძლებლობას.

ქართულ, ბერძნულ და სომხურ ვერსიათა შეჯერების შედეგად შესაძლებელია მივიჩნიოთ, რომ ქართული ტექსტი ახლოს დგას ბერძნულთან, თუმცა აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ქართულ ტექსტში გვხვდება მთელი რიგი განსხვავებები; განსაკუთრებით აღსანიშნავია ქართულ ტექსტში სირიული

⁶² Byzantinische Zeitschrift, 4, 1895, 33. 324.
⁶³ ლუნ. ინსტ., sin—32-33-57.
⁶⁴ Հայրենոիր, ր. № 80.
⁶⁵ Byz. Z., 4, 1895, 33. 327.

ფორმით დადასტურებული სამი სიტყვა, რომელთა არსებობა ახსნას ობიექტულს, მით უმეტეს, თუ გავიზიარებთ თვალსაზრისს, რომ ბერძნული ტექსტი სირიულიდან მომდინარეობს. რაც შეეხება სომხურ ვერსიას, იმ ტექსტის მიხედვით, რომლის გამოყენების საშუალებაც ჩვენ გვქონდა, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, ის არ შეიძლება მივიჩნიოთ ქართულის დედნად ან წყაროდ.

ქართული ტექსტის სირიულ ვერსიასთან შესადარებლად გამოვიყენეთ ნესტლის მიერ გამოცემული სირიული ტექსტები⁶⁶: 1. ბრიტანეთის მუზეუმის №12174 (1196 წ.) — ჯვრის პირველი და მეორე აღმოჩენის ისტორია; 2. პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის № 234 (V—VI ს.) — ჯვრის პირველი აღმოჩენის ისტორია. 3. ბრიტანეთის მუზეუმის № 14644 (VI ს.) — ჯვრის მეორე აღმოჩენის ისტორია.

ქართული და ჩვენს ხელთ არსებული სირიული ტექსტების შედარებით აღმოჩნდა, რომ ქართული სიუჟეტურად ახლოს დგას ჯვრის მეორედ გამოჩენების სირიული ხელნაწერის ტექსტთან, მაგრამ მის თარგმანს არ წარმოადგენს. სირიული და ქართული ვერსიების მიმართებასთან დაკავშირებით აუცილებელია განვიხილოთ სამი სიტყვა: „შიმონი“, „მშია“, და „ბარაკიელი“, რომელიც უძველესმა ქართულმა ტექსტმა შემოგვინახა.

ში მ ო ნ: „რამეთუ ზაქეოს, მამის მამამან ჩემმა, ამცნო მამასა ჩემსა შიმონს“ — A—1109 (სიმონ — sin—32-33-57, გვ. 229a). „ესე მამცნო მამამან ჩემმან შიმონ. A—1109 (სიმონ sin—32-33-57, გვ. 229b).

შესაბამის ბერძნულ ტექსტში გვაქვს: Ζαχαίος γάρ ὁ πάππος μου διεστειλάτο τῷ πατρὶ μου...⁶⁷.

...ταῦτά μοι διεστειλάτο ὁ πατήρ μου Σίμων...⁶⁸.

სომხურში: *Захаіо ზაან իմ պատրիքեայ հայրն իմից Միմոնի*⁶⁹.

*Հայս պատրիքեայ հայրն իմ Միմոն...*⁷⁰

თრივე შემთხვევაში ბერძნულ და სომხურ ტექსტებში გვაქვს „სიმონი“. მ შ ი ა: „ეკრძაღე, შეიღო ჩემო, რაყამს ძიებაჲ იყოს ძელისაჲ მის, რომელსა ზედა მშია ჯუარს-ეცუა“. (sin—32-33-57, გვ. 229a)

ბერძნული: βλέπε τέχνην ἔταν μέλει ζεστεῖσθαι τὸν ξύλον ἐφ' ᾧ κατέχρισαν οἱ πατέρες ἡμῶν τὸν Μεσσίαν⁷¹.

სომხური: *սիւ որդեակի, գի խնդիր լինելոց է փայտին լորոմ գՄեսիակն*⁷².

აქაც „მშიას“ ნაცვლად ბერძნულსა და სომხურში გვაქვს „მესია“.

აკად. ავ. შანიძის აზრით, „მშია“ და „შიმონ“ ასურული ფორმებია, რომელთაც სომხეთზე უნდა გამოეგლოს და რომლებიც, უეჭველია, ძველი ლიტერატურული გზების მაჩვენებელია. „ეს შენიშვნა დღესაც ძალაში რჩება, — განაგრძობს ავტორი, — მაგრამ სომხეთზე გამოვლა შეიძლება აუცი-

⁶⁶ E. Nestle, De Sancta Cruce., გვ. 7—38.

⁶⁷ Byzantinische Zeitschrift, 4, 1895. გვ. 326.

⁶⁸ Byz. Z., გვ. 327.

⁶⁹ ճարտար, ერ. № 80.

⁷⁰ იქვე.

⁷¹ Byz. Z., გვ. 327.

⁷² ճարտար, ერ. № 80.

ლებელი არ იყოს⁷³. და მართლაც „მშია“-სა და „შიმონ“-ის ნაცვლად სომხურში გვაქვს *Միմոն*—სიმონ და *Մհարայ*—მესია.

ბარაკიელი: სულხან-საბა ორბელიანთან ბარაკიელი განმარტებულია: „მსახური, წინაშე მდგომი“. „რომელი იგი მეფესა ნებავეს, ბარაკიელმან მან არა უწყის⁷⁴. „ბარაკიელი“ გვხვდება ჩვენთვის საინტერესო ჯვრის გამოჩინების საკითხავშიაც: „ვითარცა ისმინე ბარაკიელისა მის შენისა, მოს-ტსი და უჩუენენ ძუალნი იოსებისნი, ეგრეცა აწ, თუ გნებავეს, გამოგვიცხადე ჩუენ დაფარული იგი ფასი“ (sin—32-33-57, გვ. 231b). მრავალთავეებში A—144 და ათონის 11-ში შესაბამის ადგილას გვხვდება „ბარაკიელი“, ხოლო A—1109-სა და A—95-ში — „მონა“.

ბერძნული: ...αμφὸς ἐπίχουσαζ τὸν θεράποντος σου Μωυσῆος καὶ ἀνέδειξαζ τὰ ἴσαζ τὸν ἀβελφὸν ἡμῶν Ἰωαήφ, ὄψαζ καὶ ἄν, εἰ θέλεις, φανέρωσαζ ἡμῖν τὸν κερρυμμένον μεσσαρχῶν...⁷⁵.

სომხური: ...*որպէս Լուար ծառային քամ Մովսէսի և...*⁷⁶

ბერძნული *θεράπων* და სომხური *ծառայ*—აღნიშნავს „მსახურს“, „მონას“. „ბარაკიელი“, როგორც სოციალური ტერმინი, განხილული აქვს ზ. ალექსიძეს შრომაში: „უძველესი ქართული სოციალური ტერმინები“, რომელშიაც იგი ეხება სწორედ ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილ ადგილს სინური მრავალთავიდან. ავტორი აღნიშნავს: „ქართულ ტექსტებს გარდა „ბარაკიელი“ ჩვენ ვერსად დავადასტურეთ, ეტიმოლოგიაც ბუნდოვანია, თუმცა ცა სემიტური (resp. სირიული) სამყაროსაკენ მიგვიითითებს. შესაძლებელია ეს იყოს *b'rāk* და *alāhā* სიტყვებით შედგენილი კომპოზიტი. მაშინ „ბარაკიელი“ გაგებული იქნებოდა როგორც დმერთის (უფლის) წინაშე მუხლმოყრილი, რაც თითქოს შეეფერება მის სინონიმებს⁷⁷.

ჩვენს ხელთ არსებულ სირიულ ხელნაწერებში „მშია“ და „შიმონ“, რა თქმა უნდა, ასევეა ნახმარი, რაც შეეხება ბარაკიელს, მის ნაცვლად გვაქვს *ābdā*, რაც „მონას“, „მსახურს“ ნიშნავს. გამორიცხული არ უნდა იყოს ქართულში ამ სირიული ფორმების ზეპირად ხმარება, თუმცა უფრო მოსალოდნელია, რომ ჩვენ ხელთ არა გვაქვს ის სირიული ტექსტი, რომელიც ქართულ თარგმანს დაედო საფუძვლად.

სირიულ ვერსიასთან მიმართების თვალსაზრისით საინტერესოა ქართული საკითხავის დაბოლოება: „ხოლო აღესრულების საქსენებელი პატიოსნისა ჭუარისაჲ თთუესა ვარდობისასა ორას და სამ წლისა შემდგომად ამალლებისა“... (sin—32-33-57, 234v).

ჯვრის დღესასწაულის ასეთი თარიღი ჯვრის გამოჩინების ჩვენთვის ცნობილ არც ერთ ვერსიაში არა გვაქვს. აქ საყურადღებოა 203 წელი ქრისტეს ამალლების შემდეგ, რომელიც, ჩვენი აზრით, უნდა მიგვანიშნებდეს მხო-

73 ა. შანიძე, სინური მრავალთავი 864 წლისა, თბ., 1959, გვ. 328.

74 სულხან-საბა ორბელიანი, თხზ. ტ. IV, 1965, გვ. 99.

75 Byz. Z., გვ. 329.

76 *Հարկնոիր*, ერ. № 80.

77 ზ. ალექსიძე, უძველესი სოციალური ტერმინები, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების შოამზე, 1, 1963, გვ. 171—172.

ლოდ სირიულ ვერსიაში ხსენებულ 201 წელზე „შემდგომად ამაღლებიანს“⁷⁶ ეს თარიღი მივეითებებს იმ დროზე, რაც ჯვრის პირველ და მეორე გამოჩინებათა შორის გასულა.

ყოველივე ეს, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ტექსტი ჩვენს ხელთ არსებული არც ერთი სირიული ტექსტის ზუსტ თარგმანს არ წარმოადგენს, შესაძლებლობას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ უძველესი ქართული ხელნაწერების — მრავალთაგანის ზემოთ განხილული სამი საკითხავი თარგმნილია ჩვენთვის დღეისათვის უცნობი სირიული ვერსიიდან, საიდანაც ითარგმნა ქართული ვერსიის შესაბამისი ბერძნული ტექსტიც.

რაც შეეხება ალექსის ხელნაწერის დამატებითი პარაგრაფების არაბულ ტექსტს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მის წყაროდ კარალის მიაჩნია ჩვენ მიერ უკვე განხილული ჯვრის გამოჩინების სირიული ვერსია. კარალი არ აქვეყნებს ამ დამატებითი პარაგრაფების ტექსტს, ვინაიდან იგი არა თვლის მათ კირილე იერუსალიმელის ნაწარმოებებად⁷⁸. ჩვენ შევეძლიათ გავცნობოდით კარალის მიერ გადმოცემულ ამ დამატებითი პარაგრაფების მხოლოდ სიუჟეტს⁷⁹, რომელიც სირიული ვერსიის იდენტურია.

დღეისათვის ყოველგვარი ეჭვის გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ მრავალთაგანის ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული ოთხი საკითხავი, რომელიც იერუსალიმში ჯვრის გამოჩინებას ეხება და რომელსაც უძველესი ქართული ხელნაწერები კირილე იერუსალიმელს მიაწერს, არ ეკუთვნის ამ ავტორს. ამათგან ერთი — „საკითხავი ჟუარისათვისვე“ (A—144) — არის ალექსანდრე კვიპრელი მონაზვნის ნაწარმოების თარგმანი, დანარჩენი სამის წყაროს წარმოადგენს ჯვრის გამოჩინების სირიული ლეგენდა, ამ ლეგენდის წყარო კი პროტონიკე ლეგენდაა, რომელიც თავდაპირველი სახით Doctrina Addaei-შია შემონახული.

⁷⁶ P. Carali, დასახ. ნაშრომი, გვ. 745.

⁷⁸ იქვე, გვ. 745—747.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ქაერ ავსაჯანიშვილი

ალ. ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩას“ ხალხური წყაროების
საკითხისათვის

მე-19 საუკუნის ქართველ მწერალთა შორის ალ. ყაზბეგს განსაკუთრებული ადგილი უკავია. იგი იყო ხევის ცოცხალი მემკვიდრე. ალ. ყაზბეგმა თავისი გმირები სიბრძნით აღჭურვა. ეს სიბრძნე მწერალმა ხალხთან ყოფნაში შეითვისა და შეისისხლხორცა.

ყაზბეგის მისვლა ხალხთან, მისი სამოქმედო ასპარეზზე გამოსვლა ნაკარნახევი იყო სამშობლოს დაცვის ინტერესით. მისმა კალამმა ამაღლებულად დაგვანახვა მთიელთა მგრძობიარე, პატიოსანი და კაცთმოყვარე გული.

ალ. ყაზბეგის მოთხრობებსა და რომანებში მრავალგზის ვხვდებით ხალხური თქმულებებისა და ადათ-წესების გამოყენებას¹. მწერალი სინამდვილიდან იღებს ტიპურ და დამახასიათებელ მოვლენებს. ვკითხულობთ მის მხატვრულ პროზას და ჩვენ თვალწინ გადაიშლება XIX ს-ის მთის ცხოვრების ნათელი სურათი.

„ხევისბერი გოჩას“ ღირსება სწორედ ის არის, რომ მასში შემოქმედებითადაა გამოყენებული ხალხური წყაროები: მოხვეური თქმულება „ჩაძინებული“, მთის ყოფა-ცხოვრება, მთიელთა წესჩვეულებები და სხვ. ამ ნაწარმოებში ალ. ყაზბეგმა გადაგვიშალა მთიელი ხალხის ცხოვრების ხელისშემშლელი პირობები, გაგვაცნო, თუ რა გავლენა ჰქონდა ხალხზე საწესო ტრადიციებს.

ავტორის განცხადება, რომ მას „ხევისბერი გოჩას“ შინაარსი „სიტყვა-სიტყვით“ უამბო ღინჯა ხულებმა, უფრო სარწმუნოს ხდის მწერლის მიერ ხალხური თქმულების „ჩაძინებულის“ გამოყენებას. ჩვენს ხელთ არსებული „ჩაძინებულის“ სამი ვარიანტი (ჩაწერილი გ. თევდორაძის, ი. ჩქარეულისა და ე. ავსაჯანიშვილის მიერ) სხვადასხვა დროს არის ჩაწერილი და გამოქვეყნებული. თქმულების ვარიანტებს ბევრი საერთო მომენტი აქვს ყაზბეგის მოთხრობასთან. საერთოა მთაყარი გმირების სახელები: ხალხური — ეანისე, ყაზბეგის — ონისე, გუგუნა — გოჩა, გაგა — გუგუა. განსხვავებულია ქალის სახელები: მართა და ძიძია. მსგავსი ადგილებია: საწველიდან მომავალი მათიკოსა და ვანისეს შეხვედრა, ხევისბერის არჩევა, ლაშქრობა მოხვევებზე, მამის მიერ შვილისათვის ნაროვნის გადმოსავალის ჩაბარება, მოლატეთა დასჯა, ხევისბერის მიერ შვილის სიკვდილით დასჯა, მისი სამტყერის ტყეში დასახლება და სიკვდილი.

ხალხური თქმულება „ჩაძინებულთან“ ძლიერ სიახლოვეს ამქდავენებს

¹ ხალხურ სიტყვიერებასთან ალ. ყაზბეგის შემოქმედებითი დამოკიდებულების შესახებ იხ.: მ. ჩიქოვანი, ქართული ხალხური სიტყვიერების ისტორია, 1956, გვ. 156—162; „ალ. ყაზბეგი მთის პოეზიის შემკრები“; ქს. სიხარულიძე, ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება, I, 1956, გვ. 133—185 და სხვ.

„ხევისბერი გოჩას“ ისეთი ძლიერი ადგილი, როგორცაა თავდადებული წყნარად გამოსული ონისეს გახელება მისი სანგრის მეტროპოლიტა დალუპვის გამო.

შედარებისათვის მოვიყვანთ რამდენიმე მსგავს ადგილს ხალხურ თქმულება „ჩაძინებულნი“ და „ხევისბერი გოჩადან“.

„ჩაძინებულის“ ხალხურ ვარიანტში (ჩამწერი ე. ავსაჯანიშვილი) ნათქვამია: „იმავე დღეს მართა თავის ტოლ-ამხანაგებით ხილობ წავიდა. მართას სურდა ვანისეს ნახვა. ქალმა მართლაც თვალი მოჰკრა ვანისეს. სხვების შეუქმნევლად გზას გადაუხვია და ყმაწვილ კაცისაყენ გაემართა. ვანისემ შორიდან დაინახა საყვარელი ქალი, საგუშაგო მიატოვა და ქალის შესახებ დრად გაემართა“.

მსგავს ეპიზოდს ვხვდებით ალ. ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩაში“, როდესაც ონისე და ძიძია ერთმანეთს ხვდებიან: „ერთბაშად ქალები გაბრუნდნენ სრულიად სხვა მხრისკენ და ონისემ კი სიხარულით კინალამ შეჰკვილა, რადგანაც დაინახა, რომ ძიძია დანარჩენს ამხანაგებს გამოშორდა და პირდაპირ მოხვეისაკენ წამოვიდა“².

თქმულების ერთ-ერთ ვარიანტში ნათქვამია „ჰკვიდან შემცდარი გუგუნაი დასახლებულა სამტვერის ტყეში და იქ ცხოვრობდა სანამ ერთ ზამთარს დიდახვეს არ ჩაიჩუმქრა“.

„მხოლოდ, — წერს ალ. ყაზბეგი, — სამტვერის ტყე გადაიქცა ყველასთვის მოსარიდებლად, რადგანაც აქ ჩასახლდა ჰკუზუნად შემცდარი გოჩა და გამველ-გამომველს შვილზედ ამბის კითხვით არ უსვენებდა. ის ყველას ეპატიებოდა თავის სახლში და უამბობდა, რომ შვილს მოელოდა შორი გზიდან. მერე დაუწყებდა მუქარას, რომ შეეტყობინათ რა მოუვიდა ონისეს, და ბოლოს შემზარავის ღრიალით გაათავებდა.“

ესე მიდიოდა მოხუცის დღეები იმ დრომდის, სანამ ერთ ზამთარს თოვლს ვიწრო ხევში არ ჩაიჩუმქრა“³.

ცხადია, მწერალი შემოქმედებითად იყენებს ხალხურ თქმულებას და ქმნის მაღალმხატვრულ ნაწარმოებს. მაგ., ხალხურ თქმულების ორ ვარიანტში (გ. თევდორაძისა და ი. ჩქარეულის) ზოგადად არის ნათქვამი: «დატრიალებულა ცუდი ამბავი, ხალხში ხმებმა იგრიალა, რომ „მტერი შემოგვესიაო“» ან „იმ ღამეს რაღაც ხმაური ატყდა. მტერი შემოსევია მოხევეთა სოფლებს“. ამისაგან ალ. ყაზბეგმა შექმნა ძლიერი ეპიზოდი ნუგზარ ერისთავის სისხლიანი ლაშქრობისა. ალ. ყაზბეგის განცხადების თანახმად, ხევისბერი გოჩას პროტოტიპია ხალხური თქმულების გუგუნა, მაგრამ „ჩაძინებულში“ არაფერია ნათქვამი ხევის მმართველზე ან ხევისბერზე. მწერალს ეკუთვნის ხევისბერის დიდებული მხატვრული სახის შექმნა და სხვ.

ჩანს, დროთა განმავლობაში ალ. ყაზბეგის „ხევისბერმა გოჩამაც“ მოახდინა გავლენა თავის ხალხურ პირველწყაროზე. მაგალითად, ი. ჩქარეულის მიერ ჩაწერილი ხალხური ვარიანტის მიხედვით ვანისე შეყვარებული ქალის ქმრის ხანჯლით იღუპება, ჩვენ მიერ ჩაწერილ ვარიანტში კი ვკითხულობთ: „გუგუნას (=გოჩას. — ე. ა.) გაუკვირდა, რომ თავის გაზრდილმა ასეთი საქმე დამართა და თავისი ხელით მოუსპო სიცოცხლე თავის შვილს, მოსპრა თავი და მოჭრილი ვანისეს თავი შორს გაისროლა, როგორც უწმინდური რამ,

² ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი, ტ. II, 1948, გვ. 281.

³ იქვე, გვ. 314.

ამის შემდეგ შეიშალა ბეჩავი გუგუზნაი“. ცხადია, თქმულების აღნიშნული ფინალი აღ. ყაზბეგის „ხევისბერი გოჩადან“ მომდინარეობს,

რა თქმა უნდა, ხალხურ „ჩაძინებულსა“ და აღ. ყაზბეგის „ხევისბერ გოჩას“ შორის მსგავსებასთან ერთად განსხვავებაცაა ეხედავთ. ბევრი მომენტი ხალხური თქმულებისა არ გვხვდება ყაზბეგის მოთხრობაში: მამის მიერ ხმლის გადაცემა ქალის ქმრისათვის შვილის მოკვლის მიზნით, ქალის ქმრის შეხვედრა მეტოქესთან, მათ შორის დიალოგი, მოკლული შვილის თავის მიტანა მამასთან და სხვ. თავის მხრივ, „ხევისბერი გოჩა“ შეიცავს მრავალ ეპიზოდსა და სურათს, რომელიც მხოლოდ ამ ლიტერატურული ნაწარმოების კუთვნილებაა. უპირველეს ყოვლისა, როგორც აღვნიშნეთ, თქმულებაში ზოგადად არის ლაპარაკი მოხვევთა სოფლებში მტრის შემოსევაზე, კონკრეტულად არაა აღნიშნული რომელი შემოსევა იგულისხმება აქ და მწერალს ეკუთვნის მძინვარე ფეოდალის ნუგზარის შემოყვანა ნაწარმოებში. აღ. ყაზბეგის შემოქმედებითი ფანტაზიის ნაყოფია: სამების ტაძართან თემობისა და მთიელი მწყემსების ერთსულოვანი საბრძოლო განწყობილების აღწერა, ბრძოლაში ლეკებისა და ოსების გამოყვანა, გუგუზას მიჩნევა მოღალატედ და მრავალი სხვა. თქმულებაში არ არის აღწერილი ონისეს შინაგანი განცდები, სინდისის ქენჯნა, რაც მაღალმხატვრულად აქვს მოცემული მწერალს.

სამშობლოს სიყვარულს, ერისადმი მსახურებას ნაკლები ადგილი აქვს დათმობილი ხალხურ თქმულება „ჩაძინებულში“. აღ. ყაზბეგმა წინ წამოსწია პატრიოტული მოტივი, გვიჩვენა ქართველ მთიელთა უანგარო სიყვარული მამულისადმი.

აღ. ყაზბეგის „ხევისბერ გოჩაში“ ხშირად ვხვდებით ხალხური პოეზიის ნიმუშებს, ადათ-წესებს, სიმღერებს. აქვე მოცემულია მწერლის საინტერესო მოსახრებანი ხალხურ ტრადიციებზე, მათს ხასიათსა და შესრულების წესებზე. ეს ხალხური ჩვეულებანი და სიმღერები ემსახურება ხალხში სამშობლოს სიყვარულის განმტკიცებასა და ვერაგი მტრისადმი სიძულვილის გაძლიერებას.

აღ. ყაზბეგმა „ხევისბერი გოჩას“ შესავალი საქორწილო ცერემონიალის აღწერას მიუძღვნა. თქმულებაში ამ საწესო ტრადიციის შესახებ არაფერია ნათქვამი. მწერალი აღწერს ხალხურ საქორწილო სიმღერებს. ერთ-ერთ საქორწილო სიმღერას სიმღერა-გოდება ეწოდება. მას მღერიან პატარძალი და მისი ამხანაგი ქალები. „ხევისბერ გოჩაში“ ვკითხულობთ: ძიძიას მეგობარმა ქალებმა „დაიწყეს გამოსასალმებელი სიმღერა, სადაც საგრძნობელი სიტყვებით ყმაწვილ ქალს თავის წარსულთან და მეგობრებთან ასაღმებდნენ და ტირილითა და კოცნით თვითონაც ესალმებოდნენ“⁴.

აღ. ყაზბეგი „ხევისბერ გოჩაში“ აღწერს ნეფე-პატარძლის კერაზე შემოტარების საწესო ტრადიციას. კერაზე შემოტარების აღწერის დროს მწერალი გულისხმობს არა ცეცხლს, არამედ პატარა „სიფროს“, სადაც ანთებულ სანთლებთან ერთად ჭვრის ფორმით გამოჭრილ პურსა და მარილს დებდნენ. აღნიშნული წესი გარკვეულ მიზანს ემსახურება. კერძოდ, წესი პატარძლის შემოტარებისა ქმრის ოჯახში გვიჩვენებს იმას, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ხალხი კერას, ოჯახის დედაბოძს. ქმრის ოჯახში შესვლისას საჭირო იყო პატარძალი ზიარებოდა ქმრის სახლს, მის კერას, სახ-

ლის კულტს, ოჯახის ყველა წევრსა და ნათესავს. ამის შემდეგ ჩაითვლებოდა იგი ოჯახის სრულფლებიან წევრად.

მწერალი „ხევისბერ გოჩაში“ მიმართავს საგმირო პოეზიის ნიმუშებს. ამ მხრივ საინტერესოა სიმღერა „ჯვარული“. „ცოტა ხანიც და გაისმა წვრილი წკრიალა ხმა „ჯვარულისა“. მას მისცეს ბანი და ჰაერი დაიფარა მედიდურის, ძლიერის და ამერთადერთის სავაჟაკო სიმღერის ხმით, რომელიც თავის პარმონით კაცს გაიტაცებს და სმენას დაუტკობს, ძლიერებით ძვალსა და რბილს აუთრთოლებს, სისხლს აუჩუხჩუხებს და სახელის გამოჩენას მოაწყურებს. ამ სიმღერას მხოლოდ მთაში მღერიან, მხოლოდ იქაურს მედიდურს ბუნებას შეეძლო ამისთანა პარმონიული ხმის დაბადება!...

ამ სიმღერას მღერიან ხოლმე მხოლოდ ომში, ხატებისა და დროშების გამოსვენების დროს და ქორწილში“⁵.

ამ ამონაწერიდან ნათლად ჩანს, თუ რა დიდ როლს ანიჭებს ალ. ყაზბეგი ხალხურ საგმირო პოეზიას. მწერალმა აქვე გვიჩვენა საგმირო პოეზიის მიზანდასახულობა, მისი როლი და ფუნქცია. საგმირო ლექსები და თქმულებები ყაზბეგის გმირების ნუგეშის მიმცემია.

„ხევისბერ გოჩაში“ გამოყენებული ყველა სიმღერა აღმზრდელობითი დანიშნულებისაა. როდესაც ონისე გულში იკრავს ძიძიას გათოშულ სხეულს, ცდილობს მის გათბობას, ავტორი ხალხური სიმღერით ცდილობს გამოაფხიზლოს ონისე და თავისი მოვალეობა მოაგონოს:

„გაუსვი და გამოუსვი, ვითომ ჭიანჭურიაო,

მეზობლის ცოლს ხელს ნუ ახლებ, ისიც შინაურიაო“.

ალ. ყაზბეგი „ხევისბერ გოჩაში“ იყენებს შრომის სიმღერას „ჩემო ხელის მომკიდეო“. ამ სიმღერას ასრულებენ ქალები პატარძლის წყაროზე გაყვანის დროს. ამ წესის შესახებ მწერალი მოგვითხრობს: „გათავდა ქორწილი. მზიარულების პირველმა დღეებმაც გაიარეს. პატარძალიც სწორებმა წაიყვანეს, ჩვეულებისამებრ, წყლის მოსატანად, იქ გაუჭრეს ხაზიზგინები და უმღერეს ამ შემთხვევისათვის შემოღებული ლექსი:

ჩემო ხელის მომკიდეო,

ტაგანაი ამკიდეო“⁶.

ალ. ყაზბეგი აღწერს გასამართლების ხალხურ საწესო ტრადიციას. ცნობილი იყო გასამართლება ჩაქოლვით ან მოკვეთით. „ხევისბერი გოჩას“ მიხედვით ჩაქოლვის განაჩენი გამოუტანეს ორ ოსს, რომელთაც მტრის ჯარს მოხევეთა მისადგომები ასწავლეს.

„ხევისბერ გოჩაში“ გვხვდება აგრეთვე დამწყალობნების საწესო რიტუალის აღწერა დამწყალობნების საგანი ხდებოდა ის, ვინც თავი გამოიჩინა კეთილი საქმით.

ალ. ყაზბეგის მიერ „ხევისბერ გოჩაში“ ხალხური თქმულების, ადათწესებისა და სიმღერების გამოყენება ნიმუშია მწერლის მიერ ხალხთან ახლო ყოფნისა, ხალხური სიტყვიერებისა და ჩვეულებების შემოქმედებითი გამოყენებისა.

⁵ ალ. ყაზბეგი, თხზულებანი. ტ. II, 1948, გვ. 249.

⁶ იქვე, გვ. 267.

ამჟამ ახაშიძე

**წარმართულ ღვთაებათა საკითხი ქართული ზეპირსიტყვიერების
მიხედვით**

სტატიის პირველი ნაწილის მიზანია ქართული წარმართული რელიგიის ღვთაების, გამოქვაბულის ქალღმერთ და ნადირთ მწყემს დალისა და დღის ერთ-ერთი მონაკვეთის, დღის იგივეობის მტკიცება.

საყურადღებოა წმ. გიორგის 363 ნაწილად დაჭრის მითი. 363 ან 365 ემთხვევა დროის აღმრიცხველი ერთ-ერთი პერიოდის, წელიწადის დღეთა რაოდენობას. წმ. გიორგის 363 ნაწილად დაჭრის მითი მომდინარეობს უძველესი ქართული ხალხური წარმოსახვიდან, რომლებიც ნატურ-მითების სახით შემოგვრჩა საკულტო სიმღერებში, ძირითადად ფერხისაებში.

სვანურ ფერხისაებში მოთხრობილია მონადირის ტრაგიკულ ბედზე. მონადირე, როგორც „ღვთის რჩეული“, ახლო ურთიერთობას ამყარებს ნადირთა მფარველ ულამაზეს ქალ დალთან. მოწინავე პიროვნებამ (მონადირის სახით) ვერ შეძლო კეთილი სულიერი ძალების მოთხოვნისათა შესრულება, რისთვისაც უარყოფს დალი მას და ღუბავს. დალი თუმცა კეთილი, მაგრამ მაინც სულიერი არსებაა, მონადირის ცოდვები კი ფიზიკური სხეულის მატარებელი არსების ცოდვებია; დალის არ შეეძლო გაეგო ადამიანური „ტკივილები“. დალის მიერ მონადირის დაღუპვა შედეგია ადამიანურ და სულიერ ძალთა დაპირისპირებისა.

ფერხისაებში საზოგადოება დასტორის მოწინავე ადამიანს, ე. ი. საკუთარ, ადამიანურ ხვედრს: ქალ ღვთაების მიერ მონადირის კლდის წვერიდან გადმოგდება და ნაწილ-ნაწილ დაშლით ანდა კლდეზე „გაგლესით“ სიკვდილი ნატურ-მითური მომენტია წმ. გიორგის ცხოვრებაში მოთხრობილი ნაწილებად წმინდანის დანაწევრების მითისა, ხოლო სავრთოდ კი მიგვაჩნია დროში მცხოვრებ ადამიანთა წუხილის შესანიშნავ სიმბოლოდ.

ღვთაება დალის ასტრალური სახე რომ დღის ვარსკვლავია (ცისკარი), ამ საკითხის გასაშუქებლად საჭიროა კლდის ქალ დალთან დაკავშირებული მასალის ფართო მიმოხილვა.

ძველად კოლხები ცის მნათობებს აღმერთებდნენ და მთიებს სცემდნენ თაყვანს, მაგალითად, მზეს, მთვარეს, ვარსკვლავთ გუნდს, ცის ბურჯებს, დილას, ვანთიადს; უგალობდნენ ლოცვის დროს: „მზეშინას“, „თინას“, „ოდინას“, „შავდილას“ და სხვ.¹

აკად. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, „დილა“ მარტო დღის აღმნიშვნელი სიტყვა კი არ არის, დროის ამ მონაკვეთის ღვთაებაა: იგივე, რაც ბაბილონური

¹ ა. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. VI, 1965, გვ. 403.

„დილ-ბატი“² (დროის მონაკვეთის ღვთაება), საიდანაც მიღებული გვაქვს ქართული დილა.

შევეცადოთ ვაჩვენოთ, რომ დილა, ცისკარი, იგივე გამოქვაბულის ღვთაება — კლდის ქალი დალია, შემდგომ ნადირთ მფარველად აღიარებული.

დალი უბრალო ქალი არ არის, ის ნადირობის ღვთაებაა. აკად. ნ. მარის ცნობით, ზოგჯერ „აფსად“-იც ეწოდება, — წერს პროფ. მ. ჩიქოვანი. იგი უარყოფს აკად. ნ. მარის აზრს აფსადისა და დალის იგივეობის შესახებ და განაგრძობს დალის დახასიათებას. „დალი თეთრ კლდეში ცხოვრობს, ჰყავს ჩვილი ყრმა და ინტიმური კავშირი აქვს მონადირესთან“³.

პროფ. ელ. ვირსალაძის აზრით, „დალი“, „ალი“, „პალი“, „პალლეუ“ ქალღვთაების, უფალის, პატრონის უძველესი სახეებია, რომლებიც მატრიაჩკალური პერიოდიდან მომდინარეობს იბერიულ-კავკასიურ ადგილობრივ პანთეონში...

დალი ღვთაების ნიშნების მატარებელი ხდება. ამას მოწმობს მისი ასტრალიზაცია, ამასვე მოწმობს მისი სახელწოდებანი: „ტყაში მათა“ და „დიოფალი დალ“...⁴.

აკად. გ. ჩიტაიას აზრითაც, ცისკარი, განთიადი, რიერაჟი, ალიონი, დილა ცისკრის ვარსკვლავითურთ მზის ამოსვლის კომპლექსს ეკუთვნიან, რომელშიც ვენერა, აფროდიტეც იგულისხმებაო. იგი ვენერას, აფროდიტეს და ცისკრის ვარსკვლავს შუემერულ და ძველ აღმოსავლურ დილბატთან აიგივებს⁵.

ცნობილია აგრეთვე ფინიკიელი ქალღვთაება ასტარტა — ნაყოფიერების, სიყვარულისა და ქორწინების ღვთაება. აგი ბერძნულ-რომაულ პერიოდში აფროდიტად გარდაიქმნა. ასტარტას კულტი ბაბილონიდან და ასირიიდან მომდინარეობს, სადაც იშთარად უხმობდნენ⁶.

ამრიგად, დალი ზემოთ ნახსენები ქალღვთაებათა ტოლ-სწორია, მხოლოდ ნატურალური მითია, კვლავ ცოცხალი, მოქმედი, იბერიულ-კავკასიურ მითთა ძიების საძირკველი, რომელზედაც მთლიანი კავკასიის მითოლოგიაა აშენებული. მას მსოფლიოს მითებში აქვს ქეშმარიტი შესატყვისები, ასეთებია: იშთარი, ასტარტა, დილბატი, აფროდიტე, ვენერა და სხვ. ყველა ესენი ცნობილია ცისკრის ვარსკვლავებად.

დალის ასტრალური სახეც ცისკრის ვარსკვლავია. დალისაგან სასიკვდილოდ გამეტებული ბეთქილი სინათლისა და ბინდის გაყრის უამს იღუპება:

სინათლე და სიბნელე იყოფა,
 ბეთქილი კლდეებში ვარდება...

კლდეზე დაკიდებული მონადირე ელის ცისკრის ვარსკვლავს, თან ეშინია გათენებისა:

თენდება, ნუმც რას თენდება,
 დიდო დამეო ზლისაო
 ამოხვალ, ნუმც რას ამოხვალ
 ცისკარო თენებისაო...⁷.

² ივ. ჭავჭავაძის შვილი. ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, ტ. 1, 1960, გვ. 150.

³ მ. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, 1, 1959, გვ. 155.

⁴ ე. ვირსალაძე, ქართული სამონადირეო ეპოსი, 1964, გვ. 112.

⁵ გ. ჩიტაია, „აქარული დათვაბოყვა“: საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე,

ტ. X—13, გვ. 325.

⁶ Мифологический словарь, М., 1965.

⁷ ელ. ვირსალაძე, დასახ. შრ., გვ. 112.

დალისგან დასაღუპავად განწირულ მონადირეს ცისკრის ვარსკვლავი პირს უბრუნებს:

დილის ცისკრის ვარსკვლავი ამოდის,
მონადირე კაცს თვალი არ მოჰკრამ.

ღვთაება დალის უკეთ განზოგადებისათვის საჭიროდ მიგვაჩნია, გავეცნოთ კლდისა და კლდის გამოქვაბულის შესახებ ძველი დროიდან არსებულ ზოგიერთ ცნობას.

აკად. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ძველი ქართველები თურმე სხვა-სთან ერთად თაყვიანს სცემდნენ აგრეთვე „კლდის პირთა“⁸. ძველ ქართულ ცნობას, რომ საქართველოში „უჩინოთა ჰმსახურებენ“... ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებს. თუშებს „აქეთ კლდე დიდი მაღალი და... მივლენ და შესწირავენ მას კლდესა ცხოვარსა და ძროხასა და თაყვიანს სცემენ კლდესა მას“⁹. თბილისშიც ძაღლის უბანში მტკვართან კლდის პირას ერთი სალოცავი იყო, სადაც „ჯოჯოობა“ დღეს ხალხი მიდიოდა და გამოქვაბულში შემავალი და მლოცველი შაქარს უტოვებდა ხოლმე ჯოჯოებსა¹⁰. თუშეთსა და ხევსურეთში კლდისადმი თაყვიანისცემას დღესაც შეხვდებით.

მითური გმირებიც ძირითადად კლდესთან არიან დაკავშირებულნი. პროფ. მის. ჩიქოვანი მითური გმირების (ღმერთკაცების) შობის აუცილებელ ადგილად კლდეში გამოკვეთილ მღვიმეებს თვლის. იგი წერს: „ამირანის დედის საცხოვრებელი ადგილი რომ გამოქვაბულია, ეს მარტო სევანურმა სიტყვიერებამ არ იცის. ასეთი შეხედულება მესხეთ-ჯავახეთშიც არსებობს, რომ ჭაბუკის დედა მაღაროში — მღვიმეში ცხოვრობდა. დალის საცხოვრებლის ასეთი დახასიათება ანალოგიურია ჰეროდოტეს მიერ ისტორიზებული ერთი სკვითური ლეგენდისა, რომლის მიხედვით ჰერაკლეს შემთხვევითი თანამეცხედრე გამოქვაბულში ბინადრობდა. ქართული მითოლოგია ამ საკითხში ხელს ართმევს წინა აზიისა და ანტიკური ქვეყნების მითოლოგიას. ზევსი გამოქვაბულში იშვა. ასევე ბნელ მღვიმეში დაიბადნენ: მითრა, დიონისე, ჰერმესი. ქრისტე ხომ ბეთლემის ერთ ბნელ „ბოსელში“ დაიბადა. ადრინდელი ქრისტიანობის პერიოდის მწერლებს იესო სწორედ მღვიმეში ნაშობად ჰყავთ მიჩნეული. იერონიმი თავის წერილში მოგვითხრობს, რომ მის დროს თამუზგის დაბადებას იმ მღვიმეში დღესასწაულობდნენ, სადაც ქრისტე დაიბადა“¹².

შეგვიძლია დავუმატოთ: სომხური მითოსის გმირები ბაღდასარი და სანასარი კლდიდან ამოვარდნილი წყაროთი ჩაისახნენ. ნართი სოსლანი კლდეში იშვა და სხვ.

ბოლოს ამირანს კლდეში აბამენ¹³; ურარტუელი მჰერი კლდეში შედის; მით-

⁸ სევანური პოეზია, 1939, ტ. 1, გვ. 285.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს ისტორია, ტ. 1, 1960, გვ. 88.

¹⁰ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, საქართველოს გეოგრაფია, 1941, გვ. 105.

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. შრ., გვ. 88.

¹² მის. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, ტ. 1, გვ. 155.

¹³ ერთი ვარიანტი: „ამირანი ღმერთმა ზალმა ლოდზე მიაჯაჰვა“: მის. ჩიქოვანი, ქართული ეპოსი, ტ. II, გვ. 184.

6. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

რა კლდეში ცხოვრობს; სომეხი მხერი კლდეში ჩასახლდა; იესო ქრისტე განმარტავებულში იშვა და კლდეშივე კრძალავენ¹⁴.

კლდე სიმავრის განსახიერებაა; თუ ნათელი და გამჭვირვალეა ბროლი ვეძახით. კლდე ბროლის დაბალი სახეა სიმკვრივეში ნაგულისხმევი. ბროლი უნდა ვიგულისხმოთ სინათლს, სიმტკიცის, ცეცხლის ბუდედ დედამიწაზე.

ბროლი ხშირად გვხვდება გმირთა ყოფაში ხან კლდის და ხან ბროლის სახით. მათ სახეობებს კი ჩვენ პატიოსან ქვეებს ან თვლებს ვეძახით: „და წარმიყვანა მე სულითა მთასა მაღალსა და დიდსა და მიჩვენა ქალაქი წმინდაი იერუსალიმი. გარდამავალი ზესით ღმერთისაგან.“

და აქედან დიდებით ღმერთისა. მნათობი მისი მსგავსი იყო ქვასა პატიოსანსა, ვითარცა ქვასა იასპსა ბროლის სახესა“ (გამოცხადება იოანესი 21, 10—11). ნ. ჩუბინიშვილის „ქართული ლექსიკონის“ განმარტებით, თვალთა პატიოსანთა ზოგადი სახელია. შემდეგ: „და იყო მოსწორებაი ნაშენები ზღუდის მისისაი იასპი და ქალაქი იგი ოქროი წმიდაი მსგავსი ჰიქისა წმინდისა“ (გამოცხადება იოანესი 21, 18).

„შიქას“ კაცთაგან გამოდნობილ კურკელს უწოდებს ნ. ჩუბინიშვილი. „კაცი არს ქვა ცეცხლის მშობელი“ (ს.-ს. ორბელიანი). როგორც ვიცით, ძვირფასი ქვები ანუ თვლები ძირითადად ბროლის ქვის ნაირსახეობაა. წინაპრები მის მრავალფეროვნებას ღვთის თვალთა მრავალფეროვნებაში გულისხმობდნენ. „მათ რამეთუ ვინ შეურაცხყო, დღეთა მცირეთა და მადლიერებდენ და იხილონ ქვა კასტირიონი ხელსა შორის ზორობაბელისასა, შვიდნი ესენი თვალნი უფლისანი არიან, ზედ დამხედველნი ყოვლისა ქვეყანისანი“ (წინასწარმეტყველება ზაქარიასი 4, 10). აქ სამყაროს შვიდი ძირითადი ფერი უნდა ვიგულისხმოთ.

ფიზიკურ ნივთიერებათაგან ბროლის ქვა სამყაროს შვიდფერთა და მის მრავალსახეობათა ყველაზე კარგი შემთვისებელი და შემკრები. ახლა ცის თალი წარმოვიდგინოთ ისე, როგორც გამოჩენილ ქართველ ლექსიკოგრაფს ს.-ს. ორბელიანს აქვს წარმოსახული: „...მერმე მეორე მძურელი ცა, და მერმე პირველი მძურელი ცა, რომელიც ყოველთა ცათა აღმოსავლეთი დასავლეთ გარდაბრუნებს და მსგავსი არს ბროლისა“¹⁵.

ბროლის კარის გახსნას კი ანიშნებდათ მზის წინ მავალი ვარსკვლავი, რომელსაც ძველმა ქართველებმა ცის კარი შეარქვეს.

მზის ამოსვლა „ცისკრის“ გაღებასთან იყო დაკავშირებული. როგორც ცნობილია, კარებს საერთოდ და ცის კარებს კერძოდ ძველ აღმოსავლეთში სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა¹⁶.

კოსმოსური ენერგია, მზე ცის თალის მიღმა; ცის თალი კი ბროლის არის. ასეთივე ენერგია დედამიწაზე კლდე-ბროლში შენიშნეს ადამიანებმა. ქართული ზეპირსიტყვიერება საესეა მაგალითებით, სადაც ღვთაება ცეცხლური ენერგიის სახითა ჰყავთ წარმოსახული. იგი სინათლესთან ერთად, ენერგიასაც ავლენს ბოროტ ძალებთან საბრძოლოდ. ხევესურთა ღვთისშვილები ცეცხლური ენერგიის მატარებელნი არიან. ასეთი ენერგია კი ბროლის სახეობებში არის მინიშნებული ხალხურ სიტყვიერებაში.

¹⁴ ქრისტეს ერთმა ანობელმა პილატეს გამოსთხოვა ცხედარი: „და დადგა იგი ახალსა მისსა საფლავსა, რომელი გამოუკვეთია კლდისაგან და მიაგორვა ლოდი დიდი კარს მას საფლავისას და წავიდა“ (მათე 27.60).

¹⁵ ს.-ს. ორბელიანი, სიტყვის კონა, 1949, გვ. 428.

¹⁶ გ. ჩიტაია, დასახ. შრ., გვ. 323.

ხალხმა ასეთი ენერჯის ბუდედ, როგორც ვთქვით, ბროლი, კლდე-მთხნა და მასში გამოსჭრა მღვიმე და შიგ ქალღვთაება მოათავსა, რომლის ასტრალურ სახედ ცაზე ცისკრის ვარსკვლავი აღიქვა.

კლდის გამოქვაბულის ოქროსთმიანი ქალის შვილი, გამოქვაბულის ენერჯია ამირანში შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ. ქრისტიანობის წინამორბედი მითრანების ფუძემდებელი ღვთაება მითრა — მებრძოლი, ცეცხლური ენერჯის მატარებელი — კლდიდან იშვა, ამიტომ მისი სამლოცველოები გამართული იყო კლდეში; სადაც კლდე და გამოქვაბული არ იყო, აშენებდნენ. წმ. გიორგის უძველესი სახის თაყვანისცემაც კლდის გამოქვაბულთან იყო დაკავშირებული კავკასიაში¹⁷. კლდეში იშვა აგრეთვე ცეცხლის სახით ნართი სოსლანიც.

ამრიგად, უმშვენიერესი ქალღვთაება ნადირთ მწყემსი და მონადირეთა მფარველი ოქროსთმიანი დალი, ბერძნული აფროდიტე, აღმოსავლური დილბატი და სხვ., რომელთა ასტრალური სახე ცისკრის ვარსკვლავია, ქრისტიანულ ეპოქაში სათნო ღვთისმშობლის სახემ შეცვალა. განსხვავებას მხოლოდ საზოგადოებრივი ეთიკის ევოლუციაში ვხედავთ. ანტიკურ ხანაში ქალღვთაება აფროდიტეს კეთილშობილება მისი ჰაეროვანი გარეგნობით წარმოიდგინეს. შემდგომი პერიოდის მორალურად განწმენდილი გონი კი ქალღვთაების შინაგანი სათნოებით დაინტერესდა. ასეთივე ევოლუცია განიცადა რელიგიურ-ფილოსოფიურმა ეთიკამ ამირანიდან იესო ქრისტემდე. ბოროტებასთან ხმალ-შუბით მებრძოლ მითრას, წმ. გიორგის უძველესი სახის (ამირანი და სხვ.) მაგიერ შემწყნარებელი და ცოდვათა მიმტვევებელი იესო ქრისტე მოგვევლინა. ეს ღვთაებანი კი ზემოთ ნახსენებ ქალღვთაებათა შვილებად ითვლებიან. ჩვენს მიზანს შეადგენდა მოგვეჩვენა მატერიალურ-ნივთიერი საფუძველი ზემონახსენებ ღვთაებათა იგივეობრივი წარმოსახვისათვის.

წმინდა გიორგის ცხოვრების სასწაულების შედარება კავკასიურ ნატურ-მითურ სიუჟეტებთან გვაფიქრებინებს, რომ წმინდა გიორგის ძველისძველი სახე კავკასიური სულიერი კულტურის ნაყოფია. ვეცადოთ მოვძებნოთ წმინდა გიორგის შესახებ უძველესი სახის მასალები, ქართულ ზღაპრების გარდა, ხალხური ზეპირსიტყვიერების სხვა წყარებშიც. ასეთ წყარად მიგვაჩნია ქართული ხალხური ფერხისაები, რომლებიც ხალხური ზეპირსიტყვიერების უძველესი წყაროები იყვნენ. იგი დღესაც სრულდება ხალხურ დღესასწაულებში ძველი სახით (სიმღერით, ცეკვით).

წმ. გიორგის უძველესი სახის 363 ან 365 ნაწილად დაჭრა და წელიწადის დღეთა რაოდენობრივი იგივეობა კი გვაიძულებს, რომ წმ. გიორგის უძველესი სახის ნატურ-მითური მომენტი ქართველი მონადირის ტრაგიკულ სიკვდილში ვეძიოთ. ეს მომენტი უძველეს ქართულ ხალხურ შემოქმედებაში (ფერხისაებში) გვაქვს შემორჩენილი. ფერხისაის ტექსტებს ადრეულ საუკუნეებში ძირითადად მონადირული ყოფა ჰკვებავდა, ხოლო შემდგომ საზოგადო გმირთა სახეები გაუჩნდა.

მონადირეობა მეურნეობის უძველესი სახეა. საზოგადოების ყოფის გარიჟრაჟზე მონადირეობამ შეასრულა უდიდესი როლი აღამიანთა ფსიქოლოგიის

17 წმ. გიორგის ღვთაებრივი ცეცხლური ძალა კარვად აქვს ნაჩვენები შვედურ ლ. კვირიკაშვილს: „მაცნე“, 1969, ვ. 99.

ჩამოყალიბებაში; მონადირეობა იყო სასიცოცხლო წყარო არსებობისათვის ბრძოლაში¹⁸.

საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიური ექსპედიციების დროს ძველსძველი საომარი სამეურნეო იარაღების აღმოჩენამ გვიჩვენა, რომ კავკასიის უძველეს (ძირითად) სამეურნეო წყაროს მონადირეული ყოფა წარმოადგენდა.

საყურადღებოა პროფ. მ. ჩიქოვანის მსჯელობა ქართველ ტომთა მონადირეობის წარსული სახის შესახებ: „ოდესღაც მონადირეობა ქართველი ტომების ერთ-ერთ მთავარ მოსაქმეობას შეადგენდა. ცხადია, პრიმიტიული იარაღის მქონე ადამიანისათვის მხეცის დაჭერა კოლექტიური თანამშრომლობის საგანი იყო. ამის გამო რელიგიურ რიტუალს, ფერხულს, ლოცვასა და მიძღვნას ერთეულო პიროვნება კი არ ასრულებდა, არამედ მთელი ჯგუფი, გუნდი. თანდათანობით ასეთი გუნდური სამსახური დღესასწაულს სახეს იღებდა და წლის განსაზღვრულ პერიოდში სრულდებოდა; ეს იმისდა მიხედვით, თუ რომელი კუთხე რაზე ნადირობდა უმთავრესად და წლის რა დროს. მონადირის უფლებები, მოკლულ ცხოველის რაოდენობა და სეზონი ღვთაების მიერ მტკიცედ რეგლამენტირებულია, სწორედ ამნაირადვე რეგლამენტირებული იყო მონადირეთა დღესასწაულები“¹⁹. ალ. რობაქიძე წერს: „...I-ს. ჭვ. წით საქართველოს მთიან ზოლში ბინადრობდნენ მთელი რიგი ტომები, რომელთა არსებობის ერთ-ერთ მთავარ წყაროს გარეული ნადირი და გარეული ხილეულ-მცენარეულობა წარმოადგენდა“²⁰. ქართული სამონადირეო ებოსი, კერძოდ „დაღუპული მონადირის ციკლი“, კარგად შეისწავლა ე. ვირსალაძემ.

მკვლევრები თანხმდებიან, რომ მონადირეობა საქართველოს მთიანეთში გვიანობამდე ეკონომიკის აუცილებელ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა და განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა საზოგადოებრივ ყოფაშიც. „საქართველოში ნადირობა ოდითვე „წმინდა“ საქმედ იყო მიჩნეული. ასევე „წმინდად“ ითვლებოდა სანადირო ადგილები და ზოგიერთი ნადირიც. სანადიროდ წასვლის წინ მონადირე ვალდებული იყო ტაბუირების რთული სისტემა დაეცვა, რათა ნადირობის რთული სისტემა არ შეეღაზა“²¹. მონადირეს სასტიკად ჰქონდა აკრძალული სანადიროდ წასვლის წინადღებებში უშვერი სიტყვების წარმოთქმა. სანადიროდ წასვლის წინ ვაჟი არ უნდა გააკარებოდა არათუ უცხო ქალს, საკუთარ ცოლსაც კი; განსაკუთრებით უნდა მორიდებოდა მონადირე ფენმძიმეს ან ქალს მენხესის პერიოდში. სანადიროდ წასული მონადირის ცოლს ქმრის დაბრუნებამდე მთელი რიგი ტაბუ უნდა დაეცვა: ეკრძალებოდა თმის გაშლა და დაბანა; უნდა მორიდებოდა ცხიმიან საკმელს, განსაკუთრებით ღორის ქონს, და არ უნდა გაემხილა თავისი ქმრის სანადიროდ ყოფნის ამბავი²².

მონადირეული ჩვეულებებისადმი მიძღვნილი საგალობლები, რიტუალები და სხვა საიდუმლო წესები მრავლად გვაქვს შემორჩენილი. სამონადირეო რიტუალი სცილდება კერძო, მონადირულ ხასიათს და ფართო რელიგიის მაღალ დონეს აღწევს. მონადირეული ცხოვრება პრეისტორიულ კავკასიაში წამყვან აღ-

18 კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, თბ., 1950, გვ. 212.

19 მ. ჩიქოვანი, მიჯაჭვული ამირანი, 1947, გვ. 62.

20 ალ. რობაქიძე, კოლექტიური ნადირობის გაღმონაშთები რაჭაში, 1941, გვ. 146.

21 ე. ვირსალაძე, დასახ. შრ., გვ. 26.

22 იქვე, სამონადირეო ყოფა საქართველოში იმდენად გავრცელებული ჩანს, რომ ქრისტიანული მოძღვრება იძულებული შეიქნა სანადიროდ გასასვლელი ლოცვები შემოეღოთ. ლოცვები შეიდლიღური იყო. კვირის სხვადასხვა დღეს სხვადასხვა ლოცვას უფარდებდნენ.

გილზე ჩანს სხვა სამეურნეო, საყოფო ჩვეულებებთან ერთად. ამიტომაც მით-
ური სიუჟეტების ძირძველობა სამონადირეო ეპოსში უნდა ვეძებოთ.

ამირანისა და მისი ძმების (ან ზიძების) სათავგადასავლო ამბებიც ხომ სა-
ნადიროდ წასვლით იწყება: „სანადიროდ წასულიყვენ ამირან და ძმანი მისნი“.

მონადირეობა, როგორც საზოგადოებრივ ყოფაში უფრო ადრეული სო-
ციალური ფენა (ფორმა), ღვთაებებთან ურთიერთობაში გვევლინება. ამირანსაც
ისევე, როგორც სხვა სამონადირეო ეპოსის გმირებს, ოქროსრქიანი ირემი
ხვდება. „ჩვენ ვეთანხმებით მკვლევარს, როცა ის აცხადებს, რომ ამირანი მონადირეთა წრეში წარმოიშვაო. ეს უმეტესად სწორი დებულებააო“, წერს ალ.
დლონტი წერილში „მიჯაჭვეული გმირის პრობლემა ქართულ ეპოსში“, რომე-
ლიც პროფ. მ. ჩიქოვანის „ქართული ეპოსის“ პირველი წიგნის გამოსვლას
მიუძღვნა²³.

სევანურ სამონადირეო ეპოსში „თეთრი მანგური“ ვკითხულობთ:

წასულხარ ჯიხვებზე სანადიროდ,
დავღიმებია თურმე გამოქვაბულში,
დავინთია დიდი ცეცხლი,
ჯიხვის მწვადი შევიწვავს,
ამ დროს დალი ვსტუმრებია
—თეთრი მანგურ, მშვიდობით მომიხვე!
რატომ მოხვედი ჩემს გამოქვაბულში?
—დამიღამდა აბა რა მექნა?
—წასვლა-დაბრუნებას ცუდს გიზამდი,
მაგრამ ამისთანა აღამიანი მენანები.

—აბა, როგორ არის ჩემი საქმე? —
ამას მანგური ეკითხება.
ახე, მე ვერ გავიშვებ,
საყვარლად თუ არ გამირიგდები,
მაგრამ ცოლი და შვილი მყავს.
იმით ამით არა დაუშვებდებით რა,
მაგრამ არსად გაამტლავსო;
.....
ამალამ ერთად წვებიან,
ლხინი და სიამოვნება ბლომად
ექნებათ²⁴.

ეს ადგილი გვაგონებს უსუპის მზეთუნახავის კოშკში დარჩენას. დალიც
ულამაზეს ქალად არის ცნობილი ქართულ სამონადირეო მითებში.

ოსური ნართების გმირებიც ხშირად სამონადირეოდ დადიან და იქ ხვდე-
ბათ მსგავსი თავგადასავლები. მაგ.: ურიზმაგს კლდეებში უღამდება, შედის გა-
მოქვაბულში, სადაც უღამაზესი ქალი ხვდება და სარეცელის გაყოფას სთხოვს²⁵.

აღმოსავლეთ თუ დასავლეთ საქართველოს ფერხისაების უმრავლესობა
გლოვია დალის მიერ დაღუპული გმირისა. სიმღერებში მითური მონადირის
დაღუპვა უმთავრესად კლდიდან ჩამოვარდნით ხდება. ზოგი ფერხისაის შინა-
არსით კლდიდან გმირი ნაწილ-ნაწილ ცვივა, ზოგით კი ზედ ეგლისება.

მონადირის კლდიდან ჩამოვარდნა და მიწაზე ნაჭერ-ნაჭერ დაცვივნა საინ-
ტერესო მინიშნებების მიზეზიც ხდება. ჩვენ ვიცით წმ. გიორგის ცხოვრებიდან,
რომ წმ. გიორგის ბორბალზე აკრავენ და ნაწილებად კრიან. საიდან მოი-
ტანეს ქართველებმა წმ. გიორგის 363 ნაწილად დანაწევრება და არა სხვა უფრო
ადვილ სათქმელ ციფრად? მიზეზი ერთია: ქართულ ხალხურ აზროვნებას ტრა-
დიციულად შემორჩენილი ჰქონდა მითური მონადირის სიკვდილი სწორედ ნა-
წილ-ნაწილად დაქრით. ეს ეპიზოდები ისე მტკიცედ იყო ხალხში შესისხლ-
ხორციებული, რომ შემდეგ, როცა წმ. გიორგის ბორბალზე დაქრის მომენტი
შემოიტანა ქრისტიანობამ, ხალხმა წმინდანი დაანაწევრა 363 ნაწილად და თი-

²³ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა ვანყო-
ფილების „მოამბე“, 1961, 1, გვ. 281.

²⁴ სევანური პოეზია, 1, 1939, გვ. 277.

²⁵ ნართები (ოსური ხალხური ეპოსი), 1947, გვ. 244.

თო ნაწილს თითო ეკლესია მიაწერა. ასეთ გაგებას რასაკვირველია ეკლესიაც ამაგრებს: როგორც ვიცით, ყოველ ეკლესიას კურთხევისას უნდა ჰქონდეს რომელიმე წმინდანის სხეულის რაიმე ნაწილი.

მითური მონადირის ნაწილ-ნაწილ ჩამოცვივნის სიმბოლური მხარე სხვა კუთხით უნდა აიხსნას. საწყისად აქ მხოლოდ ერთი მდგომარეობაა: მონადირე მაღლად მდგომი პიროვნებაა, რომელიც „საიქიოს აუცილებლად ცხონებულია“. ფერხისაის ვარიანტების მიხედვით, კლდიდან ჩამოვარდნილი მონადირე ნაწილ-ნაწილ იშლება, ან კლდეზე ეგლისება. მნიშვნელობა არა აქვს დაღუპვის ფორმებს, მთავარია, რომ მონადირე სულიერი ძალების მიერ „შეტყუებით“ იღუპება.

გავიზროთ მონადირის დაღუპვის მიზეზები: მონადირე ნადირთა მწყემსთან დადებულ პირობებს არღვევს. ყველა ის მიზეზი, რომლის გამოც ნადირთა მწყემსი დასაღუპად იმეტებს ზეადამიანს, მონადირეს, მოკვდავი, უბრალო ადამიანის ცოდვებია. ბევრ შემთხვევაში სულმდაბალი პიროვნების: 1. არ გამოქვა თუ შემხვდი და ჯიხვებს მოგაკვლევინებ! 2. არ იხარბო, ბევრი ჯიხვი არ მოკლა, გინდაც შემთხვევა მოგეცეს, იკმარე, რასაც გაძლევ! 3. არ იმრუშო! და სხვ.

ჩვეულებრივი თვალთ შეხედვისას გვეჩვენება, რომ დალსა და მონადირეს შორის დადებულ პირობებს უბრალო მომაკვდავიც კი შეასრულებს, მაგრამ ეს ყოველდღიური ლოცვით მიმავალ მამაც მონადირეს უჭირს. მონადირეს კლდის ანგელოზების, ჯიხვების მწყემსი დალი მიწიერი ადამიანის სისუსტეს ამჩნევს და ღუპავს. შემორჩენილი ფერხისაების შინაარსი მართო ერთ ადამიანზე კი არა, საერთოდ ადამიანურ სისუსტეებზე უფრო მოთქვამს, როცა მონადირის ტრაგედიას იხსენებს. აქ დალი მხოლოდ სულის სიძლიერის შემმოწმებლად შეიძლება ვიგულისხმოთ. მონადირე განზოგადებულია მითურ მონადირეში. მონადირეც, მიუხედავად იმისა, რომ გამოირჩევა მაღალი კაცური თვისებებით, მაინც ადამიანია და ხორციელისათვის დამახასიათებელ სისუსტეებთან უხდება ბრძოლა — სანამ ხორცს ატარებს, სანამ დროში ცხოვრობს.

ფერხისაებში („ბეთქილი და დალი“) საყურადღებოა ერთი ადგილი: როცა დალი ბეთქილს შეიტყუებს მიუვალ კლდეებზე, შესძახებს: „—შენ მოღალატე ხარ და მაგიერს მიგიძღვნი!“. დალის ასეთი მიმართვის მიზეზია ის, რომ დალიმ მონადირეს აუკრძალა, მის გარდა სხვასთან ინტიმური ურთიერთობის გაბმა. გადმოცემით, მონადირე არღვევს დათქმულ პირობას, რისთვისაც დალი ღუპავს.

დალისა და მონადირის ურთიერთობაზე როცა ვმსჯელობთ, ვგულისხმობთ ე. წ. მონადირულ მორალს, რომლის დაცვაც სავალდებულოა და მეთვალყურედ ბუნებრივი ძალები იგულისხმება. ასეთი ძალის განსახიერებად მიგვაჩნია დალი. დალის მონადირესთან ურთიერთობა კი გვაგონებს მლოცველს, რომელიც ცდილობს პირდაპირი კავშირი გააბას ობიექტთან. სვანი მონადირე მიმართავს ცისკარს, რომელიც დალის, ადგილის დედის, ასტრალური სახეა; აქ მონადირე გვაგონებს ბერს, რომელიც ლოცვით იწრთობს სულს.

მიწიერ ყოფას მოწყვეტის მსურველმა მონადირემ ვერ შეძლო მოსწავლა მოდა იმ ქვეყნის ხილვებს. მას წინ აღუდგება რძალთან ცდუნება, რაც ამქვეყნიური ცხოვრების სიტკბო-სიმწარის ზიარებადაა ნაგულისხმევი და მისი ტრაგედიის მიზეზად ითვლება.

მითურ გამირს ზეციურ წვდომაში ხელს უშლის მიწიერი ცხოვრების ტკბობის ძლიერი ცდუნება. გამირებიც ტრაგიკულია იმიტომ, რომ არ შეუძლია მთლიანად მოწყდეს ადამიანურ ყოფას.

მონადირის ტრაგიკული სიკვდილის გაანალიზება ქმნის საფუძველს შემდეგი ფიქრისათვის, რომ წმ. გიორგის 363 ნაწილად დაჭრის ქართული გადმოცემის საფუძველი უხსოვარი დროიდან შექმნა ქართველმა ხალხმა მითებში, კერძოდ სამონადირეო მითებში. ადამიანური ტკივილების ღრმად გააზრებამ ხალხი სწორ დასკვნამდე მიიყვანა:

1. სანამ ადამიანი არსებობს სხეულში, ის სრულად ვერ დააკმაყოფილებს კეთილი სულიერი ძალების მოთხოვნებს.

2. განსხვავებას მიწიერსა და ზეციურ ძალებს შორის სხეული ქმნის; ფიზიკურმა ადამიანმა შესაძლოა შეიმეცნოს, შესრულება კი უძნელდება; ამიტომ მოთქვამს ხალხი: „საბრალო, ბეთქილ, საცოდავო ბეთქილ“.

3. მონადირის ნაწილ-ნაწილ დაშლით სიკვდილი, ადამიანის დროში ყოფნის სიმბოლოდაა ნაგულისხმები.

მონადირის ტრაგედია ნატურ-მითური მომენტია წმ. გიორგის 363 ნაწილად დაჭრის ქართულ ქრისტიანული მითისა. მონადირე იღუპება ზეციურ და მიწიერ ყოფას შორის გაორებული. ამ გაორების ნაყოფია ნაწილ-ნაწილად ჩამოკვნილი მისი სხეული. ადამიანის ფიზიკური არსებობა მიწიერებისა და სულიერების განმყოფ სიმბოლოდ ითვლება. ფილოსოფიის თვალსაზრისით მიწიერსა და სულიერ ყოფას დროის არსებობაც თიშავს (მატერიის არსებობის ფორმა დროა); მონადირეც დროში იღუპება. 363 ნაწილი კი დროის გაზომვის მხოლოდ ერთ-ერთი სახეა, გვაქვს აგრეთვე 12 თვე, კვირა და სხვ. 363 რიცხვი მიტომ დამკვიდრდა, რომ ქართული ტრადიციული მაგიური რელიგიით თითოეულ დღეს თავისი მფარველი ვარსკვლავ-ანგელოზი ჰყავს. ეს უამრავი მაგალითით დასტურდება; განსაკუთრებით შემოგვრჩა შელოცვებში, რომლებიც ხალხური ზეპირსიტყვიერების უძველეს ფორმებს შეიცავს. მაგ., „ლოცვა ნადირისა“: „ღმერთო, ღმერთო ჩამოყარე ცხრაკლიტული ბეჭედი, ნადირ კბილი შოუყარი, ჩააგდე ზღვაში, ნუ ამოუშვებ ჩვენი საქონლის კვალში, ფეხი ნაბდისა, კბილი ბამბისა; სამოცდასამნო ძმანო ვარსკვლავნო, შენ დაიფარე ჩვენი საქონელი ნადირის კბილისაგან“²⁶.

63 ძმა ვარსკვლავი—363 ვარსკვლავს გულისხმობს. ეს რიცხვი წლის დღეთა რაოდენობას ემთხვევა. ჩვენი აზრით, ასეთი გააზრება ემთხვევა წმ. გიორგის ძველისძველ სახესაც. ხალხი ერთ სახეში აღიქვამენ წმ. გიორგისა და 363 ვარს-

კვლავს: „...წყალობს ღმერთი წმინდაო გიორგი ჯვარი პატიოსანი, დეიცავი წმინდაო გიორგი სამას სამოცდახუთო ანგელოზო. არგე ღმერთო ლოცვა ჩემი, ბრძანებაა თქვენი“²⁷. როგორც აღვნიშნეთ, 365 და 363, ანუ უბრალოდ 63 ვარსკვლავი, გინდა ანგელოზი, წმინდა გიორგის ძველ სახესთან არის გაიგივებული.

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ 365 ვარსკვლავი ყველა თანასწორი ძმებია; მათ შესაძლებლობებს ხალხი ერთმანეთისაგან არ ასხვავებს. „სამოცდასამო ძმანო ვარსკვლავნო“, — ასე უწოდებს შემოლოცველი, ან კიდევ — „წმინდაო გიორგი, სამას სამოცდახუთო ანგელოზო“ და სხვ. ასეთი მაგალითები უამრავი გვხვდება ხალხურ შელოცვებში.

27 იქვე, № 1999.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის
 ინსტიტუტმა)

მზია ივანიშვილი

ტრადიციისა და ნოვატორობისათვის ხოსროვის რომანში „შამს ო თოღრა“

სპარსული ისტორიული მხატვრული პროზის განხილვისას შეუძლებელია გვერდი ავუაროთ XI—XII საუკუნეებში ჩასახულ ხალხურ დასთანებს ანუ რომანებს, რომელთა წრეშიც ფაქტიურად საქმეებელია თანამედროვე სპარსული ისტორიული რომანის ელემენტები.

კლასიკური ლიტერატურის გვერდით ირანში არნახული წარმატებით სარგებლობდა „ადაბიათე ამიანე“ („მდაბიური ლიტერატურა“), რომლის გავრცელება და მასებში ფართოდ დანერგვა დაკავშირებულია „ყისა-ხანების“ („სახალხო მოქმედები“) სახელთან.

„ყისა-ხანთა“ (მოქმელთა) ინსტიტუტი ირანში უნდა აღმოცენებულიყო IX—X საუკუნეებში. ამაზე მიგვანიშნებს ის ფაქტი, რომ შედარებით აღრინდელი სპარსული დასთანის „სამაქე აიარი“, ვიდრე XI—XII ს. მრავალტომიან რომანად ჩამოყალიბდებოდა, ირანში ცნობილი ყოფილა ჯერ კიდევ IX ს-ში.

„ყისა-ხანთა“ ძირითად ბირთვს დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლები ქმნიდნენ. მათი დიდი ნაწილი მოხეტიალე ცხოვრებას ეწეოდა. ცხოვრების ამგვარი პირობები სავსებით შეესაბამებოდა მათ მიზნებსა და ამოცანებს. „ყისა-ხანებს“ ვერ დააკმაყოფილებდა მსმენელთა ერთი და იგივე წრე და აუდიტორიის შეცვლის მიზნით იძულებული იყვნენ ხშირად ემოგზაურათ. ზოგი „ყისა-ხანი“ თავისთავში ორ ფუნქციას აერთიანებდა. იგი ავტორიც იყო ამა თუ იმ დასთანისა და მისი დეკლამატორიც. დახელოვნებული „ყისა-ხანის“ „საშემსრულებლო პროგრამა“ მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა. მან ზეპირად იცოდა მრავალი დასთანისა და ჩინებულად ფლობდა ამ მასალის მსმენელამდე მიტანის ხელოვნებას.

ხალხურ დასთანებს თავისი ხასიათის მიხედვით ორ ნაწილად აჯგუფებენ: ისტორიულ-საგმირო და საფალავნო-სათავგადასავლო დასთანები¹. პირველის ნიმუშად შეგვიძლია დავასახელოთ „აბუ მუსლიმ-ნამე“, „ამირ ჰამზას ისტორია“, „ისქანდერ-ნამე“. მეორის მაგალითად კი გამოდგება „ბახთიარ-ნამე“, „ბაჰრამი და გოლანდამი“, „ოთხი დერვიშის ისტორია“ და სხვ. დასთანის ჟანრის თხზულებანი გარდა შინაარსისა, ერთმანეთისაგან მხატვრული ფორმითაც განსხვავდება. მათი ერთი ნაწილი ჩარჩოვანი პროზის ნიმუ-

¹ Ю. Е. Борщевский, Персидская народная литература, сб. „Плутовка из Багдада“, М., 1963, зб. 11.

შებია („ბახთიარ-ნამე“, „ოთხი დერვიშის ისტორია“). მრავლად არის ისეთი დასთანაც, რომელსაც არ ზღუდავს ჩარჩო და კომპოზიციით ტიპიურ რომანს ემსგავსება („ბაპრამი და გოლანდამი“, „ყაპრამან-ნამე“, „ამირ არსლანი“). თითქმის ყველა დასთან მარტივი და გასაგები სტილით გამოირჩევა.

სახალხო მთქმელებს თავისებური ლიტერატურული განათლება შექმნა დათ მასებში, ხევედნენ და ავითარებდნენ მათ მხატვრულსა და ესთეტიკურ გემოვნებას. როცა ვლადპარაკობთ „ყისა-ხანთა“ საზოგადოებრივ ფუნქციონზე, პირველ ყოვლისა ვგულისხმობთ არა მხოლოდ იმას, რომ ისინი ხელს უწყობდნენ მსმენელთა ლიტერატურული ცოდნის გაფართოებას, არამედ იმას, რომ მათ თავისი „განმანათლებლური“ მოღვაწეობით დაღუპვას გადაარჩინეს ათეულობით უნიკალური სიუჟეტი.

კლასიკური მწერლობის გვერდით შექმნილმა ხალხურმა ლიტერატურამ გაუძლო საუკუნეებს და მას დღესაც მრავალი მკითხველი და მკვლევარი პყავს. მართლ ის ფაქტი, რომ აღნიშნული ჟანრი გასულ საუკუნეშიც ინარჩუნებდა არსებობას, ხალხური ლიტერატურის დიდ სიყვარულსა და აღიარებაზე მეტყველებს. სპარსული ხალხური დასთანების დიდი როლი სხვა ერების ლიტერატურულ ცხოვრებაში ნათლად ჩანს ი. ბორშჩევსკის სიტყვებიდან: თუ ინდოეთი ძველთაგანვე ლიტერატურული სიუჟეტებით კვებავდა მსოფლიო ხალხთა მწერლობას, დასთანური ლიტერატურა ინდოეთში ირანიდან შევიდა².

როგორც ამ ტიპის ძეგლების შესწავლამ და ანალიზმა გვიჩვენა, სპარსული ისტორიული რომანის ერთგვარ სათავედ ან ლიტერატურულ წინაპრად ხალხური დასთანები უნდა ვივარაუდოთ. თუ ისინი ეკუთვნიან თხზულებებს, რომელნიც კლასიკური ლიტერატურისა და ფოლკლორის მიჯნაზე დგანან³, პირველი სპარსული ისტორიული რომანები გარდამავალი საფეხურია დასთანებსა და ტიპიურ ისტორიულ რომანს შორის. თუ ხალხურ დასთანებში გაბატონებული ადგილი უკავია ფანტასტიკურ ელემენტს, ძირითადი ყურადღება ექცევა ამბავს და ერთგვარად მიჩქმალულია ფსიქოლოგიური მომენტი, ისტორიული ელემენტები ხშირად ჰკარგავს რეალურ სახეს და ზღაპრულ სამოსელში ეხვევა, ამ მხრივ პრინციპული სხვაობა გვაქვს ახალფეხადგმულ სპარსულ ისტორიულ რომანში. ეს უკანასკნელი მკვეთრად უპირისპირდება ხალხურ დასთანებს თავისი პრობლემატიკით, კომპოზიციური წყობით, ისტორიული მასალისადმი დამოკიდებულებით, ფსიქოლოგიური დეტალების ჩვენებით. დასთანებისაგან განსხვავებით, ისტორიული რომანის ავტორი ხასიათებს განვითარებაში, დინამიკაში იძლევა; მეტადგილს უთმობს მოქმედ პირთა სულიერი დრამის ჩვენებას. ამასთან ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ დასთანების სახელწოდებით ცნობილი თხზულებანი ხალხური შემოქმედებიდან იღებენ სათავეს, ისინი ლიტერატურულ ფაქტად არ ქცეულან. სპარსული ისტორიული რომანი, ცხადია, ბევრ საერთო თვისებას ამჟღავნებს ხალხურ დასთანებთან, მაგრამ ისიც აშკარაა, რომ იგი თავისი სპეციფიკით ახალ საფეხურს ქმნის სპარსული მწერლობის განვითარე-

² ი. ბორშჩევსკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 10.

³ აღ. გვაზარია, სპარსული ხალხური დასთანების ქართული ვერსიები, თბ., 1968, გვ. 6.

ბის ისტორიაში. აღნიშნული ქანრის შექმნა, ვფიქრობთ, უშუალო შედეგია დასთანური ლიტერატურის შემდგომი დახვეწისა და განვითარებისა. ამიტომაც არის, რომ მასში ასახვას პოულობს ბევრი ისეთი მომენტი და თვისება, რაც შეუძლებელია ახასიათებდეს „აბუ მუსლიმ-ნამეს“, „დარაბ-ნამეს“ და ა. შ.

სპარსულ ისტორიულ რომანში, ერთი მხრივ, გამოხატულება ჰპოვა თავისებურად გადახარშულმა ლიტერატურულმა მეგვიდრეობამ, ხოლო, მეორე მხრივ, იგი დიდად არის დავალებული დასავლეთეუროპული (განსაკუთრებით ფრანგული) და არაბული რომანებისაგან. ამიტომაც არის, რომ ჩვენ მიერ დასახელებულ ძეგლებს, იქნება ეს „აბუ მუსლიმ-ნამე“ თუ „ამირ ჰამზას ისტორია“, თავიანთი ხასიათისა და შინაარსის მიხედვით მხოლოდ პირობითად შეგვიძლია ვუწოდოთ ისტორიული რომანი.

სპარსული ისტორიული რომანის ქანრი (იმ ვაგებით, როგორც იგი ჩვენ თანამედროვე ეტაპზე გვესმის) თავის არსებობას XX ს. გარიყრაყიდან ითვლის. აღნიშნულ პერიოდში სამწერლო ასპარეზზე გამოდის ჯგუფი მწერლებისა, რომლებსაც გარდა წმინდა ლიტერატურული ძიებისა, ამოძრავებდათ მალალი პატრიოტული ზრახვები შეექმნათ ისეთი ნაწარმოებები, რომლებშიც „წარსულის დიდებულ ფონზე მთელი სისრულით გამოჩნდებოდა აწმყოს სავალალო კონტრასტები“. ეს ის დროა, როცა ბევრისათვის ძველი ძვირფასია და საყვარელი, ახალი გაურკვეველი და მტრული⁴. სწორედ ამ გარემოებამ განსაზღვრა მათი დაინტერესება ისტორიული თემატიკით. მოკლედ: ისტორიული ფაქტების მხატვრულად ხორცშესხმის სურვილმა ისინი ლიტერატურული ფორმების გადაფასებამდე მიიყვანა. ასე ჩაყარა საფუძველი ირანში ახალ ლიტერატურულ ქანრს.

1910—1921 წლებში ირანში რამდენიმე ისტორიული რომანი დაიწერა. პირველ რომანისტთა თაობას, რომლებმაც ხელი მიჰყვეს ისტორიული თემების დამუშავებას, ირანის წარსული სურათების მხატვრულ გარდასახვას, ეკუთვნიან: მირზა ბაყერ ხოსროვი („შამსი და თოღრა“, დაიბეჭდა 1910—1911 წ.)⁵, შეიხ მუსა ნასარი („სიყვარული და ძალაუფლება“ — 1916 წ.),

4 მ. გორკი, საუბარი ახალგაზრდებთან, თბ., 1967, გვ. 176.

5 კრონოლოგიურად „შამსი და თოღრა“ ვახდა ნიშანსვეტი ქანრის დაბადებისა. მართალია, სანათი-ზადე ქერმანიმ რომანი დაწერა ჯერ კიდევ 1900 წ., მაგრამ, როგორც ვხედავთ, იგი ლიტერატურულ ფაქტად იქცა მოგვიანებით, 1921 წ. ამ მხრივ ვაოცებას იწვევს აზერბაიჯანის უნივერსიტეტის შრომებში გამოქვეყნებული ა. დადაშევის წერილი, რომელიც ეხება შეიხ მუსა ნასარის რომანს და ასეა დასათარებელი: *Первый исторический роман в современной персидской литературе, Ученые записки, серия востоковедения, Баку, 1968, № 5, გვ. 60—66.* ასევე სადავო ავტორის მოსაზრება იმის შესახებ, რომ რომანი „სიყვარული და ძალაუფლება“, რომელიც პირველად შეისწავლა ე. ბერტელსმა, მეცნიერული და მხატვრული თვალსაზრისით თითქოს შემდგომში აღარავის განუხილავს (იქვე, გვ. 66). ა. დადაშევს, როგორც ჩანს, მხედველობიდან გამოორჩენია ისეთ ავტორთა გამოკვლევები, როგორებიც არიან ე. ბრაუნი, ფ. მახალსკი, ბ. ალავი, პ. ჰამშადი. იგი იმოწმებს მხოლოდ და მხოლოდ ე. ბერტელსისა და დ. კომისაროვის ნაშრომებს.

სანათი-ზადე ქერმანი („შურისმამიებელნი მაზდაკისათვის“ — 1920—1921 წ.),
ჰასან ბადი („ძველი თქმულება“ — 1921 წ.).

მიუხედავად იმისა, რომ „შამსი და თოდრა“ მრავალი მეცნიერი იყო
დანიტერესებული (ე. ბერტელსი, ი. მარი, ფ. მახალსკი)⁶, მის შესახებ ჯერ-
ჯერობით არ მოიპოვება მონოგრაფიული გამოკვლევა, რომელიც ვრცლად
და ყოველმხრივ შეისწავლიდა რომანს.

როგორც აღნიშნული ნაწარმოების იდეურ-მხატვრული და შინაარსობ-
რივი ანალიზი გვიჩვენებს, ხოსროვის ლიტერატურული კონცეფციის ჩამო-
ყალიბებისას განმსაზღვრელი როლი ითამაშა სპარსულმა კლასიკურმა მწერ-
ლობამ. რომანს აშკარად ემჩნევა საადი შირაზელის დიდაქტიკის გავლენა,
„შამსი და თოდრა“ ტიპური გაგრძელებაა სპარსული ლიტერატურის პროგ-
რესული ტრადიციებისა. მის მთავარ გმირს შამსს შენარჩუნებული აქვს
ეროვნული კოლორიტი და კონკრეტულობა.

რომანის ერთ-ერთი წამყვანი მოტივია პატრიოტული მოტივი. გარდა
ამისა, ნაწარმოებში გაშუქებულია კეთილისა და ბოროტის დაპირისპირების,
ფრინველებთან ადამიანის მეგობრობის, მშობლის შეგონების ტრადიციუ-
ლი მოტივი და სხვ. რომანში დიდი ადგილი აქვს დათმობილი სამართლიანი
მეფის საკითხის განხილვას, პოლიგამიის პრობლემას, რელიგიის, ფატალიზმის
შესახებ მსჯელობას და ა. შ. სამართლიანი მეფის საკითხის გადაწყვეტაში ხო-
სროვი არსებითად იზიარებს თავისი დიდი წინაპრების საადისა და ნიზამი გან-
ჯელის თვალსაზრისს.

მწერლის შემოქმედებითი მეთოდის გარკვევაში, ვფიქრობთ, ერთგვარი
დახმარება უნდა გაგვიწიოს იმ მხატვრული ხერხების განხილვამ, რასაც იყე-
ნებს ავტორი „შამსი და თოდრაში“. დავიწყოთ შედარებებით.

ავტორი გმირის პირისახეს ადარებს ციურ სხეულებს მზეს, მთვარეს;
ბაგეს — ახლად გაშლილ ვარდის კოკორს. თვალები შედარებულია ქურციკის
თვალებთან და მეპრებში მოელვარე ჩირაღდანთან; წარბები — თაღთან, კი-
სერი — სპილოს ძვლის სვეტთან; ცხვირი — ვერცხლის ხმალთან, კბილები —
მარგალიტთან, თმა — აბრეშუმთან, მუშკთან. ტანის აღსანიშნავად მეტწილად

⁶ E. Э. Бертельс, Персидский исторический роман XX века, Проблемы лите-
ратуры Востока, Л., 1932; Ю. Н. Марр, О романе Хосреви „Шемс и Тогра“, т. 108,
შრომები, ტ. 108, 1964; F. Machalsku, Historyczna Powiesie Perska, Krakow,
1952; მისივე, „Szams i Togra“ M. B. Chosrowiego z Керmanszahu, Krakow, 1959;
Персидский исторический роман XX в., сб. Сосбщения польских ориенталистов, М.,
1961.

⁷ შდრ. „მთვარის სახიანი მხეველები ვნახე“; ბახთიარ-ნაჰე, ლენინგრადი, 1926, გვ. 14;
„სამოცი მთვარის სახიანი მხეველი მის წინ იდგა: ბაპრამი და გოლანდამი, გვ. 25; შაჰ-ნა-
ჰე: „ერთი უმაწვილი დაიბადა, როგორც მანათობელი მთვარე“ (დ. კობიძე, სპარსუ-
ლი ქრესტომათია, თბილისი, 1963, გვ. 56); ვისრამიანი: მხედართმთავრები და ჯარის
წინამძღოლები სათითოდ მთვარესა და ვარსკვლავს ჰგვანდნენ, მათ შორის მხესავით იყო
რამინი, თვალები ნარგისს უჯვავდა და ლოყა — ასკილს (ფაზრ აღ-დინ გორჯანი, ვის-ო-რამი-
ნი, თეირანი, 1959, გვ. 111).

გამოყენებულია სარო⁸. ხოსროვი შედარების მიზნით იყენებს ფარშავენს⁹; გმირი შედარებულია ანგელოზთან, სამოთხის ჰურასთან¹⁰. აეტორი გმირის ტირილს ადარებს გაზაფხულის ღრუბელსა და წვიმას¹¹. მრავლად მოიპოვება ასეთი სახის შედარებანიც: (თოღრა) ტირიფივით კანკალებს¹². უარყოფითი პირი შედარებულია მითოლოგიურ არსებასთან — გველეშაპთან. თოღრელის სისწრაფე გაიგივებულია ჩიტის ფრენასთან¹³.

შიგადაშიგ ხოსროვი გმირის ძალისა და სიმამაცის წარმოსაჩენად იშველიებს ლეგენდარულ პიროვნებებს. მაგ., ფაზლუია ეკითხება თოღრას: „ხათუნ, თქვენი ქმარი როსთომ დასთანია თუ საამ ნარიმანი, ამ გულად მეომრებს რომ სძლიოს?“¹⁴.

ხშირად პერსონაჟის შესახებ ნაწარმოებში ლაკონიურად არის ნათქვამი: საწუთროს თვალს მისებრი ლამაზი არ ენახა¹⁵, ანდა: ანგელოზს გააგიჟებდა და ფერიას აცდუნებდა¹⁶.

გვხვდება ორიგინალური შედარებებიც, მაგრამ მათი ხვედრითი წონა საკმაოდ მცირეა. მაგ. თოღრელი ეუბნება ჰომას: თქვენ სახეს წარმოვიდგენ თუ არა, წვიმაში მოხვედრილ ბელურასავით სხეული მიკანკალებსო¹⁷.

ნაწარმოებში შემდეგი სახის მეტაფორებია შესული: „მთვარე (თოღრა) მზის (შამსის) ზურგზე შეჯდა“¹⁸. შამსისა და თოღრას მეტაფორად გამოყენებულია მარგალიტი: „ნება ამ ქალბატონისაა, რომელსაც ამ ძვირფასი მარგალიტის (შამსის) სადარი (თოღრა) ხაზინაში ჰყავს“¹⁹.

რომანში უხვად არის იდიომები, ანდაზური თქმები, სენტენცია-აფორიზმები: „დღეს ყველას შენი მონობის საყურე ყურზე გვაქვს“²⁰. „ამ კაცმა კუ

8 შღრ. „აბანოდან როგორც ლაღი სარო, ისე გამოვიდა“; ამირ არსლანი, გვ. 432; „ლა-მზმანს სახე მთვარესავით ჰქონდა, თმა მუშკივით შავი, ტანი საროს უგავდა“; ოთხი დერვიშის ისტორია, გვ. 21.

9 შღრ. „ღედღოვალი ადვილიდან წამოხტა. მთვარალი ფარშავენგივით მის შესახვედრად გამოეშურა“; ამირ არსლანი, გვ. 427.

10 შღრ. „ფერიავ, საიდან მოდინარ? ადამიანი არ იქნება ისეთი ლამაზი“: საადი, ქოლიათი, გვ. 406. საადის აღნიშნული ციტატი დამოწმებულია „ბაჰრამ და გოლნდამი“.

11 მსგავსი შედარება, როგორც ვიცით, ფართოდ გამოიყენება სპარსულ ძეგლებში: შღრ. „შესამე დერვიშმა მუხლებზე წამოიჩოქა, გაზაფხულის ღრუბელივით თვალთაგან ცრემლი ღვარა...“; ოთხი დერვიშის ისტორია, გვ. 137; „გაზაფხულის წვიმასავით იტირა“; ამირ არსლანი, გვ. 11.

12 შამსი და თოღრა, ტ. 1, გვ. 276; შღრ. ტირიფივით კანკალებს; ამირ არსლანი, გვ. 153.

13 ტ. 3, გვ. 50; შღრ. „ჩიტივით სწრაფად ავიდა ბანზე“; ბაჰრამი და გოლნდამი, გვ. 25; „ჩიტივით ავიდა... მაღლა“; ამირ არსლანი, გვ. 475.

14 ტ. 2, გვ. 22; შღრ. „ჰეშმარიტად, შენ რომ საქმე გააკეთე, როსთომ დასთანსა და საამ ნარიმანსაც არ გაუკეთებიათო“; ამირ არსლანი, გვ. 523.

15 ტ. 1, გვ. 393.

16 ტ. 1, გვ. 355.

17 ტ. 3, გვ. 285.

18 ტ. 1, გვ. 42.

19 ტ. 1, გვ. 101.

20 ტ. 3, გვ. 97.

ჩემთვის გათხარა და თვით ჩავარდაო²¹. „კედელში თავგია და თვეს აქვს, ამიტომ შენი საიდუმლო კედელსაც დაუმალეო“²². „არავის უსწავლია ჩემგან ისრის სროლა ისე, რომ ბოლოს ჩემთვისვე არ დაემიზნებინოსო“²³. „ძალი თუ პირს ზღვაში ჩაპყოფს, ამით ზღვა არ წაიბილწებაო“²⁴. სპარსული მხატვრული აზროვნებისათვის უცხო არ არის სახე: მთვარე შენთან შედარებით ისეა, როგორც ვარსკვლავი მთვარესთან²⁵.

ვფიქრობთ, ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს, ხოსროვი „შამსი და თოღრაში“ ზედმიწევნით მისდევს ტრადიციას.

ასტრალური სამყაროდან შედარება-მეტაფორების მომარჯვება, როგორც ცნობილია, ორიგინალურ მოვლენად არ შეიძლება ჩაითვალოს თანამედროვე სპარსულ მწერლობაში. ციური სხეულები შედარების მიზნით ფართოდ გამოიყენებოდა ჯერ კიდევ ისეთ სწორუპოვარ ძეგლებში, როგორებიცაა „შაჰ-ნამე“²⁶, „ვისრამიანი“ და ა. შ.

სპარსულ კლასიკურ მწერლობასა და ხალხურ დასთანებში უამრავი მაგალითი გვაქვს იმისა, როცა შედარება-მეტაფორებად ნახმარია ძვირფასი თვლები, ავი და კეთილი სულები (დევი, ანგელოზი), ყვავილთა თუ მცენარეულობათა (სარო) სამყარო.

შეიძლება ითქვას, რომ საკმაოდ არქაულია შედარება „ფარშავანგივით მოიკაზმა“; „შვიდი ყალმით მოიხატა“ და სხვ.

ფ. მახალსკი საგანგებოდ მიუთითებს ისეთ ტრადიციულ მხატვრულ ხერხებზე, როგორიცაა „ერთგულების საყურის ყურზე ჩამოკიდება“, „გაზაფხულის ღრუბელივით ატირება“ და ა. შ.²⁷

როგორც ვნახეთ, ფორმით ახალ ნაწარმოებს ხოსროვიმ ვერ შეურჩია შესაბამისი გამომსახველობითი საშუალებანი და ტრადიციის ტყვეობაში დარჩა. მწერლის შემეცნებაში ისე ძლიერად იყო გამჯდარი კლასიკურ მწერლობაში დამკვიდრებული პოეტური სახეები, რომ მიუხედავად ფანრის სიახლისა, ხოსროვიმ ვერ შეძლო გარდატეხა მოეხდინა ამ მიმართულებით.

მხატვრული ხერხებიდან რომანში დიდ გასაქანს პოულობს ჰიპერბოლა. აღნიშნული ხერხის მომარჯვებითა და მისი გამოყენების ფორმებით ხოსროვი მიჰყვება სპარსული ფოლკლორისა და კლასიკური ლიტერატურის მიერ გავალულ გზას. მოვიტანთ ნიმუშებს.

ბავშვის არაჩვეულებრივი გარეგნობის ხაზგასასმელად ავტორი მიუთითებს, რომ თოღრა დღითი დღე იზრდებოდა და ექვსი თვისა ერთი წლისას

21 ტ. 3, გვ. 184. შდრ. „ორმოს გვითხრიდი გზაზე, მაგრამ შენ თვითონ ჩავარდი იმ ორმოში“: ბუსთანი, თეირანი, 1968, გვ. 45.

22 ტ. 3, გვ. 318, შდრ. „კედლის წინ რასაც იტყვი ფრთხილად იყავ, რათა არ აღმოჩნდეს კედლის უკან (ვინმეს) ყური“: ვოლესთანი, მოსკოვი, 1959, გვ. 422.

23 ტ. 1, გვ. 292.

24 ტ. 1, გვ. 174.

25 ტ. 1, გვ. 204.

26 აღნიშნული ფაქტი სიინტერესოდ აქვს განხილული დ. კობიძეს ნაშრომში: სპარსული ლიტერატურა, ტ. II, თბ., 1947, გვ. 58—60.

27 ფ. მახალსკი, მ. ხოსროვი ქერმანშაჰელის „შამსი და თოღრა“, კრაკოვი, 1959, გვ. 257. (პოლონურ ენაზე).

ჰგავდაო²⁸. შდრ. „შაჰ--ნამედან“ ზურაბის მაგალითი: „როცა ერთი წლისას ჰგავდაო“²⁹.

გმირის პოტენციური ძალის წარმოსაჩენად რომანში არანაკლები მნიშვნელობა ენიჭება მის ხმას, ძახილს.

თოღრა ცდილობს ფაზლუიას ჩამოშორებას და შამსის სხვა ღირსებებთან ერთად მის „არაჩვეულებრივ“ ხმასაც ასახელებს: „(შამსის) მამაცური (ვაჟაკური) ყვირილი (ძახილი) რომ გაიგო, მხნეობას (გულადობას) დაკარგავო“³⁰. შდრ. „შაჰ--ნამედან“ ზურაბისა და როსტომის შებრძოლების მაგალითი: „(ზურაბმა) ერთი საშინლად დაიღრიალა, ლომის მსგავსი როსტომი ძირს დასცა“³¹.

მსგავსი პარალელი გვაქვს „ყაჰრამან--ნამეშიც“: „ყაჰრამანმა ისე დაიყვირა, რომ მხედართმთავრები და გულადნი შიშმა აიტანა“³². ასევეა „ოთხი დერვიშის ისტორიაში“: „იმ გულადმა ისე დაიღრიალა, რომ მთელი ბალი შეაზანზარა“³³. შდრ. „ბახთიარ--ნამე“: „ერთი დაიღრიალა და ოცდაათი ათასი მეომარი დახოცა“³⁴. აღნიშნული დეტალი მეორდება „ამირ არსლანშიც“.

გმირის მიერ ცხოველის ორად გაპოზა ანდა მოსისხლე მტრის მკერდამდე ხმლით ჩასხეპა საყვარელი მხატვრული ხერხია ხოსროვისათვის. შამსის ყოველი შერკინება მხეცებთან მათი შუაზე გაკვეთით მთავრდება. მსგავსი მაგალითები უხვად გვხვდება დასთანებში. „ყაჰრამან--ნამეს“ მიხედვით მისი მთავარი გმირი ყაჰრამანი ვისაც კი დაჰკრავდა ხმალს, ჭორფა კიტრივით ორად გააპოზდა³⁵. ასევეა „ამირ არსლანში“, „ოთხი დერვიშის ისტორიასა“ და ა. შ.

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ხოსროვი ბრძოლის სცენებშიც ბევრ საერთო დეტალს სესხულობს დასთანებიდან. „შამსი და თოღრას“ ერთ-ერთი პერსონაჟის (ისა) ბრძოლა ლომთან ახლოს დგას ბაჰრამის („ბაჰრამი და გოლანდამი“) ნიანგთან შერკინების ეპიზოდთან.

საბრძოლო ეპიზოდებში ჩვენს ყურადღებას იპყრობს ერთი ასეთი შტრიხი. მონღოლთა და არაბთა შერკინებისას, შამსის ცხენს ფეხი ორმოში ჩაუვარდება და პატრონს უნაგირიდან გადმოაგდებს, ლაშქარს შიშის ზარი მოიცავს; ამით ისარგებლებს მტერი და მონღოლებს სასტიკად შემუსრავენ. (შდრ. „ბახთიარ--ნამე“; დაუმარცხებელი გმირი, რომელიც მტრის ათობით მეომარს განგმირავს, ბრმა შემთხვევის მსხვერპლი ხდება — უეცრად ხოდადადის ცხენს ფეხი თავის სივრცეში ჩაუვარდება, წაიფორხილებს და მხედარს ძირს დასცემს. მტრები დაატყვევებენ გმირს)³⁶.

შესამჩნევია, რომ ამა თუ იმ შემთხვევის გამო „შამსი და თოღრას“ გმირები პირახვეული იბრძვიან. ასევეა „აბუ მუსლიმ--ნამეში“, „ამირ არსლანში“ და სხვ.

28 ტ. 2, გვ. 22.

29 სპარსული ქრესტომათია, გვ. 56.

30 ტ. 2, გვ. 22.

31 სპარსული ქრესტომათია, გვ. 74.

32 ყაჰრამან--ნამე, ლითოგრაფიული გამოცემა, გვ. 10

33 ოთხი დერვიშის ისტორია, გვ. 69.

34 ბახთიარ--ნამე, გვ. 5.

35 ყაჰრამან--ნამე, გვ. 7.

36 ბახთიარ--ნამე, გვ. 5.

ზოგჯერ ესა თუ ის პერსონაჟი გარკვეულ სიტუაციაში ვინაობის დამალვის მიზნით ტანსაცმელს იცვლის. ანალოგიური ვითარება გვაქვს „ნაპრაბ და გოლანდამში“: უფლისწული ბაპრამი ქურდის (შაბროუ) ძველმანებში გამოეწყობა და სატრფოს სანახავად მიეშურება.

„შამსი და თოღრაში“ ასახული ბატალური სცენები ახლოს დგას „შამს-ნამეს“ შესაბამის სცენებთან.

თუ თვალს გადავაელვებთ შუა აზიის ხალხთა ლიტერატურას, დავინახავთ, რომ მკვლევარები უზბეკურ ებოსში საბრძოლო მეგობრობის სპეციფიკურ ფორმად მიიჩნევენ ორ გმირს შორის არსებულ კავშირს, რასაც საფუძვლად უდევს სისხლზე ან „დედის რძეზე“ დამყარებული ძმობა (ძუძუმტე — ემიქლოშ)³⁷.

საბრძოლო მეგობრობის დასახელებული ფორმა არეკლილია „შამსი და თოღრაშიც“. ამის მაგალითია შამსისა და ომიდვარის კავშირი. აქვე გვინდა მივუთითოთ ერთ გარემოებაზე. „ძიძიშვილის ინსტიტუტი“, ჩვენი აზრით, სპეციფიკური არ უნდა იყოს სპარსული მწერლობისათვის; უნდა ვივარაუდოთ, რომ ხოსროვის ის სხვა ხალხთა ლიტერატურის გავლენით აქვს ნახმარი. ი. მარი თვლის, რომ ხოსროვითან შეინიშნება სიტყვა همشیر (ძიძიშვილი, შდრ. უზბეკური „ემიქლოშ“ — მ. ი.). სიტყვა „და“ სპარსულად არის خواهر ან همشیره, რაც შეეხება همشیر — იგი სპარსულში არ იხმარებო. რომანში კი გვხვდება ფრაზა, სადაც ნაწარმოების გმირი შამსი ამბობს: მე მყავს ძიძიშვილი, რომელიც همشیر-ად მერგებო³⁸.

მაგრამ ი. მარი არა გვეონია, მართალი იყოს, როცა საერთოდ უარყოფს სიტყვა „ჰამშირ“-ის გამოყენებას სპარსულ ენაში. ბევრ სპარსულ ლექსიკონში განმარტებულია მისი მნიშვნელობა. „ჰამშირ“ არის ერთ-ერთი იმ ორ ყმაწვილთაგან, რომლებიც ერთი ძუძუთი იკვებებოდნენ და ერთმანეთს ძუძუმტედ ერგებიან³⁹. ხოლო თვით ინსტიტუტი „ძიძიშვილობისა“, ვიმეორებთ, ნაკლებად არის დამახასიათებელი სპარსული მწერლობისათვის.

ფ. მახალსკის თავის შრომებში გამოთქმული აქვს მოსაზრება, რომ „შამსი და თოღრაში“ გამოორიცხულია პეიზაჟის აღწერა⁴⁰. ჩვენ დავუმატებდით, რომ ამ მხრივ, დასთანებთან შედარებით ხოსროვი წინ არ წასულა. რომანში გვაქვს მხოლოდ პეიზაჟის ელემენტები.

რაკი „შამსი და თოღრას“ ტრადიციასთან მიმართებით ვიხილავთ, ურიგო არ იქნება, მივუთითოთ რამდენიმე ნიშანდობლივი დეტალი.

ერთ-ერთ სცენაში ხოსროვი მედინაში მოსალოცად ჩასულ ფერდოუსს გვიხატავს. მლოცველთა შორის იმყოფება ახალგაზრდა ეგვიპტელი უფლისწული. მზადდება ნიადაგი სასიყვარულო ინტრიგისათვის. დაბრკოლებას ქმნის ჩადრი, რომელიც ფარავს ქალის პირისაჩნს და უფლისწულს არ შეუძლია მისი დანახვა. ამ სიტუაციაში გადაწყვეტ როლს თამაშობს ბუნების სტიქია, ერთბაშად ამოვარდება ქარი, ქალს ჩადრს აუფრიალებს და სახეს

³⁷ В. М. Жирмунский, Х. Т. Зарифов, Узбекский народный героический эпос, М., 1947, გვ. 324.

³⁸ ი. მარი, ხოსროვის რომანი „შამსი და თოღრა“, თსუ შრომები, 108, 1964, გვ. 216.

³⁹ ალი აქბარ ნაფისი, გვ. 3965.

⁴⁰ ფ. მახალსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 253.

გამოუჩინს. ქარის მიერ ქალის სახის გამოჩენის დეტალი საკმაოდ მკვეთრი იგი თავს იჩენს „ვისრამიანსა“ და „ბახთიარ-ნამეში“⁴¹.

კლასიკური და დასთანური ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი ტრაფარეტი (ქალს ათხოვებენ მისთვის არასასურველ მამაკაცზე, რომელიც ქორწინების დამსვე იღუპება ქალზე გამიჯნურებული გმირის ხელით)⁴², ხოსროვმ მცირე ვარიანტული სახეცვლილებით გადმოიტანა „შამსი და თორა-ში“.

რომანში წარმოდგენილია სპარსული მწერლობიდან ცნობილი გამიჯნურების სამი ვარიანტი: გამიჯნურება უნახავად, ერთი ნახვით და სიზმრის დახმარებით. პირველის ნიმუშად გამოდგება ბუღაის თორაზე გამიჯნურების მაგალითი. მეორე ვარიანტშიც მთავარ როლს ასრულებს თორა, რომელიც ერთი ნახვით მოხიბლავს მოჰამედს, ფაზლუიას და ა. შ. დასასრულ, გვაქვს მაგალითი იმისა, როცა ქალ-ვაჟი სიზმარში ნახავენ ერთმანეთს და გამიჯნურდებიან. ასე ეყრება საფუძველი ფერდოუსისა და ეგვიპტის უფლისწულის სასიყვარულო თავგადასავალს.

ნაწარმოებში არ დასტურდება გამიჯნურების მეოთხე ვარიანტი: სურათით გამიჯნურება. აქ თითქოს ძველი მასალის ახლებურად გააზრებასთან გვაქვს საქმე; შეყვარებული ქალი იხიობს მხატვარს (ბაჰრამს), საიდუმლოდ მიასწავლის ვაჟის სამყოფელს და მისი სურათის დახატვას სთხოვს. ქალი მრავალგზის შეხვედრია ვაჟს; გულში ჩავარდნია მისი სიყვარული, მაგრამ თანაგრძნობა ვერ მიუღია.

ცხადია, ამ შემთხვევაში სურათს სპარსული ფოლკლორის მსგავსად უნახავად გამიჯნურების ფუნქცია როდი ეკისრება. ვფიქრობთ ამ ეპიზოდს გაცილებით რეალური საფუძველი აქვს სურათით გამიჯნურებასთან შედარებით⁴³. რომანში გვაქვს იმის მაგალითიც, როცა ვაჟი თავის პორტრეტს დაახატვინებს მხატვარს და დანიშნულს მიართმევს.

ზედმეტი არ იქნება მიუფთითოთ, რომ ხოსროვის უნახავად გამიჯნურება არ მიაჩნია ქეშმარიტი ტრფობის ნიმუშად და ერთგვარი ირონიით უყურებს მას (უნახავად გამიჯნურდება რომანის ერთ-ერთი უარყოფითი პერსონაჟი საად ედ-დინი).

ნაწარმოებში სახეცვლილად გვევლინება ძველი ლიტერატურული ტრადიციები. შამსი შემთხვევით აღმოაჩინს თავისი სახელოვანი წინაპრის აზად

41 იხ. ალ. გვახარია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 20; შდრ. „უეცრად ქარი ამოვარდა. (მეფემ) ქეჯაოს კუთხიდან ქალიშვილს მოჰკრა თვალი და გული ნანადირევად ექცა“, ბახთიარ-ნამე, გვ. 2.

42 შდრ. ამირ არსლანი, გვ. 147.

43 „ბაჰრამ და გოლანდამშიც“ აღინიშნება მსგავსი მაგალითი. მოხუცი სოფდაგარი, როცა ჩინეთის მეფის ულამაზეს ასულს გოლანდამს იხილავს, სიყვარულით აღივზნება, მაგრამ რადღან იცის, რომ ვერ შესძლებს ქალის დაპატრონებას, მხატვრებს მის სურათს დაახატვინებს, ვაჭრობას თავს მიანებებს, აიშენებს სასახლეს და გოლანდამის სურათის ცქერით იოხებს გულს. რუმის უფლისწული ბაჰრამი კი შემთხვევით წააწყდება გოლანდამის სურათს და თავდავიწყებით გამიჯნურდება (გვ. 6—7). დაახლოებით ასეთივე სცენა გვაქვს „ოთხი დერვიშის ისტორიაში“. ერთ ვაჭარს (შაგი ნუყმანი) მოხიბლავს ხელმწიფის ასულის სილამაზე, მაგრამ იცის, რომ იმ ობოლ მარგალიტს ვერ ჩაიდგებს ხელთ, მათთვის აღებ-მციემობას, მოიწვევს ხუროთმოძღვრებს, მხატვრებსა და მოქანდაკეებს, მათ უკაცურ ადგილას სენაკს ააშენებინებს და ლამაზი ასულის ქანდაკებას გამოაკვეთინებს. მოხუცი განდევნილით ცხოვრობს და თავს ქანდაკების ტრფიალით ინუგეშებს (გვ. 65).

ად-დოვლეს ხმაღს, მაგრამ მას არც დანიშნულებისამებრ იყენებდა. რელიქვიად ინახავს⁴⁴. ყველასათვის მოულოდნელად თარხანის ტიტულის მოსაპოვებლად მას აბაღა ყაენს მიართმევს. არაბთა და მონღოლთა შორის ომის დაწყების წინ ილხანი ნაჩუქარ ხმაღს უკანვე უბრუნებს შამსს იმ პირობით, რომ შემუსროს მტერი და მონღოლებს წარმატება მოაპოვებინოს. მაგრამ როგორც ირკვევა, შამსი ფართულად მოელაპარაკება არაბთა სარდაღს, ხმაღს ერთხელაც არ მოიქნევს და ბრძოლის ველიდან გაიქცევა.

ეგვიპტეში ჩასული შამსი საგვარეულო ხმაღს ჩალის ფასად გაჰყიდის. მოტანილი მაგალითი ცხადყოფს გმირის ინდიფერენტიზმს წინაპართა საომარი იარაღებისადმი და მის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „მშვიდობიან“ ბუნებას. მოუხედავად იმისა, რომ იგი სწორუბოვარი რაინდია, ყოველთვის ცდილობს თავი აარიდოს შეტაკებას და მკლავის ძალას მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევაში იყენებს.

ყოფითი დეტალები და ადამ-წესები ხოსროვის რომანში შედარებით უკეთ არის მოხაზული, ვიდრე დასთანებში („ბახთიარ-ნამე“, „ყაპრამან-ნამე“, „ამირ არსლანი“).

ავტორი საინტერესოდ აღწერს აღმოსავლურ ქორწილს, სტუმრის მიღების ცერემონიაღს, სიძისა და პატარძლის დამოკიდებულებას; მიუთითებს ყალიძის რაოდენობას, სექტის გავლენას საქორწინო აქტზე, განქორწინებისათვის საჭირო ფორმალურ მხარეს და ა. შ.

ნაწარმოებში ოსტატურად არის ნაჩვენები გლოვის რიტუალი, მიცვალებულის დამარხვა მუსლიმანური (თოღრა, აბულჰასანი) და მონღოლური წესით (აბემ ხათუნი).

ხოსროვი გულდასმით აღწერს ოფიციალური პირის რეზიდენციას, ფეოდალის საცხოვრებელ ბინას, საოჯახო ინვენტარს. იგი ეხება აღმოსავლურ სამზარეულოს, ასახელებს ფქვილით, ხახვითა და ერბოთი შემზადებულ კერძს — ფიაზბაის და ა. შ.

ნაწარმოებში გამოძახილი ჰპოვა ირანელთა ერთ-ერთმა უძველესმა ჩვევამ: ქალ-ვაჟთა ბავშვობიდანვე დაწინდვამ. მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ თორღელი არღვევს აღნიშნულ პირობას და ცოღს სურვილისამებრ თხოულობს. საერთოდ შეიმჩნევა, რომ ავტორი ისწრაფვის მეტი თავისუფლება მიანიჭოს გმირებს და არ შეზღუდოს ისინი წინასწარ არსებული დოგმებით.

ფორმის მიხედვით „შამსი და თოღრა“ ლექსნარევი პროზის ტიპური ნიმუშს წარმოადგენს. ასეთი პროზის ელემენტები შორეულ წარსულშია საძიებელი (განსაკუთრებით მოიკიდა მან ფეხი შუა საუკუნეებში). ამ ფორმით მრავალი ინღური, არაბული თუ სპარსული წარმოშობის ძეგლი დაიწერა. ლექსნარევი პროზის საუკეთესო ნიმუშად შეგვიძლია დავასახელოთ „გოღესთანი“, „სინღბად-ნამე“ და სხვ. ჩართული ლექსები ხშირია დასთანურ ლიტერატურაშიც: „ბაჰრამი და გოღანდამი“, „ოთხი დერვიშის ისტორია“ და ა. შ.

ჩვენს განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს „შამსი და თოღრას“ უშუალო წინამორბედი, მეცხრამეტე საუკუნის ხალხური დასთან „ამირ არსლანი“, სადაც განსაკუთრებით ჰარბობს ლექსჩართვა. მასში შეიმჩნევა მოხმობილ

44 შღრ. ყაპრამანის ხმაღი.

ავტორთა სიუხვეც. ამ ავტორთაგან უწინარეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს: საადი, ნიზამი, ჰაფეზი, ჰათეფი, ქაშანი, ყაანი, იალმა და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ხოსროვი თავის წინაპრებს ბაძავს მხატვრული ნაწარმოების ფორმითაც და „შამსი და თორასში“ პროზისა და პოეზიის თავისებურ სინთეზს იძლევა.

ნაწარმოებში დამოწმებულია ფრაგმენტები ფირდოუსის „შაჰ-ნამედან“, საადის მხატვრული მემკვიდრეობიდან, ჯელალ ედ-დინ ბალხის კრებულიდან, დაბოლოს გვაქვს თვით ხოსროვის მიერ გალექსილი სტრიქონები.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ლექსები ესადაგება კონტექსტს და არ არღვევს მის აზრობრივსა თუ ლოგიკურ მთლიანობას.

როგორც მოსალოდნელია, ავტორისათვის ძირითად სალექსო წყაროდ რჩება საადის „ქოლიათი“.

როცა „შამსი და თორასში“ ჩართულ ლექსებზე გმსჯელობთ, ვერ ვიტყვით, რომ აქ ლექსნარევი პროზის რაიმე განსაკუთრებულ შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. ლექსითი მასალა მასში ისევეა შეტანილი, როგორც შუა საუკუნეების პროზაულ ძეგლებში.

ცნობილია, რომ საადის თხზულებებიდან ციტატა ბევრ სპარსულ დასთანშია დამოწმებული (მაგ.: „ბაჰრამი და გოლანდამი“, „ამირ არსლანი“ და სხვ.). თავის რომანში ხოსროვის დიდი შირაზელი პოეტი მოქმედ პირად გამოჰყავს, ცდილობს ახსნას, რა სიტუაციასა და ვითარებაში მოუხდა მას ამა თუ იმ ლექსის დაწერა და ვინ იყო პოეტის შთაგონების ობიექტი. აღნიშნული მოვლენა რომანისტის ფანტაზიის ნაყოფს ემყარება და მას არ შეიძლება ჰქონდეს რაიმე რეალური საფუძველი.

მკვლევართა უმრავლესობა დადებით შეფასებას აძლევს „შამსი და თორას“ ენასა და სტილს. ე. ბერტელსის აზრით, ხოსროვის ნაწარმოების ენა გაცილებით ახლოს დგას ცოცხალ სასაუბრო ენასთან, ვიდრე სანათი-ზადე ქერმანის რომანის ენა, თუმცაღა განსაკუთრებული სიმდიდრით არ გამოირჩევა⁴⁵. ი. მარი აღნიშნავს, რომ რომანის ენა ძალიან სასიამოვნოა, ლაკონური და ნათელი. ხანდახან ავტორი მართლაც „ხარკს უხდის ძველ სიტყვიერ ტრადიციას“, მაგრამ ჩვეულებრივ უაღრესად ხატოვანია და ცოცხალი. ყოველი ნაწილი, დაახლოებით 250 გვერდამდე, თითქმის ფოლიანტია. ლექსიკური მასალა დაუშრეტელია⁴⁶. ფ. მახალსკის აზრით, „შამსი და თორას“ ენა და სტილი განსხვავდება როგორც კლასიკური პროზის („თუთი-ნამე“, „ანვარე სოჰაილი“), ასევე თანამედროვე ირანელი ნოველისტების ენისა და სტილისაგან. ავტორის მეტყველება უახლოვდება ირანულ წრეებში შექმნილ ყოველდღიურ სასაუბრო მეტყველებას⁴⁷.

სპარსული ლექსიკის შესწავლისას ი. მარი საჭიროდ თვლიდა „შამსი და თორას“ ენობრივი მონაცემების გათვალისწინებას. ცნობილია, რომ ი. მარმა შეადგინა ამ ნაწარმოების ლექსიკონი, რომელშიც მრავალი სიტყვა და გამოთქმაა შესული. მკვლევარის აზრით, სიტყვა تپت რომანის მიხედვით ნიშნავს: განსაკუთრებულს, უცნაურს, დამახასიათებელს. გამოთქმას

⁴⁵ Е. Э. Бертельс, Персидский исторический роман..., გვ. 118.

⁴⁶ იხ. ი. მარი, დასახ. ნაშრ., გვ. 206.

⁴⁷ ფ. მახალსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 257.

لبراگزیدن ტუჩის მოკვნეტა — „შამსი და თოღრას“ ავტორი ხმარობს ღუმელის მნიშვნელობით. სიტყვა ს (ბრძან.) ნიშნავს — მოდი ერთი! دورا دور — შორიდან, شامه — შემოსაკრავი, محاجه — დავა, პაექრობა და ა. შ.⁴⁸.

ხოსროვი გაურბის ენობრივ ანაქრონიზმებს. მართალია ფ. მახალსკი, როცა წერს: „შამსი და თოღრაში“ გამორიცხულია დასავლეთევროპული ლექსიკა⁴⁹. ჩვენი მხრით დაეუმატებთ, რომ მთელს რომანში ამ კანონზომიერებიდან გვაქვს ერთადერთი გამონაკლისი; მოსალოდნელი სადას (შღრ. საადისთან) ნაცვლად⁵⁰. كايستان (სადას-ს ხმარება დასტურდება „ამირ არსლან-შიც“⁵¹).

ცნობილია, რომ რომანისტთა ერთი ჯგუფი გარდასულ ეპოქას აღადგენს ენობრივი კოლორიტის დაცვით, ე. ი. არჩევს ისეთ სიტყვებსა და გამოთქმებს, რაც დამახასიათებელი იყო ისტორიის განსაზღვრული პერიოდისათვის (ე. გამსახურდია). რომანისტთა მეორე ჯგუფს კი ნაწარმოებში შეაქვს თავისი ეპოქისათვის დამახასიათებელი ლექსიკა (ლ. ფოიხტვანგერი). თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩვენ მიერ ზემოდასახელებულ ერთადერთ ნიმუშს, ხოსროვი რომანისტთა პირველ ჯგუფს უნდა მივაკუთვნოთ. ამის ნათელსაყოფად შემდეგი მაგალითიც კმარა: იგი „ბიძის“ აღსანიშნავად ხმარობს სიტყვას: كاكو და იქვე განმარტავს: იმ ღროს (იმ ეპოქაში) ბიძას (დედის ძმას) ქაქუს ეძახდნენ⁵².

მკვლევარები მიუთითებენ, რომ სანათი-ზადე ქერმანიმ პირველმა შემოიტანა სპარსულ ლიტერატურაში უცხოური სიტყვები: პოლიტიკა, ფოსტა, კონფერენცია და ა. შ.⁵³. თუ გავითვალისწინებთ, რომ ქერმანის რომანებზე ზღრე დაისტამბა „შამსი და თოღრა“, სადაც დასტურდება ერთადერთი უცხოური სიტყვის ხმარება, მაშინ ამ თვალსაზრისით პირველი სიტყვა უეჭველად ეკუთვნის ხოსროვის.

შესამჩნევია, რომ ხოსროვის რომანში აღარ მეორდება ხალხური ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი სტანდარტული სტილისტიკური ფორმულები, რომლითაც ჩვეულებრივ იწყება ან მთავრდება ესა თუ ის დასთან⁵⁴.

შესაძლოა მთლიანად რომანის სტილი არ იყოს უაღრესად ნატიფი და რაფინირებული⁵⁵, აქა-იქ შეიმჩნეოდეს ლექსიკური ერთეულების სიჭრელე (არაბიზმების სახით), მაგრამ, საბოლოო ანგარიშით, ეს უაღრესად დიდი მოცულობის რომანი იკითხება შეუწელებელი ინტერესით, და, რაც განსაკუთრებით ხაზგასასმელია, მას ადვილად აღიქვამს ყველა კატეგორიის მკითხველი.

⁴⁸ აღნიშნულ საკითხზე იხ. უფრო ვრცლად ი. მარის არქივი, ლენინგრადი, ფონდი 95, აღწ. 1, № 23, Материалы к роману Хосреви „Шемс и Тогра“...

⁴⁹ ფ. მახალსკი, დასახ. ნაშრ., გვ. 257.

⁵⁰ ტ. 2, გვ. 203.

⁵¹ ამირ არსლანი, გვ. 1.

⁵² ტ. 2, გვ. 22.

⁵³ X. T. Короглы, Современная персидская проза, М., 1958 (მანქანაზე გადაბეჭდილი ნაშრომი).

⁵⁴ შღრ. ყაპრამან-ნამე, აბუ მუსლიმ-ნამე, ბაჰრამი და გოლანდამი, ოთხი ღერვისის ისტორია, ამირ არსლანი.

⁵⁵ ამ მხრივ უარყოფით როლს თამაშობს ტრადიციული მრავალსიტყვაობა.

ისტორიული ფონის გაძლიერების მიზნით, ავტორს ქარბად ამონაწერები ამა თუ იმ წყაროდან. ისტორიკოსის შორალი მეტყველებიდან მოქმედ პირთა დიალოგებზე უეცარი გადასვლით ზიანდება ნაწარმოების საერთო მხატვრული ქსოვილი, რასაც თან ახლავს სტილის აღრევაც. თუმცა-ღა გამოწვევის სახით დაიძებნება შემთხვევები, როცა ისტორიული თუ გეოგრაფიული შინაარსის მქონე ციტატების ჩართვა შედარებით უმტკივნეულოდ და ბუნებრივად ხდება. ამის ნათელი ნიმუშია საადის საუბარი შამსთან, ფირუზბადის დაარსების შესახებ და სხვ.

რომანმა, როგორც იქვეა, ქარბად შეიწოვა კლასიკური ლიტერატურის ტრადიციები, ბევრ რამეში დაესესხა სპარსულ ხალხურ დასთანებს, მაგრამ ეს ვარემოება ოდნავადაც ვერ ამცირებს მის როლსა და მნიშვნელობას. მთავარი მინც ისაა, რომ, როგორც ბ. ბელინსკი იტყოდა, მასში ღვივის ნამდვილი რომანის თესლი⁵⁶. აღნიშნულმა ნაწარმოებმა სათავე დაუდო ახალი სპარსული ისტორიული რომანის განვითარებას და დღევანდელი სპარსული რომანისტიკის შესწავლა წარმოუდგენელია „შამსი და თორას“ მონაცემების გათვალისწინების გარეშე.

აქ მივუთითებთ ერთ პარალელს ეგვიპტური ლიტერატურიდან. ვ. გულიზადე ალი მუბარაქის ნაწარმოების კრიტიკისას, მიუთითებს მის დადებით მნიშვნელობაზეც: მისი ღირსება მდგომარეობს იმაში, რომ იგი წარმოადგენდა ეგვიპტურ ლიტერატურაში ეპიკური პროზის გამოყენების ერთ-ერთ პირველ ცდას და შეიცავდა რომანის ელემენტებს⁵⁷, ხოლო დ. კომისაროვი ზუსტად და ლაკონურად განსაზღვრავს ისტორიული რომანების მნიშვნელობას XX ს. სპარსული პროზის განვითარების თვალსაზრისით. იდეურ-მხატვრული ნაკლოვანების მიუხედავად ახალმა ისტორიულმა რომანმა, რომელიც წარმოიშვა მწერალთა ძიების შედეგად, რათა ახალი ხერხებითა და ფორმებით ასახულიყო სინამდვილე, შეასრულა სათანადო როლი თანამედროვე სპარსული პროზის ჩამოყალიბების საქმეში⁵⁸.

„შამსი და თორას“ განხილვის შემდეგ აშკარად უნდა ვაღიაროთ, რომ ხოსროვი ღრმად ეროვნული მწერალია. მას კლასიკურ ლიტერატურასთან ანათესავებს არა მარტო ანალოგიური მოტივები და ეპიზოდები, არამედ სტილისტიკური ხერხებიც. მიუხედავად ამისა, „შამსი და თორასათვის“ დამახასიათებელია ტრადიციისა და ნოვატორობის სინთეზი. ჩვენ გზადაგზა მივუთითებთ იმ სიახლეზე, რაც დასტურდება ხოსროვის რომანში, მაგრამ არ შეიმჩნევა „ბახთიარ-ნამესა“, „ყაბრამან-ნამესა“ და ამ ტიპის დანარჩენ ძეგლებში. ზოგად ხაზებში „შამსი და თორას“ ნოვატორული როლი შეიძლება ასე ჩამოყალიბდეს:

პირველ ყოვლისა, ახალია თვით ნაწარმოების სტრუქტურა: „შამსი და თორას“ არის ტრილოგია ანუ რომანი გაგრძელებებით — გაერთიანებული ერთი თემით, იდეური შინაარსით, პერსონაჟებითა და მოქმედების განვითარების ძირითადი ხაზებით.

⁵⁶ ბ. ბელინსკი, რჩეული თხზულებანი, ტ. 1, თბ., 1952, გვ. 121,

⁵⁷ В. М. Гулизаде, Становление романа как жанра в современной египетской литературе (автореферат), М., 1968, გვ. 19.

⁵⁸ Д. С. Комиссаров, Очерки современной персидской прозы, 1960, გვ. 47.

რომანში ორი თაობის, მამისა და შვილის, თავგადასავალია გადმოცემული. ცნობილია, რომ გავრძელებები უხვად მოეპოვება ფირდოუსის „შაჰ-ნამესაც“. ერთ-ერთი მათგანი, კერძოდ, „ბარზუ-ნამე“, მესამე თაობის წარმომადგენლის (ზურაბის ვაჟის) საგმირო ამბავს ეძღვნება. მაგრამ ანგარიშგასაწევი და საგულისხმოა ის გარემოება, რომ „ბარზუ-ნამე“ დამოუკიდებელ ნაწარმოებთა რიცხვს მიეკუთვნება და ფირდოუსის მიმბაძველის მიერ არის შექმნილი. ანალოგიური ვითარებაა დასთანებში. მაგ. „ყაჰრამან-ნამე“ მოღწეულია მცირე ვერსიით, თუმცა მისი ვრცელი ვერსიაც არსებობდა. როცა ამ ძეგლებს ვიხილავთ, არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ვერსიები ჩნდებოდა თანდათანობით სხვადასხვა ავტორთა მონაწილეობით (ასე მოაღწია ჩვენამდე სამ ტომად გაერთიანებულმა დასთანმა „სამაქე აიარ“). „შამსი და თოდრა“ თავიდან ბოლომდე ერთი ავტორის მიერ დაწერილი ტიპიური ტრილოგიაა და იგი ძირფესვიანად განსხვავდება სპარსული ლიტერატურის ადრეული ძეგლებისაგან.

რომანში უდავო სიახლეა წყაროების დამოწმება, ისტორიული მასალის სიჭარბე, კონკრეტულ-ისტორიული პირობების თანმიმდევრული ასახვა. (შდრ. დროისა და ადგილის ბუნდოვანი კოორდინატები დასთანებში). სიახლეს წარმოადგენს მოვლენათა ისტორიული ანალიზი. დასთანებისაგან განსხვავებით, წინგადადგმული ნაბიჯია გმირთა ხასიათის ფსიქოლოგიურ ასპექტში განხილვა. შამსის, მარამის, ომიდვარის ფსიქოლოგიურად მოტივირებულ საქციელს უპირისპირდება დასთანების პერსონაჟთა უმიზნო, მექანიკური მოქმედება.

„შამსი და თოდრას“ შესწავლამ ხელი უნდა შეგვიწყოს მთავარი და არსებითი საკითხის გარკვევაში: განვითარების რა ეტაპები განვლო სპარსულმა ისტორიულმა რომანმა, დროთა ვითარებაში როგორ იცვლებოდა ამ ქანრის შემადგენელი ნაწილები, როგორ ხდებოდა „ტრადიციის გადალახვა და ისტორიული ეპოქების ახლებურად წარმოსახვა“⁵⁹.

პირველმა სპარსულმა ისტორიულმა რომანმა „შამსი და თოდრა“ ხელი შეუწყო რომანისტთა ახალი თაობების აღზრდას, თანამედროვე სპარსულ პროზაში ამ საყურადღებო ქანრის დამკვიდრებას.

⁵⁹ გ. ზაუტაშვილი, ქართული საბჭოთა ისტორიული რომანის კომპოზიციის ზოგიერთი საკითხი, ლიტ. ძიებანი, XIII, 1961, გვ. 147.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

ნახული სსსაშ

„წარტყუნევაჲ იერუსალჴმისაჲს“ შესწავლის ისტორია

ძველ ქართულ ლიტერატურაში თარგმნილ ძეგლთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა „წარტყუნევაჲ იერუსალჴმისაჲს“. ამ თხზულებაში ასახულია ისტორიული ფაქტი VII საუკუნის დასაწყისის ბიზანტიის იმპერიის ცხოვრებიდან. რღვევის გზაზე მდგარ იმპერიას დიდი ზიანი მიაყენა იმპერატორ ფოკას რეაქციონმა სამარცხვინო მმართველობამ (602—610). ამას ერთვოდა გარეშე მოძალადეთა განუწყვეტელი შემოტევები. განსაკუთრებული აგრესიულობით გამოიჩინოდნენ სპარსეთის შაჰები.

610 წელს კეისარ ფოკას თავს დაესხა მხედართმთავარი ჰერაკლე და ჩამოაგდო იგი ტახტიდან. 5 ოქტომბერს დილით წმინდა სტეფანეს ტაძარში ჰერაკლე იმპერატორად აკურთხეს¹. ეს მნიშვნელოვანი მოვლენა უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ქართულ მატთანეს. იგი ამის შესახებ გვაუწყებს: „გამოჩნდა საბერძნეთს კაცი ერთი, თვისი მავრიკ კეისრისა, სახელით ერაკლე. ამან მოკლა ფოკას კეისარი და დაიპყრა საბერძნეთი“².

614 წელს (ჰერაკლეს მეფობის მეოთხე წელს) ბიზანტიის იმპერიას თავს დაატყდა დიდი უბედურება: სპარსეთის შაჰმა ხოსრო II ფარვიზმა ისე დალაშქრა პალესტინა (რომელიც იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო) და მისი ცენტრი იერუსალიმი, რომ მას შემდეგ ამ მხარემ წელში გამართვა ველარ შეძლო³.

სპარსელებმა უმოწყალოდ გაანადგურეს და გაძარცვეს იერუსალიმი და მისი შემოგარენი. ათასობით ქრისტიანი დახოცეს და ნაწილი დაატყვევეს ზაქარია პატრიარქთან ერთად, წარიტაცეს ქრისტეს ძელი ცხოველი. „მას უამსა მანვე მეფემან ქასრე წარმოტყუნა იერუსალემი და წარიყვანა ძელი ცხოვრებისა“, — აღნიშნულია ჩვენს მატთანეში⁴. ჰერაკლემ მოიკრაბა ქალი და საპასუხო ლაშქრობა მოაწყო სპარსთა წინააღმდეგ: „განძლიერდა იგი და მიიყვანნა დასავლეთით თურქნი. და შეკრიბნა სპანი ურიცხუნი, და წარმოემართა სპარსეთად, ძებნად ძელისა ცხოვრებისასა და მოვიდა პირველად ქართლს“⁵.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ასე გადმოგვცემს ამ ამბებს: „წარვიდა ჰერაკლე და შემუსრა ბაღდადი და შეიპყრა ხუასრო მეფე და მოღებად სცა ძელი ცხოვრებისა და იწყო ბრძანებით შტენებად იერუსალჴმისა. და მოღისტოს დასუა პატრიაქად“⁶.

¹ Ю. Кулаковский, История Византии, т. 3. Киев. 1915. стр. 26—29.

² „ქართლის ცხოვრება“, I, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1955, გვ. 223.

³ Н. П. Кондаков, Археологическое путешествие по Сирии и Палестине, СПб., 1904, стр. 174.

⁴ „ქართლის ცხოვრება“, I, გვ. 223.

⁵ იქვე, გვ. 223—224.

⁶ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, ილია აბულაძის რედაქციით, თბ., 1964, გვ. 96.

აღსანიშნავია, რომ ჰერაკლეს ბრძოლაში სპარსთა წინააღმდეგობა ბიკ მონაწილეობდნენ⁷. უფრო მეტიც, ჰერაკლეს ჯარისა და მეთაურთა მთავარ დასაყრდენ ძალას ქართველები, მათ შორის ლაზებიც, შეადგენდნენ⁸.

ჰერაკლემ გაიმარჯვა ხოსროსთან ბრძოლაში. დაიბრუნა ტყვეები, ქრისტიანული ცხოველი და ზაქარია პატრიარქიც. ამის შესახებ ჯუანშერის ქრონიკაში გვითხვლობთ: „ხოლო ერაკლე მეფე შევიდა სპარსეთს, და მოკლა ხუასრო მეფე და წარიღო ბაღდადი და წარმოიყვანა ძელი ცხოვრებისა“⁹.

სუმბატ დავითის ძის ქრონიკაშიც აღნიშნულია: ჰერაკლემ „გამოიღო ბაღდადი და შეიპყრა ხუასრო მეფე, და მოაღებინა ძელი ცხოვრებისა (ხოვრებისა) და იწყო შენებად იერუსალიმისა. და დასუა მოღისტოს პატრიარქად“¹⁰.

როგორც ვხედავთ, ქართულ ისტორიულ წყაროებში კარგადაა ასახული ბიზანტიის იმპერიის ცხოვრებაში მომხდარი მნიშვნელოვანი მოვლენები. ეს ბუნებრივია, ვინაიდან ქართველი ერი „ყოველთვის კურსში იყო იმ მსოფლიო მნიშვნელობის პრობლემებისა, რომელიც ამა თუ იმ დროს, ამა თუ იმ ეპოქაში აღელვებდნენ კაცობრიობას“¹¹.

„წარტყუნება იერუსალმისა“ ბერძნულ ენაზე შექმნილი. ავტორის ცნობით მას თვით განუცდია ტანჯვა-წამება სპარსთაგან. იერუსალიმის ქრისტიანებთან ერთად ისიც ყოფილა ტყვეობაში, გამოქცეულა, დაბრუნებულა იერუსალიმს და ნანახი და განცდილი დაწვრილებით აღუწერია.

ბერძნულ ენაზე ეს ნაწარმოები სრული სახით ჩვენამდე არ მოღწეულა. მისი ოთხი მცირე მოცულობის ფრაგმენტია ცნობილი მხოლოდ. სრულად ძეგლმა მოაღწია არაბულსა და ქართულ ენებზე. არაბულად არსებობს ტექსტის ორი ვერსია: ვრცელი და მოკლე. მოკლე ტექსტი დატულია პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში (№ 154), ვრცელი კი სინას მთის წმიდა ეკატერინეს მონასტრის ბიბლიოთეკაში.

ტექსტების შედარებამ ცხადყო, რომ არაბული ვერსია წარმოადგენს თარგმანს ბერძნულიდან, ხოლო ქართული ტექსტი მომდინარეობს არაბულიდან.

ბერძნული ფრაგმენტი ნაწარმოების ავტორად ანტიოქეს ასახელებს. არაბულ მოკლე ვერსიაში ავტორი არაა დასახელებული. აღნიშნულია, რომ მთხზველი ყოფილა ბერი წმიდა საბას ლავრიდან. არაბული ვრცელი ვარიანტი კი ავტორად ანბასტრატისას ასახელებს: „ეს არის თქმული ბერისა, სახელად წმიდა ანბასტრატისის, რომელიც ემკვიდრა კურთხეულ საბას წმინდა მონასტერში“.

ქართული ტექსტი ავტორს ნაწარმოების დასაწყისშივე გვამცნობს: „თქმული ნეტარისა სტრატისისა მონაზონისაა, რომელი მკვდარ იყო ლავრასა“.

⁷ ამის შესახებ ცნობებს გვაწვდის VII საუკ. ბერძენი მწერალი თეოფანე ეპითაღმწერელი. იხ. მ. კახაძე, ქართველები ბიზანტიის პოლიტიკურსა და კულტურულ ცხოვრებაში, თბ., 1954, გვ. 24.

⁸ М. Левченко, История Византии, М.—Л., 1940, стр. 106.

⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 227.

¹⁰ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, I, თბ., 1893, გვ. 68.

¹¹ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბ., 1956, გვ. 184.

მამისა ჩუენისა საბაჲსსა“. ქართული ძეგლი ოთხი ნაწილისაგან შედგება, მათგან ყველაზე ვრცელია პირველი. მასში ავტორი გვიჩვენებს სპარსთა შემოსევის შემზარავ სურათებს წმინდა ქალაქ იერუსალიმში. მკვერმეტყველურად აღწერს ქრისტიანთა არაადამიანურ ტანჯვა-წამებას, წმინდა ქალაქის მოხრეებას, მის საქურჭლეთა გაძარცვას, ზაქარია პატრიარქისა და მისი მრავალრიცხოვანი სამწყსოს დატყვევებასა და ქრისტეს ძელის გატაცებას.

მეორე ნაწილი ასეა დასათაურებული: „ებისტოლე ზაქარია პატრიარქისაჲ, რომელი მიუწერა ბაბილოვნით იერუსალიმად მათა, რომელნი დაშთომილ იყვნეს ტყუეობისაგან“. პატრიარქი მოუწოდებს ქრისტიანებს მტკიცედ იდგნენ და ილოცონ ტყვეთათვის. წერილის დასასრულ პატრიარქი მშვიდობას უსურვებს იერუსალიმს და მის წმინდა ადგილებს.

მესამე ნაწილი „რიცხვ მკუდართაჲ, რომელი იბოვა იერუსალიმს“ განსაკუთრებითაა მნიშვნელოვანი: იგი საიმედო წყაროა VII საუკუნის დასაწყისის იერუსალიმისა და მის შემოგარეთა ტოპოგრაფიის დასადგენად.

მეოთხე ნაწილია „უწყებაჲ ცხოველს-მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისაჲ, ვითარ უკუმოილეს იგი ბაბილოვნით იერუსალიმად“.

მოკლე არაბული ვერსია თავებად არაა დაყოფილი, ვრცელში კი მხოლოდ ერთი — ბოლო თავია გამოყოფილი: ჯვარის დაბრუნება ბაბილონიდან იერუსალიმს.

აღნიშნული ძეგლის ქართულ თარგმანს პირველად თ. ჟორდანიამ მიაქცია ყურადღება. „ქრონიკებში“ მან ორი ნაწყვეტი შეიტანა ამ ნაწარმოებისა. პირველია: „წარტყუნვამ იერუსალიმისა, თქმული ნეტარისა სტრატეიკი მონაზონისაჲ... საბა წმიდელისა“.

მოავლინა (დმერთმან) ნათესავი ბოროტი სპარსთაჲ; მოვიდეს იგინი ძალითა დიდითა და ერთა მრავლითა და დაიპყრეს ყოველი ქუჩყანაჲ ასურასტანისაჲ და გუნდი და სპაჲ ბერძენთაჲ აოტეს და რომელნიმე მათგანნი შეიპყრნეს..., ვიდრემდის მოვიდეს პალესტინედ და სანახებსა მისსა, მოვიდეს კესარიად, რომელ იგი არს დედაჲ ქალაქთაჲ... და დაიპყრეს ყოველი ქალაქები ზღვს კიდი-საჲ სოფლებითურთ მათით... და... მოიწინეს ქალაქსა ქრისტეანეთასა, რომელ არს იერუსალიმი... ურიცხვნი სულნი მოისრნეს..., თუშსა აპრილსა 15-სა, ინდიკტიონსა ორსა და მეოთხესა წელსა ჰერაკლეს მეფობისასა“¹².

მეორე ნაწყვეტი შემდეგია: „უწყება ცხოველს-მყოფელისა პატიოსნისა ჯუარისა, ვითარ უკუმოილეს იგი ბაბილოვნით იერუსალიმად. წელსა მე-15-სა იერუსალიმისა წარტყუნვითგან დაიპყრა პატრიარქობაჲ იერუსალიმისა ნეტარმან მოდისტოს და შემდგომად მცირეთა ჟამთა მოკუდა იგი თუშსა დეკენბერსა 17...“¹³.

აკად. ნ. მარი გაეცნო ამ ნაწყვეტებს და შემდგომ, 1902 წელს სინასა და იერუსალიმში მოგზაურობისას, იერუსალიმის საპატრიარქო ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა ფონდში აღმოაჩინა „წარტყუნვამ იერუსალიმისას“ სრული ქართული ტექსტი¹⁴. იგი № 26 კრებულის მეორე ნაწარმოებია. პირველია:

¹² თ. ჟორდანი, ქრონიკები, I, გვ. 65.

¹³ იქვე, გვ. 65—66.

¹⁴ ნ. მარის ამ მოგზაურობის ანგარიში იხილეთ: „Сообщ. Императ. Правосл. Палест. общества, т. XI, ч. 2, 1903, стр. 33—34.“

„განსასრულისადათა თუშთაჲ სეკდენბერისა, ოკდონბერისა და ნაწარმოების ფოტობირი გადაიღო, ხოლო 120a—120b და 160a—163a გადმოიწერა. იერუსალიმიდან დაბრუნების შემდეგ ნ. მარი გაეცნო თ. ჟორდანიას მიერ გამოცემულ თბილისის საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერების კატალოგს¹⁵, რომელშიც შეტანილია „წარტყუნვამ იერუსალჴმისაჲ“ (ხელნაწერი № 70). ამ ხელნაწერის გაცნობის შედეგად ნ. მარმა დაასკვნა, რომ იგი წარმოადგენდა ნუსხას, რომლის ნაწყვეტები თ. ჟორდანიას შეტანილი აქვს „ქრონიკებში“. ამრიგად, ნ. მარს ხელთ ჰქონდა სტრატეგის თხზულების ორი ქართული ნუსხა: იერუსალიმის ხელნაწერი (№ 26, ფოტობირები და ნაწილობრივ მის მიერვე გადმოწერილი) XIII—XIV საუკუნისა და თბილისის ხელნაწერი (№ 70) XIII საუკუნისა. გარდა ქართული ხელნაწერებისა, ნ. მარს ხელთ ჰქონდა პარიზიდან მიღებული ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში დაცული არაბული ტექსტი (ხელნაწერი № 154).

მასალის შესწავლის შედეგად 1909 წელს მან გამოსცა საფუძვლიანი ნაშრომი¹⁶. წიგნის პირველი ნაწილი ეთმობა გამოკვლევას (გვ. 1—77). მას მოსდევს საკუთარ სახელთა საძიებელი (გვ. 78—82). მეორე ნაწილში წარმოდგენილია ქართული ტექსტი (გვ. 83—84) ზედმიწევნითი რუსული თარგმანით და არაბული ტექსტი (№ 154). არაბული ხელნაწერი საკმაოდ რთული ამოსაკითხი აღმოჩნდა ხშირ შემთხვევაში დიაკრიტიკული ნიშნების უქონლობის გამო. გარდა ამისა, ტექსტში მრავლადაა ქრისტიანული არაბული ნაწარმოებებისთვის დამახასიათებელი ე. წ. „ვულგარიზმები“.

ამ ნაშრომში ნ. მარი გაჰყვა ქრისტიანული არაბული ტექსტების გამოცემის იმ ტრადიციას, რომელსაც პ. ფლაიშერმა ჩაუყარა საფუძველი¹⁷. მან მხოლოდ დიაკრიტიკული ნიშნები აღადგინა, სხვა ორთოგრაფიული თავისებურებანი უცვლელი დატოვა.

ნ. მარის მოსაზრება ჩვენთვის საინტერესო ძეგლის ისტორიასთან დაკავშირებით შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვაყალიბოთ: წმინდა საბას მონასტრის ბერმა ანტიოქე სტრატეგმა VII საუკუნის I მეოთხედში ბერძნულ ენაზე შეთხზა „წარტყუნვამ იერუსალჴმისაჲ“, რომლის მხოლოდ ოთხი მცირე მოცულობის ნაწყვეტი არსებობს. ნ. მარის აზრით, საბაწმიდელ ბერს ორი სახელი უნდა ჰქონოდა: საერო ანტიოქე და სასულიერო სტრატეგი. ბერძნულმა ერთ-ერთმა ფრაგმენტმა ანტიოქე შემოინახა, ქართულმა ვერსიამ კი სტრატეგი¹⁸.

ბერძნული ტექსტი არაბულად უთარგმნია ქრისტიან არაბს. ნ. მარის ვარაუდით, ნაწარმოები არაბულად ითარგმნებოდა ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის აღმავლობის პერიოდში, ე. ი. VIII—IX საუკუნეებში. X ს-ში კი უკვე არსებობდა ამ ძეგლის ქართული თარგმანი არაბულიდან.

¹⁵ Т. Д. Жордания. Описание рукописей Тифлисскаго церков. музея Карталино-Кахетинскаго Духовенства. 1—2, Тифлис, 1902.

¹⁶ Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. IX. Антиох страж. Пленение Иерусалима персами в 614 г. грузинский текст изследовал, издал, перевел и арабское извлечение приложил Н. Я. Марр, СПб., 1909.

¹⁷ მკვლევართა მოსაზრებანი ქრისტიანული არაბული ტექსტების გამოცემასთან დაკავშირებით სრულად აქვს გადმოცემული რ. ვარაზის. იხ. „ალ-ბუსთანი“, თბ., 1965, გვ. 53—72.

¹⁸ Тексты и разыскания... გვ. 39—48.

ქართული ვერსიის არაბულიდან თარგმნის მტკიცებას მიეძღვნა დისახელებული ნაშრომის 9—26 გვერდები. მკვლევარმა აღნიშნა ქართულ ტექსტში არსებული არაბიზმები და აგრეთვე ის ქართული სიტყვები, რომლებიც არაბულის არასწორი გაგების შედეგია. მაგალითად: სულთა თქუენთა, საჭირო კი იყო მთარგმნელს ეხმარა სიტყვა თქუენთჳს. დედაჲ ქალაქთაჲ, უკეთესი იქნებოდა დედაქალაქის დაწერა. არაბული ბირქა ამგვარადვე გადმოტანილი. ასევე სირია ქართულ ძეგლში შევიდა არაბული სიტყვით შამი და სხვ.

მკვლევრის აზრით, მოკლე არაბული ვერსია ვრცელი არაბულიდან უნდა მომდინარეობდეს. შემოკლება ნ. მარის ეარაულით XV ს-მდე შესრულებულა. ამასთან დაკავშირებით იგი შეეხო კურეს გამოცემას ჟაკ ბროიდის ფრანგული თარგმანით¹⁹. ეს გამოცემა საკმაოდ სუსტი აღმოჩნდა და კრიტიკას ვერ გაუძლო²⁰.

1897 წელს კურემ მეორედ გამოსცა ტექსტი შესწორებული სახით: „იერუსალიმის აღება სპარსთა მიერ 614 წელს“²¹. ნ. მარი მიუთითებს პროფ. ნ. ა. ჰედნიკოვის რუსულ თარგმანსაც, რომელიც კურეს გამოცემიდანაა შესრულებული²².

ქართული და მოკლე არაბული ტექსტების შედარებისას ნ. მარმა გააკვირა²³, რომ არაბულში ცვლილებანი უმთავრესად რიტორიკულ ადგილებს შეხება. მთლიანადაა ამოღებული ზაქარია პატრიარქის ეპისტოლე იერუსალიმში დარჩენილებისადმი. მოკლედაა გადმოცემული ქრისტეს ჯვარის დაბრუნების ამბავი წმინდა ქალაქში. არ გვხვდება ზოგიერთ პირთა სახელები, რომლებიც ქართულ ტექსტშია. არ ემთხვევა მსხვერპლთა რაოდენობაც.

დასახელებულ გამოკვლევაში განხილულია სომხური წყაროები. სომხურ ენაზე შემორჩენილა მოგვიანო ხანის ლეგენდები, რომლებიც მოგვითხოვრებენ ხოსროს ლაშქრობაზე ბიზანტიაში, ირაკლი იმპერატორის სპასუხო გალაშქრებასა და წმინდა ჯვარის დაბრუნებაზე.

1912 წელს პ. ბეტერსმა აღმოაჩინა სტრატეგის ნაწარმოების ქართული თარგმანის მესამე ნუსხა. იგი ამჟამად დაცულია ოქსფორდის ბოდლეის სახ. ბიბლიოთეკაში (მისი კოდია Georg. h. 1)²⁴. ეს ხელნაწერი შესრულებულია პერგამენტზე. კრებული თარიღდება დაახლოებით 1040 წლით. ჩვენთვის საინტერესო ძეგლი მოიცავს კრებულის 124r—169r. გადაწერილია იერუსალიმში²⁵.

ქრისტიანული არაბული ლიტერატურის მკვლევარმა გ. გრაფმა 1923 წ. ანტიოქე სტრატეგს უძღვნა გამოკვლევა „იერუსალიმის აღება სპარსთა მიერ 614 წელს, თვითმხილველის ნაამბობის მიხედვით“²⁶.

¹⁹ Couret, La prise de Jerusalem par les Perses en 614, Orlean, 1896.

²⁰ იხ. ნ. მარი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 26—29.

²¹ Revue de l'orient chretien, Paris, 1897, გვ. 143—164.

²² Завоевание Иерусалима персами в 614 г., Сообщ. Импер. Правосл. Палест. общ., VII, 1897, стр. 598—614.

²³ ვრცელი არაბული ტექსტი ნ. მარის დრას ცნობილი არ იყო.

²⁴ P. Peeters, de codice hiberico Bibliothecae Bodleianae Oxoniensis, Analecta Bolandiana, 31, 1912, გვ. 301—318.

²⁵ G. Garitte, La Prise de Jerusalem par les perses en 614, Louvain, 1960, გვ. I.

²⁶ ამ ცნობას გვაწვდის ე. გარიტი დასახ. ნაშრომში, გვ. I.

1944 წელს გამოსულ კაპიტალურ ნაშრომში „ქრისტიანულ-აღმოსავლურ ლიტერატურა“ გ. გრაფი კვლავ შეეხო ანტიოქე სტრატიგს, როგორც იგი აღნიშნავს, სტრატიგი იერუსალიმში ტყვედ ჩაეგდოთ სპარსელებს, მაგრამ მშვიდობით დაბრუნებულა და, როგორც თვითმხილველს, ზუსტად აღუწერია წმინდა ადგილთა ნგრევისა და ქრისტიანთა ხოცვა-ჟლეტის სურათები. ავტორი ძეგლს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს წმინდა ქალაქის ტოპოგრაფიის დადგენის თვალსაზრისით. ჯერჯერობით ბერძნული ორიგინალი აღმოჩენილი არ არის. ჩვენ ვფლობთ ანტიოქეს თხზულების სრულ ქართულ ვერსიას X საუკუნისას. გ. გრაფის აზრით, ქართულად ძეგლი უნდა არსებულაყო VIII—IX საუკუნეებში²⁷.

1950 წელს სინას მთაზე იმოგზაურეს ამერიკელმა სპეციალისტებმა და ფირზე აღბეჭდეს ხელნაწერთა ორ მილიონზე მეტი გვერდი (ეს ფოტოები დაცულია ვაშინგტონში კონგრესის ბიბლიოთეკაში)²⁸.

სინას მთის წმიდა ეკატერინეს მონასტრის ბიბლიოთეკის ქრისტიანულ-არაბულ ხელნაწერთა კატალოგი შეადგინა დოქტორ აზიზ ს. ატიამ²⁹. ამ კატალოგის № 428, № 520 და № 531 კრებულებია, რომლებიც შეიცავენ „წარტყუნვამ იერუსალჴმისაჲს“ არაბულ ტექსტებს.

აზიზ ატიას აღწერით ხელნაწერი კრებული Sin. № 428 არის პერგამენტი; X საუკ. მისი ზომაა 16,5×12,5 სმ. შეიცავს 347 გვერდს. კრებულში შესულია წმინდანთა ქადაგებანი, ლოცვანი და წმიდა ეფრემის, ისაკისა და სხვათა კომენტარიები. მე-6 ნაწარმოებია სტრატიგის თხზულება იერუსალიმის აოხრების შესახებ. კრებულის ხელი ძველი ქუფურია.

Sin. № 520 პაგიოგრაფიული კრებულია, X საუკუნისა, ზომაა — 17,5×14,5 სმ. შეიცავს 276 გვერდს. ამ კრებულის მე-5 ნომრად სტრატიგის ნაწარმოებია. ხელი გარდამავალია მოგვიანო ქუფურიდან ნახსიკენ.

Sin. № 531 პაგიოგრაფიული კრებულია, 1232 წლის. მისი ზომაა — 15×11,5 სმ. შესრულებულია ქალღმერთზე. შეიცავს 352 გვერდს. კრებულის მე-8 ნაწარმოებია „წარტყუნვამ იერუსალჴმისაჲს“.

აკად. კ. კეკელიძემ „ეტიუდების“ V ტომში, რომელიც ეძღვნება უცხოელ ავტორებს ქართულ ლიტერატურაში, მე-17 ნომრით შეიტანა ანტიოქე სტრატიგის „წარტყუნვამ იერუსალჴმისაჲს“³⁰.

1960 წ. ბელგიელმა მეცნიერმა ე. გარიტმა გამოსცა ქართული ვერსია ზემოწვევითი ლათინური თარგმანით: „იერუსალიმის აღება სპარსთა მიერ 614 წელს“³¹. გამოცემა მალალ დონეზეა შესრულებული, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ უმნიშვნელო უზუსტობებს.

²⁷ G. Graf, Geschichte der christlichen arab. Literatur, I, Vatican, 1944, გვ. 41.

²⁸ 1953 წ. ამერიკის ელჩმა კონგრესის ბიბლიოთეკას სახელით ამ მიკროფილმების სრული კრებული სასოვრად ვადასცა ალექსანდრიის უნივერსიტეტს.

²⁹ The arabic manuscripts of Mount Sinai a hand-list of the arabic manuscripts and scrolls microfilmed at the Library of the monastery of St. Catherine mount Sinai, editor Aziz S. Atiya, Baltimore, 1955.

³⁰ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V, თბილისი, 1957, გვ. 15.

³¹ Corpus scriptorum Christianorum Orientalium. Vol. 202, Tomus 11 და Vol. 203, Tomus 12, Louvain, 1960.

გამომცემელს ხელთ ჰქონია იერუსალიმისა (№ 26) და ოქსფორდის (Georg. b. 1) ხელნაწერთა ფოტოპირები, ხოლო თბილისის A № 70 ნუსხას გასცნობია ნ. მარის გამოცემული შრომის მიხედვით. ყ. გარიტი ძირითადად ეყრდნობა ოქსფორდის ნუსხას როგორც ყველაზე ძველს.

ჩვენთვის საინტერესო ძეგლის ლექსიკას მიეძღვნა ლ. ღვალაძის შრომა. ავტორს სრულად აქვს აღნუსხული ძეგლის ლექსიკა, დადგენილი აქვს უცხო წარმოშობის სიტყვათა წყაროები³².

აღსანიშნავია, რომ, გარდა ზემოთ დასახელებული ქართული ნუსხებისა, კიდევ არსებობს ამ ძეგლის სამი ნუსხა: H ფონდის № 341, № 535 და № 987.

H № 341 არის XI საუკ. კრებული, 868 გვერდზე. მისი ზომაა 33,8×20,5 სმ. ქალაქია. კრებული თავ-ბოლო ნაკლულია. შესრულებულია ნუსხურით. კრებული შეიცავს 37 ნაწარმოებს. 31-ე არის სტრატეგის თხზულება. იგი მოიცავს 611—719 გვერდებს.

H № 535 XI საუკ. კრებულია. მისი ზომაა 18×15,5 სმ. ეტრატია. ტექსტი დაზიანებულია და ნაკლული. შესრულებულია ნუსხურით. კრებულში 16 ნაწარმოებია. ჩვენი ძეგლი პირველ ნომრადაა შესული, მოიცავს გვერდებს 1r—53r.

H № 987 1775 წლის კრებულია. შეიცავს 72 ფურცელს. ზომაა 30×21 სმ. შესრულებულია ქალაქზე. სულ 7 ნაწარმოები შედის ამ კრებულში. სტრატეგის თხზულება მე-3 ძეგლია. უკავია 15r—25v. შესრულებულია მხედრულით.

ამრიგად, დღეისთვის სტრატეგის „წარტყუნევაჲ იერუსალჴმისაჲს“ ექვსი ქართული ნუსხაა ცნობილი, რომელთაგან ერთი (№ 26) დაცულია იერუსალიმში, მეორე (Georg. b. 1) ოქსფორდში, დანარჩენი ოთხი (A № 70, H № 341, № 535 და № 987) თბილისის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

არაბულ ენაზე, გარდა მოკლე პარიზული ნუსხისა (№ 154), ამჟამად ცნობილია კიდევ სამი ვრცელი ნუსხა, დაცული სინას მთაზე. მათი ფოტოპირები ინახება ვაშინგტონის კონგრესის ბიბლიოთეკასა და ალექსანდრიის უნივერსიტეტში (Sin. № 428 ხელნაწერის მიკროფილმი შეიძინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა).

მიზანშეწონილია ხელახლა გამოიცეს „წარტყუნევაჲ იერუსალჴმისაჲს“ ქართული ტექსტი ექვსივე ხელნაწერის შეჯერებით, დადგენილ იქნეს არაბული ტექსტი. ეს ხელს შეუწყობს არაბული და ქართული ტექსტების ურთიერთმიმართების გარკვევას.

НАНУЛИ СЕСАДЗЕ

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ «ПЛЕНЕНИЯ ИЕРУСАЛИМА»

Резюме

Историко-агиографическое произведение «Пленение Иерусалима», в котором описано взятие Иерусалима персидским шахом Хосро вторым Парвизом в 614 году, было написано на греческом языке монахом лавры св. Саввы Антиохом Стратигом.

Известны лишь четыре отрывка греческого подлинника. В полном виде памятник сохранился на арабском и грузинском языках.

³² ლ. ღვალაძის ნაშრომი ინახება საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში (თბილისი, 1955).

В 1909 году акад. Н. Я. Марр издал грузинский текст с русским переводом, арабским извлечением и исследованием. Автор утверждает, что христиане арабы перевели памятник с греческого языка, а грузинский переведен с арабского.

В 1960 году бельгийский ученый Ж. Гаррит издал грузинский текст по трем рукописям.

Вопросов связанных с означенным произведением Стратига касались Г. Граф, Курэ, П. Пеетерс, К. Кекелидзе, Л. Гваладзе и другие.

В настоящее время известны шесть грузинских рукописей. Один из них (№ 26) хранится в Иерусалиме, второй (Georg. b. 1) в Оксфорде, а четыре в Тбилиси.

На арабском языке выявлены три полных версии из монастыря св. Екатерины на Синае.

Целесообразно заново издать грузинский текст «Пленения Иерусалима» на основе шести рукописей и установить арабский текст. Это даст возможность выяснить взаимосвязь между арабским и грузинским версиями.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

Г. А. МАХАРОБЛИДЗЕ

К ВОПРОСУ АВТОМАТИЧЕСКОГО ПЕРЕВОДА С РУССКОГО ЯЗЫКА НА ГРУЗИНСКИЙ

0.0. В течение нескольких лет мы работаем над проблемой автоматического поиска грузинских эквивалентов для русских беспредложных падежных форм. Данная статья, в которой мы стараемся сформулировать точные правила перевода на грузинский язык форм именительного падежа в русском языке, является частью общей темы.

Выработанные правила перевода на грузинский язык русских беспредложных падежных форм используются нами при составлении алгоритма, представляющего собой действующую модель этого процесса. Алгоритм русско-грузинских падежных соответствий будет дан отдельной статьей в соответствующем кибернетическом журнале.

0.1. Формы именительного падежа в русском языке зависят от управляющего ими глагола¹. Поэтому, в первую очередь, необходимо изучить глаголы, которые управляют в русском языке именительным падежом, и установить соответствующие модели управления (=синтаксические конструкции). В данной работе мы анализируем, однако, не все личные конструкции русского языка и соответственно формы именительного падежа в них, а лишь те, которые представляют, по нашему мнению, определенный интерес с точки зрения особенностей перевода их на грузинский язык. Таким образом, мы рассматриваем здесь следующие русские глагольные модели управления:

а) Глагольные модели управления, в которых глагол V — одновалентен и требует при себе только и только форму именительного падежа. Например: Река течёт.

б) Глагольные модели управления, в которых при глаголе V, помимо формы именительного падежа, может стоять какая-либо предложная группа ($P_1 N_x$). Например: Он переписывается со знакомыми; Он поступает в институт.

в) Глагольные модели управления, в которых глагол V допускает при себе, помимо именительного падежа, наречие (D) или предложную группу ($P_2 N_y$). Например: Он падает ничком — Он падает на пол.

¹ Подлежащее в работах по АП считается зависимым от сказуемого (ОНД № 1), а сказуемое — «вершиной» предложения. См., например, И. А. Мельчук, Автоматический синтаксический анализ, Новосибирск, 1964, стр. 23. Такой подход к структуре предложения принят постольку, поскольку именно глагол-сказуемое предсказывает наиболее вероятные падежные формы связанного с ним существительного. Относительно ОНД — см. там же, стр. 17 и след. Номер ОНД ставится обычно над стрелкой, обозначающей синтаксическую связь компонентов конструкции.

Остальные же формы именительного падежа и другие беспредложные падежные формы в составе личных конструкций с двуместным и трехместным предикатом, вступающим в беспредложную связь, помимо предикативной, хотя бы с одним членом структуры (например, типа $N_n^1 V N_a^2 N_a^3$, $N_n^1 V N_a^2$ на N_a^3 и др. под., ср.: Он передал ему письмо; Собакевич опять наступил ему на ногу), а также беспредложные падежные формы в составе безличных оборотов, (например, типа $N_a V \emptyset$, $N_a^2 V \emptyset N_a^3$ и др. под., ср.: Ему спину ломит; Ему везет) будут рассмотрены нами отдельно.

0.2 В качестве эквивалента русским формам именительного падежа в грузинском языке выступают формы, непосредственно зависящие от глагола, «наиболее сложной, в отличие от имени, грамматической категории»². Известно, что в грузинском языке глаголы бывают одноперсонные, двухперсонные и трехперсонные. Одноперсонные глаголы в грузинских грамматиках называются **абсолютными**, двухперсонные и трехперсонные — **релятивными**. Релятивные глаголы, в свою очередь, могут быть переходными и непереходными. **Переходными** глаголами являются такие, которые, выступая в аористной форме, требуют от ближайшего объекта (по терминологии А. С. Чикобава — морфологического объекта — МО) постановки в именительном падеже³. Характерной чертой грузинского языка, как и вообще картвельских языков, является отсутствие винительного падежа⁴. Эту же мысль, но применительно ко всем иберийско-кавказским языкам проводит А. С. Чикобава в другой своей работе⁵: «Аккузатив в равной мере чужд падежной системе иберийско-кавказских языков. ... В грамматической системе иберийско-кавказских языков эргатив и аккузатив несочетаемы; эргативная конструкция, исключающая сочетаемость эргатива и аккузатива — такова эргативная конструкция иберийско-кавказских языков» (стр. 6). И далее: «Существенным для уяснения природы переходного глагола в эргативной конструкции, однако, является не столько постановка реального субъекта в эргативе, сколько постановка реального, ближайшего объекта в именительном падеже (вместо ожидаемого аккузатива): эргативная конструкция иберийско-кавказских языков — это безаккузативная конструкция переходного глагола» (стр. 7).

Применительно к двух- и трехперсонным глаголам А. С. Чикобава разрабатывает теорию «координации», которая подразумевает глагольно-именную структуру, в которой, с одной стороны, формы глагола-сказуемого обуславливают падежные формы MS (морфологического субъекта) и MO (морфологического /их объекта/ов), с другой стороны, от формы имени (MS и MO) зависит форма лица и числа глагола⁶.

Главным звеном в процессе координации является ее центр — «**основная координата**» («ძირითადი კოორდინატი») — глагол-сказуемое — в нашем обозначении V_t . Следующее звено — это «**большая координата**» («დიდი კოორდინატი») — MS — в нашем обозначении N^1 . Затем идет «**ма-**

² არს. ჩიკობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბ., 1968, стр. 130.

³ Там же, стр. 142.

⁴ Там же, стр. 143, сноска.

⁵ А. С. Чикобава, Проблема эргативной конструкции, в кн.: Эргативная конструкция в языках различных типов, Тезисы докладов, АН СССР, Ленинград, 1964.

⁶ Арн. Чикобава, Проблема простого предложения..., стр. 213 и след.

лая координата» („მცირე კოორდინატი“) — MO — в нашем обозначении $N_{n|n}^2$
 И, наконец, «наименьшая координата» („უმცირესი კოორდინატი“) — MO
 в нашем обозначении — N^2 7.

Таким образом, в грузинском языке падежная форма существительного зависит не только от лексической (= семантической) валентности глагола, но часто (как, например, при переходных и некоторых других глаголах) и от позиционной (= синтаксической) валентности⁸, которая стандартно изменяется в соответствии с изменением морфологических категорий — серии грузинского глагола. Поэтому при автоматическом определении грузинских падежных соответствий удобно, как нам кажется, использовать выявленные нами в грузинском языке и объединенные в особые типы модели глагольного управления (ГМУ).

Мы выделяем следующие грузинские ГМУ:⁹

1. $N_n|e|d V_t N_{d|n|n}^2$
 ტრაქტორი ხნავს მიწას; ტრაქტორმა მოხნა მიწა; ტრაქტორს მოუხნავს მიწა.
2. $N_n^1|e|d V_t N_{d|n|n}^2 N_{(d+,..ze'')}^3$
 ის კისერზე შარავს ისვევს; მან კისერზე შარავი შემოიხვეია; მას კისერზე შარავი შემოუხვევია.
3. $N_n^1|e|d V_t N_{d|n|n}^2 N_{(d+,..zi'')}^3$
 (Он засыпал сул рисом). ის ყრის ბრინჯს წვნიანში; მან ჩაყარა ბრინჯი წვნიანში; მას ჩაუყარია ბრინჯი წვნიანში.
4. $N_n^1|e|d V_t N_{d|n|n}^2 N_{(o6)}^3$
 ხალხი ირჩევს მას თავმჯდომარედ; ხალხმა აირჩია იგი თავმჯდომარედ; ხალხს აურჩევია იგი თავმჯდომარედ.
5. $N_n^1|e|d V_t N_{d|n|n}^2 N_{d|d|g+,..tois''}$
 დიასახლისი უმზადებს სადილს სტუმარს; დიასახლისმა გაუმზადა სადილი სტუმარს; დიასახლისს გაუმზადებია სადილი სტუმარისათვის; სტუდენტი პროფესორს გამოცდას აბარებს; სტუდენტმა პროფესორს გამოცდა ჩააბარა; სტუდენტს პროფესორისათვის გამოცდა ჩაუბარებია.
6. $N_n^1|e|d V_t N_{d|n|n}^2 N_{(i)}^3$
 ის ტენის ჩიბუხს თუთუნით; მან გატენა ჩიბუხი თუთუნით; მას გაუტენია ჩიბუხი თუთუნით. ის აჯილდოვებს მას ორდენით; მან დააჯილდოვა იგი ორდენით. მას დაუჯილდოებია იგი ორდენით.
7. $N_n^1|e|d V_t N_{n|n}^2$
 V_t-это глагол „ცოდნა“ კაცმა იცის საქმე; კაცს სცოდნია საქმე¹⁰.

⁷ Там же, стр. 219.

⁸ Относительно позиционной (= синтаксической) валентности см. Ю. Д. Апресян, Конверсивы как средство синонимического преобразования языковой информации, Проблемы прикладной лингвистики, Тезисы докладов, Москва, 1969, стр. 21.

⁹ В процессе работы над нашим материалом выяснилось, что некоторые грузинские ГМУ должны быть добавлены к списку, опубликованному нами в статье «Об одном методе определения падежных соответствий при АП с русского языка на грузинский», Сообщения АН ГССР, т. 55, № 1, 1969 (на груз. языке). Несколько слов относительно формальной записи ГМУ. Если при существительном N нижний индекс, обозначающий падеж, заключен в круглые скобки и дается степень «3», то это обозначает, что данная падежная форма во всех трех сериях глагола V остается неизменной.

¹⁰ „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

8. $N_{d|e|d}^1 V_t N_{(n)}^2$ ³ ბავშვს შეუძლია წერა; ბავშვმა წერა; ბავშვს შეძლება წერა. მას ჩამოატანს წიგნები; მან ჩამოიტანა წიგნები; მას ჩამოუტანია წიგნები.
9. $N_{n|e|d}^1 V N_{(o)}^2$ ³ კაცი მუშაობს მასწავლებლად; კაცმა იმუშავა მასწავლებლად; კაცს უმუშავებია მასწავლებლად. აღამიანი ყველაფერს აღწევს; აღამიანმა ყველაფერს მიიღწია; აღამიანს ყველაფრისათვის მოუღწევია.
10. $N_{n|n|d}^1 V N_{d|d|g+...cis}^2$ ის სარგებლობს მისი მანქანით; მან ისარგებლა მისი მანქანით. მას უსარგებლია მისი მანქანით.
11. $N_{n|e|d}^1 V N_{(i)}^2$ ³ პური ღირს /ღირებულა 30 კაპიკი.
12. $N_{(n)}^1 V N_{(n)}^2$ ³ ეს კაცი არის /იყო იქნება მასწავლებელი/ სუსტი.
13. $N_n^1 V N_n^2/A_n$ აღამიანი ხვდება /შეხვდა/ შეხვედრია აღამიანს.
14. $N_{(n)}^1 V N_{(d)}^2$ ³ კაცი გადადის /გადავიდა/ გადასულა საზღვარზე.
15. $N_{(n)}^1 V N_{(o)}^2$ ³ მისი სიტყვები სიტყვებად რჩება /დარჩა დარჩენილა და საქმედ არასოდეს არ იქცევა.
17. $N_{(n)}^1 V [N_{(i)}^2 \text{ნეოღუშ}] N_{(g+...mier)}^3 \text{ოღუშ}$. წერილი იწერება /დაიწერა/ დაწერილა (ფანქრით) კაცის მიერ.
18. $N_{(d)}^1 V N_{(n)}^2$ ³ ვერას უყვარს /შეუყვარდა/ ყვარებია ბავშვები.
19. $N_{(d)}^1 V N_{(g)}^2$ ³ Здесь в качестве V выступают глаголы: მცხენია, მერიდება, მესმის, მუშინია, მშკრს, მჯერა და др. под. ბავშვს ერიდება /მოერიდა/ მორიდებია მისი.
20. $N_{(n)}^1 V N_{(i)}^2$ ³ ის დაინტერესდება /დაინტერესდა/ დაინტერესებულა (მოხუცის) ბელთ.
21. $N_{(dzi)}^1 V N_{(n)}^2$ ³ ნავში წყალი შედის (Подка течёт). საბურავში წვიმა ჩამოდის (Крыша течёт).
22. $N_{n|e|d}^1 V$ ბავშვი გარბის; ბავშვმა გაირბინა; ბავშვს გაუბრუნია.
23. $N_{d|e|d}^1 V$ ბავშვს სძინავს; ბავშვმა დაძინა; ბავშვს დაუძინია.
24. $N_{(n)}^1 V$ აღამიანი მიდის /წავიდა/ წასულა.
25. $N_{(d)}^1 V$ აღამიანს უძინება /უაძინია/ დაუძინია.

Таким образом, имея список грузинских ГМУ, мы с целью определения грузинского эквивалента для той или иной русской падежной формы можем в каждый данный момент найти нужную грузинскую ГМУ и затем выбрать из нее все необходимые информации.

Мы не останавливаемся теперь на описании техники обнаружения в данном описке искомой ГМУ и не даем правил выборки соответствующих

¹⁰ Это особый глагол в грузинском языке: у него нет аористной формы. При формах настоящего времени (ვიცხ, იცი, იცის, ვიცით, იცით, იციან) этот глагол требует от субъекта действия N^1 не именительного падежа, как обычно при переходных глаголах в формах первой серии времен, а эргативного падежа; соответственно ближайший объект действия N^2 выступает не в дательном, а в именительном падеже.

щей информации из нее, а пытаемся привести и прокомментировать некоторые особые случаи, на которые необходимо обратить внимание во время автоматического установления русско-грузинских падежных соответствий. Эти случаи, по нашему мнению, представляют определенный интерес с точки зрения как теории перевода вообще, так и АП в особенности. Остановимся на этих случаях.

1.0. Нам встретились русские глаголы, которые в грузинском языке не имеют прямых точных соответствий: **русский глагол — грузинский глагол**. Некоторым из них в грузинском языке соответствуют словосочетания — $V' N'$, которые по сути дела представляют собой прямое соответствие одной из эквивалентных (синонимических) замен русского исходного глагола, является результатом его перефразирования¹¹: $V \leftrightarrow V'' N''$ Например: переписываться \leftrightarrow иметь переписку. Он переписывается \leftrightarrow имеет переписку с женой — მას ცოლთან მიწერ-მოწერა აქვს.

По рисунку синтаксических связей в русском и грузинском языке, когда русский глагол V передается на грузинский язык глаголом + существительное, что является прямым соответствием одной из возможных в русском языке синонимических замен исходного русского глагола V через $V'' N''$, можно было бы выделить следующие случаи:

1.1. Русским структурам с одновалентным глаголом соответствуют в грузинском языке структуры с двувалентным глаголом:

отчаиваться—იმედის დაკარგვა—потерять надежду; 1 грузинская ГМУ. Он отчаивается—ის იმედს კარგავს.

пахнуть—სუნის ღება—испускать запах; 18 грузинская ГМУ. Сено пахнет—თივას სუნს უღის.

1.2. Русским структурам с двувалентным глаголом соответствуют в грузинском языке структуры с трехвалентным глаголом¹².

влиять, воздействовать—ზეგავლენის მოხდენა—оказывать влияние /воздействие; 2 грузинская ГМУ. Мать влияет/ воздействует на ребёнка—დედა ბავშვზე ზეგავლენას ახდენს.

извиниться—ბოდიშის მოხდა—попросить извинение; 2 грузинская ГМУ. Он извинился за опоздание—მან დაგვიანებაზე ბოდიში მოიხადა.

конкурировать—კონკურენციის გაწევა—вести конкуренцию; 5 грузинская ГМУ. Англия конкурирует с Германией—ინგლისი გერმანიას კონკურენციას უწევს.

отвечать—პასუხისგება—быть в ответе (за что-л.); 2 грузинская ГМУ. Милиция отвечает за порядок—მილიცია წესრიგზე პასუხს აგებს.

отворачиваться—ზურგის შებრუნება—обращаться (становиться) спиной; 5 грузинская ГМУ. Все отворачиваются от сплетника—ყველა ზურგს აქცევს კორიანას.

отзываться (в значении „влиять“) —გავლენის მოხდენა—оказывать влияние; 2 грузинская ГМУ. Курение плохо отзывается на здоровье—თამბაქოს მოწევა ცუდ გავლენას ახდენს ჯანმრთელობაზე.

¹¹ Относительно эквивалентных замен см. А. К. Жолковский, И. А. Мельчук. О системе семантического синтеза, НТИ, 1966, № 11; Их же, О семантическом синтезе. Проблемы кибернетики, вып. 19, М., 1967. Их же, К построению действующей модели языка «Смысл-Текст. Машинный перевод и прикладная лингвистика. Труды I МГПИИЯ, вып. 11, 1969.

¹² Русскому N^2 в приводимых ниже случаях соответствует в грузинском N^2 ; $V'N'^2$ в грузинском—это прямое соответствие русского $V''N''$. Например: Мать (N') воздействует (V) (оказывает (V'') воздействие (N'') на ребёнка (PN^2)—დედა (N') ბავშვზე (N^2) ზეგავლენას (N^2) ახდენს (V').

- переписываться**—*მიწერ-მოწერის ქონა*—иметь переписку; 18 грузинская ГМУ. Он переписывается с друзьями—*მას მეგობრებთან მოწერ-მოწერა აქვს*.
- преклоняться**—*ქედის ხრა*—гнуть выю (шею); 1** грузинская ГМУ. Он преклоняется перед его величием—*ის ქედს ხრის მისი სიდიდის წინაშე*.
- прислушаться**—*ყურის თხოვება*—букв. „одолжить ухо“, 5 грузинская ГМУ. Он прислушался к разговору—*მან საუბარს ყური ათხოვა*.
- притязать**—*პრეტენზიის გამოცხადება*—предъявлять претензию; 2 грузинская ГМУ. Он притязает на учёность—*ის სწავლულობაზე პრეტენზიას აცხადებს*.
- связаться**—*კავშირის დამყარება*—установить связь; 1** грузинская ГМУ. Радист связался с штабом—*რადისტმა კავშირი დაამყარა შტაბთან*.
- следить**—*თვალყურის დევნება*—производить слежку; 5 грузинская ГМУ. Он следит за ним—*ის მას თვალყურს ადევნებს (უთვალთვალავს)*.
- сомневаться**—*ეჭვის შეპარება*—прокрадывается сомнение; 3 грузинская ГМУ. Иван сомневается в его словах—*ივანეს მის სიტყვებში ეჭვი ეპარება (ივანე მის სიტყვებში ეჭვობს)*.
- ступить**—*ფეხის დაბიჯება*—ступить ногой; 2 грузинская ГМУ. Колумб ступил на землю—*კოლუმბმა ხმელეთზე ფეხი დაადგა*.
- считаться**—*ანგარიშის გაწევა*—принимать во внимание, в расчёт; 5 грузинская ГМУ. Он всегда считается с чужим мнением—*ის ყოველთვის ანგარიშს უწევს უცხო აზრს*.

1.3. В особую группу следует выделить некоторые русские двувалентные глаголы, управляющие именительным падежом и предложной группой, которым (V) в грузинском языке соответствуют глагол (V') + имя существительное (N³), однако рисунок синтаксических связей в грузинских конструкциях отличается от приведенных нами в пункте 1.2. Так, русские двувалентные глаголы **надеяться**, **полагаться** и **уповать**, составляющие синонимический ряд, переводятся на грузинский язык сочетанием слов *იმედის (N³) ქონა (V)*. При этом следует обратить внимание на то, что русская предложная группа «на N_а²» в составе модели управления *N_а¹ V на N_а²* передается на грузинский язык формой родительного падежа имени существительного N², которое (N²) связано уже не с глаголом и не объектной связью (ОНД 3), как в русском языке, а вступает с N³ в общегенетивную связь (ОНД 15).

Приведём примеры

Ну, матушка,—возразил Иван Кузмич,—*აბა, დედავ,—საიტყვა მეუბრუნე ა ივანე კუზ-*
 оставайся, пожалуй, коли ты на крепость *მას-ქემ,—პარალავ, დარჩა, თუ შენ ჩვენი*
 нашу надеешься“. (Пушкин, Капитанская *ციხე სიმეგრის იმედი გაქვს*.
 дочка).

Я полагаюсь на вас.

მე თქვენნი იმედი მაქვს.

Он уповает на успех.

მას წარმატების იმედი აქვს.

¹³ Поскольку наша задача — определение грузинских соответствий для русских беспредложных падежных форм вообще, а в данной работе — определение грузинских падежных эквивалентов для русских форм именительного падежа, мы не ставим перед собою цель выявить грузинские соответствия для всего многообразия русских предложно-падежных отношений. Поэтому часто в словарной статье при русском глаголе мы даем над цифрой, обозначающей номер грузинской ГМУ, звездочку, например: 1*, что означает: грузинский падежный эквивалент определяется только для N¹; если же при цифре, обозначающей номер грузинской ГМУ, стоит две звездочки, например: 1**, то это означает, что грузинский падежный эквивалент определяется для русских N¹ и N².

1.4. Среди русских глаголов, которые не имеют в грузинском языке прямых соответствий: **русский глагол — грузинский глагол** следует отметить такие, которые передаются на грузинский язык сочетанием: глагол + определяющее его наречие (обстоятельство) или существительное с обстоятельственным значением. Как и в предыдущей группе русских двувалентных глаголов, образующих синтаксические структуры типа $N^1 V P N_x^2$, глаголам этого типа соответствуют в грузинском языке трехвалентные глаголы, однако характер синтаксических связей здесь иной:

- Благоговеть**—*მოწიწებით მოპყრობა*—относиться с благоговением; 14** грузинская ГМУ. Он благоговевает перед творениями искусства—*ის მოწიწებით ეპყრობა ხელოვნების შემონაქმედს*.
- издеваться**—*მასხრად იგდება*—оскорбительно высмеивать кого-л.; 4 грузинская ГМУ. Пётр издевается над товарищем—*პეტრე მასხრად იგდება ამხანაგს*.
- настаивать**—*დაკინებთ მოთხოვნა*—настойчиво требовать; 6 грузинская ГМУ. Он настаивает на возвращении—*ის დაკინებით მოითხოვს დაბრუნებას*.

1.5. Особо следует выделить также русский глагол **зависеть**, требующий именительного падежа и родительного с предлогом **от**. В данном случае русскому глаголу **зависеть** в грузинском языке соответствует вспомогательный глагол „*არის*“ + имя прилагательное (A)¹⁴, причём N^2 в грузинском синтаксически связано с этим последним.

Например:

Счастье всей моей жизни зависит от тебя. (Пушкин, Кап. дочка).

Цена на женьшень зависит от места, где корень найден...

(Арсеньев, Искатели женьшеня в Уссурийском крае).

მთელი ჩემი სიცოცხლის ბედი შენზეა დამოკიდებული.

ვენშენის ფასი დამოკიდებულია იმ ადგილზე, რომელზედაც ეს ფესვი ნაპოვნია.

1.6. В заключение первого раздела интересно провести такой эксперимент: попробуем перевести обратно с грузинского на русский язык полученные нами грузинские соответствия для русских исходных глаголов.

სუნის უღის	испускает запах	пахнет
პასუხს სთხოვს	требует ответа	спрашивает (с кого)
იმედი აქვს	имеет надежду	надеется
დაკინებით მოითხოვს	настойчиво требует	настаивает
მასხრად იგდება	считает шутом кого-л.	издевается
იყო დამოკიდებული	был зависим	зависел

Как видно из сравнения приведенного материала, примеры, составляющие средний столбец — «испускает запах» и др. являются следствием пословного, прямого перевода соответствующих грузинских «выражений». Но эти грузинские «выражения» выступают одновременно в качестве грузинского эквивалента также и для соответствующего русского глагола, помещенного в данную горизонтальную строку. С другой стороны, не трудно заметить, что пример среднего столбца («испускает запах») представляет собой одну из возможных синонимических замен

¹⁴ Здесь, как, впрочем, и в большинстве подобных случаев при АП, для нас не важно различение причастия и прилагательного.

стоящего справа от него в горизонтальной строке русского глагола («пахнет»). Следовательно, в данном случае можно было бы считать, что грузинский эквивалент (левый столбец) является прямым, непосредственным эквивалентом не исходного русского глагола (правый столбец), а грузинским соответствием одной из его синонимических замен (средний столбец).

Заметим, однако, что в большинстве случаев при переводе с русского на грузинский язык русскому глаголу соответствует грузинский глагол. Но и здесь нередко в зависимости от синтаксических связей, в которые вступает данный глагол, в зависимости от лексических и грамматических свойств компонентов синтаксической структуры, в которую он входит, в качестве грузинского эквивалента выбирается не прямое соответствие исходного русского глагола, а подбирается в синонимическом ряду одно из наиболее подходящих для данного случая. Ср.; например: Ищейка сбился со следа — მეძებარმა ნაკვალევი დაკარგა. Здесь в качестве грузинского эквивалента русскому глаголу **сбиться** берётся не გაცდობა, как, например; У него каблуки сбились — მას ქუსლები გაუცდა, не მოთელა, как, например: Тюфяк сбился — ლეიბი მოითელა и др., а именно დაკარგვა — **потерять**, что является прямым соответствием для конверсива¹⁵ к глаголу **сбиться**: сбиться со следа ↔ потерять след.

Таким образом, процесс перевода на грузинский язык русских глаголов можно представить себе как поиск в синонимическом ряду, возглавляемом исходным глаголом, наиболее удачного варианта для данной речевой ситуации грузинского соответствия. Нам кажется, что это положение можно было бы высказать в более обобщенном виде. Тогда наш тезис выглядел бы следующим образом: при бинарном переводе лексический эквивалент в языке, на который переводят, представляет собой или прямое соответствие данной лексической единицы языка, с которого переводят, или является прямым соответствием одной из возможных синонимических замен исходного слова. Третьего не дано.

2.0. Некоторые русские глаголы в зависимости от употребления в речи могут выступать с различным числом валентностей. Так, русский глагол **течь** бывает одновалентным, двувалентным и трехвалентным. Рассмотрим эти случаи.

2.1. При одновалентном глаголе **течь** могут стоять, например, существительные **лодка, крыша, кастрюля, река**: Лодка течет; Крыша течет; Кастрюля течет; Река течет. Если в русском языке при названных существительных глагол **течь** является **типовым**, то в грузинском языке, что необходимо учитывать при переводе, каждое названное существительное имеет свой отдельный **типовой** глагол. Так, при переводе на грузинский язык предложения **Лодка течет** следует пользоваться не прямым его переводом, а переводом одной из перифраз этого предложения: **В лодку входит (втекает) вода** — ნავში წყალი შედის. Несколько иной образ положен при передаче на грузинский язык предложения **Крыша течет** ↔ **Сквозь крышу проходит дождь** — სახურავში წვიმა ჩამოდის, а предложение **Кастрюля течет** осмыслиется в грузинском как **Кастрюля протекает** — ქვაბს გასდის, и, наконец, предложение **Течет река Волга...**

¹⁵ Относительно конверсивов см. Ю. Д. Апресян, Конверсивы как средство синтаксического преобразования языковой информации, Проблемы прикладной лингвистики, Тезисы межвузовской конференции, ч. 1, стр. 16—22, Москва, 1969.

где глагол **течь** является исходным и употреблен он в основном, в прямом значении, своим эквивалентом в грузинском он имеет მდინარე ველ-ვა მიედინება.

Таким образом, если одновалентный русский глагол **течь** вступает в связь только с именительным падежом существительного, что можно было бы отобразить такой схемой синтаксической зависимости: $N_n^1 V$, и является типовым для названных существительных

течёт $\left\{ \begin{array}{l} / \text{лодка} \\ \text{крыша} \\ \text{кастрюля} \\ \backslash \text{река} \end{array} \right.$, то в грузинском языке имеем: $N^{1'} V'$ (ქვაბს გასდის—

24 грузинская ГМУ; მდინარე მიედინება—23 грузинская ГМУ) и $N^{12} V' N^{12}$ (ნავში წყალი შედის; სახურავში წვიმა ჩამოდის—21 грузинская ГМУ). Кроме того, надо особо заметить, что выбор грузинского соответствия для русского глагола **течь** стоит в прямой зависимости от существительного, с которым сочетается русский глагол. Как видно из приведённых выше примеров, русскому **течь** в грузинском языке соответствуют такие глаголы: გადენა (ქვაბს გასდის), დინება (მდინარე მიედინება), а также ჩამოსვლა, при котором обязательным элементом должно стоять слово წვიმა (წყალი (სახურავში წვიმა (წყალი) ჩამოდის) и შესვლა, при котором должно находиться существительное წყალი (ნავში წყალი შედის).

2.2. Рассмотрим теперь случаи, когда глагол **течь** может иметь при себе соподчинимые формы имени существительного в именительном падеже и наречия, или же соподчинимые формы именительного падежа имени существительного и предложной группы. Например: Речь его течет гладко, ровно (Чехов, Оратор); Время течет быстро; По улицам текла нарядная веселая толпа (Скиталец, Октава); Текли через байки иностранные кредиты (Вишневский, Война); Рассуждение текло за рассуждением (Достоевский, Сон смешного человека). По оконным стеклам текли струи воды (Вересаев, Два конца). Иногда при глаголе **течь** могут быть соподчинимые неравнозначные формы: наречие (D) и предложная группа (PN_x^2). Однако в этих случаях PN_x^2 находится в факультативной позиции: $N_n^1 V D (PN_x^2)$. Например: Солнышко сегодня тихо течет по небу (Мельников-Печерский, В лесах).

Русскому именительному в составе структур с управляющим двувалентным глаголом **течь** в грузинском языке соответствует также именительный падеж. Однако при этом необходимо учитывать то, в какие именно словосочетания вступает глагол **течь**, ибо от этого зависит выбор грузинского эквивалента для самого глагола **течь**, а найденный грузинский эквивалент для данного русского глагола, в свою очередь, предопределяет выбор соответствующей грузинской ГМУ. Следует пояснить тот факт, что в зависимости от связи глагола **течь** с тем или иным словом в составе синтаксической структуры возникают определенные образы, предопределяющие оттенки значения этого глагола, могущие конкретно воплотиться в одной из возможных синонимических замен глагола **течь**. Этот момент очень важно учитывать при переводе, так как часто наиболее правильным является для переводимого слова эквивалент не самого исходного слова (i_0), возглавляющего синонимичный ряд i_0, i_1, \dots, i_n , а в соответствии с требованием контекста опреде-

ление эквивалента к правильно подобранному синониму этого ряда одного из i_1, i_2, \dots, i_n .

Для двувалентного глагола **течь** на основании имеющегося у нас материала мы определили следующий синонимический ряд и соответствующие грузинские лексические эквиваленты для каждого отдельного компонента этого ряда.

2.2.1 Течь — დიგება

По улицам текла нарядная весёлая толпа. (Скиталец, Октава). ქუჩებში ლამაზად მორთული მზიარული ხალხი მიედინებოდა.

В этом случае необходимые при переводе на грузинский язык информации следует выбирать из 19 грузинской ГМУ, причем предварительно надо поменять взаимно обозначения у N^1 и N^2 .

2.2.2. Стекать — ჩამოდება

По оконным стёклам текли струи воды. (Вересаев, Два конца). წყლის ნაკადები ფანჯრის მინებზე ჩამოდიდებოდა.

Необходимые информации при переводе таких случаев надо брать из 15 грузинской ГМУ.

2.2.3. Плыть — ცურვა

Облака текут го небу. (Словарь Русско-грузинский). ცაზე ღრუბლები მიცურავენ.

Здесь все нужные информации выбираются из 15 грузинской ГМУ.

2.2.4. Идти — სვლა

Время течёт быстро. დრო ჩქარა მიდის.

Необходимые информации в данном случае выбираются из 24 грузинской ГМУ.

2.2.5. Приходить — გავლა

Текли через банки иностранные кредиты. (Вишневский, Война). გადიოდა ბანკებიდან უცხოური კრედიტები.

В данном случае все необходимые информации выбираем из 24 грузинской ГМУ.

2.2.6. Следовать — (მო)დევნა.

Рассуждение текло за рассуждением. (Достоевский, Сон смешного человека). მსჯელობა მსჯელობას მოსდევდა.

При переводе на грузинский язык таких случаев надо требуемые информации выбирать из 14 грузинской ГМУ.

2.3. Рассмотрим, наконец, случаи, когда глагол **течь** является трехвалентным. Трехвалентный глагол **течь** управляет соподчинимыми неравнозначными формами именительного падежа, родительного падежа с предлогом «у» и родительного падежа с предлогом «из»: N^1V у N^2_g из N^3_g : У моего героя потекли даже слёзы из глаз... (Гончаров, Обыкновенная история).

В грузинском языке данной русской модели управления соответствует следующая: $N^2_a V' N^1_n N^3_{g+dan}$.

Заметим, что при переводе на грузинский язык надежных форм в составе отмеченной конструкции с управляющим словом — трехвалентным глаголом **течь** — необходимые информации надо выбирать из 18* грузинской ГМУ, при этом предварительно следует взаимно поменять

обозначения у N^1 и N^2 . Отметим также и то, что в данном случае русскому глаголу **течь** в грузинском соответствует глагол **ღება** (მო)ღებვა. Приведем примеры.

У него кровь течёт из раны.

მას სისხლი სღის ჭრილობიდან.

У него слюнки текут изо рта.

მას ნერწყვი ბირღის მოსღის.

В заключение данного раздела хотим сказать, что мы, следуя за Жолковским-Мельчуком (см. Проблемы кибернетики, вып. 19, стр. 233), считаем глагол **течь**, который выступает то как одновалентный, то как двувалентный, то как трехвалентный, **одним словом**, но с различными синтаксическими модификациями.

3.0. При переводе русских форм именительного падежа в составе структур типа $N_n^1 VP N_n^2$ следует учитывать, с одной стороны, лексико-семантические свойства существительных N^1 и N^2 , а с другой стороны, точно знать, какая именно предложная группа входит в состав данной синтаксической конструкции. Знание и учет названных информации при переводе на грузинский язык стоит в прямой зависимости от правильного выбора грузинского эквивалента V' для русского глагола V , а это, понятно, обуславливает подбор грузинских соответствий для русских падежных форм, входящих в исходную русскую конструкцию.

С этой точки зрения рассмотрим русский глагол **происходить**.

3.1. Глагол **происходить** может управлять именительным падежом одушевленного существительного и предложной группой «из + существительное в родительном падеже»: $N_{n(одуш)}^1 V$ из N_n^2 . Глагол **происходить** в данной синтаксической конструкции может быть синонимически заменен через **Aux + по $N(V)_n^2$: происходить ↔ быть по происхождению**. Например: Он происходит из крестьян ↔ Он по происхождению крестьянин. Рассматриваемой русской синтаксической конструкции в грузинском языке соответствует: $N_n^1 Aux N_n^2 N(V)_n^2$, где **Aux** — вспомогательный глагол „ყოფნა“, а $N(V)_n^2$ — отглагольное существительное в творительном падеже — წარმოშობით.

Таким образом, грузинское падежное соответствие для N^1 и N^2 следует выбирать из 13 грузинской ГМУ, а $N(V)_n^2$ в грузинском выступает в форме творительного падежа. Приведем примеры

Он происходил из крестьян.

ის წარმოშობით გლეხი იყო.

Для развездов я давно уже купил себе небольшого жеребчика лет 6—7, происшедшего из местной неказистой породы. (Куприн. Олеса).

მოგზაურობისათვის მე უკვე დიდი ხანია ექვსი-შვიდიოდე წლის საშუალო კეცია ვიყოდე, რომელიც წარმოშობით ადგილობრივი შეუხედავი ჯიშის იყო.

3.2. Глагол **происходить** управляет именительным падежом и родительным падежом с предлогом «от»: $N_n^1 V$ от N_n^2 . В данной синтаксической конструкции при переводе на грузинский язык следует различать две разновидности:

3.2.1. Когда N^1 — существительное одушевленное. В этом случае в грузинском имеем конструкцию, по рисунку синтаксических связей аналогичную приведенной нами в пункте 3.1.

Например:

Ржевский происходил от древнего боярского рода. (Пушкин, Арап Петра Великого). წარმოშობით რვევესკი ძველი ბოიარული გვარიდან იყო.

3.2.2. Когда N^1 — неодушевленное существительное, а N^2 — одушевленное: $N^1_{n(\text{неодуш})} V$ от $N^2_{g(\text{одуш})}$. Глагол в данной конструкции не имеет синонимической замены «быть по происхождению». При переводе на грузинский язык русскому глаголу V в составе данной структуры в грузинском соответствует глагол V^1 , и приведенной русской конструкции в грузинском языке соответствует конструкция, не отличающаяся характером своих синтаксических связей от исходной русской структуры. Например:

По рассказам, лет двести тому назад здесь поселился разбойник Пермяков... от него и произошло настоящее население Пермяковой. (Мамин-Сибиряк, Бойцы). ვადმოცემით, ორასი ოცე წლის წინათ აქ დასახლდა ყაჩაღი პერმიაკოვი... სწორედ მისგან წარმოიშვა ახლანდელი პერმიაკოვის მოსახლეობა.

3.3. Русский глагол **происходить** может управлять также именительным падежом и предложным с предлогом «в»: $N^1_n V$ в N^2_p . Грузинским соответствием для глагола **происходить** в составе данной конструкции является глагол „მოხდომა“ требующий именительного падежа и дательного с послелогом -ში: $N^1_n V N^2_{d+ში}$. Например:

Андрей догадался, что в доме произошла какая-то ссора. (Бубёнов, Белая берёза). ანდრია მიხვდა, რომ სახლში რაღაცა უსიამოვნება მოხდა.

В движущейся толпе произошло волнение. (Л. Толстой, Война и мир). მოძრავ ხალხს გროვაში იღვლევა მოხდა.

3.4. Наконец, глагол **происходить** может управлять именительным падежом и творительным с предлогом «между»: $N^1 V$ между N^2_i . В данном случае грузинским соответствием русского глагола **происходить** могут быть глаголы **მოხდომა** и **გამართვა**, которые управляют именительным падежом и дательным с послелогом შორის: $N^1 V' N^2_{d+შორის}$. Выбор одного из двух названных глаголов в качестве грузинского соответствия русскому глаголу **происходить** в составе рассматриваемых конструкций зависит от сочетаемости/несочетаемости названных глаголов с тем или иным словом, входящим в синтаксическую структуру. Ср.: მათ შორის კამათი გაიმართა — გაიმართა, а не* „მოხდა კამათი“. Или:

Какое-то предчувствие говорило им, что то, что происходит между ними, это происходит в последний раз. (Фадеев, Молодая гвардия). რაღაცა წინაგრძნობა ეღებებოდა მათ, რომ ის, რაც ხდება მათ შორის, ეს ხდება უკანასკნელად.

4.0. Подведем некоторые итоги.

4.1. Грузинские падежные эквиваленты для русских форм именительного падежа должны определяться с учетом особенностей управления грузинского глагола, выступающего в качестве лексического соответствия русского глагола, управляющего именительным падежом.

Однако грузинский глагол — наиболее сложная языковая категория — имеет в большинстве случаев две разновидности валентностей: лексическую (= семантическую) и позиционную (= грамматическую). Эта последняя стандартно меняется в соответствии с определенными морфологическими условиями.

4.2. Для удобства поиска и определения грузинского соответствия к беспредложным падежным формам русского языка при АП и, в частности, поиска и определения грузинского эквивалента для русских форм именительного падежа мы сочли необходимым подразделить все глаголы грузинского языка на отдельные типы моделей управления, в которых учитывается как лексическая, так и синтаксическая валентность грузинского глагола.

4.3. При АП с русского языка на грузинский на этапе составления русского словаря основ особо следует учитывать те глаголы, грузинские эквиваленты которых связываются с управляемыми ими словами иными, нежели в русском, синтаксическими связями (ОНД). Эта информация очень важна при синтезе грузинской фазы.

4.4. Поставив перед собой цель — автоматическое определение грузинских падежных эквивалентов для русских беспредложных падежных форм, мы в ходе работы решали ряд побочных задач. Так, нам пришлось давать ряд рекомендаций составителям словаря с тем, чтобы правильно был найден для исходного русского глагола его грузинский эквивалент, от которого затем зависит удачный выбор искомого грузинского падежного соответствия.

Другим важным фактором, определяющим часто успешное выполнение поставленной нами задачи, является точное знание лексико-семантических свойств компонентов модели управления русского исходного глагола. Поэтому мы в ряде случаев продельваем такой анализ русских глагольных моделей управления.

Особое место занимают случаи с устойчивыми словосочетаниями.

4.5. При бинарном переводе лексический эквивалент в языке, на который переводят, представляет собой или прямое соответствие данной лексической единицы языка, с которого переводят, или является прямым соответствием одной из возможных синонимических замен исходного слова.

(Представил Институт языкознания АН ГССР)

ლეილა ნადარეიშვილი

ერთი საერთო ქართველური ძირის შესახებ

საერთო-ქართველური ძირების გამოვლინების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს სვანური სიტყვა მგჳკჳმ, რომელსაც სვანურის ბალსქვემოურ (აგრეთვე ლენტეხურსა და ლაშხურ) კილოში რამდენიმე მნიშვნელობა — „ვარსკლავი“, „ნაპერწყალი“, „ციცინათელა“ აქვს¹.

ამ მნიშვნელობებს აერთიანებს ერთი საერთო ნიშან-თვისება: ნ ა თ ე ბ ა, ე ლ ვ ა რ ე ბ ა, ც ი ა ლ ი...

მგჳკჳმ სიტყვაში შესაძლებელი ხდება ჳკ ძირის გამოყოფა. ამის საფუძველს იძლევა:

ა. სემანტიკურად მასთან ახლო მდგომი ზმნები და ნაზმნარი სახელები, რომლებშიც უნდა გამოიყოფოდეს ჳკ ძირი:

ბქე. ლიჳკვეილიჳკლუნე „ციმციმი, ციალი“

აჳკვეილიჳკლუნე „ციმციმებს“

ადჳკვეილიჳკლუნე „ციმციმა“

შესაბამისი მიმღეობები:

მგჳკვეილიმგჳკლუნე „მოციმიცე“

ლგჳკვეილილგჳკლუნე „აციმციმებული, აციალებული“

ნაჳკვე, ნაჳკლუნე||ნაჳკლუნე, ნაჳკლუნუნ „ანაციმციმები“

ლაჳკვეილილაჳკლუნა „საციმციმებელი“

უჳკვეილიუჳკლუნა „გაუნათებელი“

ლენტეხურსა და ლაშხურში დასტურდება:

ლიჳკივე, ლიჳკივე „სუსტი ნათება“, „ბრწყინვა“, „ციმციმი“

ჳკივეილიაჳკივე „ბრწყინავს“, „ციმციმებს“

ადაჳკივე „გაბრწყინდა“...

მიმღეობები:

მგჳკივე „მბრწყინავი“: მგჳკივე თერალ „მოციმიცე,

მოელვარე თვალები“.

ლგჳკივე „გაბრწყინებელი“

ლეჳკივე „გასანათებელი“

ნაჳკივე „განაბრწყინები, განანათები“

ლაჳკივე „გასანათებელი“

შდრ. ლნტ., ლშხ. მგჳკიოლ „ციცინათელა“ (ქნინ.), ლშხ. მგჳკმარ „ვარსკლავები“, ლნტ. მგჳკმარ „ნაპერწყლები“.

¹ ბზ-ში (||ლნტ., ლშხ.) ამ მნიშვნელობების მატარებელია სულ სხვა ძირის შემკველი სიტყვა: ანტყვასგლაშტყვასგ. შდრ. ძე. ქართ. მოტყინართ „მოვიზიზე“..., სე. ლიტყებ „შეწვა“, ლნტ. ტყვასკ „პატარა ნაპერწყლები“, მეგრ. ტყვათ- „ტა-ცუნი (ნაპერწყლების ყრიოთ)“.

საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ მგ ჰკ ჰკ მ სიტყვის ჰკ ძირი ზემოთაა ვანილ მაგალითებში ზმნურ ჰკ ძირს უკავშირდება, ხოლო თვით ეს სიტყვა წარმოშობით მოქმედებითი გვარის მიმღეობა უნდა იყოს, რომელსაც ამჟამად დაუკარგავს ასეთი გაგება.

ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ბალსზემოურში არ დასტურდება მგ ჰკ ჰკ მ მიმღეობის ამოსავალი ზმნური ფორმა (შდრ. ბქვ. ლიჭკვე...): პირიქით, ზმნებისა და მასდარისათვის ამ კილოში სწორედ ეს სიტყვა გამხდარა საწარმოებელ ფუძედ. მაგალითად:

ლი-მჰკმ-ე „ნაპერწყლის ყრა“

ა-მჰკმ-ე „ნაპერწყლებს ყრის, ბრწყინავს“

ზმნის ამგვარი მეორეული წარმოება მიმღეობისაგან ბუნებრივია სვანურისათვის. შენიშნულია, რომ სახელზმნების საწარმოებელ პრეფიქსებსა და ფუძეებს შორის ამჟამად უფუნქციო მ თანხმოვანი წარმოშობით აწმყო დროის მიმღეობის პრეფიქსია. მ პრეფიქსი სახელის ფუძეში რჩება მასდარის თავსართით წარმოების დროსაც. ეს ამოსავალი ფორმა სწორედ ბალსზემოურშია დატული. მაგალითად:

ლი-მ-ჰ-ე (← *ლი-მე-ჰ-ე) „დამწიფება“ (შდრ. მე-ჰ-ი „მწიფე“)

ლი-მ-შერ-ე (ბზ.) ← *ლი-მე-შერ-ე „წყენა“ (შდრ. მე-შერი „მაწყინარი“)

(ლხმ.) ლი-მ-ჩალ ← (ლნტ.) ლი-მე-ჩალ „სიბერე“ (მე-ჩი „ბებერი“).

ამავე რიგისაა აწმყოს მიმღეობის საწარმოებელ ფუძედ გამოყენება ნა-პრეფიქსიანი ნამყოს მიმღეობისათვის:

(ლხმ.) ნა-მ-ჰედუ ← (ლნტ.) <ნა-მე-ჰედუ „მოსული“ (მე-ჰედ „მომსვლე-ლი“)².

მსგავსი წარმოება ლენტეხურსა და ლაშხურშიც დასტურდება: ლი-მჰკამ-ე „ციმიციმი, ბრწყინვა, ნაპერწყლების ყრა“, ა-მჰკამ-ე „ნაპერწყლებს ყრის“. ეს მოვლენაც უნდა მიუთითებდეს ჰკ ძირისა და მიმღეობის საწარმოებელი აფიქსების გამოყოფის შესაძლებლობაზე.

ბ. სვანურის ამავე კილოებში დასტურდება ანალოგიური წარმოების სიტყვა: მ გ ლ ჰ მ „ალი“; ძელაშ მ გ ლ ჰ მ ახბგდ „ილიას ალი მოედო“ (ლხბგდ „ცეცხლის გაჩენა, (ალის) მოდება“)³. შესაბამისი მასდარული ფორმებია:

ბქვ. ლიჰლალ „ელვა, გაელვება“ („გაალება“)

შდრ. ||ლიჰლალვნე თვეთნად „თეთრად ელვა“

ლიჰლიელ „ელვა“ (ბჩ.)

ლიჰლალ „ელვა“ (ბზ.)

მასდარული ფორმები ნაწარმოებია ჰელ („ალი“) სახელისაგან, რომელშიც მ ფონეტიკური დანართია⁴. ხოლო მიმღეობა კი მასდარული ფორმებისგანაა ნაწარმოები⁵: მაშ, მგლშმ ← *მგლშმ ← *მგჰელშმ. მასში უდავოდ გამოი-

² მ. ქალღანი, ნაზალურ თანხმოვანთა დაკარგვისა და განვითარების საკითხისათვის სვანურ ენაში, იმპ, VI, 1954, გვ. 184.

³ მაგალითი მოგვაწოდა მ. ქალღანმა.

⁴ ცნობილია, რომ სვანურისათვის დამახასიათებელია ხმოვანთა ფშინიერი შემართვა. იხ. ჩ. ბ. ჰარტამ „ბოსტანი“, უშგ. ჰაშმა „ეშმაკი“; შდრ. ქართულიდან შესულ სიტყვებში: ქართ. არაყი, ბზ. პარაყ; ქართ. ალი, ბქვ. ჰელ; ქართ. ეკვი, ბქვ. ჰეჰჰ...; ს. ჟღენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, თბილისი, 1949, გვ. 122—123.

⁵ ე. თ. ფურია, შრომები, I, სვანური ენა. I. ზმნა, თბილისი, 1961, გვ. 213.

ყოფა მგ-პრეფიქსი და -ამ სუფიქსი და ამდენად ლ (+ჰელ) ძირის გამსახვად ფა ექვს არ უნდა იწვევდეს. მ გ ლ ა მ ამჟამად გასუბსტანტივებული მიმღეობა ჩანს.

ამგვარად, სვანურში, ერთი მხრივ, სემანტიკურად ახლომდგომი ჰკ ძირის შემცველი ზმნური ლექსიკური ერთეულები, ხოლო, მეორე მხრივ, ანალოგიური წარმოების მაგალითი (მგ-ლ-ამ), აგრეთვე ზემოთ განხილულ სახელ-ზმნათა ხელახალი წარმოების შემთხვევები სვანურში საფუძველს იძლევა მგჰკჰამ სიტყვაში ჰკ ძირის გამოსაყოფად. მგ-ჰკ-ამ, ისევე, როგორც მგ-ლ-ამ, გასუბსტანტივებული აწმყო დროის მიმღეობა ჩანს. იგი უნდა ნიშნავდეს „მანათობელს“, „მოელვარეს“, „მოკავკაშეს“, „მოციმციმეს“...

ამ ძირის შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებშიაც იძებნება. კერძოდ, ქანურში, სარფის მეტყველებაში დასტურდება ჰკ(ვ) ძირის შემცველი ზმნა, რომელიც სემანტიკურად ახლოს დგას ზემოთ აღნიშნულ სიტყვებთან:

ო-ჰკ-უიო-ჰკვ-ინ-უ „გავარვარება“, „გამოწვა“ (მაგ., კეცისა...).

ქაუმეში თხიი ჰკვეი კიცის ქოგაობლადან — „ჩურჩხელისთვის თხილს გახურებულ კეცზე დაყოიან“⁶.

არ ხჩინიქ ქურნიშა არ კიცი ქომულუ გამომჰკვეინუ შეენი — „ერთმა დედაბერმა ფურნეში ერთი კეცი მოიტანა გამოსაწვავად“⁷.

მეო(რ)აქ დიდო გემოჰკუფს — „მზე ძლიერ მაცხუნებს, მწვავს“ (სარფ.).

ქანურში ყურადღებას იქცევს აგრეთვე სიტყვა პინჰკუ, რომელიც სარფის მეტყველებაში ციცინათულას ნიშნავს და ჰკ კომპლექსს შეიცავს⁸.

მეგრულში იგივე ჰკვ კომპლექსი გვაქვს სიტყვაში გ-ო-ჰკვაჰკ-უა „ციმციმი, ბრწყინვა“, რომელიც დადასტურებული აქვს ი. ყიფშიძეს ლექსიკონში: იჰკვაჰკუ მურიციხი — „ვარსკვლავი ციმციმებს“.

ცაქ მურიცხფით გიიჰკვაჰკუ — „ცა ვარსკვლავებით აციმციმდა“⁹.

აქაც ჰკ კომპლექსს ვ ახლავს (ჰკვ).

სვანურში ამჟამად ლაბიალური უ თანხმოვანი ჰკ ძირთან არ დასტურდება, მაგრამ ზანურისა და ქართულის მონაცემების საფუძველზე ხერხდება მისი აღდგენა. ამაზე ქვემოთ.

ამგვარად, ზემოთგანხილულ სვანურის, ქანურისა და მეგრულის მაგალითებში ჰკ(ვ) საერთო ძირი ჩანს.

როგორც ცნობილია, ქართული ჰ-ს ფონეტიკური შესატყვისია ზანურში ჰკ (ქართ. ჰ ე დ ვა — ზან. ჰკ ა დ — სვ. შკ ა დ), მაგრამ ამასთან არის შემთხვევა, როცა ქართულში ჰშ გვაქვს ჰკშ-ს შესატყვისად. ზანური ჰკვ და ქართული ჰვ ძირეული მასალის შესატყვისობის მაგალითს წარმოადგენს:

ქართ. ჰიანჰველა — ძვ. ქართ. ჰი-ნ-ჰუ-ელ-ი

ჰან. ლუ-მ-ჰკუ||დი-მ-ჰკუ

⁶ არნ. ჩიქობავა, ქანური ტექსტები, I — ხოფური კილოკავი; თბილისი, 1929, გვ. 156.

⁷ ი. ყიფშიძე, ქანური ტექსტები, ტფილისი, 1939, გვ. 8.

⁸ საკითხი ისმის ამ სიტყვის მიმართებისა ჰან. ნოპინწკალე-სთან „ნაპერწკალი“.

⁹ И. К и п ш и д з е, Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка с хреотоматиею и словарем, СПб., 1914.

შდრ. მეგრ. კვი-კვი-ტი-ა||ჯგი-ჯგი-ტი-ა¹⁰.

შდრ. სვ. მეგრულ „კიანჰველა“

ამგვარად, აქ გვაქვს ქართ. ჰვ, ზან. ჰვ, სვ. ზე შესატყვისობა¹¹.

ზან. ჰვ, სვ. ჰვ (და არა ზე) შესატყვისობა უნდა მიუთითებდეს უფრო ადრინდელ (დეზაფრიატიზაციამდელ) ენობრივ საფეხურზე. შდრ. ზანურ-სვანურ აფრიატა შესატყვისობის სხვა შემთხვევები:

ქართ. კრა — მეგრ. ჰკირუა — ჰან. ოჰკორუ||ოჰკირუ — სვ. ლიჰკვრე
ძველი ჰვეში ჰვინელ

ძვ. ქართ. მოწყუელა ჰყვადუა ლიჰკვექლიჰკვე¹².

თუ მხედველობაში მივიღებთ ზემოგანხილულ შესატყვისობას, ქართულში შეიძლება დაგვეძებნა ჰვ ძირის შემცველი სიტყვები, რომლებიც სემანტიკურად ახლოს დგანან სვანურისა და მეგრულ-ჰანურის ზემოთ განხილულ სიტყვებთან. ასეთებია: გამოსჰვივის, გამჰვირვალე, ჰვირი, სჰვირს¹³. ჰვ ძირის შემცველი სიტყვები ქართულში შინაარსით ყველა „სინათლეს“, „შუქს“, „ნათებას“¹⁴ უკავშირდება. საილუსტრაციოდ მოგვყავს ადგილები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

თეთრთა კბილათა გამოჰკრთების თეთრი ელვა ვითა ჰვირი (135)

...შენთა შუქთა შემომადგამ, ბნელსა გულსა ვითა მჰვირსა
შენი ვიყო, სადამდისცა დამიყოფდეს შიწა პირსა (409)

ვარდსა ზღერდეს, ბავთაგან კბილნი თეთრნი გამოსჰვირდეს (279).

შუა ძოქსა და აყიუსა სჰვირს მარგალიტი ტყუბები (1146)

ამავე მნიშვნელობით გვხვდება ჰვირს სიტყვა თეიმურაზ I-ის „მაჯამაშიც“:

¹⁰ არნ. ჩიქობავა, ჰანურ-მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტფილისი, 1938, გვ. 114; თ. გამყრელიძე, სიბილიანტა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი, 1959, გვ. 77.

¹¹ ცნობილია დეზაფრიატიზაციის (სპირანტიზაციის) პროცესი სვანურში (ჰ→შ, ჯ→ე...), რაც უფრო გვიანდელ შოვლენადაა მიჩნეული (ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა შედარებითი ფონეტიკის ზოგიერთი საკითხი, იბი, XII, 1960, გვ. 151—155; გ. როგავა, ქართველურ ენათა ფონეტიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის ძირითადი საკითხები, იბი, IV, 1953, გვ. 46—47; თ. გამყრელიძე, დეზაფრიატიზაცია სვანურში, ვადაწერის წესები დიაქრონულ ფონოლოგიაში, თბილისი, 1968).

¹² საინტერესოა ამის შესახებ კ. ჰ. შმიდტის მოსაზრება: „გადაქარბებულად მეჩვენება სვანურში ქართულიდან ან ზანურიდან ნასესხებად ჩათვლა იმ სიტყვებისა, რომლებიც სვანურში თავის აფრიატებს ინარჩუნებენ (სვ. ჯარღუე ქართ. ძარღვი, მეგრ. ჯერღვი): Studien zur Rekonstruktion des Lautstandes der südkaukasischen Grundsprache von K. H. Schmidt, Wiesbaden, 1962, გვ. 60.

¹³ გამჰვირვალე — სინათლის შუქის გამტარებელი: გამჰვირვალე, ვითა ბროლი (გ. ტაბიძე), განმ. ლექსიკონი, II, 1951; ჰვირი — სხივი (რამეში გამოტანებელი) ||ძვ. შუქი; განმ. ლექს. VIII, სჰვირს — ძვ. ივივეა, რაც გამოსჰვივის. -ირ ელემენტის გამოყოფის საფუძველს გვაძლევს ამჯერად მხოლოდ ჰვირ ჰვიე (გამოსჰვივის) ფუძეთა შეპირისპირება.

¹⁴ ქართულში შესაძლოა გვქონდა *ჰვის ტიპის ზნა, შდრ. თრთის, ძრწის, კრთის... რომელსაც შინაარსით უნდა გამოეხატა (გამო)ნათება, ელვარება; ციმციმი, ციალი.

იგ არს პატივთა მიზეზი, სად ვარდს ქვეშ ბროლი სტვირავეს, სული მას მიჰყავს, არ ვიცი, ჩემთვის რა გაუპირავს¹⁵.

ქვ ძირი უნდა გვექონდეს სიტყვებში: ქართ. ქვერეტა, ქვერიტე-საინტერესოა, რომ სვანურში მათი შესაბამისი სიტყვა ქვ ძირის შემცველია: ლნტ. ლნტკივა — „ქვერიტე“, „ქუჭრუტანა“.

ამ სიტყვაში წარმოდგენილი ჰკივ < *ჰკჷივ ფუძე უნდა იყოს ზუსტი შესატყვისი ქართ. ჰჷივ ფუძისა, რომელიც შემონახულია სიტყვაში — გამო-ს-ჰვივ-ის.

სვ. ლნტკივა < *ლნტკჷივა (ქართ. *საქჷივე). ეგვივე ფუძე უნდა იყოს წარმოდგენილი სვ. მასდარში ლიქკივა < *ლიქკჷივე; ხოლო ი-სა და გ-ს მონაცვლეობა ბუნებრივია სვანურში: ლიქკივა < *ლიქკჷივე; ლიქკივ ლუნე < *ლიქკჷივლუნე...¹⁶

ამრიგად, ქართველურ ენებში დასტურდება უძველესი საერთო ზმური ძირი ჰკი||ჰვი: სახელდობრ, სვანურში, ზანურში ჰკ(ვ)-ს სახით, ხოლო ქართულში ჰვ-ს სახით.

Л. А. НАДАРЕЙШВИЛИ

ОБ ОДНОМ ОБЩЕКАРТВЕЛЬСКОМ КОРНЕ

Резюме

В статье дается попытка выделить корень $\text{ქ}(ვ) \text{ ჭ}(v)$ в семантически близких словах сванского и мегрело-чанского языков (св. მჭკამ $\text{m}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{am}$ „звезда“, „искра“, „светлячок“; ლიქკივა || ლიქკივლუნე; ლიქკივე $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{ive}$ || $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{əve}$; $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{ive}$ „мерцание“... чан. ოჭკუ || ოჭკვინუ $\text{o}^{\text{h}}\text{ku}$ || $\text{o}^{\text{h}}\text{kv}^{\text{h}}\text{inu}$ „накаливание“, „выжигание“, мегр. გოჭკვაჭკუა $\text{go}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{va}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{ua}$ „мерцание“, „блистать“).

Предполагается, что этот корень должен соответствовать грузинскому $\text{ქვ} \text{ ჭ}(v)$, засвидетельствованному в семантически близких словах ქვირი čviri „просвет“, გამოსჰვივის $\text{gam}^{\text{h}}\text{o}^{\text{h}}\text{š}^{\text{h}}\text{v}^{\text{h}}\text{iv}^{\text{h}}$ „просвечивает“ и т. п.

Исходя из основы груз. ჰკივ čv^{h} предполагается наличие čv и в сванских словах: ლიქკივა < *ლიქკივა $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{iva}$ < * $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{iv}^{\text{h}}$ „щель“, „просвет“; ლიქკივე < *ლიქკივე $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{ive}$ < * $\text{li}^{\text{h}}\text{čk}^{\text{h}}\text{iv}^{\text{h}}$ „мерцание“...

Таким образом, древнейший общекартвельский корень представлен в сванском и занском в виде $\text{ქ}(ვ)$, $\text{ჭ}(v)$, в грузинском — $\text{ქვ} \text{ ჭ}(v)$.

¹⁵ თეიმურაზ I, აღ. ბარამიძისა და ვ. ჭავჭავაძის რედაქციით, ტფილისი, 1934, გვ. 114,2.

¹⁶ სვ. მჭკამ-ში უ-ს აღდგენა შესაძლებელია ჩანს: *მ-ჭკჷ-უმ — მ-ჭკ-უმჷ — მ-ჭკ-ამ, შდრ. სვ. ფჷირ — ფირჷ „ფური“.

(წარმოდგენა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში)

ოზა ჩანტლაჰი

 საზოგადო და გეოგრაფიულ სახელთაგან მომდინარე ადგილის
ზმნისართუბი სვანურში

ცნობილია, რომ მარტივი (უთანდებულო) მიცემითი ძველ ქართულსა და თანამედროვე დიალექტებში გამოიყენება ადგილის გარემოების ფუნქციით როგორც საზოგადო, ისე გეოგრაფიულ სახელებში. დღევანდელ სალიტერატურო ენაში ამგვარ მნიშვნელობას თანდებულიანი ფორმები შეესაბამება, თუმცა ძალზე იშვიათად, გამოჩაგლისის სახით, შესაძლოა, ძველი კონსტრუქციის ნაშთებიც შეგვხვდეს. ამ მხრივ ზანურისა და მით უფრო სვანურის ვითარება შედარებით სტაბილურია. ცოცხალ მეტყველებაში საკმაოდ მყარ მდგომარეობაშია ე. წ. ლოკალური მიცემითი. რაც შეეხება ძველი სვანური ხალხური სიმღერების ენას, აქ კიდევ უფრო ხშირია ადგილის გარემოების გადმომცემი უთანდებულო მიცემითი. ამრიგად, აღნიშნული თვალსაზრისითაც ქართულთან შედარებით სვანურს არქაული სახე დაუცავს. როგორც ჩანს, ლოკალური მნიშვნელობით მიცემითის ხშირად გამოყენებამ სვანურის გრამატიკული ანალიზის პირველ ავტორს გ. როზენს ლოკალური ბრუნვა ცალკე გამოაყოფინა და მისი მაწარმოებელი სა მიცემითის ფორმანტთან დააკავშირებინა¹.

მარტივი მიცემითი ყველაზე ხშირად სვანურ იდიომატურ გამოთქმებსა და გაქვევებულ საქცევებში გვხვდება. ასეთ შემთხვევებში ძნელდება მიცემითის თანდებულიანი ფორმებით შეცვლა. ახალ ქართულში მიცემითი ბრუნვის მიერ ძველი ფუნქციების დაკარგვის ტენდენცია შეინიშნება, რასაც ძირითადად თანდებულები წარმართავენ². სვანურის შესახებაც შეიძლება იგივე გავიმეოროთ, ოღონდ მხოლოდ ნაწილობრივ; ე. წ. ადგილის მიცემითი სვანურში დღეს ისეთ კონსტრუქციებშიც კი იხმარება, რომელთაც ქართულში უთანდებულოდ ვერ გამოვიყენებთ. ქართულ-სვანური ანალოგიური კონტექსტების მთლიანი იდენტიფიკაცია ყოველთვის შესაძლებელი არ არის. საქმე ისაა, რომ ამა თუ იმ ლოკალური ცნების აღმნიშვნელი სიტყვა სვანურში ზოგჯერ ზმნის პირმომართი სახელია, ირიბი დამატებაა. მისი პირი ზმნაში აისახება და ამიტომ ბუნებრივია, თუ ასეთი სიტყვა, როგორც წესი, მარტივი მიცემითის ფორმით წარმოგვიდგება. ახალ ქართულში ამგვარ წინადადებებს ან ორივეგვარი კონსტრუქცია შეესატყვისება (ე. ი. ირიბი ან უბრალო დამატების შემცველი, შესაბამისად, მარტივი თუ თანდებულიანი მიცემითი), ან მხოლოდ ერთი და ისიც თანდებულის შემცველი:

¹ G. Rosen. Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische. Philologische und historische Abhandlung der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, 1845, გვ. 420.

² ე. ბაბუნაშვილი, მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში (სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით), სახელის ბრუნვების ისტორიისათვის ქართულურ ენებში, I, თბ., 1956, გვ. 398, 402; ნ. აბესაძე, თანდებულის სვანურში (ბალსხემოური კილოს მასალების მიხედვით), თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, 7, თბ., 1955, გვ. 293.

აშხე ტოტშე დეცს ზოგადური — ერთი ხელთ ცას || ცაზე ჰქილია (სვ. კოჭას ტექსტი, I, ბზ. კილო, 364, 23); ლახვარს მესე ნუნდა—მითხს || მითხსე თოელი სდებია (სვ. პროზ. ტექსტი, II, ბქვ. კილო, 244, 23); ამკალიბელარს ზოჩა ვანარსნ ხაბემს—ასეთ-ნაირებს კარგ ხარებსაც || ხარებზეც აბამენ (ლაშხ., არს. ონ., 6, 24); გვიფლდის ზოდ-გარ— გულს || გულში აძგერა (სვ. პოეზ., 16, 32); დწლილ კოჭას ხელდევალო—დალი კლდეში მშობიარობს (იქვე, 268, 1); დწლილ კოჭას ქა ლასგილი—დალი კლდეან გად-მოიხედა (იქვე, 272, 36); დწლილ კოჭას იფიფელე—დალი კლდეში მოსაქეპამს (იქვე, 268, 19); მოსალოდნელი იყო თითქოს „კოჭას ხეფიფელე“ ან „კოჭისგა იფიფელე“; ჰირულ შგორის ხეზევე ი—ქოჩუ ლი დეკაში (შქერში) იმალება (იქვე, 14, 52); აღიში ვოლას ხელ-ზოგე—აღიში მყინვარზე სახლობს (იქვე, 216, 61); ლახმელს... მელხამო ხეზეც—ლახამუ-ლაში ლახამულელი ცხოვრობს (II, 281, 9—10); შდრ. ლახმელს || ლახმულისგა იხეგს შვანარს—ლახამულაში ცხოვრობენ სვანები (ბქვ.); რაშს ჩოხეპას—გადმოხტა რაშიდან (I, 115, 11), ან გერგულ ჩოხეპას ჩაფე-ვიორგი გადმოხტა ცანხიდაი (იქვე, 321, 5)...

თავდაპირველად ლოკალური ცნების აღმნიშვნელი სიტყვების უმრავ-ლესობა ზმნებთან ორგანულად დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო. მათი წარ-მომადგენელი მორფემა ზმნაში არსებობდა. ამიტომ გვქონდა ასეთი შესიტყ-ვებანი: „კლდეს ემშობიარება“ და არა „კლდეში მშობიარობს“, „კლდეს გადმოხედა“ და არა „კლდიდან გადმოიხედა“, „შქერს ემალება“ და არა „შქერში იმალება“, „მყინვარს ესახლება“ და არა „მყინვარზე სახლობს“...

ამგვარი კონტექსტები უხვადაა ძველი სვანური სიმღერების ენაში. იგი არც თანამედროვე ცოცხალი მეტყველებისთვისაა უცხო. მას შემდეგ, რაც მარ-ტივი მიცემითი ძალიან ხშირად გამოიყენებოდა ლოკალური მნიშვნელობით, თანდათანობით მოწყდა იგი ზმნას, იქცა მეორეხარისხოვან წევრად (ჯერ, ალბათ, უბრალო დამატებად, შემდეგ კი ადგილის გარემოებად); მაგრამ მი-ცემითი სხვა ფუნქციებითაც იყო დატვირთული. როგორც ჩანს, მათგან დი-ფერენციაციის გამო ამა თუ იმ ადგილისა ან მიმართულების გამოხატვა იკის-რა ზმნის პრევერბმა („დწლილ კოჭას ქა ლასგილი“), მანამდე კი მარტივი მიცემითი მაინც იხმარებოდა ლოკალური მნიშვნელობით, ოღონდ მისი წარ-მომადგენელი ზმნაში აღარ იყო (შდრ. „კოჭას იფიფელე“ და არა „ხეფიფელე“). მას შემდეგ, რაც პრევერბისეული ელემენტები სახელებსაც დაუკავშირდა, რათა ლოკალური შინაარსი კიდევ უფრო მეტი ინტენსივობით გამოხატული-ყო, მივიღეთ თანდებულებანი ფორმები. ამრიგად, სვანურმა ფი, ჩუ, სგა/სკა, ქა ნაწილაკები ორი ფუნქციით აღჭურვა. მატერიალურად ერთი და იგივე ელემენტი ზმნასთან პრევერბის მოვალეობას ასრულებდა, სახელთან — თან-დებულისას, ორსავე შემთხვევაში კი ადგილსა თუ მიმართულებას აღნიშნავ-და³. ახალი ფორმების გვერდით არსებობას განაგრძობდა უთანდებულო მი-ცემითიც. ამიტომ ბუნებრივია, თუ სვანური ერთსა და იმავე კონტექსტებსაც კი გადმოსცემს როგორც ძველი, ისე შედარებით ახალი კონსტრუქციებით. ყველაზე ხშირად მარტივი მიცემითი და -ისგა თანდებულებანი ფორმა ენაც-ვლება ერთმანეთს; თანდებულებანი ფორმები ქარბობს ლაშხურ-ლენტეხურში (ჩვენ ხელთ გვქონდა არსენ ონიანის მიერ შეკრებილი და ნ. მარის რედაქტო-რობით გამოცემული ლაშხური ტექსტების — „ლუშნუ ამპვარ ლღაშხუ შუ-

³ იქ, სადაც სათანადო ილუსტრაციას არ ახლავს შესაბამისი გვერდისა თუ სტრიქონის მაჩვენებელი აღნიშვნები, ივლისსხმება სვანურ-ქართული ლექსიკონის (ხელნაწ.) მონაცემები ან სვანეთში ყოფნის დროს ჩვენ მიერ შეკრებილი მასალები.

⁴ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., სვანური ენა, I, ზმნა, შრომები, თბ., 1967, გვ. 63; Сборник мате-риалов для описания местностей и племен Кавказа, вып. X., Тбили., 1890, გვ. XLVII; G. Deeters. Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930, გვ. 16.

მი ნინშვ“ ბალსზემოური ვარიანტი, რომელიც შეადგინა მ. გუჭევიანიშვილმა რეზისას ირკვევა, რომ ლაშხურ თანდებულისა ფორმებს მეტწილად მარტივი მიცემითი ენაცვლება ბალსზემოურში;

1. ს- ისგა (ბზ., ბქვ.), ისკა (ლნტ.), ისა (ლშზ., ლნტ.)

ქორს || ქორისგა⁸—შინ, სახლში (ზ. სვ.); ქორს || ქორისა (ლშზ. 18, 13—15); ქორს მერღე (ლშზ., 7,13)—შინ მყოფი || ქორისა მერღას⁷ (იქვე, 11,7)—შინ მყოფს; ტაბაგზს (ბზ.) || ტაბაგისა (ლშზ., 44,28)—ტაბაკთან; ბარჯას (სვ. პ., 86,69), ბარჯს (იქვე, 44,10) || ბარჯიღღისგა (იქვე, 214,33)—ზეგვი; გვამას (სვ. პ., 56,8) || გვამწარისგა (I, 3,2)—მეგრღში; კოჯას (სვ. პ., 268,19) || კოჯისგა (იქვე, 326,32)—კლდეში; მურყყამს (სვ. პ., 224, 131; 78,58; 6,3; I, 1,11) || მურყყამისგა (სვ. პ., 178,4; I, 2,1; 145,26)—კოშკში; გვალს || გვალისგა (ბქვ.)—გვალში; ქალას, ქალწას (სვ. პ., 168, 22—25; 152,14; 154,68) || ქალწასგა (I, 63,26) || ქალწოწესგა (I, 63,21)—ტეობაში; პილს || პილთესგა (ბზ.), პილთესისა (ლშზ.)—პირას; ცხეკს || ცხეკისგა (ბზ.)—ტყეში; ხამთოსხს || ხამთოსხისგა—სამოთხეში; ნაღბაჯეს || ნაღბაჯესგა (ბზ.)—ციხეში; ბამზნას (ბზ.) || ბამზნასა (ლნტ.)—ბამბაში; ძირის (სვ. პ., 272,37) || ძირისგა (II,206,1)—ძირას, ძირში; ცხეკს || ცხეკისგა (ბზ., ბქვ., ლშზ., 13,26)—ტყეში; ცხეკწარს (სვ. პ., 162,42) || ცხეკწარისგა (იქვე, 66,1), ცხეკარისა (ლშზ., 13,29), ცხეკწარისკა (სვ. პრ. ობ. ტ., ლნტ., III, 16,13)—ტყეებში; ნენჩას (II, 225,38) || ნენჩაისგა (იქვე, 229,4)—წიწვიან ტყეში; სოფლწარს (II, 1,19) || სოფლწარისკა, სოფლწარისკა (III,14, 23—39)—სოფლებში; ლახამს (ბზ.) || ლახამისა (III, 189,30)—სლოტრეში; ლეგვერს (სვ. პ., 252,17) || ლეგვერისკა (III, 120,20)—წისქვილში; ლეცას (სვ. პ., 62,10) || ლეცისგა (I, 9,8), ლიცისკა (III, 16,11), ლიცისა (იქვე, 123,33), ლიცისობასა (იქვე)—წყალში; ლეცწარს (ბზ.) || ლიცარისა (ლშზ., 2,30)—წყლებში; კუბს || კუბისგა (ბქვ.)—კუბოში; ლახეს (I, 12,32; II, 84,27; III, 95,32; 15,11; 71,2; 36,7; 16,5... ლშზ., 12,34; მეგმ. ეახ., 9,32) || ლახეისა (III, 95,33; მეგმ. ეახ., გვ. 24)—ტყეში; ლახწარს (I, 48, 17; II,225,30) || ლახწარისგა (II, 225,28), ლახწარისკა (III, 15,30—38), ლახწარისა (მეგმ. ეახ., გვ. 14)—ტყეებში; ტუზას (სვ. პ., 6,18), ტუზის (ბზ.) || ტუზისგა (II, 84,8), ტუზასკა (III, 45,18)—ლეღში;

2. ს—ყო (უნნ)

ბარჯას (სვ. პ., 242, 14; 36,3), ბარჯს (სვ. პ., 272,33) || ბარჯეთი (სვ. პ., 192,94; I, 2 07,17; III, 224,17), ბარჯუნ (I, 187,25); თსუმ⁸ (I, 24,19; სვ. პ., 54, 48—71; 256,39; 172,23; 272,50); თსუმას (სვ. პ., 160,36; 64, 24; 2,9; 100,6; 162,18; 136, 15), თსუმს (სვ. პ., 62,8) || თსუმეთი (სვ. პ., 36,14; 206,57; 272,48; 100,69; 304,50; I, 65, 20)—თავზე; ლარტეს (ბზ.) || ლარტეთი (სვ. პ., 220,49)—ქამარზე; ნებგვას (სვ. პ., 76, 55) || ნებგვაეთი (იქვე, 80,33)—შუბლზე; ლიცს (ბზ.) || ლიცეთი (სვ. პ., 252,3)—წყალზე; ჩეჭეს (სვ. პ., 278,49) || ჩეჭეთი (ლშზ.)—ჩოქზე; გიმას (სვ. პ., 40,25) || გიმეთი (III, 113,6)—მიწაზე; კას (სვ. პ., 116,9) || კაეთი (იქვე, 92,74) || კერწაქა (ბზ.)—კერის ფიქალ ქვაზე; ადგილეთი (III, 95,29) || ადგილს, წგის (ბზ.)—ადგილას; თანწლეთი (I, 37,23), თანწლენ (I, 53,3), თანაღეთი (ლშზ., 13,4) || თანწლს (I, 37, 12; სვ. პ., 34,170)—უღელტეხილზე; ზუნს (სვ. პ., 4,11) || ზუნეთი (იქვე, 124,70)—ძირას; ლაყყრას || ლაყყრაენ (ბზ.)—საწოლზე; ფატწანს || ფატწანეთი (ბზ.)—პერანზე; თეგირს || თეგირეთ⁹ (ბზ.)—ხის ჩხირზე; ცერს || ცერეთი (ბზ.)—ცერზე; კაბს || კაბეთი (ბზ.)—კაბაზე; ყორს (სვ.პ., 96,8)

5 მაგალითები მოგვაქვს კონტექსტების გარეშე ადგილის სიმეორის გამო. საილუსტრაციო მასალის შემცველი წინადადებები, ძირითადად, იდენტური ან მსგავსი მნიშვნელობისაა.

6 ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურში ორივე ფორმა დასაშვებია, მაგრამ უფრო ბუნებრივია მარტივი მიცემითი; ეს იქიდანაც ჩანს, რომ უთანდებულო ფორმებს უფრო მოხუცი და საშუალო თაობა ხმაორობს, თანდებულისა კი მეტწილად — ახალგაზრდობა.

7 მიუხედავად იმისა, რომ „ქორს მერღე“ თითქმის გაქვავებული გამოთქმაა და მეტწილად მარტივი მიცემითით ვაღმოიქვამ, აქაც შესაძლებელია თანდებულისა ფორმა.

8 მიცემითში პირველადია, რა თქმა უნდა, „თხუმი“ ფორმა, „თხუმას“ კი უფრო გვიანდელია, რასაც სპეციალისტები სვანური ბრუნების უნიფორმაციის ტენდენციით და ყოველგვარი ტიპის სისტემაში ხანისანი მიცემითის გაბატონებით ხსნიან. ეს კი სვანურ ენაზე ქართლის დიდი გავლენის არსებობის შედეგიც ჩანს.

|| ყმრჱი (I, 108,8), ყორჱი, ყორისგა (ბქვ.)—კარზე; ამარაბ (ლშხ.) || მამარტყნ (I, 108,8) || მამარტყა (ლშხ.)—ამარას, ამარაზე; ზოგას (სვ. პ., 30,116; 178,7) || ზოგჱნ (სვ. პ., 30,116) || 90,39; III, 119,10), ზოგჱნ (სვ. პ., 58,3; I, 172,13), ზოგჱა (სვ. პ., 258,4)—ხილზე; ტუბას (სვ. პ., 186,4), ტუბის (სვ. პ., 32,136) || ტუბი (სვ. პ., 228, 16)—ხეობაში; გვეშ (ბზ.) || გვაშეჱი (ბქვ.)—საქმეზე, საქმის შესახებ; შგჱს || შგჱი || შგჱთეჱი (ბქვ.)—ფერლობზე.

3. ს—ქა

მალწგ || მალწკა (ბქვ.)—ღობეზე (შდრ. გურული „ალაგეზე“); ქარგს (ბქვ.) || ქარტკა (II, 226, 2—3)—შთას ვადასახელებზე (ზედმ. „ხორხზე“); კოჯს (სვ. პ., 270,16) || კოჯკა (III, 123,26)—კლდეზე; ზარჯას (სვ. პ., 286,9; 234,49); ზარჯს (II, 283,11) || ზარჯკა (III, 121,32), ზარჯალქა (სვ. პ., 142, 19)—მზარზე, მზრებზე.

4. ს—ჩუ

ბოგს (სვ. პ., 260,4) || ბოგჱუ (ბქვ.)—ხილზე (ზემოდან ქვემოთ); კოჯს || კოჯჩუ (ბქვ.)—კლდეზე; ყიას (ბქვ.) || ყიაჩუ (I, 285,4)—ყელში; ღარს (ბქვ.) || ღარჩუ (II, 16,24)—ღარში (მურაში).

5. ს—თე

დილეგსუ (ბქვ.) || დილეგთჱე (I, 195, 14)—დილეგში; ლახეს (ლშხ.) || ლახეთე (ბზ.)—შთაში; კოჯას || კოჯთე (სვ. პ., 288, 8—10)—კლდეზე, კლდეში; ქალწას (ბზ.) || ქალათე (ლშხ.)—მდინარეში; ლუცას (სვ. პ., 62,10) || ლაცთე (ლშხ., 15,5);

ათზე როსტომი აჩნდ ქვედა ქვეყანას — ახლა როსტომი წავიდა შორეულ ქვეყანაში (I, 208, 18—19; ხზვასმულ ფორმას სქოლიოში ტექსტის ჩამწერის, აკ. შანიძის მეტად საყურადღებო შენიშვნა ახლავს: ცილობა შეიქმნა დამსწრეებს შორის: „არა ქვეყანას უნდა და არა, ქვეყანათე“-ო).

ზემოთ მოტანილ პარალელურ ფორმებს შორის ზოგჯერ მცირეოდენი სემანტიკური სხვაობაცაა. ე. წ. წინდებულ-თანდებულობა (resp. ზმნისართული წინდებულის¹⁰ შემცველი) სახელები უფრო კონკრეტულად მიუთითებენ ამა თუ იმ ადგილზე: ასე მაგალითად: „ეჭა კინჩჩუ ათხვილ“ იმას ნიშნავს, რომ უსათუოდ შიგნით, ქვევით, სიღრმეში ხდება მოქმედება; „კინჩხი“ აუცილებლად ზემოდან, გარედან მოხვედრაზე მიგვითითებს, მაშინ, როდესაც „კინჩხს ათხვილ“ უფრო ზოგადი მნიშვნელობისაა, დაუნაწევრებელია — „ზე“-საც შესატყვისება და „ში“-საც.

სახელსა და ზმნას თანდებულისა და პრევერბის ფუნქციით შეიძლება დაერთოს მატერიალურად როგორც ერთი და იგივე, ისე განსხვავებული ელემენტები:

წინწილ ჯიპწჱ კწხჱი ქანსჱინე—წინწილა მუხის წვერზე აბა (II, 10,32; ფიცარენ. ჩუ ლაჩყინენ—ფიცარზე... დაგაწინეს (სვ. პ., 328,10) || ქი ლაჩყინენ (იქვე, გვ. 427)...

როცა ერთდროულადაა ნაჩვენები მოქმედების როგორც ადვილმდებარეობა, ისე მიმართულება, გამოყენებულია ორთანდებულაანი ფორმები.

ქ ოჩილ ზაგართეჱი—ავედით უღელტეხილამდე („კენ,-ზე“, I, 34, 11); ტაბწგს ქი იკელს ბანდარტენე—ტაბაკს იღებენ სკამიდან („გან,-ზე“, II, 76, 3—4); ბეფშილ სკასოგენას ზიჯოხას—ბაქში ჩაუვლიათ ტომარაში („გან,-ში“, III, 123, 30—31); სგა მერღელი ქორთისგა¹¹ შესულა სახლში („კენ,-ში“, სვ. პ., 156,16)...

⁹ ე. თ. ფ. უ. რ. ი. ა. ს. ტერმინოლოგიით: სვანური ენა, გვ. 63.

¹⁰ გ. დეეტერსის ტერმინოლოგიით (Die adverbialen Präverbia): Das kharthwelsche Verbum, გვ. 15—24.

¹¹ შდრ. სგა მერღელსიმ ქორწითესგა—შესულხართ შინ (სვ. პ., 156, 87). ეს ფორმა მდსალოდნელი არ იყო, რადგან სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულ მოსაზრებათა მი-

როგორც ჩანს, სახელზეც და ზმნაზეც ე. წ. წინდებულ-თანდებულს-ქროსდროული დართვის საჭიროება გამოწვეული იყო ამა თუ იმ ადგილისა ან მდმართულების კიდევ უფრო მეტი ინტენსივობით გამოხატვისათვის, ლოკალიზაციის ხაზგასმისათვის. ამაზე ორი გარემოება მიგვიჩივებს. ჯერ ერთი ის, რომ ადგილმდებარეობის აღნიშვნისათვის სრულიად საკმარისია ზმნის პრევერბი, სახელზე მისი დართვა აღარაა აუცილებელი, რის შედეგადაც ერთ და ორთანდებულის ფორმები შეიძლება თავისუფლად შეენაცვლოს ერთმანეთს.

ჩი მეზგა თეგსა || მეზგათ იხგა ღვრიტ—ველა ოჯახში შედიან (II, 233, 7—8); იხგა ატიხ მულგ უჭირიდ კიბდენთეგსა || კიბდენიხგა—დააბრუნა მეწისქვილემ კილოზანში (I, 59, 36—37); უწმეჩეხ ღვკაფე მეგამში || მეგამხოფე—აედინენ ვაღანაკაფე ხეზე (III, 121, 15—16); უი || სკა ხენდესქდ ტაფანსა || ტაფანხოფა—ვადებო ტაფაზე 'ში' (იქვე, 34, 31); ქორხენისა || ქორხენ ღახტიხგა—სახლიდან შეეპასუხნენ (ლშხ., 16, 11); წირი დროფი ფაღრინგ საყდართეფი (ბზ. საყდართე)—წირვის დროს მიდიან საყდრისკენ (ლშხ., 32, 34); მეორე მხრივ, ისიცაა საყურადღებო, რომ თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში ადგილმდებარეობის აღნიშვნელი პრევერბი თუ თანდებული რამდენჯერმე შეიძლება განმეორდეს წინადადებაში (ქა, ქა ქორხენქა, ქა! — გარეთ სახლიდან, გარეთ! — ბქვ.)¹².

იშვიათად გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც სახელთან თანდებული წარმოდგენილია, მაგრამ იგივე მატერიალური ელემენტი პრევერბის სახით აუცილებელი აღარაა. ამგვარი ვითარება ქრონოლოგიურად შედარებით გვიანდელი ჩანს:

ღნა უჩანდ მეგამთეფი—გოგო ავიდა ხეზე (I, 369, 36), მაგრამ: ღნა... მეგამთეფინ შჩიდ (იქვე, 373, 7).

ყველაფერი ეს იმაზე მიუთითებს, რომ სვანური პრევერბ-თანდებულების განვითარების ადრეულ საფეხურზე შესიტყვებაში სრულიად საკმარისი იქნებოდა ერთ-ერთი მათგანის, კერძოდ, პრევერბის არსებობაც. ცალ- და განსაკუთრებით ორთანდებულის ფორმები შედარებით გვიანდელი წარმონაქმნი ჩანს.

მოსალოდნელია, რომ ლოკალური ცნების აღსანიშნავად საზოგადო და გეოგრაფიული სახელები ერთსა და იმავე ვითარებას გვიჩვენებდეს. არსებითად ეს ასეცაა, მაგრამ უკანასკნელ შემთხვევებში შედარებით უკეთაა დაცული ლოკალური სემანტიკის გრამატიკული გამოხატვის სისტემა, რა თქმა უნდა, ინოვაციებს აქაც აქვს ადგილი, მაგრამ კონსტრუქციები შედარებით უფრო მწყობრია:

ადგილის გარემოების გადმომცემი გეოგრაფიული სახელი გრამატიკულად სრულიად გაუფორმებელია, წარმოდგენილია ოდენ ფუძე¹³. ამ ფაქტს შესაძლებელით, ძველ ქართულსა და სვანურში თანდებულები ანალოგიურად უკავშირდებიან საზოგადო და საკუთარ სახელებს ბრუნვაში მართვის თვალსაზრისით. სვანურში ყველა თანდებული ადამიანთა საკუთარ სახელებს, ზოგიერთ ზოგად სახელსა (ხელმწიფე, ბაბ, მუ, დი...) და ნაცვალსახელს მართავს ნათესაობით ბრუნვაში, სხვა შემთხვევაში ყოველთვის მიცემითი გეაქვს, ამიტომ თუ სრულიად ბუნებრივია „სგავ ხოწიღახ ყარწმთესგა“ — შემოუტანიათ ყარასას (სვ. პ., 164, 68), „სგა მეჩღელხიშდ ქორწმთესგა“ — მოულოდნელია.

12 ე. თ. ო. ფ. უ. რ. ი. ა, სვანური ენა, I, ზმნა გვ. 66;
ა. დ. ა. ვ. ი. ა. ნ. ი. ა. და ს. გ. წინდებულთათვის სვანურში, იქვე, VI, თბ. 1954, გვ. 459.
13 იხგა თანდებულთან დაკავშირებით ნ. ა. ბ. ე. ა. ქ. შენიშნავს: „სვანურს... შემონახული აქვს ძველი ვითარება. „იხგა“ თანდებულის ფორმების ნაცვლად ძალიან გავრცე-

ლოა დაეძვინოს ფონეტიკური საფუძვლები (ყოველ შემთხვევაში ბალსქვემოურში მაინც). ასეთი სიტყვა ჩვეულებრივ ერთზე მეტმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი სახელია (გამონაკლისია „ჩუბეყე“ და „დოლსვიფ“). ამასთანავე ყველაზე უკეთ თავდაპირველი სახე რ სონანტზე დაბოლოებულ — ერ და -პრ სუფიქსიან სახელებს დაუკავთ. ლოკალური ცნების აღნიშვნისას ბალსქვემოურ კილოში თითქმის შეუძლებელია ასეთ შემთხვევებში მიცემითის ფორმის გამოყენება (ჭუმბერ, ლმხბერ, დეშდერ, ლადრერ, თავრარ... ხვიზგე, ხვარდ, ხვიშავ, ლგ — ჭუბერში, ლამხერში, დეშდერში, ლადრერში, თავრარში... ვცხოვრობ, ვიყავი, ვმუშაობ, დგას და ა. შ. და არა — ჭუბერს, ლმხბერს, დეშდერს, ლადრერს, თავრარს...).

ჭუნთერ (სვ. პ., ბზ. 236,61) — ჭუნთერი; ჩოლარ (I, 54,12; 464,9; III, 56,20; 98,2) — ჩოლარში; ლენჯარ (I, 29,28) — ლენჯარში; კახარაღვუშ (I, 277,11; II, 247, 13) — კახარაღვუშში (ხედმ. „კეისრას ნატარაბევი“); იურსაღვ (I, 74,10) — იურსაღვში; ლახარ (I, 23,1) — ლახარში; ტუბერ (I, 3,17) — ტუბერში; კახეთ (ბზ.) — კახეთში; ახლშენ (ბზ.) — ახლშენში; უშვანარ (II, 1,17; 1,8; 2,14) — უშვანარში; მანერ (II, 1,24) — მანერში; ჭილანარ (II, 1,15) — ჭილანარში; ჭუბერ (II, 228, 6—24; 226, 16—32) — ჭუბერში; ჭუბერი (II, 227,37) — ჭუბერში; აფხზეთ (II, 82,21—32)¹⁴ — აფხზეთში; დეშდერ (II, 201,32) — დეშდერში; გვადერ (II, 209,13) — გვადერში; ტასდერ (II, 128,30) — ტასდერში; ზებუდ (II, 121,17; 127,33) — ზებუდში; უხვიარ (II, 121,17) — უხვიარში; შდხარ (II, 247,14) — შდხარში (ხედმ. „თალანაჟი, თოლნარაჟი“); დეცერ (II, 316,32) — დეცერში; ცაღერ (II, 316,24); ჩირთარ (სვ. პ., ბჟვ., 158,23) — ჩირთარში; ჭეღედ (III, 96,32; 107,27) — ჭეღედში; დეჭმეთ (III, 111, 27—28; 112,7) — დეჭმეთში; ჭოფარ (III, 23,15) — ჭოფარში; ბავარ (III, 95,16) — ბავარში; დეჭხარ (III, 67,10) — დეჭხარში; ცაგარ (III, 95, 5—11) — ცაგარში; გულიდ (III, 111, 20) — გულიდში; ჭალარ (III, 17,36) — ჭალარში; ცხუშად — (III, 103,13) — ცხუშადში (ქინ. ფ.); ცხუმელი (III, 17,35; 18,1) — ცხუმელში (ქნ. ფ.); შდრ. დოლსვიფს (I, 23,24; II, 1,32) — დოლსვიფსში; ჩიბეყე (II, 227,37), ჩუბეყე (სვ. პ., უშგ. 212,1) — ჩუბეყეში;

არც ერთ შემთხვევაში არ შეგვხვედრია „დოლსვიფ“ და „ჩუბეყე“ ადგილის გარემოების მნიშვნელობით, მოსალოდნელი კი იყო, რადგანაც ეს სახელები ერთზე მეტმარცვლიანები და ამასთანავე თანხმოვანფუძიანები არიან; მაგრამ ისინი საზოგადო სახელებისაგან მომდინარეობენ. ამ უკანასკნელში კი, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ოდენ ფუძე აღარ იხმარება ლოკალური მნიშვნელობით. როგორც ჩანს, ამ სიტყვათა მიცემითობაში გარკვეული წვლილი უდევს მათ რთულ შედგენილობასაც. „დოლსვიფ“ და „ჩუბეყე“ კომპოზიტებია („დოლის მოედანი“, „ქვემო ხევი“), ხოლო მათი მეორე კომპონენტები ერთმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი სახელებია, რომლებიც დამოუკიდებლად ხმარების დროს ყოველთვის მიცემითის ფორმითაა წარმოდგენილი ადგილის გარემოების გადმოცემისას.

ერთმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი გეოგრაფიული სახელები ლოკალურ შინაარსს, როგორც წესი, მარტივი მიცემითის ფორმით გამოხატავს:

ლებულია ე. წ. ადგილის მიცემითის ფორმები, ხშირად მიცემითის ნიშნის გარეშე. მაგ.: შვანს არა — სანეთში იყო; ალექსანდრე იზა მულახ — ალექსანდრე ცხოვრობდა მულახში“ (თანდებული სვანურში, გვ. 293).

¹⁴ ერთ შემთხვევაში „აფხზეთ მერდალ“ (აფხზეთში, აფხზეთის(?) მყოფებმა) გამოყენებულია „შვანს შერდალ“ კომპლექსის გვერდით. ამიტომ აქ შეიძლება „აფხზეთში მერდალ“ ფორმაც გვევარაუდებინა; რაკი ბალსქვემოურში ჩვეულებრივ არ იყარება ქართულური სისტემის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, ამიტომ ვფიქრობთ, რომ „აფხზეთ“ ოდენ ფუძეა და ადგილის გარემოების აღმნიშვნელია.

კალს (I, 4,3; მეგ. ეახ., გვ. 9)—კალაში; შვანსი (II, 285,10)—სვანეთში; კაქუშხლუი (I, 47,19)—მუშუში; სეტს (სვ. პ., უშგ., 88,83)—სეტში; შოლს (II, 129, 16—29)—შოლსში; მეზს (II, 225,34)—მეპში; ნაკს (II, 224, 33; 225,15)—ნაკრაში; დოლს (II, 4,28)—დოლში; ხნვს (III, 95,32)—სავეთში; სკალდს (III,97,37)—სკალდში; ლწხსს (ზზ., ლმზ., 13,10; 24,13; 27,13...).

ხმოვანფუძიანი გეოგრაფიული სახელები ყოველთვის ხანინი ფორმებით გვხვდება, ამასთანავე შეინიშნება, რომ ზოგიერთი მათგანი თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში თანხმოვანფუძიანია და ამიტომ შესაძლოა გაუფორმებელი სახითაც იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ ძველი სვანური სიმღერების ენაში მათ ზოგჯერ აღმოაჩნდებათ ე. წ. უტყვი ხმოვანი სიტყვის ბოლოს. ცხადია, ასეთი სახელებიც ხმოვანფუძიანთა რიგში ჩადგებიან და მიცემითის სანსაც დაირთავენ:

ღჯახს (სვ. პ., ლმზ., 158,4)—ღუჯახში; ბაჯახს (სვ. პ., ბზ., 6,13; უშგ., 170,30)—ბახაში; კალახს (სვ. პ., ბზ., 50,104; 152,18)—კალაში; საჯევახს (სვ. პ., ბზ., 12,3)—სახევაში; ლენქერახს (სვ. პ., ბზ., 50, 86; 92,55; ლმზ. 19,20)—ლენხერაში; ზახხვახს (სვ. პ., უშგ., 22,25)—ზეხხვაში (ზღრ. ბზ., ზახხვხვ); ცახახს (სვ. პ., ბზ., 226,2)—ცენაში; ბულეხს (სვ. პ., ბზ., 198,14)—ბულეში; სარაჯახს (სვ. პ., უშგ., 170,32)—სარაგაში; ყიბიანის (სვ. პ., უშგ., 170,35)—ყიბიანში; ჩიბიანის (სვ. პ., უშგ., 170,21)—ჩიბიანში; კარეტის (სვ. პ., უშგ., 240,55)—კარეტში; ქელდის (სვ. პ., ბზ., 222,80)—ქელდში; მესტახს (სვ. პ., ბქე., 138,4; I, 32,11)—მესტიაში; ლატლის (სვ. პ., უშგ., 86,50; 214,14; II, 201,8)—ლატალში; ბეჩვის (სვ. პ., ბზ., 230,81; I, 3,29; II, 2,25; 81,6)—ბეჩოში; უშგულახს (სვ. პ., ბზ., 178,1)—უშგულის (?), ზღრ. უშგულს (სვ. პ., ბზ., 10,73)—უშგულში; ყარჩახს (I, 20,31)—ყარაჩაში; ქართვანის (II, 1,9)—ქართვანში; შიხრახს (II, 14,26)—შიხრაში; ლელტახს (I, 57,6)—ლენტახს (III, 12,36; 10,15)—ლენტახში; ხამერგელახს (III, 93,34)—ხამერგელაში; ლესემა¹⁷(?) (III, 12,36)—ლესემაში; კერის (ლმზ., 52,18)—ბერიში...

ნაგენეტივარი გეოგრაფიული სახელები უძველესი წარმოებისაა, რადგანაც ყველა ქართველურ ენაში ერთ პრინციპზეა აგებული. უნდა აღინიშნოს, რომ, როცა მათ ადგილის გარემოების მნიშვნელობა აქვთ, როგორც წესი, წარმოდგენილი არიან ფუძის სახით. მიცემითი ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავენ არც ნაგენეტივარი საზოგადო სახელები:

¹⁵ სოფელ კალის სახელწოდება აქ მოხვდა იმიტომ, რომ იგი ძველ სვანურ სიმღერებში არქაული ფორმითაა (კალა) წარმოდგენილი. ყოფილი ხმოვანფუძიანი სახელი თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში თანხმოვანფუძიანთა რიგში ღვას (კალ), მაგრამ რაკი ერთმარცხლიანია, ამიტომ ადგილის გარემოების გამოხატვისას შინც ისევე ფორმდება (ხანინი მიცემითით), როგორც ხმოვანფუძიანი სახელი.

¹⁶ სიმღერა „უშგულას მახელდატარე ანუ უშგულ ლასმა“ ჩაწერილია მ. გუჯუჯიანის მიერ სოფ. ხალდეში (ბზ.) 70 წლის ბ. ვასციანის თქმით. 1936 წ. დაბეჭდილი ტექსტის პირველ სტრქონს სქოლიოში ახლავს შენიშვნა: „დღედაწია — უშგულ ლასმა ხილღეაღღელი“; „ლასმა“ გაუგებარია, მაგრამ ამ კონტექსტში ოდენ ფუძით გადმოცემული გეოგრაფიული სახელი რომ ადგილის გარემოების მნიშვნელობითაა გამოყენებული, ეს თითქოს უდავოა: უშგულ — უშგულში.

¹⁷ აქ, ალბათ, კორექტურული ან ტექსტის ჩაწერისას დაშვებული შეცდომაა, რადგანაც არც ერთი ხმოვანფუძიანი სახელი, არც თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებასა და არც ძველი ხალხური სიმღერების ენაში ოდენ ფუძით არ გვხვდება ადგილის გარემოების გადმოცემისას.

ჯიჯღალაშ (ვ. ახოხაძე, 159,40)—ჯიჯღალაშში; მიჯვრიშ¹⁸ (სვ. პ., 157,17)—მიჯვრისში; ჩაუთი (170,17)—ჩაუთში; ჩხელაშ (1, 1,15)—ჩხელაშში; ჭრალაშ (28,9)—ჭრალაში; ჯერაშ (13,33)—ჯერაშში; უნბეშ (ბზ.)—უბეშში; ჰადელდაშ (II, 224,29)—ჰადელიდაშში; ქურაშ (127,7)—ქურაშში; ბარაშ (122,1)—ბარაშში; მაზაშ (III, 12,5)—მაზაშში; ყარაშ (12,8)—ყარაშში; ყვედრეშ (12,9)—ყვედრეშში; ლაღარვაშ (12,32)—ლაღარვაშში; ლეჭედარეშ (13,15)—ლეჭედარეშში; წანაშ (12,16; 13,23; 91,18; 107, 9—16)—წანაშში; ქუთაშ (117,12)—ქუთაისში; ხანაშ (ლშხ., 1,18; 28,16)—ხანაშში; ხანაში (29,8)—ხანაში; ქვიშ (25,17)—ქვიშში; ქვიში (29,8)—ქვიშიში; თხუმრაშ (I, 64,15; სვ. პ., 122,41; 280,28; 122,40; 86,38; 164,61)—თხუმრაშში; სასთუმალაშ, სასთუმლიდან, სასთუმალთან; კეზნარაშ (სვ. პ., 164,61)—ფერხით.

რასაკვირველია, გამონაკლისები აქაც არის:

მიჩა ხეზე თხუმრაშს ხასვერენა—მისი ცოლი სასთუმალთან მჯღარა (1, 384, 2—3).

სევანურ პოეზიაში ნაგენეტივარ სახელებსაც შეიძლება დაერთოს ე. წ. უტყვი ხმოვანი, რომლის შემდეგ არც მარტივი მიცემითაა მოულოდნელი:

ქა მისიბა ჩუბელიშა—გამიხვევია ჩუბელიშისკენ (სვ. პ., 238,40); ჩვანეშის ლამხელი ჩოლური—ჩვანეშში შემხვდა ჩოლურელი (იქვე, 220,54).

ამრიგად, ადგილის გარემოების ფუნქციით გამოყენებული გეოგრაფიული სახელები შეიძლება წარმოდგენილი იყვნენ როგორც ოდენ ფუძით (ნაგენეტივარი და ერთზე მეტ მარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი სიტყვები), ისე მარტივი მიცემითის ფორმით (ერთმარცვლიანი თანხმოვანფუძიანი და ყველა ხმოვანფუძიანი სიტყვა). ესაა გარკვეული კანონზომიერება, რომელსაც შესაძლოა გამონაკლისი არც ჰქონოდა სევანური ენის განვითარების ადრეულ საფეხურზე, მაგრამ თანდათანობით მიცემითის ხანი გავრცელდა ყველა სახელში. აღნიშნული პროცესი საზოგადო სახელებში გაცილებით უფრო ადრე უნდა მომხდარიყო, რამაც ხელი შეუწყო მის ფართო გავრცელებას გეოგრაფიულ სახელებშიც, მიუხედავად იმისა, თუ როგორი იყო ფუძე. ამის შედეგი უნდა იყოს ოდენ ფუძიანი და ხანიანი მიცემითის შემცველი სახელების პარალელური ხმარება როგორც პოეზიის ენაში, ისე თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ხანის გავრცელება ყოველგვარ გეოგრაფიულ სახელთან თვით სევანურის დიალექტთა შიგნით კარგახანია დაიწყო, მაგრამ დღეს ეს პროცესი ყველაზე მეტად ლაშხურ-ლენტეხურში იგრძნობა. ამ შემთხვევაში კი ფორმათა უნიფიკაციის ტენდენციასთან ერთად მხედველობიდან არ უნდა გამოვრჩეს არც ქართულის ძლიერი გავლენა. ბალსზემოურსა და ბალსქვემოურსში მოხუცი და საშუალო თაობა ძირითადად მისდევს ჩვენ მიერ შენიშნულ კანონზომიერებათა სისტემას, მაშინ, როდესაც ახალგაზრდობისთვის პარალელურად დასაშვებ ფორმებად ითვლება როგორც ოდენ ფუძე, ისე ხანიანი მიცემითი. თუ ჩვეულებრივია „ჰებუდ, ჭუბერ, აფხზეთ, ღემდერ (ჰებუდში, ჭუბერში, აფხაზეთში, ღემდერში)“ და მისთანა ფორმები, ახალგაზრდებისთვის სრულიად ბუნებრივია **ჰებუდ|ჰებუდს, ჭუბერ|ჭუბერს, აფხზეთ|აფხზეთს, ღემდერ|ღემდერს...** პარალელური წარმოება. აქაც, რა თქმა უნდა, ანგარიშვასაწევი ქართული სკოლის, წიგნის, პრესის, რა-

¹⁸ ამ სიტყვის შემდეგ სევანურ ლექსში გვაქვს „ლაშგარ“. ასე რომ, „მიჯვრიშ ლაშგარ“ ერთი შეხედვით, შესაძლოა, ვინმეს მსაზღვრელ-საზღვრული ეგონოს, მაგრამ, რომ აქ ადგილის გარემოების შესაბამისი შინაარსია, ჩანს შემდეგი მაგალითიდანაც: „მიჯვრიშ ზაგარ რუსიშ ლაშგარ ჩუ ლუზორიბ“ — მიჯვრის მთაზე რუსის ლაშქარი შეკრებილა: სვ. პ., 62, 1—2.

დიოს გავლენა; გეოგრაფიულ სახელებთან სანიანი ფორმების მომრავლებაში ქართულის როლი სვანურთან მხოლოდ ამჟამინდელი კონტაქტის შედეგით არ უნდა განისაზღვრებოდეს. ძველი ქართულის ჩვენამდე მოღწეულ ძეგლებში, რომლებიც ასე თუ ისე ცნობილია სპეციალისტებისათვის, ლოკალური მნიშვნელობის ოდენ ფუძით გადმოცემა არ ხდება. რაკი ძველთაგანვე ჩვეულებრივი იყო ქართულისათვის სანიანი მიცემითის ამგვარი მნიშვნელობა, ბუნებრივია, არც სვანურისთვის იქნებოდა უჩვეულო გეოგრაფიული სახელის მსგავსი გაფორმება:

კახეთ (ბზ.) || კახეთს (ლზს.)—კახეთში; ინდოეთ (ბზ.) || ინდოეთს (ლზს.)—ინდოეთში; ტუბერ (I, 3,17), ტვიბერ (ბზ.) || ტუბერს (ლზს.), ტვიბერს (II, 14,7)—ტუბერში; ბავარ (III, 14,2) || ბავარს (იქვე, 14, 9—10)—ბავარში; ქვიშ (ლზს., 26,19) || ქვიშს (ბზ.)—ქვიშში; მაზაშს¹⁹ (III, 17,9; 112,31)—მაზაშში; ყვედრეშს (8,34)—ყვედრეშში; წანაშს (11,26)—წანაშში; ვაჩეშს (იქვე)—ვაჩეშში; კიჩხულდაშს (მეგმ. ეპ., გვ.19)—კიჩხულდაშში; უკლეშს (ლზს.)—უკლეშში; ჩოდირს²⁰ (III, 4,32; 115,27), ჩოდურს (მეგმ. ეპ., გვ. 25)—ჩოდურში; ჩოდურსნ (ლზს., 22,17) || ჩოდირი (ბზ.)—ჩოდურშიც. ხეშვილ (სვ. პ., ბზ., 98,14) || ხეშვილდს (I, 28,29)—ხეშვილდში; ცხუმელილ (III, 17,37) || ცხუმელილს (იქვე, 18,6)—ცხუმელურში; ლახმელ (II, 282,11; 283,37; 284, 4) || ლახმელს (იქვე, 281, 21—31), ლახმელდს (I, 2,16; სვ. პ., ბზ., 276,6)—ლახამელაში. ლაფსყადლს (II, 70,11)—ლაფსყადლში; დეგბადლს (II, 70,12)—დეგბადლში; კახლელილ (სვ. პ., ლზმ., 158,1)—კახლელილში; მელილს (III, 8,34; 112,30)—მელილარში; ცხმადლს (III, 11,27)—ცხმადლში.

ამრიგად, როგორც დავინახეთ, ერთმანეთის გვერდით, ერთი და იგივე გეოგრაფიული სახელი შეიძლება შეგვხვდეს ხან ოდენ ფუძით, ხანაც — მარტივი მიცემითის ფორმით. უნიფიკაციის ტენდენცია მძლავრია. ასე მაგალითად, ერთ რომელსამე კონტექსტში რამდენიმე სხვადასხვა აგებულების სახელი (ნაგენტივარი, ხმოვანფუძიანი თუ თანხმოვანფუძიანი, სულერთია, რამდენ მარცვლიანიც უნდა იყოს იგი) ერთნაირადაა (მარტივი მიცემითით) გაფორმებული, მოსალოდნელი კი იყო სხვადასხვაობა. კნინობით სახელებში კანონზომიერების დადგენა თითქოს ძნელდება, რადგანაც სისტემატურად ენაცვლებიან ერთმანეთს ოდენ ფუძე და სანიანი ფორმები. ძველი სვანური სიმღერების ენისა და კნინობით სახელთა დღევანდელი ნათესაობითის ფორმების (-ა-შ) მიხედვით კნინობითის სუფიქსებს ბოლოში ა ხმოვანი უნდა ჰქონოდათ²¹. მაშასადამე, ამის შესაბამისად ადგილის გარემოების აღმნიშვნელ სახელებში მოსალოდნელი იყო სანიანი მიცემითი და არა ოდენ ფუძე. მაგრამ თუ პოეზიის ენის მიხედვით ვიმსჯელებთ, დავინახავთ, რომ მასში წარმოდგენილ სახელთა კნინობითი სუფიქსები თანხმოვანზე (-ლ ან -დ) ბოლოვდება; ამასთანავე, ამგვარი სახელები ერთზე მეტ მარცვლიანია და ბუნებრივია, რომ ოდენ ფუძითაა წარმოდგენილი (კახლელილ ხვილზივალა — კახლელილში ვცხოვრობდი — სვ. პ., 158,1). ამრიგად, გეოგრაფიული სახელების კნინობითის ფორმები თვით ძველ სიმღერებშიც კი არ არის მოცემული ბოლოკიდური ა ხმოვანით. მაშასადამე, სვანური სიმღერების წარმოშობის ეპოქაშიც და თანამედროვე ცოცხალ მეტყველებაში კნინობითი გეოგრაფიული სახელები

¹⁹ ნაგენტივარ სახელთა კანონზომიერ (უხანო) ფორმებს აქ აღარ გავიმეორებთ, რადგანაც შესაბამისი მასალა ზემოთ წარმოვადგინეთ.

²⁰ შდრ. ზემოთ „ჩოდირ“.

²¹ ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტსუ შოამბე, VII, ტფილისი, 1927, გვ. 300.

თანხმოვანფუძიანებია და თანაც, რა თქმა უნდა, ერთზე მეტმარცვლიანებზე. ამიტომ ისინი ოდენ ფუძის სახით არიან წარმოდგენილნი, ხოლო ის შემთხვევები, როცა კნინობითი გეოგრაფიული სახელები ხანიან მიცემითშია, სხვა სახელთა ანალოგიით, ფორმათა უნიფიკაციის ტენდენციითა და ქართულის გავლენით უნდა აიხსნას. დარღვევები, როგორც ჩანს, დიდი ხანია დაიწყო სვანურში, რადგანაც თვით ძველი სიმღერების ენაშიც არაერთხელ გვხვდება ერთზე მეტმარცვლიანი გეოგრაფიული სახელები მიცემითის ფორმაში:

ფარარს (22,20), ყვაბანს (28, 86; 30, 129), ბახხანს (42, 19; 30,129), მებუღს (104,6), ეცერს (114,2), ჩეჩენს (32,147), ყეგანს (32,160; 34,178), ბერბანს (116,3), ნაღწაბეს (158,5), თოთანს (238,7), ებწანს (90,43), უშუღუს (10,89), მუფაღს (52,16), უვაზირხია (102,24) და ა. შ.

ასევეა ცოცხალ მეტყველებაშიც:

სოხუმს (I, 39,16), ნანარს (III, 17,19), ლეჩხუმს (ლპხ., 38,5)²² და ა. შ.

ადგილის გარემოების გამომხატველი გეოგრაფიული სახელები გადმოცემულნი არიან როგორც ერთ (როცა მხოლოდ ადგილია მითითებული — კითხვაზე სად?), ისე ორთანდებულებიანი (როცა ერთდროულადაა ასახული მიმართულებაცა და ადგილიც—კითხვაზე საითკენ?, საიდან?, სადამდე?) ფორმებით:

გვარაშისგა (სვ. პ., ბზ., 54,51)—გვარიშში; ჩოლირისგა (I, 35,13)—ჩოლურში; ბერჩეიხგა (II, 1,1)—ბერჩოში; გიოშერისკა (III, 16,32)—გიოშერში (ზედმ. „გიოსანში“), თეკალთე (სვ. პ., ბზ., 200,30)—თეკალში; ლახმულდთე (იქვე, უშგ., 284,41)—ლახამულამდე; მუშურქა (ბზ.)—მუშურზე; მიჯვრიშთეფი (სვ. პ., უშგ., 216,79)—მიჯვრიშზე (ზედმ. „მიჯვრიშ—კენ-ზე“); იფართეისგა (იქვე, ბზ., 168,26)—იფარში (ზედმ. „იფარ-კენ-ში“); ცწანთხგა (I, 35,19)—ცანაში; კალთხგა (იქვე, 37,3)—კალაში.

ერთი და იგივე ელემენტები ზმნასაც დაერთვის და გეოგრაფიულ სახელსაც:

ში ლოდრინე სარაფაში—ავალ სარაფაზე (სვ. პ., 170,22); ქა ლოვევნიხგ უთერიქა—გავეუყენებ უთერის (მთით) (იქვე, 158,15).

როცა ზმნას წინ უძღვის ადგილმდებარეობის აღმნიშვნელი პრევერბი, სახელთან ის აუცილებელი აღარაა. ასეთ შემთხვევაში სახელს დაერთვის მიმართულების გამომხატველი თანდებულები (-თე, -ხენ), რომლებიც ზმნასთან პრევერბის როლში საერთოდ არასოდეს არ გვხვდება:

ში მეჭღლები ყეგანით—ამოვსულვარ ჩეგემში (სვ. პ., 32,144); ჩუ მეჭღებვი მესტიათე—ჩამოვსულვარ მესტიაში (იქვე, 230,52); სგა ხოფიშუდაბ რიენთე—ჩაუშეით ენგურში (იქვე, 244,38); ქა ლეზი მარ უშგულათე—უნდა წაიღე უშგულში (იქვე, 226,51) იფარბო ხგა თნველი—იფარში შეოველი (იქვე, 194,22)...

როცა სახელის ფორმაში ერთდროულად მიმართულებისა და ადგილმდებარეობის აღნიშვნაა საჭირო, პირველი მათგანის გამომხატველ თანდებულს დაერთვის იგივე მატერიალური ელემენტი, რაც ზმნას ჰქონდა პრევერბის ფუნქციით. ამგვარად ვლბულობთ ორთანდებულებიან ფორმებს, რომლებიც ზმნის ში-, ჩუ-, სგა-, ქა- პრევერბიან მონაცემებს მიემართება:

²² არსენ ონიანის მიერ შედგენილ ლექსიკონში „მეგმარეში ბალხარე ქახლე ხორავ“ ყოველგვარი სახის გეოგრაფიული სახელი, თუ ის ადგილის გარემოების მნიშვნელობითაა გამოყენებული, ყოველთვის წარმოდგენილია მარტივი ან თანდებულებიანი მიცემითით.

ლატფართენი უჩანღ—ლატფარზე ავიდნენ („კენ-ზე“, I,24,11); სგოქედიშედიქსი
თქვა—მივალწიეთ უშგულში („კენ-ში“, იქვე, 36,30);
სგა ლმჩელი ბარისთესგა—შესულა ბარშიმ²³ (სვ.პ.,104,230); ქა მეტღევი უღვირ-
თექა—გამოვესულვარ უღვირზე („კენ-გა“, იქვე, 228,40); ქოზგაგანდ უშგულზნქა—გზას
გადღოძივართ უშგულიდან („გან-გა“, I,37,3).

როგორც ჩანს, ლოკალური შინაარსის გადმოცემისას გადამწყვეტი მნიშ-
ვნელობა აქვს სწორედ ზმნის პრეფერს:

სგა მეტღლზე ტუბერთესგა—შეპოვესულვარ ტუბერში (სვ. პ.,34,182); შდრ. იქვე: ქა
მეტღლზე ტუბერთესგა—გაპოვესულვარ ტუბერში (38,60); სგა ოთხვია სოფელთესგა—შე-
უყვანისარ სოფელში (სვ.პ.,26,32); შდრ. იქვე: ჩუ ოთხვია სვიშართესგა—წაუყვანისარ
ვეძებში ²⁴ (26,28).

ამიტომაც ზმნისწინს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა (მატერიალურად იმა-
ვე ელემენტების შემცველ თანდებულთან შედარებით) ქრონოლოგიური
თვალსაზრისითაც. ეს იქიდანაც ჩანს, რომ კონტექსტი ყოველთვის არ მო-
ითხოვს ადგილმდებარეობის მაჩვენებელ თანდებულს, რადგანაც იგივე მასა-
ლა, ოღონდ პრეფერბად გამოყენებული, ზმნას აქვს (სგა მეჩდელიდ გორვამ-
თესგა — შეესულვარ გორვამში — სვ. პ., 178,18).

ისევე როგორც საზოგადო სახელებთან, აქაც, შესაძლოა, ზმნასა და სა-
ხელს სხვადასხვა წინდებულ-თანდებულები დაერთოს (კარაგელისგა უი ჟიხვი-
ტახ — კარიელში ამოგიწყვეტიათ — სვ. პ., 56,93), მაგრამ ასეთ შემთხვევე-
ბი შედარებით იშვიათია სვანურში და გვიანდელ მოვლენად უნდა ჩაითვა-
ლოს.

ოდენ ფუძიანი, მარტივ მიცემითიანი თუ თანდებულიანი წარმოება, შე-
საძლოა, ერთმანეთის პარალელურადაც იქნეს წარმოდგენილი გეოგრაფიულ
სახელებში:

ბეჩეის (სვ. პ., ბზ., 230,81) || ბეჩეისგა (II,1,5;9,19); ბეჩოისა (III,123,3)—ბეჩოში;
დოლხ (II,1,12) || დოლისგა (იქვე,1,11)—დოლში; შვანს (II,82,25;244,29; III,225,5;
19,3; ლზხ., 4,33;41,32; მეგმ. ეახ., გვ. 30—33) || შვანისგა (II,224,26;225,27), შვან-
ნისა (III,64,17; მეგმ. ეახ., გვ. 25—30), შვანისკჳ (III,64,17)—სვანეთში; ლენტეხას
(III,4,34;7,30;12,35;63,8) || ლენტეხასგა (იქვე, 4,24;62,24)—ლენტეხაში; სახშო (ლზხ.,
1,18;28,16) || სახშისა (იქვე, 4,30)—სახში; ჩიბევეს (II,225,10) || ჩიბევეისგა (იქვე,
224,1)—ჩიბევეში; ფარხ (III,195,6) || ფარისგა (იქვე, 195,10)—ფარში; აშარხ (სვ. პ.,
ბზ.,50,96—97) || აშარისკა (III,118,15), აშარისა (III,16,24;58,27;118,15)—აშარში;
ლშხს²⁵ (ლზხ., 2,8—31;23,17) || ლშხისა (იქვე, 1,9—14;84,8)—ლაშხეთში.

²³ ვფიქრობთ, რომ აქ „ბარსთესგა“ ან „ბარსითესგა“ უნდა იყოს. ეს უკანასკნელი
ფორმა უტყვ (ი) ხმოვანს შეიცავს. ლექსში ლაპარაკია ეცერის თემზე, სადაც მდებარეობს
სწორედ სოფელი „ბარსო“. შდრ. იქვე: ეზგილდ ლმჯალ ბარშიშ სვიფი — წამალი დი-
ნაყა ბარშის მოედანზე (104,36);

²⁴ „სვანურ პოეზიაში“ ზედმიწევნითი თარგმანია წარმოდგენილი. ვფიქრობთ, რომ აქ
თარგმანი არ არის სავირო, რადგანაც „სვიშარ“ გეოგრაფიული სახელია, ე. ი. უნდა იყოს
„წაუყვანისარ სვიშარში“.

²⁵ უნდა შევნიშნოთ, რომ ლაშხურ ტექსტებში ლოკალური ფუნქციის გამოხატვისას არ
შეგვხვებდრია ლაშხეთის აღმნიშვნელი სახელი ოდენ ფუძით, მ. გუჯეჯიანის მიერ
ბალსხემოურად გადაკეთებულ ტექსტებში კი ლაშხურის მარტივ მიცემითიანა თუ თანდე-
ბულიან ფორმას შეესაბამება როგორც ოდენ ფუძე, ისე ხანიანი ან თანდებულიანი წარ-
მოება. პირველი მათგანი თითქოს მოსალოდნელი არ იყო, რადგანაც გეოგრაფიული სახელი
ერთმარცვლიანია და თანხმოვანფუძიანი (ლშხს—2,8—31; 3,8; 41,32...-ბზ. ლშხ. ლშხ-
ისა—2,24; 13,18; !7,9; 47,18...-ბზ. ლშხს. ლშხს—23,16; 32,25...-ბზ. ლშხს. ლშხისა—
9,2...-ბზ. ლშხს. ლშხს—6,28...-ბზ. ლშხისგა).

ამრიგად, ადგილის გარემოების მნიშვნელობით გამოყენებული უფრო ადგილობრივი სახელები გრამატიკული თვალსაზრისით ოთხგვარ წარმოებას გვიჩვენებს:

1. ოდენ ფუძე; 2. მარტივი მიცემითი; 3. ერთ- და 4. ორთანდებულები ფორმები. საზოგადო სახელებში აქ წარმოდგენილი პირველი საფეხური თითქოს არ ჩანს, მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ლოკალურ მიმართებათა გრამატიკული გამოსახვის განვითარების გზა იგივეობრივი უნდა ყოფილიყო.

ლოკალურ შინაარსში სრულიად ბუნებრივია, როგორც ადგილის, ისე მიმართულების ასახვა. ამ ფუნქციებს ძველი ქართულიდანვე ინაწილებს მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვები. პირველი მათგანი ძველ ქართულში უფრო ხშირად ადგილმდებარეობაზე მიუთითებდა, მეორე კი — მეტწილად მიმართულებაზე, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მიცემითს არ შეეძლო მიმართულების გამოხატვა, ხოლო ვითარებითს — ადგილისა. პირიქით, ძველ ქართულში ამ თვალსაზრისით მიცემითი და ვითარებითი ენაცვლებიან კიდევ ერთმანეთს.

სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთ ნაშრომში აღინიშნა და საფუძვლიანადაც დასაბუთდა მიცემითის და ვითარებითის გენეტური მიმართების საკითხი. ამა თუ იმ კონკრეტული ადგილისა და მიმართულების აღნიშვნა მათთვის უძველეს ფუნქციად იქნა აღიარებული. დაშვებულია შესაძლებლობა იმისა, რომ საერთო ქართველურ დონეზე, ფუძე ენაში ორის ნაცვლად არსებობდა მხოლოდ ერთი (მიცემით-ვითარებითი) ბრუნვა. ძველი ქართულის, არქაიზაციით ცნობილი თანამედროვე ქართული დიალექტების, ზანურისა და სვანურის მონაცემთა გათვალისწინების შედეგად ეს ორი ბრუნვა ერთმანეთზე დაიყვანება როგორც მატერიალურად, ისე ფუნქციურად. ფუძე ენაში არსებული ბრუნვის მრავალფუნქციანობამ თანდათანობით იკლო. ასე მაგალითად, ძველ ქართულთან და სვანური პოეზიის ენასთან შედარებით თანამედროვე ქართულსა თუ სვანურ ცოცხალ მეტყველებაში მიმართულების აღნიშვნელი მიცემითი და ადგილის გამოხატველი ვითარებითი უფრო იშვიათია. ეს განსაკუთრებით ქართულს ეხება. ენაში თანდებულების წარმოშობამ და მათმა პროდუქტულმა გამოყენებამ ძალზე შეაფეროვა უთანდებულო მიცემით-ვითარებითის ფუნქციები. არც ერთი მათგანი თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ადგილის ან მიმართულების გამოსახატავად თითქმის არ გამოიყენება (იშვიათ შემთხვევაში ძველი კონსტრუქციების გადმონაშთები შეიძლება დღესაც დავადასტუროთ). რა თქმა უნდა, თანდებულები სვანურზეც ახდენენ ქართულის მსგავს გავლენას, მაგრამ ჯერ ერთი, როგორც თანამედროვე სვანურში, ისე ძველი ხალხური სიმღერების ენაში, საკმაოდ გავრცელებულია ადგილმდებარეობის გადმომცემი მარტივი მიცემითი და მიმართულების გამოხატველი ვითარებითი. ამასთანავე, განსაკუთრებით პოეზიის ენაში, გაცილებით უფრო მეტადაა დაცული მიცემით-ვითარებითი ბრუნვების ოდინდელი ერთიანობის მუწყებელი მოვლენები.

სვანური დონიანი ვითარებითისთვის იმდენად ბუნებრივი ჩანს მიცემითის შინაარსი, რომ მას ბ. ნიყარაძე ცალკე, დამოუკიდებელი სახელწოდების ბრუნვად არც გამოჰყოფდა და აღნიშნავდა: „მიცემით ბრუნვად უნდა ჩათვალოს დაბოლოებანი „დ“, „თე“, და „მუყე“; მაგალ., აჩად ქუთაშდ, წავიდა ქუთაისად; ქუთააშთე — ქუთაისისკე, ქუთააშმუყე — ქუთაისამდე (შიგ არ შესულა ქუთაისში)“. ბ. ნიყარაძე თვითონვე შენიშნავს სქოლიოში:

„ძველ მწერლობაში ხმარობდნენ: კაპერნაუმად, იერუსალიმად, ქუთაისად და სხვ.“; მაგრამ მას ბრუნვის ფორმა შეცდომით აქვს მოტანილი. მიმართულების ფუნქციას ძველ ქართულში დონიანი (და არა—ადიანი!) ვითარებითი გამოხატავდა²⁶.

მიცემით-ვითარებით ბრუნვებში სივრცესა და დროში მიწვევითობა-მიმართულების ფუნქციით სანის გარდა გვხვდება აგრეთვე ნ, დ, ვ ფორმანტები. ეს უკანასკნელნი ბრუნვის ნიშნებად შენიშნულ იქნენ სვანურის პირველ მკვლევართა მიერაც, მაგრამ მათი მეცნიერული ანალიზი დაწვრილებითაა მოცემული ნ. მარის, ვ. თოფურიას, ა. ჩიქობავას, კ. დონდუას, თ. შარაძენიძის, მ. ქალდანისა და სხვათა შრომებში. ნ. მარმა ნარიან ბრუნებას „საკუთრივ სვანური“ უწოდა²⁷. ს, ნ, დ ფორმანტთაგან ყველაზე არქაული ჩანს ნარი.

თანამედროვე სვანურში და ძველი ხალხური სიმღერების ენაში მარტივი ვითარებითის ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქციაა მიმართულება-მიწვევითობის აღნიშვნა სივრცესა თუ დროში, ამასთანავე დღეს უკვე ზოგჯერ ძნელია გამოიჯენა იმისა, თუ როდის იწყება პასუხი კითხვაზე „სად“? და სად თავდება საითკენ“? ფორმის შესაბამისი სიტყვა. ზოგჯერ ერთსა და იმავე სიტყვაში თითქოს სინკრეტულადაა წარმოდგენილი ერთიცა და მეორეც, ე. ი. ადგილიცა და მიწვევითობა-მიმართულებაც:

სვა მეჩეღლი ქორვად მიჩა—შესულა თავის სახლში (სვ პ., 138, 18); ქორდ წმეღლიხ სახლში შესულან (იქვე, 168, 160); ქორდ ადიახ—შინ წაიღან (იქვე, 290, 37); მინდვერდ ოღვერ—მინდორში („მინდვრამდე“?) მოვედი (იქვე, 86, 64); ქრისღ გიმიდი ჩუვ ზოფიშვლა—ქრისტე მიწაზე („მიწამდე“?) ჩამოუშვია (იქვე, 306, 31). ებწანდ სვა მეჩეღლიხ—ებწან-ში... შესულხარ (იქვე, 20, 83); ანად ალა აურსალწმდ—წავიდა ეს იერუსალიმში („იერუსალიმამდე“—1, 74, 14); ცაგწრდ... ოჩნად—ცაგერში („ცაგერამდე“) მოვედი (იქვე, 35, 7); ე' წმეღ ჩხელწმდ—ამოვიდა ჩხელაში („ჩხელაშამდე“—იქვე, 1, 15).

როგორც მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, ვითარებითი ბრუნვა ძირითადად „სვლა“ ზმნას უკავშირდება, ასევეა მიცემითის შემთხვევაშიც, ამიტომ მიმართულებაა გამოსატული, თუ ადგილი კონტექსტში ყოველთვის ნათლად არ ჩანს.

ქართული ენა, ინდოევროპულ ენათაგან განსხვავებით, საერთოდ არ განარჩევს მკვეთრად ერთმანეთისაგან მიმართულებას (საით?) და ადგილს (სად?) მოძრაობის აღმნიშვნელ ზმნებთან. თვით ვითარებითანაც კითხვის საშუალებით ყოველთვის ვერ ვიტყვით დაბეჯითებით მიმართულება გვაქვს თუ ადგილი... შევიდა ქალაქად (ხანმ. მრ., 146) — სად? თუ საით? მოიყუანა ხანძთად (ხანძთ., იბ, 26) — სად? თუ საით?²⁸. ეს ეხება სვანურსაც. მიუხედავად ამისა, ისეთი მაგალითებიც არსებობს, სადაც ვითარებითი ბრუნვა მიწვევითობა-მიმართულებას კი არ გამოხატავს, არამედ სწორედ ადგილმდებარეობას. ამგვარ რასმე თვით უძველეს იდიომატურ გამოთქმებშიც ვხვდებით, თანაც ეს

²⁶ იხ. თავისუფალი სვანი, მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა, ძველი საქართველო, ტომი 11, ტფილისი, 1913, გვ. 87.

²⁷ Н. Я. Марр. Где сохранилось сванское склонение? ИИАН, № 17, СПб., 1911, გვ. 1204.

²⁸ თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქციები ძველ ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, 1, თბ., 1956, გვ. 430.

კონტექსტები ძალიან ჰგავს ისეთ გამოთქმებს, სადაც ლოკალური მნიშვნელობით მიცემითა გამოყენებული; დაიძებნება ისეთი მასალა, სადაც მიცემით სწორედ მიმართულების აღნიშვნა ევალება და არა მხოლოდ ადგილისა. მაშასადამე, მიცემითი და ვითარებითი თავისუფლად ენაცვლება ერთმანეთს:

ბაყრს (|| **ბაყრდ**) ლიგენ—გაუმადლობა (ზედმ. „აყრაზე, აყრამდე დადგმა“); **აყრს** (|| **აყრდ**) დემ ვედნი ლაზიბს—ზომას არ მოდის, არაფერი აძლებს (ლზხ.); მინ ლეითრეს **ქორდ** (|| **ბზ. ქორს**)—ისინი დათერნენ საზოპი (ლზხ., 19,20); ფადასგი მუყეველ **ბარჯად** (შესაძლებელი იყო აგრეთვე „ბარჯას“) მიყრა—მღერის წინამძღოლისთვის მიმართვი მიმართვი (სვ. პ., 86, 60); მინგორ **ჩაყედ** (|| **ჩაყეს**) უთხმულ ეკვაბ—უნაგორი ცხენზე უკულმა დაგოდამთ (იქვე, 106,15); მიჩა **ტაპნჯდ** (|| **ტაპნჯს**) სვაე ლონგსტრა—თაგის სტფრაზე შემოსუვამს (სვ. პ., 306, 38); **მუქვარდ** (|| **მუქვარს**) ზობუღას შენნაგარ—რქებზე ებათ თასმები (იქვე, 40,8); **ბინად** მერდე (|| **ქორს** მერდე)—ბინად, სასლად (შინ) მყოფი (ბზ.); მი **ხეებ** (ზობ) გეგის თაქვ **მეგამდ**—მე მიბმული ვეგარ გეგის თოკით ხეზე (СМОМПК, X, გვ. XXI); შდრ. მი ხეაბემ ჩაეს თაქვ **მეგამს**—მე ვაბამ ცხენს თოკით ხეზე (იქვე, გვ. XXI); ვიო გულბან **თხუმდ** ხენტირინი—გიო გულბანი პირველად („თავენი, თავად“) ახლავს ²⁹ (სვ. პ., 96,5); **თხუმ** ესოვან—თაქვი მოეცვა („დაუღდა“—იქვე, 54,48); ჯი **თხუმ** ხელო—თვითონ თაქვი წაუძღვა (II, 314,30); ლანგან ხომა მუხებას **ქორდ**—მიადგა უფროს ძმას საზოპი (ლზხ., 53,16); სვა ხეაგენა **ქორას** მიშგავამივღომივარ ჩემს სახლს (სვ. პ., 34,187); ჩოსკვანგე არყი **ქიქს**... **ქორდ** მეველს—შელსვამს არყის **ქიქას**... შინ მოსულს (ლზხ., 44,13—14); მარეს **ლევვარდ** ხაშულა—კაცს წისქვილში **ქიქონია** საფტევი (III, 89,19); მამილ... **კალთანდ** ხოქონან—მამილი... **კალთაში** ჰყავდა ვახვეული (II, 301,15); **კალთანს** ხოქონან—კალთაში გაუხვევია (ბზ.); **მედრან** **ჰაკვადლუვ** ხოლაჯან—მათრახი კულზე მიუბამთ (სვ. პ., 164, 47); ნებგან **ტუფულდ** **ჰაკვანდ** ესორკ—შუბლის ტყავი კულამდე („კულს“) გავართვი (იქვე, 234, 22); ვივ ხორეკა ხოშამ **კოჯად**—ჩამოუყიდისარ დიდ კლდეზე (იქვე, 290, 28); ვივ მირკინებ **მურყვამს** უშვულ—თავდაფირა ჩამოიყიდეს ციხეზე (იქვე, 236, 76); ქე ხოქება დეცემ **ლუფარდ** (|| **ლუფარს**)—გაუტარებია ცის ქვეშეთზე (იქვე, 306,35); მეთხვიარ **კოჯა ძირად** ანად—მონადირე კლდის ძირას (ზედმ. „ძირამდე“) მივიდა (იქვე, 270, 18); **კოჯა ძირის** გეზალს ხეწად—კლდის ძირას შვილი ნაბა (ზედმ. „შვილს შეხვდა“—იქვე, 272, 37); **ლუცდ** დო ხისენე—წყალში რატომ არ გადაივდებ თავს (იქვე, 176,33); **ლუცას** შლად—წყალში ყრდენენ (იქვე, 62,10); **ჩაყედ** ხოსტურდ—ცხენზე უჯდა (II,314, 29); ბიმურზა უშვულ **ჩხეს** ხასტურ—ბიმურზა უკულმა ზის ცხენზე (სვ. პ., 154, 12); **ჩოლირდ** სგონად—ჩოლურში შევედით (1,35,7); ამგველი **ჩოლირს**—ამოსულა ჩოლურში (III,115,27); სოტილ-მესტიახ ესლური—სეტ-მესტიაში მივდივარ (სვ.პ.,174,65); ბაზი მია მესტიალდ ლური—ამალამ მე მესტიაში („მესტიალდე“) მივდივარ (იქვე, 138,25); სემი ზია **ცანას** ჯარა—სამი წელი ცანაში დაიყვია (სვ. პ., 226,2); სემი ზაილ **ცანად** ლამად—სამი წელი ცანაში დაიყვია (ლზხ., პოეზ., 85,4).

რაკი თანამედროვე სვანურში ჩვეულებრივია მიწვევითობა-მიმართულების გამოხატველი ვითარებითი, მას ხშირად ენაცვლება ასევე ძალზე გავრცელებული -თე („-კენ“, „-მდე“), -ხენ („გან“) თანდებულები, რომლებიც აგრეთვე ამა თუ იმ პუნქტისკენ თუ პუნქტიდან მიმართულ მოქმედებაზე მიუთითებენ, მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ვითარებითი ბრუნვა დღემდე ინარჩუნებს ადგილმდებარეობის ფუნქციას. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, თუ მას, შედარებით იშვიათად, მაგრამ მაინც, ისეთი თანდებულებიც შეენაცვლება, როგორც მიცემითის შემთხვევაში (-ჟი, -ჩუ, -ხგა, -ქა) გვქონდა (როცა მიცემითი ბრუნვა მიმართულებაზე მიგვითითებდა, მას ასევე შედარებით იშვიათად ენაცვლებოდა -თე თანდებული):

²⁹ ზედმიწევნითი თარგმანი იქნებოდა „ახლდეს იქნება“.

ქორღ (სვ. პ., 104, 30), ქორვად (სვ. პ., 418, 18) || ქორთე (იქვე, 138, 16)—სახ-
ლში; ავიღ (იქვე, 264, 5; 30, 112; I, 82, 25) || ზვითე (იქვე, 114, 69; 298, 39)—შინ;
განჯღ (ბზ.) || განთე (ბქვ.) ლირღე—განმარტოებით ყოფნა; ძირად (სვ. პ., 270, 18) ||
ძირაშხვა (იქვე, 268, 22)—ძირას, ძირში; ებწანდ (სვ. პ., 20, 83) || ებწანთე (იქვე,
18, 59)—ებწანში; კოჯად (სვ. პ., 290, 28) || კოჯთი (იქვე, 290, 48)—კლდზე.

შღრ. აგრეთვე: ლასვიდ ლამად მეჟალ-მულახდ—გასახელი გამეხსნა მეჟალ-მულახისკენ
(სვ. პ., 194, 26); ჯალღეთე ლასვიდ ლამადა—ხალღეში გასახელი გამეხსნა (იქვე, 216, 80);
უღვირ ზაგარიდ ონჯვადიდ—უღვირის გაკასავალზე მოვედით (იქვე, 168, 26); იფარ-
თეისგა ონჯვადიდ—იფარში შემოვედით (იქვე, 168, 26); აღმარ სოფელდნ არის ი ცხეკისნა
—ესენი სოფელშიცა და ტყეშიც (ლშპ., 4, 32 || ბზ., სოფელისგა, ცხეკისი).

ყველაზე ხშირად სვანურში -დ/-თე მონაცვლეობა გვაქვს იმ შემთხვევაში,
როცა რაიმე მოქმედების მიზანია გამოხატული. ჩვეულებრივ, ეს მასდარსა და
მყოფადის მიმღებებს ეხება. შესაძლოა, მიცემითიც შეგვხვდეს პარალელუ-
რად. ამ მონაცემებს აქ იმიტომ განვიხილავთ, რომ „როგორც ჩანს, ერთმა-
ნეთს შინაგანად უკავშირდება ვითარებითი ბრუნვის შემდეგი ფუნქციები: და-
ნიშნულების გადმოცემა, მიზნის, მომავალში შესასრულებელი მოქმედებისა
და მყოფადის მიმღების აღნიშვნა. ყველა ეს ფუნქცია ერთი სემასიოლო-
გიური ბუდიდან უნდა მომდინარეობდეს. ამოსავალ მნიშვნელობას მიმარ-
თულების ჩვენება წარმოადგენს³⁰ არა მარტო ქართულში, არამედ სვანურშიც:

ღწახვარად (სვ. პ., 296, 6), ღწახვართე (სვ. პ., ბზ., 320, 2—13; ბქვ., 274, 2),
ღწახვარას (სვ. პ., ბზ., 24, 2; ბქვ., 138, 8; ბზ. 152, 23)—სანადიროდ, ნადირობასა;
ღწახვადიდ (III, 120, 3), ღწახვადთე (I, 37, 31; 59, 26), ღწახვადის (სვ. პ., ბზ., 230, 55)
—საქებნად; დწროზდ (ლშპ., 37, 27), დწდიარზდ (ბზ.)—სადილად; დწქმათე (II, 17, 18;
სვ. პ., ბზ., 38, 56) || დწქმად (იქვე, შწშ. და ვარიანტი; გვ. 413; I, 33, 12)—სათობად;
ღადღვარდ (სვ. პ., ბზ., 10, 62); ღადღვართე (ლშპ.)—სავაქროდ; ღწჩივლათე || ღწჩივ-
ლად (ბქვ.)—საჩივლელად; ღწხადალად || ღწხადალთე (ბზ.)—სამხიარულად; გწწვრდ
(I, 34, 4) || გწწვრთე (ბზ.)—სამგზავროდ, მგზავრობაში.

ახლა რაც შეეხება მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების -ნ, -ვ ფორმანტ-
თა ლოკალური მნიშვნელობით გამოყენების შესაძლებლობებს. სამეცნიერო
ლიტერატურაში³² დაწვრილებითაა მოცემული მათი როგორც წარმოება, ისე
ფუნქციური ანალიზი; ამიტომ ჩვენ აქ სიტყვას არ გავაგრძელებთ. წარიანი მი-
ცემითი დღეს შედარებით იშვიათად გვხვდება (ძირითადად ნაცვალსახელებთან
და გაქვავებულ გამოთქმებში); იგი მიჩნეულია ერთ-ერთ ყველაზე არქაულ
სუფიქსად ქართველური ენების ბრუნვის ნიშანთა შორის. ამასთანავე წარი-
ანი მიცემითი და ვითარებითი ხშირად ენაცვლებიან კიდევ ერთმანეთს, რაც

³⁰ თ. შარაძენიძე, მოქმედებითი და ვითარებითი ბრუნვების წარმოება და ფუნქ-
ციები ძველ ქართულში, გვ. 431—432.

³¹ შღრ. ნადიროზდ ვაილის („ვეფხისტყაოსანი“, 1002, 2, თბ., 1957; X (P—10) ხელ-
ნაწერში არის ნადიროზას).

³² იხ. Н. Я. Марр. Где сохранилось сванское склонение, ИАН, № 17, СПб,
1911, გვ. 1203—1206; G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, გვ. 95; ვ. თოფტრია,
ნ და ზ ფუნქციისათვის ქართველურ ენებში, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, V, № 1—2, თბ.,
1941; მისივე, ბრუნვის სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნვას-
თან შედარებით, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, თბ., 1944; თ. შარაძენიძე, ბრუნ-
ვითა კლასიფიკაციისათვის სვანურში, ივე, VII, თბ., 1955; მისივე, ორფუქციონების
ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნვაში (ქნიანი მიცემითის გამოყენება ფუძელ
დანარჩენ ბრუნვათათვის), ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.

„იმ უძველეს მდგომარეობას წარმოადგენს, როცა ეს ორი ბრუნველგაქცეული ფერენცირებული იყო“³³.

ბაჩან ი **ბაჩან** (სვ. პ., 178, 28-29)—ქვიდან ქვაზე, **ხოფნ** ი **ხოფელ** (III, 155, 33)—სოფელ-სოფელ, **ტანდ** ი **ტანდ**—ტანდატან, **ტოტნ** ი **ტოტნ**—ხელდახელ, **კალნვ** ი **კალნვ**—კალოდან კალოზე, **ყორნ** ი **ყორნ**—კარდაკარ, **კვილნ** ი **სკანნ**—ჭირკიდან სკამამდე, **ჰამნ** ი **ნანბონ** (სვ. პ., 234, 33) || **ჰამ** ი **ნანბონ** (იქვე, 232, 9)—ლილიდან საღამომდე, დილა-საღამოს.

ვინი'ც დროსა და სივრცეში მიწვევითობა-მიმართულებას გამოხატავს დონის პარალელურად, ამავე დროს სახელთა გარკვეულ ჯგუფში იგი მიცემითის ერთადერთი მაწარმოებელია ზემოსევანურში (ქანვ-ხარს, ბაჩვ—ქვას, ღერბათვ—ღმერთს, ძარვ—ორს, ლადვ—ხორცს, ჟადვ—ძაღლს... ზოგჯერ ს/ვ მონაცვლეობაც შეიძლება დადასტურდეს — ჟი ლახსგურდა ჩწეს—I, 352, 20 || ჩწევ—იქვე, 352, 3—შეაჯდა ცხენს...).

ბოგრავ (უზგ.), **ბოგრემ** (ზსვ., ლშხ.)—ბოგრეჰამდე; ონვეიდლ **ჭრლაშვ** || **ჭრლაშდ**—მოვედით ქოლაჰამდე (I, 40, 27); თხუმნეჰ ი **ჰოკარვ** ლიხსანნე—ერთიანად, თავიდან ბოლომდე დასისხლიანება (ზზ., შდრ. თხუმნდირ **ჰოკერდ**—ბქვ.); დვეშტილადაღვ იშვემბ—ორშაბათამდე ისვენებენ (III, 45, 11).

მიწვევითობა-მიმართულების აღმნიშვნელი ვინი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მონაცვლედაც:

იმავ³⁴ (იმთე) ესდრი?—საით მიღიხარ? (ზზ.).

ეს ეხება ნარსაც;

ღეცე ნანბრა || ნანბრან || ნანბრას || ნანბრასგა ლითეფ—ცის ღრუბელში დაკარგვა(ბქვ.).

უკანასკნელი მაგალითი კარგი ილუსტრაციაა იმისა, რომ ქართველურ ენებში „ნ და ს გვევლინება, როგორც ერთისა და იმავე ფუნქციის თავისთავადი აფიქსები“³⁵.

ლაშხურ-ბალსზემოური მასალების შეპირისპირებისას აღმოჩნდა, რომ ლაშხურ მიწვევითობა-მიმართულების აღმნიშვნელ ნუნ („მდე“) თანდებულს ბალსზემოურში შეესაბამება ხან დ ფორმანტი, ხანაც ვ (აგინუნ—14, 31; აგიდ „სახლამდე“; ლეთუნ—19, 1—3; ლეთდ || ლთვ „ღამემდე“).

ამრიგად, ლოკალური მნიშვნელობით გამოყენებული სვანური გეოგრაფიული და საზოგადო სახელები მორფოლოგიური გამოხატვის თვალსაზრისით ერთსა და იმავე ვითარებას გვიჩვენებენ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ოდენ ფუძეს, რასაც უკანასკნელ შემთხვევაში ადგილი არ აქვს. უნდა ვიფიქროთ, რომ განსხვავება მეორეულია, რადგანაც სვანურში საზოგადო სახელისაგან მომდინარე ადგილის ზმნისართის ოდენ ფუძით წარმოდგენის კვალიც შეიმჩნევა.

³³ ე. ბაბუნაშვილი, მიცემითი და ვითარებითი ბრუნვების ურთიერთობისათვის ძველ ქართულში, გვ. 400.

³⁴ თუ იმავ თვითონვე არ შეიცავს თანდებულს (იმ-ავ < იმ-ხავ?, შდრ. ლნტ. იმ-ობ).

³⁵ ვ. თოფურია, ნ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში, გვ. 195.

Е. А. ДОКВАДЗЕ

СЕМАНТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ (РУССКИЕ ОДУШЕВЛЕННЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ)

В настоящей статье дается описание семантической деривации русских существительных, обозначающих одушевленные предметы. Введем обозначения:

$w(y)$ — образованное слово, обозначающее одушевленный предмет, например, пловец, игрок, любитель и т. д.

y — ситуация, которую мы считаем содержанием слова $w(y)$.

$w(x)$ — исходная основа для образованного слова выражающая некоторый элемент смысла X , например, плава-ть, игр-а, люби-ть и т. д.

Z — одушевленный предмет.

Необходимыми компонентами ситуации y , являются некоторый одушевленный предмет z и элемент, выраженный исходной основой x . Ситуацию y можно рассматривать, как устанавливающую определенное отношение между x и z : $y(x, z)$, а запись ее должна некоторым образом выражать это отношение: отношение между значением исходной основы и охарактеризованным с его помощью одушевленным предметом.

Если рассмотреть словообразование данного типа со стороны содержания, то ему соответствуют не переход $w(x)$ („собака“) $\rightarrow w(y)$ („собачник“) от исходной основы x образованной, а $z \rightarrow z + f(x) = y(x, z)$, т. е. $z \rightarrow y(x, z)$ другими словами, к значению z добавляется некоторое новое значения $f(x)$, некоторым образом зависящее от x . Однако знак $+$ здесь использован чисто символически, а точнее можно сказать, что словообразование отражает переход от значения z к некоторой комбинации его с новым значением x , записанной в виде $y(x, z)$. При таком подходе можно охарактеризовать словообразование, как результат применения оператора $y(x_1)$ к z .

Именно такой подход может быть использован при автоматическом синтезе текстов, исходящем из семантической записи, представляющей совокупность записей ядерных конструкций, связанных между собой смысловыми отношениями, и в частности, отношением эквивалентности между членами конструкций. Этим последним отношением считаются связанными члены конструкций, имеющие общий референт¹.

¹ Л. С. Годабрелидзе, Синтез сложного немецкого предложения, Сб. «Машинный перевод», Тбилиси, 1967.

Естественно считать при этом, что значения образованных слов $w(y)$, не допущены в глубинную лексику, т. е. не являются элементами смысловой записи. Тогда значение $w(y)$ в исходной семантической записи должно быть представлено в виде комбинации некоторых более простых значений — $y(x, z)$, которую можно рассматривать как одну из исходных ядерных конструкций.

В простейшем случае задачу, стоящую перед словообразующей частью алгоритма синтеза, можно сформулировать следующим образом: имеем две семантические конструкции $y_1(z)$, например, «вошел человек», и $y_2(z')$ — «человек любит собак», где $z \sim z'$.

Общая задача синтеза состоит в том, чтобы построить все варианты предложений $S_{1,2}$, выражающих y_1 , y_2 и существующее между ними отношение. Словообразующая часть алгоритма при этом должна обеспечивать возможность построения предложений вида $S_{1,2}(y_1 + y_2)S_1 = [w(y)]$. $S_1[w(y_2)]$ («вошел собачник») отличается от $S_1(y_1)$ («вошел человек») тем, что в нем $w(z)$ («человек») заменено на $w(y_2)$ («собачник»), в результате чего оно является одним из вариантов реализации $S_{1,2}(y_1 + y_2)$.

Алгоритм словообразования должен, во-первых, установить возможность такого преобразования, т. е. определить имеется ли в y_2 член (x) , лексема которого $[w(x)]$ способна к словообразованию, причем именно того типа, который отвечает характеристикам z и конструкции $y_2(x_1z)$ в целом, во-вторых, в случае возможности — провести преобразование $w(x) \rightarrow w(y)$.

Очевидно, изучение $y(x, z)$, соответствующих всевозможным образованным словам $[w(y)]$, является основой для решения первой части этой задачи (определение возможности). Однако, прежде чем перейти к рассмотрению различных вариантов $y(x, z)$ определим для нее некоторую форму записи.

Будем рассматривать элементы ситуации $y(x, z)$ как предикаты, а связную запись ситуации будем получать путем подстановки зависимых элементов на свободные места тех элементов, которым они подчинены. Глубокий синтаксис, определяющий эти подстановки, а также число мест в отдельном предикате мы примем как заданные, т. е. будем считать, что всегда интуитивно ясно какой элемент к какому и на какое место нужно подставить а также сколько-местным является предикат. Элементы записи (семантические множители) будут изображаться соответствующими им лексемами или исходными формами слова также иногда символами семантических параметров². Заметим, что в принципе возможно введение семантических множителей, которым не соответствует лексема, однако в данном случае такой необходимости не возникло (за исключением, возможно, z). С другой стороны лексемы (и соответствующие исходные формы слов) часто оказываются многозначными, поэтому в принятой нами записи они в этих случаях снабжены индексами, указывающими на номер соответствующего значения

² А. К. Жолковский, И. А. Мельчук, О семантическом синтезе, Проблемы кибернетики, Москва, 1967.

в «Академическом словаре»³. Этот же словарь использовался как основа для получения предложений, описывающих $y(x,z)$.

В качестве формы записи ситуации выбрана табличная форма, применившаяся А. К. Жолковским⁴.

Каждый предикат изображается в виде таблички с выражающей его лексемой на первом месте и с таким количеством пустых мест, которое соответствует его глубинно-синтаксической валентности.

P	1	2
Make		

Связная запись ситуации получается подстановкой таблиц друг в друга в соответствии с существующими между ними глубинно-синтаксическими отношениями.

Исследования показали, что совокупность ситуаций может быть сведена к двум основным типам:

1	<table border="1"> <tr> <td>P</td> <td>1</td> </tr> <tr> <td>X</td> <td>Z</td> </tr> </table>	P	1	X	Z
P	1				
X	Z				

2	<table border="1"> <tr> <td>P</td> <td>1</td> <td>2</td> </tr> <tr> <td>V</td> <td>Z</td> <td>X</td> </tr> </table>	P	1	2	V	Z	X
P	1	2					
V	Z	X					

Все остальные случаи $y(x,z)$ могут быть рассмотрены, как осложнения этих ядерных конструкций. Возможные в каждом случае осложнения могут быть охарактеризованы с помощью следующих обобщенных конструкций, где тонкой линией изображены части, наличие которых факультативно, т. е. в случае одних они присутствуют, в случае других — нет:

1

P	1						
A	P	1					
	A	P	1		2		3
	X	P	1	P	1		
	A	Z	A	N	≠ 0		

³ Словарь русского языка, Москва, 1957.

⁴ А. К. Жолковский. О правилах семантического анализа, Машинный перевод и прикладная лингвистика, выпуск 8, Москва, 1964.

P	1						
A	P	1					
	A	P	1			2	
		V	P	1	2	P	1
			V	Z	N	A	P
					X	N	

N—здесь символизирует предикат без места, A—одноместный предикат, V—предикат с числом мест > 2 .

Интуитивный смысл этих ядерных конструкций в том, что отношения между X и Z могут быть двух основных типов: в первом случае x (значение исходной леммы) добавляет некоторое свойство—характеристику (одноместный предикат), к основному значению Z, во втором случае отношение между X и Z в ситуации $y(x, z)$ устанавливается посредством нового предиката—P.

Случаи, относящиеся к общим типам, приводятся в конце статьи.

Исключение составляют два типа, где в одном случае (Т. II, 8) на выходе получается $Z + w(y)$, а во втором случае (Т. I, 11) Z совпадает с X.

Рассмотренная нами классификация ситуаций $y(x, z)$ исходит из синтаксических характеристик их записи. Однако, для решения упоминавшейся выше задачи словообразовательного синтеза (определения возможности словообразования) не менее важную роль играют характеристики самих элементов, входящих в $y(x, z)$ и выполняющих аналогичные синтаксические функции в их записи. Некоторые из них совершенно индивидуальны (x—„рыба“—„рыбник“, „двор“—„дворник“) и вряд ли могут послужить материалом для обобщений. Другие в той или иной степени проявляют сходные черты. К этим последним можно отнести внешние A в обоих обобщенных конструкциях, PV—в записи второй ядерной конструкции. Например, предикат prof выражает социальное положение Z, в частности, его ту или иную трудовую деятельность.

Member₁—связывает член и множество, Member₂—связывает течение (идеологическое, научное или художественное) и его представителя, аналогия с Member₁ в том, что можно считать, как будто Member₂ связывают представителя с совокупностью представителей.

Наконец, весьма важным с точки зрения определения возможности преобразования являются характеристики Z. Прежде всего Z в нашем случае всегда одушевленный предмет. Далее существенные для определения возможности преобразования характеристики могут быть сформулированы

в виде следующих пар: человек-не-человек, муж. р.—жен. р., **ребенок** (детеныш)—взрослый.

Z—будет рассматриваться просто как пучок значений по этим признакам и обозначаться их совокупностью, тем более, что для некоторых пучков соответствующая лексема, пожалуй, и не существует (не-человек, женский род, ребенок).

Нужно отметить, что в данной статье не рассмотрены случаи, когда основа слова выражающего у ситуацию не содержится в w(x); напр., тот, кто учится в вузе—студент, или когда в w(x) представлено более чем одно x, напр., рыбовод, путеводитель и т. д.⁵

Т.1,1

	P	I	
	X	Z	→ w (y)
1	плыть (во 2 знач.)	Человек м. и ж.	→ плов-ец—(чиха)
	гримасничать		→ гримас-ник—(нища)
	гордый (в 3 знач.)		→ горд-ец—(ячка)
	упрямый (в 1 и 2 знач.)		→ упрям-ец—(ища)
2	погореть (в 1 знач.)	м.	→ погорелец
	ездить (в 3 знач.)		→ ездок
	храбрый		→ храбрец
	мудрый (в 1 знач.)		→ мудрец
3	приемный	дочь или сын (в 1 з.)	→ приемыш
4	оборванный (в 2 знач.)	ребенок	→ оборвыш
	подкинутый (подкинуть в 4 знач.)		→ подкидыш
5	комедийный	актер	→ комик
	трагический (в 1 знач.)		→ трагик
6	сезонный ⁴	рабочий (во 2 знач.)	→ сезонник
	кадровый		→ кадровик
7	конторский	служащий (во 2 знач.)	→ конторщик

Бежать (в 6 знач.)→беглец—(янка), погореть (в 1 знач.)→погорелец;

Шалить (в 1 знач.)→шал-ун-(тя), зебать (во 2 знач.)→зебака; ломать-ся (в 5 и 6 знач.)→ломка, кутить→кутла, путешествовать (в 1 знач.),

⁵ Н. С. Мусеридзе, дилемная работа „Морфологический анализ грузинских сложных основ, 1966.

→путешествен-ник-(ница), лететь (в 1 и 3 знач.)→лет-ун(ья), кусаться (в 1 знач.)→кусачка, кривлягся→кривляка, жить (в 4 знач.)→жит-ель-(ница), кочевать (в 1 знач.)→кочев-ник-(ница).

Ревнивый (в 1 знач.)→ревнив-ец-(ица), винозатый (в 1 знач.)→виноз-ник-(ница), передовой (во 2 знач.)→передов-ик-(ица), бедный (в 1 знач.)→бедн-як-(ячка), бедный (в 4 знач.)→бедняга, богатый (в 1 знач.)→бог-ач-(ка), богатей, жадный (в 1 и 2 знач.)→жадина, жадюга, подлый (в 1 знач.)→подлец-(юга), торопливый (в 1 знач.)→торопыга, вдовый→вдов-а-(ец), арестованный→арест-ант-(ка), мерзкий→мерзав-ец-(ка); милостивый→милостивец (ица), ленивый (в 1 знач.)→ленив-ец (ица), лентяй-(ка), смуглый→смугл-як-(ячка), завистливый→завист-ник-(ница), горбатый (в 1 знач.)→горбун-(ья), болтливый→болгун-ья, ворчливый→ворчун-(ья), крикливый→крик-ун-(ья), хвастливый→хваст-ун-(ья), вертлявый→верт-ун-(ья), изнеженный→неженка, толстый (во 2 знач.)→толст-як-(ушка, уха), толстун-(ья), пошлый (в 1 знач.)→пошл-як (ячка), чудной→чуд-ак-(ачка), дикий (в 1 и 6 знач.)→дик-арь-(ка), старый (в 1 знач.)→стар-ик-(уха, ушка), счастливы→счастлив-ец-(ица), тихий→тихоня, удалой→удалец, наглый→нагл-ец, грамот-ный→грамотей, крепкий (во 2 знач.)→хрепыш, простой (в 4 знач.)→простак, глупый (в 1 знач.)→глупец, знакомый (в 3 знач.)→знакомец, скупой (в 1 знач.)→скупец, отверженный→отверженец, комический→комик.

Т.1,2

	Р	1	2	
	Х	З	—	→ w (y)
1	звонить (во 2 знач.)	Человек		→ звонарь
	защитить (в 1 знач.)	м. и ж.		→ защитник (ница)
2	косить (в 1 знач.)			→ кос-ец
	колонизовать (во 2 знач.)	м.		→ колонизатор

Губить (во 2 знач.)→губитель-(ница), зубрить²→зубрила, агитировать (в 1 знач.)→агитатор-(ша), интриговать (в 1 знач.)→интриг-ан-(ка), ворожить→ворож-ей-(я), грабить (в 1 и 2 знач.)→граби-тель-(ница), владеть (в 1 знач.)→владе-лец-(ица), врать (в 1 и 2 знач.)→враль, врунья, вымогать→вымогатель-(ница), разносить (в 1 знач.)→разнос-чик-(ица), подлизывать (во 2 знач.)→подлизала, жать²→жнец (-ца), подписаться (во 2 знач.)→подпис-чик-(ица) воспитать (в 1 знач.)→воспита-тель-(ница), опить(ся)→опивала, просветить²→просветитель-(ница), гнать (в 3 знач.)→гонитель-(ица), объесть(ся) (во 2 знач.)→обьедела, разлучить→разлуч-ник-(ница), покупать→покуп-щик-(ица), кормить (в 1 знач.)→кормил-ец-(ница), соблазнить (в 3, 4)→соблазнитель-(ница), примирить (в 1 знач.)→примири-

тельница), вдохновить (в 2 знач.)→вдохнови-тель-(ница), помочь (в 1 знач.)→помощ-ник-(ница), грести (в 1 знач.)→гребец, поить→пойлец(ница), просить (в 5 знач.)→попрошайка, испытать (в 1 знач.)→испытатель, покровительствовать→покровитель-(ница), вдохновить→вдохнови-тель-ница, болеть (во 2 знач.)→болельщик-(щица), исполнить (в 1 знач.)→исполнитель-(ница), растратить (во 2 знач.)→растрат-чик-(чица), попечительствовать→попечитель-(ница), спасти (во 2 знач.)→спас-итель-(ница), изменить→(в 1 знач.) измен-ник-(ница), писать (в 1 знач.)→писака, петь (в 1 знач.)→певец-(ница), заказать (в 1 знач.)→заказ-чик-(чица), читать (во 2 знач.)→чтец.

Т. I, 3

Р	I			
	Р	l	2	
А	Х	З	—	→ w (y)
Prof.	гранить	Человек м. и ж.		→ гранил-ьдик (щиц)
	петь (в 5 знач.)			→ пев-ец (ица)
	паять	м.		→ паяль-щик
	точить (в 1 знач.)			→ точильщик
	прясть (в 1 знач.)	ж.		→ пряха

Строгать→строгаль, строгальщик, дезинфицировать→дезинфектор, набрать (в 5 знач.)→набор-щик-(щица) караулить (в 1 знач.)→караульщик, браковать→браков-щик-(щица), сортировать→сортиров-щик-(щица), ткать→ткач-(иха), спасти (в 1 знач.)→спасатель, гравировать→гравер, гравиров-щик-(щица), играть (в 3 знач.)→игрец, дублировать (в 1 и 2 знач.)→дублер-(ша), суфлировать→суфлер, ковать (в 1 знач.)→коваль, взрывать (в 1 знач.)→взрывщик-(ник), продать (в 1 знач.)→продавец-(щик-щица), грузить (во 2 знач.) и выгружать→грузчик.

Т. I, 4

	Р	I		
		Р	l	
	А	Х	З	
1	часто, без достаточной причины	плакать (в 1 знач.)	Человек м. и ж.	→ плакса
2	постоянно	пить (во 2 знач.)		→ пьяница, (пьян-чуга)
		растерять		→ растеряха
		злиться		→ злюка

Продолжение

	P		1		
	A	X	P	1	
			X	Z	
3	хорошо		бегать (в 1 знач.)	Человек	→ бегун-(ья)
4	охотно и много		работать	м. и ж.	→ работага
5	Magp		добрый красивый		→ добряк-(ячка) → красавец-(ица)
6	плохо		критиковать		→ критикан
7	часто		торговать (в 1 и 2 знач.)	м.	→ торговец
8	художественно		читать (в 4 знач.)		→ чтец
9	верхом		ехать (в 1 знач.)		→ ездок
10	мелко, часто		торговать (в 1 и 2 знач.)	ж.	→ торговка

Т. 1,5

	P		1			
	A	X	1	2		
			Z	P	1	
		A.	N			
Prof.	звонить (в 1 знач.) в		Человек м.	церковные	колокола	→ звонарь

Т. 1,6

	P		1			
	X	Z	2			
			P	1		
		A	N		→ w (y)	
воспитаться в			Человек м.	учебное	заведение	→ воспитан-ник- (ница)

Т. 1,7

	P		1			
	A	X	2			
			P	1		
		A	Z		→ w (y)	
Magp	здоровый		вида	человек м. и ж.	→ здоров-як-(ячка)	

Т. I, 8

P	1				2	
	P	1				
A	A	P	1	2	N ₂	
		X	Z	N ₁		
prof.	Loc	защищать в (1 знач.)	Человек м.	обвиняемый (во 2 знач.)	суд (в 1 знач.)	→ защитник

Т. I, 9

P	1	2	3	
X	Z	—	≠ 0	→ w (y)
читать (в 1 знач.)	Человек м.			→ чтец

Т. I, 10

P	1			
	P	1		
A	X	P	1	→ w (y)
		A	Z	
prof.	вразнос	торговать (во 2 знач.)	человек м.	→ разнощик

Т. II, 1

	P	1	2		
	V	Z	X	→ w (y)	
1	Member 1	Человек м. и ж.	революция	→ революционер (-ка)	
			бунт ¹	→ бунтовщик (щица)	
2	Member 2	м.	зимовка (в 1 знач.)	→ зимовщик	
			оккупация	→ оккупант	
			м. и ж.	соф-изм	→ соф-ист (-ка)
				реализм	→ реалист (-ка)
анархизм	→ анарх-ист (-ка)				

	Р	1	2	
3	быть жителем какой-нибудь местности	м.	примеренчество	→ примеренец
			пораженчество	→ пораженец
			культурничество	→ культурник
4	быть представителем какой-нибудь народности	м. и ж.	Париж	→ парижан-ин (-ка)
			гора	→ горец (янка)
5	Любить (в 1,3 знач.)	м.	дон	→ дон-ец
		м. и ж.	Грузия	→ грузин (-ка)
6	находится ¹ (в 3 знач.)		Кавказ	→ кавказец (-ка)
			Гуриец	Гуриец (-йка)
7	быть женой (в 1 знач.)		шутить (в 3 знач.)	шут-ник (ница)
		м.	сладкое	сластена
8	быть дочерью	м.	собака (в 1 знач.)	собачник
		м. и ж.	изгнание (во 2 знач.)	изгнан-ник (-ница)
9	быть самцом		эмиграция (в 1 знач.)	эмигрант (-ка)
		ж.	генерал	генеральша
10	Быть самкой		мельник (в 1 знач.)	мельничиха
		м.	гусь, коза	→ гус-ак, коз-ел
11	учиться (в 1,2 знач.)	ж.	слон, буйвол	→ слониха, буйволица
		м. и ж.	вуз, курс (в 4 знач.)	→ вузовец(-ка) кур- сант(-ка)
12	владеть (в 1 знач.)		школа (в 1 знач.)	→ школь-ник (ница)
			капитал (во 2 знач.)	→ капитал-ист (ка)
13	Читать (в 1 знач.)	м.	аптека (в 1 знач.)	→ аптекарь
			судно ¹	→ судов-щик
14	нанимать (во 2 знач.)		реферат	→ референт
			жилые (во 2 знач.)	→ жилец (ица)
15	работать (в 3 знач.)		масса (в 4 знач.)	→ массовик (-ичка)
		м. и ж.	сердце, желудок	→ сердеч-ник (ница) желудоч-ник(-ница)

1. Member₁—Фронт (в 3 знач.)→фронт-овик(-ичка), забастовка→забастовщик(-щица), концерт→концерт-ант(-ка), демонстрация (в 1 знач.)→демонстрант(-ка).

2. Member₂—альтруизм→альтруистка, социализм (во 2 знач.)→социалист(-ка), материализм (в 1 знач.)→материалист(-ка), идеализм (в 1 знач.)→идеалист(-ка), вольтерьянство→вольтерьянец(-ка), толстовство→толстовец(-ка), кантианство→кантианец(ка), гегельянство→гегельян-ец(ка), импрессионизм→импрессион-ист(ка), сентиментализм (в 1 знач.)→сентименталист, гуманизм (в 1 знач.)→гуманист, реакция→реакционер(-ка), коллективизм→коллектив-ист(-ка), интернационализм→интернационал-ист(-ка).

5. Любить (в 1 и 3 знач.), гулять (во 2 и 3 знач.)→гуля-ка, мечтать мечта-тель(-ница), поговорить→говор-ун(-ья), драться (в 1 знач.)→драчун(-ья).

Т. II. 2

Р	I			→ w (y)
	Р	1	2	
А	V	Z	X	
1. Орег ₁		Человек м. и ж.	физкультура	→ физкультур-ник
			гигиена	→ гигиенист(-ка)
		м.	право (в 1 знач.)	→ правовик
			виноградарство (в 1 знач.)	→ виноградарь
2. быть работником		м. и ж.	связь (в 6 знач.)	→ связист(-ка)
			библиотека (в 1 знач.)	библиотекарь-ша
		м.	транспорт (в 1 знач.)	→ транспортник
			баскетбол,	→ баскетбол-ист (-ка)
3. Играть (в 1 знач.)		м. и ж.	шахматы	→ шахмат-ист (-ка)
			хоккей	→ хоккеист
		м.	футбол	→ футболист
			часы	→ часовщик
4. чинить (в 1 знач.)				
5. играть (в 7 знач.)		м. и ж.	скрипка	→ скрип-ач-ка
			флейта	→ флейтист-ка
		м.	труба (во 2 знач.)	→ трубач
			барабан (в 1 знач.)	→ барабан-щик
6. быть игроком (в 1 знач.)			защита (в 4 знач.)	→ защит-ник

Р	I			→ w (y)
	Р	1	2	
А	V	Z	X	
	7. лечить			глаз
			сердце	→ сердеч-ник
8. обслуживать (в 1 знач.)	м. и ж.		баня	→ бан-щик(-щица)
9. обслуживать (во 2 знач.)			кран ²	→ кран-овщик(-щица)
10. делать (в 1 знач.)	м. и ж.		фельетон	→ фельетон-ист(-ка)
			монтаж (в 1 знач.)	→ монтаж-ник (-ница)
			портрет (в 1 знач.)	→ портретист(-ка)
	м.		часы	→ часовщик
			плот	→ плотовщик
			труба	→ трубник
11. торговать (в 1 знач.)	м. и ж.		булка	→ булоч-ник (-ница)
			ветошь, старье	→ старьев-щик (-щица) ветош-ник (-ница)
	м.		мясо	→ мяс-ник
12. быть автором			комедия (в 1 знач.)	→ комик
			трагедия (в 1 знач.)	→ трагик
	м. и ж.		роман (в 1 знач.)	→ роман-ист(-ка)
13. быть артистом (в 1 знач.)	м.		цирк	→ циркач
14. ловить (во 2 знач.)	м. и ж.		рыба (в 1 знач.)	→ рыб-ак(-ачка)
	м.		собака (в 1 знач.)	→ собач-ник
15. знать (во 2 знач.)	м. и ж.		музыка (в 1 знач.)	→ музыкант(-ша)
	м.		рыба в 1 знач.	→ рыб-ник
16. защищать (в 1 знач.)	м.		ворота (во 2 знач.)	→ вратарь
17. водить (в 1,2 знач.)	м.		судно	→ судовщик
18. строить (в 1 знач.)			камень (в 1 знач.)	→ каменщик
19. рисовать с	м. и ж.		акварель	→ акварелист-ка
20. работать при			гардероб (во 2 знач.)	→ гардеробщик-щица
21. переводить на			паром	→ паромщик
22. дать (в 1 знач.) в рост.	м. и ж.		деньги (в 1 знач.)	→ ростов-щик(щица)

1. Заниматься (в 1 знач.)-селекция→селекционер, икра (в 1 знач.)→икряник, отопление→отопленец, переписка (в 1 знач.)→перепис-чик(-чица), бег (во 2 знач.)→бег-ун(ья), плавание (в 1 знач.)→плов-ец(-чиха), пляска (во 2 знач.)→пляс-ун(ья), политика (в 1 знач.)→политик, арматура→арматурщик(-щица);

10. Делать (в 1 знач.)-очерк (в 4 знач.)→очерк-ист(-ка), карикатура (в 1 знач.)→карикатурист(-ка), монтаж (во 2 знач.)→монтаж-ист.

т. II, 3

P	I				→ w (y)
	P	I	2		
			P	I	
A	V	Z	X	N	
проф	1. заниматься (в 1 знач.)	Человек м	крепежная (во 2 знач.)	работа (во 2 знач.)	→крепыльщик
	2. быть работником (во 2 знач.)		водный	транспорт	→водник
	3. играть (в 7 знач.)	м. и. ж.	пищевая (в 2 знач.)	промышленность (во 2 знач.)	→пищевик
	4. организовать (во 2 знач.)		музыкальный (в 1 знач.)	инструмент (во 2 знач.)	→музык-ант(ша)
			массовые	игры	→массовик (ичка)

т. II, 4

I	P	I	2		→w(y)
			P	I	
	V	Z	X	N	
1	Member 1	Человек м. и. ж.	республиканская (в 1 знач.)	партия (в 1 знач.)	→республикан-ец(-ка)
			коммунистическая (в 3 знач.)		→коммунист(-ка)
			социалистическая (в 4 знач.)		→социалист(-ка)
2	Member 2		республиканский (в 1 знач.)	строй (в 4 знач.)	→республиканец(-ка)
			булочный	магазин	→булоч-ник(-ница)
3	владеть (в 1 знач.)	м	часовой	(в 1 знач.)	→часовщик
4	учиться (в 1 знач.)	м. и. ж.	вечерняя (в 1 знач.)	школа (в 1 знач.)	→вечер-ник-ница
			м	реальное	училище

т. II, 5

P	1			→ w(y)
	P	2	2	
A	V	Z	X	→ w(y)
хорошо	знать (во 2 знач.)	Человек м.	море (в 1 знач.)	→ моряк

т. II, 6.

P	1	2		→ w(y)
		P	1	
V	Z	A	X	→ w(y)
1. Любить (в 3 знач.)	Человек м.	плотно	есть (в 1 знач.)	→ едок
2. Иметь		большой	лоб (в 1 знач.)	→ лобан
			нос (в 1 знач.)	→ носач
			брюхо	→ брюхан-(ач)

т. II, 7

P	1					→ w(y)
	P	1			2	
		P	1	2		
A	A	V	Z	N	X	→ w(y)
prof	Loc	Саус (лекарство)	Человек м. и. ж.	лекарство	аптека (в 1 знач.)	→ аптек-арь- (ша)
		Саус (чистота)	м.	(чистота)	двор (в 1 знач.)	→ дворник

т. I, 11

P	1		→ w(y)
	A	X (Z)	
маленький (в 1 и 4 знач.)		зверь (в 1 знач.)	→ звереныш
		черт (в 1 знач.)	→ чертенюк
		повар	→ поварёнок
плохой (в 2 знач.)		голитик (в 1 и 2 знач.)	→ политикан

т. II, 8

P	1		2	→ Z+w(y)
	V	Z		
быть сыном (в 1 знач.)	Иван (имя лицам)	Петр (имя человека м.)		→ Иван Петрович
быть дочерью	Нина (имя л. ж.)			→ Нина Петровна

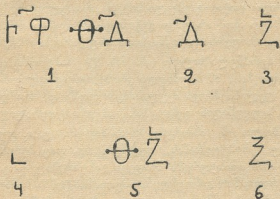
(Представил член-корреспондент
АН ГССР Т. Гамкрелидзе)

ლილი ათაგულიშვილი

ბერძნული კრიპტოგრაფია ქართულ ხელნაწერში

X ს. ერთ მრავალთავში (ვ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა A—144) იოანე ოქროპირის ერთ-ერთი საკითხავის სათაურთან „საკითხავნი ამოდლებისანი“ (გვ. 191) ტექსტის ხელით მიწერილია ორი დაქარაგმებული სიტყვა ქართულად და ბერძნულად (იხ. ნახ. 1). ქართული მინაწერი ჩუგ ანჩინური სისტემის კრიპტოგრაფია და ნიშნავს „აწ“ (=ამენ). ეს კრიპტოგრაფია სათანადო ამოხსნით გამოსცა აკად. ა. შანიძემ¹. რაც შეეხება ბერძნულ ასოებს, მან ისინი კითხვის ნიშნის ქვეშ დააყენა.

რას ნიშნავს ეს ორი ბერძნული ასო? თუ ამ სიტყვის დაქარაგმებას ასეთი სახით წარმოვიდგენთ: სიტყვის დასაწყისი ასო და შემდგომ ნებისმიერად აღებული რომელიმე შუა ბგერა, ამ შემთხვევაში დ ე ლ ტ ა, შეიძლება გვეფიქრა, რომ ეს ორასოიანი დაქარაგმებული სიტყვა გადმოსცემს საკუთარ სახელს „თედლორე“. მაგრამ X ს. ხელნაწერებში დაქარაგმების ასეთი შემთხვევები არა ჩანს². ჩვენი აზრით, აქ საკუთარი სახელის დაქარაგმებული ფორმა კი არ უნდა გვქონდეს, არამედ ბერძნული კრიპტოგრაფიის ნაშთი. სახელდობრ, აქ ბერძნულში გავრცელებული კრიპტოგრაფიული სისტემის ერთ-ერთი უძველესი ნიმუში უნდა იყოს შემორჩენილი.

¹ ა. შანიძე, კრიპტოგრაფიული მასალები, მიმოხილველი, I, თბ., 1926, გვ. 238.

² Ц. А. Чанкиева, Правила сокращения в памятниках древнегрузинской письменности (по рукописным книгам и эпиграфическим памятникам V—X вв. и историческим документам XI—XII вв.), автореферат. Тб., 1967.

განვიხილოთ პალეოგრაფიულად ორივე ასო. თ ე ტ ა ასეთი მოხაზულობით გვხვდება IX—X სს.-ის ბერძნულ ხელნაწერებში. მაგრამ აქ პალეოგრაფიულად საინტერესოა მეორე ასო დ ე ლ ტ ა, რომელსაც თავზე ქარაგმა უზის (იხ. ნახ. 2). აქ ქარაგმიანი დ ე ლ ტ ა კი არ უნდა გვქონდეს, არამედ Ξ (ქ ს ი), რომლის ერთ-ერთი უძველესი დაწერილობა სხვაგვარია (იხ. ნახ. 3). ასეთი მოხაზულობით ეს ნიშანი დამოწმებული აქვს ვ. გარდტჰაუზენს „ბერძნულ პალეოგრაფიაზე“ დართულ ტაბულებში³. № 2 ტაბულაში განხილულია ბერძნული უნცია-ლური (ასომთავრული) დამწერლობის ნიმუშები უძველესი ბერძნული ხელნაწერების მიხედვით. მათ შორის ყურადღება მიიქცია 880 წლის ხელნაწერის ქ ს ი ბგერის მოხაზულობამ (იხ. ნახ. 3). როგორც ჩანს, ჩვენს გადამწერს დედანში ასეთი მოხაზულობის ქ ს ი ჰქონდა, და როცა ბერძნული სიტყვის გადაწერა დაიწყო, Θ-ს შემდეგი ნიშანი დამახინჯებით გადმოიღო და ჩაწერა ქარაგმიანი დ ე ლ ტ ა (იხ. ნახ. 2). ჩვენი მრავალთავის (A—144) ქართულ დედანში რომ ქ ს ი ბგერა უძველესი მოხაზულობისა უნდა გვქონოდა (იხ. ნახ. 3), ამაზე მიუთითებს ამ ბგერისა და ქარაგმიანი დ ე ლ ტ ა ს (იხ. ნახ. 2) გრაფიკული მსგავსება. ძირითადი სხვაობა იმაშია, რომ ქ ს ი ს (იხ. ნახ. 3) მარჯვენა შემკვრელი ხაზი არა აქვს. აქ რომ ასეთი მოხაზულობის ქ ს ი უნდა ყოფილიყო, ამას ისიც ადასტურებს, რომ დამატებითი ხაზი (იხ. ნახ. 4), რომელიც მას ზემოდან აქვს დართული, გადამწერმა ქარაგმად მიიჩნია და დ ე ლ ტ ა ს წინ მოათავსა; ასე რომ, უნებურად მიიღო დაქარაგმებული სიტყვა, რომელიც ფაქტიურად დამახინჯებულია. აქ ქარაგმა რომ არ უნდა გვქონდეს, იქიდანაც ჩანს, რომ ასე დაქარაგმებული სიტყვა არაფერს არ ნიშნავს და არც ქარაგმა იხსენება.

განსახილველი ბერძნული სიტყვა (იხ. ნახ. 1) კრიპტოგრაფიის ნაშთი უნდა იყოს. იგი შედგენილი ჩანს იმ ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემით, რომელმაც დიდი გავრცელება ჰპოვა ძველ საბერძნეთში და რომლის ნიმუშები დღესდღეობით IX საუკუნიდან გვხვდება⁴. ამ კრიპტოგრაფიული ანბანით Θ-ს ენაცვლება α, ხოლო Ξ იხმარება μ-ის მაგიერ, ე. ი. თუ ამ სისტემით გავხსნით აღნიშნულ კრიპტოგრაფიას, გვექნება αμ, რაც ბერძნული αμϋ-ის ნაშთი უნდა იყოს. ამას ადასტურებს შემდეგი გარემოებაც: ვ. გარდტჰაუზენმა „ბერძნულ პალეოგრაფიაში“ გამოაქვეყნა ასეთი სისტემის სხვადასხვა საუკუნეების კრიპტოგრაფები⁵. მათ შორის არის ორი კრიპტოგრაფა „ამენ“ სიტყვისა: ΘEBN⁷. როგორც ვხედავთ, ჩვენი კრიპტოგრაფაც ასე იწყება (იხ. ნახ. 5), შემდგომ აკლია BN. ეს სიტყვა იოანე ოქროპირის საკითხავის სათაურში სულ ბოლოს ზის, ამიტომ სავარაუდებელია, რომ ბოლო ორი ასო, რომელიც ალბათ ფურცლის კიდესთან ახლოს იყო, ხელნაწერის დაზიანების გამო აღარ ჩანდა. ამიტომ ჩვენი მრავალთავის გადამწერმა მხოლოდ დასაწყისი ორი ასოდა გადმოიტანა და ზემოდან ქარაგმაც დაუხვია.

განსახილველ ბერძნულ სიტყვაში (იხ. ნახ. 1) რომ ქარაგმიანი დ ე ლ ტ ა შეცდომით არის გადმოწერილი, ამას შემდეგი გარემოებაც უჭერს მხარს: ზე-

³ V. Gardthausen, Griechische Palacographie, Leipzig, 1879, Taf. 2, par. 510, ca. 880.

⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 235.

⁵ ი ქ ვ ე.

⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 235—237.

⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 236, 237.

მით აღნიშნული ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემის ანბანიდან⁸ დაწყებული საერთოდ ამოღებულია და არ იხმარება.

აქ რომ ბერძნული კრიპტოგრამა გვაქვს, ამას, ვფიქრობთ, მის წინ მდგომი ქართული ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამაც „ჩ“ფ“ ადასტურებს, რაც იმავე „ამენ“-ს ნიშნავს; ე. ი. ამ კრიპტოგრამების ავტორს „ამენ“ სიტყვა ორგვარად დაუწერია: ქართულად და ბერძნულად.

და ბოლოს, ბერძნული კრიპტოგრამის თარიღის შესახებ: რა დროისაა იგი? ბერძნული კრიპტოგრამა X ს. მრავალთავში (A—144) ჩაწერილია ვადაწყურის ხელით, მაგრამ საფიქრებელია, რომ იგი X საუკუნეზე ადრეული იყოს. ამას გვაპარაუდებინებს ის გარემოება, რომ A—144 მრავალთავში იგი დამახინჯებული ფორმითაა წარმოდგენილი. ეს კრიპტოგრამა სწორი დაწერილობით კი A—144 ხელნაწერის დედანში უნდა გვქონოდა. ამაზე მიუთითებს ქ ს ი ბ გ ე რ ის (იხ. ნახ. 3) პალეოგრაფიული სახე. ასეთი მოხაზულობის ქ ს ი, როგორც ვ. გარდტჰაუზენი აღნიშნავს „ბერძნულ პალეოგრაფიაზე“ დართულ № 2 ტაბულაში⁹, მხოლოდ IX საუკუნეში დასტურდება. X საუკუნიდან კი უკვე განსხვავებული დაწერილობისაა, ზედა დამატებითი ხაზი შეერთებულია ასოს ბუნთან (იხ. ნახ. 6). ვინაიდან ქ ს ი ბ გ ე რ ა ზემოთ განხილული მოხაზულობით (იხ. ნახ. 3) მხოლოდ IX ს-ში დასტურდება, ჩვენი ბერძნული კრიპტოგრამაც ამ საუკუნეში უნდა იყოს ქართულ ხელნაწერზე მიწერილი, ე. ი. იმ ხელნაწერზე, საიდანაც შემდგომ იქნა გადაწერილი A—144. მაშასადამე, A—144 მრავალთავის დედანიც შეიძლება ამის მიხედვით დავათარილოთ. იგი უთუოდ IX საუკუნისა უნდა იყოს.

ამრიგად, A—144 მრავალთავის ბერძნული მინაწერი (იხ. ნახ. 1) არის ძველი ბერძნული კრიპტოგრაფიული სისტემის ერთ-ერთი უძველესი ნიმუში. ბერძნულში ამ სისტემის დღემდე შემორჩენილი ყველაზე ძველი კრიპტოგრამები IX საუკუნისაა¹⁰. ჩვენი კრიპტოგრამაც ამ ძველი ბერძნული კრიპტოგრამების რიგში დგება.

Л. А. АТАНЕЛИШВИЛИ

ГРЕЧЕСКАЯ КРИПТОГРАММА В ГРУЗИНСКОЙ РУКОПИСИ

Резюме

В грузинском Многоглаве X века (рукопись А—144) в конце заглавия одного Чтения Иоанна Златоуста (стр. 191) имеются две приписки (грузинская и греческая), выполненные рукой писца. Первая приписка ჩ“ფ“ является криптограммой, составленной по грузинской криптографической системе «анчинури»; вторая (греческая) приписка так же является криптограммой, составленной криптографической системой, распространенной в Византии. Но греческая криптограмма дефектна и частично искажена. Расшифровка этих приписок показала, что они являются криптограммами слова «амин» на грузинском и греческом языках.

⁸ V. Gardthausen, Griech. Palaeogr., 1879, s. 235.

⁹ ი ქ ვ ე, Taf. 2.

¹⁰ ი ქ ვ ე, გვ. 235

когда-то столь популярное в России. Огарев был уверен в успехе нового издания. Он считал, что выход его позволит превратить «Колокол» в газету с политическими статьями и обличительной смесью; новый же журнал станет теоретическим органом с научно-социальным направлением. «Заметь. — писал он Герцену, — что revue не в пику «Колоколу» пойдет, а напротив того, поставит его, как газету, а сама сосредоточит учение, т. е. тут является газета и книга. Я при этой мысли чувствую прибавление силы»⁵.

Однако Герцен придерживался иного мнения, считая, что молодые эмигранты хотят соединиться из-за денег⁶. После долгих уговоров со стороны Огарева Герцен согласился дать им взаймы 1000 франков, однако остался при прежнем мнении, не веря в успех задуманного журнала. Да и Утин не особенно верил в успех предприятия; ни тот, ни другой не ошиблись.

Расхождение между Герценом, Огаревым и «молодой эмиграцией» вспыхнуло уже по вопросу о программе. Каждая из сторон упорно отстаивала свои взгляды, не идя ни на какие компромиссы.

Дальше обсуждения программы дело не пошло, издание журнала так и не осуществилось.

Нам кажется, что именно неудачная попытка создать теоретический журнал — орган русской эмиграции и послужила отправным моментом зарождения двух журналов — «Современности» и «Народного дела».

Как известно, острейшие разногласия существовали и между членами «молодой эмиграции». Теория анархизма, ставшая в этот период знаменем борьбы для одних (Жуковский, отчасти Утин), категорически не признавалась другими (Николадзе). Выразителями идей этих группировок и стали органы печати: «Современность» — революционеров-чернышевцев и «Народное дело» — анархистов.

Журнал «Современность» так или иначе изучен⁷, поэтому мы хотим заострить внимание на другом органе чернышевцев — «Подпольном слове».

Интересные сведения об издателях журнала дает доклад жандармского управления. Доклад этот, кроме анализа ситуации, царившей в России за двадцатилетие 1861—1881 гг., содержит характеристики около 200 русских эмигрантов; среди них встречаются и лица, связанные с изданием «Подпольного слова». Предоставим слово докладу:

«Николадзе Н.:

...В 1868 году, Николадзе, вместе с Эллидиным, печатал листки революционного содержания, под заглавием «Подпольное слово» и «Современность», вследствие чего, по возвращении его в Россию, за ним учрежден был строгий полицейский надзор»⁸.

«Эллидин Михаил Константинович

...В 1869 году (явная опечатка; должно быть в 1866 г. — Г. Д.), при помощи разных эмигрантов, открыл революционную книгопечатню

⁵ Б. Козьмиц, Из истории революционной мысли в России, стр. 542—543.

⁶ А. И. Герцен, Сочинения, т. XIX, стр. 226—227.

⁷ См. по этому вопросу: Д. М. Гамезардашвили, Становление критического реализма в грузинской литературе, 1958, стр. 423 и далее, а также нашу статью «Н. Николадзе и «Современность», сб. «Вопросы теории и истории журналистики», 1968, стр. 207—227.

⁸ «История социально-революционного движения в России 1861—1881 гг., гл. 10, 1887, СПб., 1887, стр. 126.

в Женеве, в которой, вместе с Мечниковым, Николадзе и Ивановым печатал, одно время революционные листки — «Подпольное слово» и «Современность», также «Сочинения Чернышевского...»⁹.

Как видно из характеристик двух компаньонов по «Современности», их объединяло еще и революционное издание «Подпольное слово».

Немногочисленная литература, в какой-то степени освещающая «Подпольное слово», позволяет лишь в общих чертах воссоздать лицо этого издания.

Выпускался этот журнал Н. Николадзе и М. Элпидиным; причем, если судить по «Современности», деятельность последнего почти не выходила за рамки издательской деятельности. Био-библиографический словарь «Деятели революционного движения в России» дает о Н. Николадзе следующие сведения: «Н. Я. Николадзе... в 1868 году вместе с Элпидиным издавал журнал «Подпольное слово», а вместе с Мечниковым — «Современность»¹⁰. (Сразу же поясним, что 1868 год, указанный в словаре — явная опечатка, ибо журнал этот выходил в 1866 году).

По «Подпольному слову» дает короткую справку и весьма компетентный источник — «Словарный указатель по книговедению» А. В. Мезьер: «Подпольное слово», Женева, 1866 год, листок, вышло 2 номера, № 1 в июле 1866 года, издавался М. Элпидиным и Н. Николадзе»¹¹.

Аналогичную справку дает и В. Богучарский на странице 194 своей книги «Материалы для истории революционного движения в России в 60-х гг.».

В томах 25—26 «Литературного наследства» за 1936 год напечатано сообщение М. Клевенского «Н. Г. Чернышевский в нелегальной литературе 60—80 годов». Между прочим, там читаем: «Не представляет интереса то, что говорится о Чернышевском в журнале Элпидина «Подпольное слово» (статья Элпидина «Каракозов и Муравьев», № 1, 1866). Здесь указано, что Чернышевский поплатился за то, что безбоязненно критиковал принятые способы «освобождения» крестьян, доказывая вред преследования мысли и пр.»¹².

В журнале «Красный Архив» за 1923 год напечатано сообщение Б. Козьмина, где автор пишет: «... в 1866 году, одним из лиц, прикосновенных к делу (казанскому. — Г. Д.), бежавшим за границу М. Элпидиным в № 2 журнала «Подпольное слово» были помещены воспоминания о казанском заговоре»¹³.

Вот, пожалуй, все, что написано о журнале «Подпольное слово» — органе чернышевцев в Женевской эмиграции.

⁹ Там же, стр. 170. Кстати, Иванов, который упоминается в характеристике на М. Элпидина, это некий Ивановский — эмигрант, работающий в типографии Элпидина наборщиком; несмотря на довольно частое упоминание его фамилии в докладах заграничных агентов III отделения, о нем почти ничего не известно: В. Козьмин, Революционное подполье в эпоху «белого террора», М., 1929, стр. 71 и далее.

¹⁰ См. «Деятели революционного движения в России», био-библиографический словарь, т. I, ч. II, стр. 272.

¹¹ А. В. Мезьер, Словарный указатель по книговедению, 1931, т. I, стр. 997.

¹² «Литературное наследство», т. 25—26, 1936, стр. 551.

¹³ «Красный Архив», т. IV, 1923, стр. 273.

Описания журнала, его внешнего вида, целей не дает ни один из следователей. Нам посчастливилось найти № 2 журнала, именно журнала, а не листка, как пишет о нем А. В. Мезьер. Хранится он в Ленинградском филиале Центрального исторического архива СССР¹⁴.

«Подпольное слово» представлял собой 40-страничный журнал малого формата, № 2 вышел в августе 1866 года. В нем напечатана анонимная статья «Казань в осадном положении (1863—1865 гг.)» и стихотворение «На добычу» (из Барьбе).

На странице 40 редакция объявляла: «Под этим названием будет выходить ряд брошюр и народных книг. Объем их и выход будет зависеть от обстоятельств. Так как заведение тайных типографий в России мы считаем совершенно невозможным, то издание подобных книг за границей, становится делом первой важности. Поэтому редакция обращается ко всем, сочувствующим развитию масс, с просьбой о присылке материалов и статей в этом направлении, а также и денег, необходимых для ведения дела. То и другое просят адресовать доверенному Редакции Элпидину, в Женеву (Terrassière, 24, Genève). И тут же коротенькая приписка: «Получено мною на издание от 0. 50 рублей. М. Элпидин».

Как видно, редакция, опубликовав сообщение о взносе в 50 рублей от некоего О., преследовала две цели: во-первых, пыталась поощрить эмигрантов на новые ссуды в пользу «Подпольного слова»; во-вторых, это, очевидно был своеобразный отчет редакции перед читателями.

Цена каждого номера была определена в I франк, о чем свидетельствует ценник, написанный по-французски.

Но вернемся к анонимной статье «Казань в осадном положении». Б. Козьмин считает, что написана она Элпидиным — мысль эта косвенно подтверждается и вышеуказанным сообщением М. Клевенского, где последний пишет: «Мимоходом упоминается Чернышевский и в воспоминаниях М. К. Элпидина о Казанском заговоре»¹⁵, («Колокол», 1864, лист 206. — Г. Д.).

Хотя, как считает Б. Козьмин, статья принадлежит перу Элпидина, нам это утверждение кажется не совсем верным. Статья написана на основании воспоминаний Элпидина в «Колоколе» за 1864 год, но довольно ощутимо отличается от последней; в ней явственно чувствуется посторонняя рука, стиль соавтора. На это указывают характерные особенности, как-то: рассказ написан от 3-го лица, раскрытие личности М. Элпидина, его характеристика. Если первый довод может показаться несущественным, то второй как-будто более убедительно свидетельствует о соавторе.

Что касается стихотворения «На добычу» (из Барьбе), то, хотя в нем описана французская революция и кровавая расправа с ней, смысл помещения его в журнале не вызывает сомнений. Помещая стихотворение, редакция показывает, что повадки французской монархии ничем не отличаются от повадок самодержавия российского.

Чрезвычайно значителен факт обнаружения журнала «Подпольное слово» в архивах фонда 1410. Фонд этот носит название «Вещественные доказательства по делам министерства юстиции». Журнал был изъят в России, стало быть, он распространялся не только в Швейца-

¹⁴ ЦГИАЛ, фонд 1410, опись 2, ед. хранения 352.

¹⁵ «Литературное наследство», т. 25—26, 1936, стр. 549.

рии и в других центрах русской эмиграции, но и в самодержавной России.

Интересно сообщение Б. Козьмина в журнале «Красный Архив» за 1929 год — «Князь П. В. Долгоруков и М. К. Элпидин»¹⁶. Князь Долгоруков — эмигрант, обвиненный в предательстве. Письмо его датировано 16 (4) ноября 1866 года и адресовано сыну, Владимиру Петровичу Долгорукову, в г. Чернь, Тульской губернии. Письмо это, как указывает автор сообщения¹⁷, было перлюстрировано в России, и выписка из него сохранилась в делах III отделения. (2-ой секретный архив, 1866 год. № 300 — Архив Революции и внешней политики в Москве — Б. К.). На выписке имеется резолюция управляющего III отделением: «Спросить женевского агента, действительно ли выходит журнал «Подпольное слово» и нельзя ли доставить эти номера в отделение».

Не будем разбирать письмо Долгорукова, полное нелестных характеристик русских эмигрантов. Приведем лишь один абзац, касающийся Элпидина: «...Вдруг у Элпидина, не имевшего ни гроша, явилось, как-будто, какое-то наследство из России; он учредил у себя в доме тайную (разбивка оригинала. — Г. Д.) типографию в стране свободной печати!!! Начал издавать журнал «Подпольное слово»...»¹⁸

Что касается «наследства», о котором упоминает князь Долгоруков, то насколько известно, такового не существовало. Не вызывает сомнений, что средства для журнала брались из так называемого «фонда Чернышевского», образованного в 1865 г. самими революционерами-чернышевцами.

«Львиная» доля средств в этом фонде принадлежала Н. Николадзе; издание сочинений А. Г. Чернышевского потребовало солидных затрат и, видимо, в тот момент почти полностью исчерпало возможности фонда.

Итак, хотя редакция и сообщала, что — под этим названием будет выходить ряд брошюр и народных книг¹⁹ — дальше двух номеров дело не пошло. А то, что издатели действительно намеревались и дальше издавать журнал, не вызывает сомнений — иначе зачем было печатать обращение редакции во втором номере? Можно, конечно, предположить, что издатели после второго номера решили отойти от журнала и начать печатать под этим названием брошюры, однако никаких данных, подкрепляющих эту мысль, покамест как-будто не существует.

¹⁶ Б. Козьмин, Князь П. В. Долгоруков и М. К. Элпидин, «Красный Архив», 1929, № 34, стр. 231.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же, стр. 232. Считаю пущим добавить кое-какие сведения об издателе М. Элпидине. До своей эмиграции он участвовал в казанских студенческих волнениях 1861 г., за что был исключен из университета. Затем Элпидин пытался примкнуть в «Земле и Воле», был замешан в попытке польских революционеров поднять восстание на Волге (так называемый Казанский заговор 1863 года). За границей М. Элпидин первый из молодой эмиграции начал издательскую деятельность; впоследствии, одним из первых примкнул к Интернационалу.

¹⁹ То, что издатели «Подпольного слова» причисляли свой журнал к разряду «брошюр и народных книг», не должно нас смущать. Дело в том, что некоторые издания и были задуманы, как книги. Достаточно вспомнить журнал «Современность», где нумерация страниц продолжалась из номера в номер — тем самым издатели подчеркивали неразрывную связь каждого номера, идеи всего журнала.

По всей вероятности, основную роль сыграли денежные затруднения, о которых сказано в редакционной статье. Возможно и то, что почти повальное увлечение «молодых» анархистскими идеями отнюдь не способствовало успеху и популярности «Подпольного слова».

Сказать с уверенностью, что послужило главной причиной закрытия журнала, трудно, остается только предполагать.

Учитывая реплику редакции о том, что заведение тайных типографий в России невозможно, и издание подобных книг за границей становится делом первостепенной важности, становится ясно, что журнал, в основном, предназначен для России, он открыл глаза читателям на многие события, которые замалчивала или извращала реакционная российская печать.

(Представил член-корреспондент
АН ГССР Ш. Дзидзигури)

АЛЕКСАНДР ОНИАНИ, ЗУРАБ САРДЖВЕЛАДЗЕ

ПРОТИВ ИЗВРАЩЕНИЯ ВОПРОСОВ ГРУЗИНСКОЙ
ТОПОНИМИКИ

Вопросами топонимики издавна занимается ряд наук: лингвистика, история, филология. Особенно интенсивно вопросы топонимики стали изучаться в последнее время; и не без основания — научный анализ имен (топонимов), обозначающих населенные и ненаселенные географические пункты, дает значительную информацию об языке и истории создавших их народов.

Общеизвестно, что обычно местность тем или иным именем нарекается проживающим на ней народом по нормам своего языка.

Поэтому, если на территории распространения одного языка обнаружена система (а не отдельные имена) иноязычных топонимов — это является серьезным свидетельством исконного распространения на данной территории другого народа с иным языком.

Отсюда явствует насколько сложна и ответственна задача научно-исторического изучения топонимики, какого деликатного и тонкого подхода она требует.

В Вестнике общественных наук АН Армянской ССР в апрельском номере 1971 года опубликована статья П. М. Мурадяна «Винительные формы в именительном по данным топонимики Армении», которая ставит целью анализ этих сложных историко-лингвистических проблем.

В распоряжении современной лингвистики имеются ясно и четко сформулированные правила изучения топонимики.

От исследователя топонимики, как минимум, требуются две вещи: а) достаточное знание научно-исследовательской (в данном случае — лингвистической) методологии, б) абсолютная объективность, непредвзятость и беспристрастность суждений, что иначе называется научной добросовестностью.

Статья П. М. Мурадяна, к сожалению, является прискорбным образцом незнания (или игнорирования) лингвистических методов и грубого насилия над очевидными языковыми фактами, поэтому можно было эту статью, как выходящую за рамки науки, оставить без внимания, но прибегнуть к перу нас заставило следующее обстоятельство: во-первых, статья опубликована в органе весьма авторитетного научного учреждения, с чем нельзя не считаться; во-вторых, у подлинных представителей науки, каких немало в братской Армении, по-видимому, не нашлось времени и возможности проследить за этой статьей и, в-третьих, раз уж статья опубликована, не исключена возможность, что она введет в заблуждение некоторых неискушенных читателей.

Давно известно, что на территории Грузии распространена **целая система** топонимов, образованных посредством суффикса — **-is-i** (Тбилиси, Болниси, Крцаниси, Кутаиси...)¹.

До сих пор никому не приходило в голову отрицать, что суффикс **-is** является показателем родительного падежа, входящего по сей день в парадигму склонения грузинских имен. Ср. ჯაც-ი ჯაც-ი („мужчина“), ჯაც-ის ჯაც-ის („мужчины“), დედა deda („мать“), დედა-ის ded-ის („матери“) и т. д.

Грузинские топонимы на **-is-i** созданы грузинским народом по нормам грузинского языка. Тут все на своем месте как с лингвистической, так и с исторической точки зрения.

П. М. Мурадян собрал все весьма малочисленные топонимы на **-is** и **-s**, встречающиеся на территории Армении. Например: Агулис, Акалис, Алберис, Алванис, Арнис, Горис, Гутемнис, Аксигомс...².

Эти два типа П. М. Мурадян искусственно объединил в один класс и безо всякой сколько-нибудь убедительной научной аргументации а priori объявил их армянскими по происхождению.

Его тезис гласит: армянские топонимы не нуждаются в особом исследовании, а priori известно, что они возникли на армянской почве, зато требует выяснения вопрос о происхождении грузинских топонимов на **-is-i**.

Этот тезис лег в основу утверждения П. М. Мурадяна, якобы весьма внушительная часть грузинских топонимов на **-is** армянского происхождения. Например, армянскими топонимами являются: Тбилиси, Болниси, Крцаниси, Манглиси, Дманиси и т. д. Другая часть — восходит к греческому: Кутаиси, Фазиси и только третья, весьма незначительная часть — грузинского происхождения: это — отглагольные топонимы (напр. Хертвиси) и отыменные топонимы: Руиси, Датвиси, Сацхениси (всего шесть).

Возникает вопрос: если автора волнуют только лингвистические проблемы топонимики, то чем объяснить столь различный подход армянским и грузинским топонимам? Если происхождение армянских топонимов не нуждается в научной аргументации³, то почему возникают сомнения относительно признанных всеми грузинских топонимов и почему следует специально обосновывать грузинское начало грузинских имен? И наоборот, если возможны утверждения об иноязычном происхождении грузинских топонимов, то почему не встает аналогичный вопрос и в отношении армянских имен? С точки зрения научной логики такой подход был бы вполне естественным.

Действительно, разве существуют какие-либо особые признаки, по которым можно было бы тот или иной топоним а priori отнести к армянскому языку? И какие черты грузинских топонимов кричат об их иноязычном происхождении?

Для лингвиста существуют только топонимы, содержащие элемент **-is**, бытующие как в Грузии, так и в Армении, а вопрос об их взаи-

¹ Конечный **-i** является показателем именительного падежа.

² См. П. М. Мурадян. Винительные формы в именительном по данным топонимики Армении, Вестник общественных наук АН Армянской ССР, Ереван, 1971, 4 (340), стр. 22—29.

³ Причем ни один топоним, приведенный П. М. Мурадяном, не имеет прозрачной этимологии, восходящей к армянским словам.

მოთხოვნისა და მისი დასაბუთებისათვის მხოლოდ ერთი მეთოდი — მათემატიკური მეთოდი — არის შესაძლებელი.

Поскольку П. М. Мурадян не ставит (или не может поставить) проблем, соответствующих теории и практике современного научного исследования, придется это сделать нам самим и ответить, по-возможности, хотя бы на некоторые из них.

Так как засвидетельствованное в армянских топонимах окончание *-is* внешне идентично с окончанием род. падежа *-is* в грузинских топонимах, то естественно может быть поставлен вопрос об их историческом взаимоотношении.

Возможными решениями этого вопроса могли быть: 1) Внешнее совпадение окончания *-is* в армянских и грузинских топонимах случайно; суффикс *-is* в грузинских топонимах грузинского происхождения, а окончание *-is* в армянских топонимах — армянского, генетически они не увязываются; 2) *-is* в грузинских топонимах — армянского происхождения; 3) *-is* в армянских топонимах — грузинского происхождения; 4) *-is* разложимо на *i + s* на армянской или грузинской почве; 5) *-is* относится к какому-либо третьему языку.

Чтобы научно обосновать одну из этих гипотез, следует лингвистически проанализировать топонимический материал в каждом языке и установить, созданы ли топонимы по общим нормам армянского или грузинского языка, соответствует ли их образование общей системе словообразования этих языков, является ли модель продуктивной. Для максимальной научной точности нужно очертить те хронологические рамки, в которых эта модель действовала в грузинском и армянском. Далее следует рассмотреть ареал распространения этих топонимов и установить входят ли они естественно в общую систему топонимов, или являются исключениями в системе грузинской или армянской топонимики.

Только после тщательного и трудоемкого синхронического и диахронического (исторического) анализа возможно объективно судить о взаимоотношении грузинских и армянских топонимов.

Таковы общепринятые правила этимологического исследования топонимов, им следует любой добросовестный исследователь.

Из вышесказанного следует, что если у армянских топонимов окажется армянская этимология и они естественно войдут в систему армянской топонимики, а у грузинских соответственно — грузинская этимология, то можно будет сделать вывод, что это самостоятельные системы, генетически между собой не связанные.

Но, если окажется, что этимологически топонимы раскрываются на материале только одного из языков (грузинского или армянского), то можно будет поставить вопрос: не являются ли все эти топонимы плодом творчества народа, на базе языка которого наиболее правдоподобно и однозначно этимологизируются топонимические имена?

Хронологическая квалификация также способствует достоверности и объективности выводов: хронологически более ранние топонимы не могут быть результатом заимствования из языка, в котором сходные топонимы являются по происхождению более поздними.

Выводы, не основанные на решении этих задач, научно не доказаны.

Из рассуждений П. М. Мурадяна следует, что оба окончания *-is* и *-s* в армянском восходят к винительному падежу. Эта мысль требует основательной аргументации, тогда как в рассматриваемой статье

этот вопрос почти не обсуждается. Требуется доказательство, например, 1) Так как в специальной литературе по арменистике неизвестен суффикс винительного падежа *-is*, то его следует разложить на *i+s*. Но в таком случае, с этой точки зрения надо проанализировать все армянские и грузинские топонимы, содержащие в основе *-is* (напр. *agulis, garnis, gutemnis, akurli-s-i, punis-i...*) и в каждом отдельном случае квалифицировать это *-i*: относится ли оно к основе, входит в состав какого-либо аффикса и т. д. Мимолетное упоминание автором, что «типологически эти названия можно делить на две группы: с окончанием *հի-ս* || *լի-ս* || *րի-ս* и только *ս*» (стр. 29), недостаточно. Непонятно, что значат эти *հի pi, ლი li, რი ri*. Если это аффиксы, то как же с точки зрения фонотактики армянских корней будут выглядеть оставшиеся морфемы топонимов: напр. *a-ni-s, go-ri-s, ble-ni-s* и т. д. Если же это не аффиксы, то что же это? И как тогда квалифицировать якобы армянское имя М-англ-ис-и. В данном примере неразложимым оказался суффикс *-is* в «армянском» топониме! Вопрос требует тщательного рассмотрения, автор же не утруждает себя даже минимальными доказательствами. 2) В различных языках топонимы, как правило, образуются из форм именительного и родительного. Такие же падежи, как, например, эргативный или винительный (специальный падеж субъекта и специальный падеж прямого объекта), насколько нам известно, топонимов не образуют. Утверждение, что винительный является основой образования топонимов, требует специального доказательства. Автор его, конечно, не приводит. Если в данном случае подразумевается нейтрализация функций именительного и винительного, характерная для новоармянского, то какое это явление может иметь отношение к топонимам, восходящим с точки зрения автора, напр., к урартскому? Как известно, А. Айтынян и Р. Ачарян гипотетически относят начало процесса замены винительным именительного к V в. нашей эры.

Как можно было убедиться, вопрос о происхождении армянских топонимов на *-is* и *-s* далек от решения. Если уважаемый П. М. Мурадян стремился решать научные проблемы топонимики Армении, первым делом ему следовало заняться лингвистическим анализом именно армянских имен. Пока этого не сделано, вряд ли можно считать целесообразными претензии автора объяснить посредством армянского грузинскую топонимику. Одним неизвестным не объяснишь другого неизвестного! Тем более, что это «неизвестное» довольно хорошо известно и помимо армянской топонимики.

Как обстоит дело с этой точки зрения в грузинском?

Среди других топонимов в грузинском издавна существуют многочисленные топонимы, образованные посредством окончания род. падежа *-is*.

Поскольку в картвелологии это давно известно и П. М. Мурадян этого полностью не отрицает (см. его последний класс грузинских топонимов), мы не станем доказывать эту очевидную истину. Но тогда, отсюда следует вывод, что все грузинские топонимы на *-is* объединяются в один класс и для того, чтобы утверждать противное хотя бы об одном из них, нужна строгая и во всех отношениях обстоятельная аргументация, чего наш уважаемый автор не удосужился сделать (но что, например, проделал проф. А. Г. Шанидзе в отношении топонима *ხერტვისი* «Хертвиси»).

Суждения его на этот счет совершенно произвольны. Трудно вести научную дискуссию с предвзято ненаучной точкой зрения. С какими доводами соглашаться, какие отрицать, когда желаемое принимается не только за возможное, но и за сущее.

Внушительная часть грузинских топонимов образована посредством родительного падежа. Форма же род. падежа восходит к общекартвельскому единству.

Грузинскому суффиксу *-is* в мегрело-чанском закономерно соответствует *-iṣ*, в сванском *-iṣ* (*-eṣ*, *-aṣ*). Известно, что груз. *s*, мегр.-чан. *ṣ* и сван. *ṣ* восходят к общекартвельскому **s*⁴.

Главное же заключается в том, что образование топонимов посредством форм род. падежа является общекартвельской моделью. Топонимы, образованные по этой модели, щедро рассыпаны как по территории Мегрелии, так и (в особенности часто) на территории Сванетии и близлежащих районов. Напр., мегр. თუნთიში *tuntiši* Тунтиши, ცაიში *caiši* Цаиши, ჯიხაიში *ḡixaiši* Джихаиши, კარიში *kařiši* Кариши, ბაში *baši* Баши, გობონჯელიში *gobonḡeliši* Гобонджелиши, თხირიში *txiriši* Тхириши, ინჭირიში *iñčiriši* Инчириши...⁵; сван. ჰადიში *hadīš-i* Адиши, მაძხვარიში *maḡvāriši* Мацхвариши, ლაშხრაში *laṣḡraši* Лацхраши, ბოგრეში *bogreši* Богреша, წანაში *ḡanāši* Цанаши, სასაში *sasaši* Сасаши, მახაში *maḡaši* Махаша, ჩიხრეში *ḡixreši* Чихреша, ტვიში *ṭviši* Твиши, ზოგიში *zogiši* Зогиши, ღვირიში *ḡviriši* Гвириши, ლაილაში *lailaši* Лаилаши, ოყურეში *oquireši* Окуреша...⁶.

С точки зрения образования точным соответствием этих топонимов являются грузинские имена: თბილისი *tbilisi* Тбилиси, კუთაისი *kutaisi* Кутаиси, მანგლისი *Manglisi* Манглиси, მოხისი *Moxisi* Мохиси, შინდისი *ṣindisi* Шиндиси, დათვისი *datvisi* Датвиси, რუისი *ruisi* Руиси, ურბნისი *urbnisi* Урбниси, გორისა *gorisa* Гориса, დმანისი *dmanisi* Дманиси, კრწანისი *krḡanisi* Крцаниси, ბოლნისი *bolnisi* Болниси и многие другие.

Такая полная идентичность образования топонимов из форм род. падежа во всех картвельских языках при их системном характере бесспорно свидетельствует о том, что эта словообразовательная модель использовалась в топонимике еще в пракартвельскую эпоху.

Мы надеемся, что П. М. Мурадян и иже с ним, по крайней мере, мегрельские и сванские топонимы не смогут вывести из армянского или греческого. Во всяком случае с такой попыткой мы еще не сталкивались.

Для большей ясности, можно задать и более конкретный вопрос: Существуют ли конкретные имена-топонимы, восходящие к эпохе единства всех картвельских диалектов?

На этот вопрос решающий ответ дает топоним **К у т а и с и**.

Единственное название города Кутаиси в сванском звучит как *კუთაშ* *kutāṣ*. В паре груз. *კუთაისი* *kutaisi*—сван. *კუთაშ* (<**კუთა-იშ* *ku-tā-iṣ*) абсолютно соблюден принцип звукосоответствий между родствен-

⁴ См. Г. И. Мачавариани, Общекартвельская консонантная система, Тбилиси, 1965, стр. 28—39.

⁵ А. А. Глonti, Топонимические разыскания, I, Тбилиси, 1971.

⁶ М. М. Калдани, К вопросу о суффиксе *-იშ* *iṣ* (*||-შ* *-ṣ*) в лечхумской географической номенклатуре, Вопросы структуры картвельских языков, т. III, 1963, стр. 67—77.

ნыми языками: груз. ქ k: сван. ქ k || ჩ ც (ср. груз. ქათამი *kātami*: сван. ქათალ *katal* „курица“)⁷; груз. უ u: сван. უ u (ხუთი *xuti*: ვოხუშდ *voxušd* „пять“)⁸; груз. თ t: сван. თ t || შდ šd (груз. თრევა *treva*: сван. ლითრინე *litrine* „тащить“)⁹; груз. ა a: сван. ა a (груз. ასი *asi*: сван. აშირ *ašir* „сто“)¹⁰; груз. ი i: сван. ი i (груз. შვიდი *švidi*: сван. იშგუიდ *išgwid* „семь“)¹¹; груз. ს s: сван. შ š (груз. ასი: сван. აშირ)¹².

Но исходной формой для груз. ქუთაისი *kutaisi* является ქუთათისი *kutatisi* и тогда в сванском так же должно было быть ქუთათშუ *kutataš*. В сванском в форме род. падежа обязательна синкопа гласного, если слово состоит из трех слогов. Например, им. გეზალ *gezal* „чадо“ — род. გეზალშ *gezl-āš* „чада“¹³. т. е. *ქუთათშუ > *ქუთათშ, но в пределах одной морфемы в сванском (так же как и в грузинском) невозможно наличие двух одинаковых согласных, один из них приравнивается к нулю. Таким путем и получена форма ქუთაშუ *kutāš*. Закономерным соответствием названных форм (груз. ქუთაისი *kutaisi* и сван. ქუთაშუ *kutāš*) в мегрельском является ქუთეში *kuteši*.

Следовательно, общекартвельским архетипом топонима ქუთაისი *kutaisi* является *ქუთათ-ის₁-ი* *kutat-is₁-i*.

Из всего вышеизложенного следуют два бесспорных вывода:

1) Топоним ქუთაისი *kutaisi* образован в эпоху единства картвельских диалектов; 2) уже в эту эпоху существовала модель образования топонимов из формы родительного падежа имен.

П. М. Мурадян же изо всех сил старается доказать, что ქუთაისი происходит из греческого.

Думается — все ясно. Модель образования топонимов из форм род. падежа — общекартвельского происхождения.

Вопрос об иноязычном происхождении этой модели исключается. Поэтому сомнения относительно отдельных топонимических имен должны быть должным образом доказаны как лингвистически, так и исторически.

По «Административно-территориальному делению Грузинской ССР» (1961 г.) на территории Грузии встречаются более 120 топонимов названной модели (на -is-i): წკადისი *čkadisi*, წნისი *čnisi*, ყულალისი *qulalisi*, სხვილისი *sxvilisi*, ზემო სხვილისი *zemo sxvilisi*, დუისი *duisi*, ბოლნისი *bolnisi*, სამწვევრისი *samčevrisi*, კოშაქილისი *košakilisi*, ტაძრისი *tažrisi*, ყვიბისი *qvibisi*, ზინდისი *zindisi*, ახრისი *axrisi*, ბიისი *biisi*, გულხანდისი *gulxandisi*, ტირძნისი *tiržnisi*, მეღვრიკისი *mečvríkisi*, თერგვისი *tergvisi*, ქვემო სობისი *kvemo*

7 Г. И. М а ч а в а р и а н и, назв. тр., стр. 61—62.

8 Т. В. Г а м к р е л и д з е, Г. И. М а ч а в а р и а н и, Система сонантов и аблаут в картвельских языках, Тбилиси, 1965, стр. 25—64.

9 Г. И. М а ч а в а р и а н и, назв. тр., стр. 19—20.

10 Т. В. Г а м к р е л ი დ ჯ ე, Г. И. М а ч ა ვ ა რ ი ა ნ ი, назв. тр., стр. 145—157.

11 Там же, стр. 67—72.

12 Г. И. М а ч ა ვ ა რ ი ა ნ ი, назв. тр., стр. 28—29.

13 В. Т. Г о л у р и а, К вопросу о редукции гласных в картвельских языках. Иберийско-кавказское языкознание, I, 1946, стр. 67—70.

sobisi, ზემო სობისი zemo sobisi, შინდისი šindisi, ფხვენისი pxvenisi, კიჩნისი kičnisi, ბნავისი bnavisi, წედისი čedisi, დმანისი dmanisi, დიდი დმანისი, didi dmanisi, პატარა დმანისი, pačara dmanisi, ავენისი avenisi, დათვისი datvisi, ებნისი ebnisi, ეთვალისი etvalisi. ჯუღისი džugisi, ამსაისი amsaisi, ხობისი xopisi, ერტისი ertisi, მენქალისი menkalisi, კლდეისი kłdeisi, მანგლისი manglisi, ტბისი t̄bisi, ფარცხისი parcxisi, მოხისი moxisi, ზენდარისი zendarisi, სამთავროსი samtavrasi, პატარისი pačarasi, საკურთხისი sačurtxisi, თამარისი tamarasi, ნიჩბისი (ქვემო, ახალი, ზემო) ničbisi (kvemo, axali, zemo), ძალისი čalisi, ქსოვრისი ksovrisi, ხირხონისი xirxonisi, სამთისი samtisi, წედისი čedisi, ჭინჭვისი činčvisi, უბისი ubisi, სერბაისი serbaisi, მარელოსი marelisi, დეისი deisi, ნუნისი nunisi, გოლისი (დიდი, პატარა) golisi (didi, pačara), საცხენისი sacxenisi, იცქისი ickisi, ვაკისა vačisa, გორისა gorisa, ძმუისი džmuisi, ჯვარისი čvarisi, ჯვრინისი čvrinisi, აბისი abisi, ცერონისი ceronisi, ყინწვისი qinčvisi, სამწერისი samčerisi, აფნისი apnisi, ძებნისი zebnisi, ურბნისი urbnisi, რუისი ruisi, განისი ganisi, კეტრისი ketrisi, ზურთისი xurtisi, თეჯისი tečisi, ედიქილისი edikłlisi, თიქილისა tikilisa, ჭინისი činisi, ჩითქილისა čitkilisa, დღნორისა dčnorisa, ბიჯნისი bičnisi, (ზემო და ქვემო) აძვისი ačvisi, ოძისი očisi, ითხვისი itxvisi, ბერეთისა beretisa, პერევისი perevisi, ვაკევისა vačevisa, ლენინისი leninisi, ძველი ვეძისი vvel! vezisi, წავკისი čavčisi, შინდისი šindisi, მილისი milisi, მერისი merisi, ვარჯანისი varčžanisi, წონიარისი čoniarisi, ცხმორისი cxmorisi, ცხემლისი cxemlisi, დიოქნისი diokłnisi, ანგისა angisa, წნელისი čnelisi, მულრისი mučrasi, სუნისი sunisi, წორბისი čorbisi, ყორნისი qornisi, ლარგვისი largvisi, ველისა velisa, არდისი ardisi, ახალისა axalisa, მახისი maxisi, გუდისი gudisi, აძისი ačisi, ფრისი prisi, ქსუისი ksuisi, დმენისი dmenisi, ითრაფისი itrapisi, წოისი čoisi, კვაისი kvaishi, ბორგნისი borgnisi, ყარაქლისი qarakłlisi.

В этой книге названы только большие населенные пункты (и то с пробелами, напр., нет კრწანისი křčanisi, დელისი delisi, ხცისი xcisi, ჭობარისი čobarisi, დგვრისი dgvrasi, ბებნისი bebni...). Если этот список дополнить топонимами ненаселенных пунктов и всеми микротопонимами, то их число значительно возрастет.

Числовое соответствие говорит само за себя: П. М. Мурадян насчитал в Армении всего 32 топонима на -is. В Грузии же (исключая мегр. и сванские топонимы) их число несоизмеримо больше.

Но раз уж П. М. Мурадян упорно стоит на своем, посмотрим удастся ли ему утаить шило в мешке? Вряд ли: у многих грузинских топонимов слишком уж прозрачная этимология: напр. დათვისი datvisi „медвежье“ — выделяется общекартвельский корень დათვ- datv- (ср. მგრ. თუნთ- tunt-, სვან. დჷმღვ- dāšdv- „медведь“), ტბისი t̄bisi „сзерная“ также с общекартвельским корнем — ტბ t̄b, ტბა t̄ba „озеро“ (ср. მგრ. ტობა toba; სვან. ტუბჷბა t̄ubāj).

Никаких сложностей не представляет этимология древнейших грузинских топонимов: ტაძრისი t̄ačrasi („дворцовая“), შინდისი šindisi („кизиловая“), კლდეისი kłdeisi („скальная“), ფარცხისი parcxisi („граблевая“), თამარისი tamarasi („тамарово“), უბისი ubisi („пазушная“), ჯვარისი čvarisi

(«крестовая»), სამთავისი *samtavisi* («трехглавая»), ვაკისა ო ვაკევისა *vaki-sa* ო *vaķevisa* («долинная»), გორისა *gorisa* («гористая»), სამწვევრისი *samcvevrisi* («трехчленная»), ნიჭბისი *ničbisi* («лопатовая»), რუისი *ruisi* («ручейковая») и многие, многие другие.

Иногда в результате фонетических изменений этимологизация отдельных топонимов, равно как и многих иных слов, затрудняется. Задача языкознания в таких случаях состоит в том, чтобы на основе строгого лингвистического анализа восстановить исходную форму и значение слов. Прекрасным примером такого анализа могут служить этимологии акад. А. Г. Шанидзе топонимов *ერთაწმინდა* *ertačminda* (<ესტა-ტეწმინდა *eštatečminda* „святой Естате“) или *მეჭვრისხევი* *mečvrisxevi* (<მეჭუდისხევი *mečudisxevi* „ущелье Меджуди“). Безусловно, бесполезно требовать анализ такого рода от П. М. Мурадяна, но мы вправе требовать от него хоть бы наличия желания такого анализа. Отсутствие такого анализа особенно сказывается именно в тех случаях, когда вопрос касается этимологии грузинских топонимов (П. М. Мурадяна не смущает то, что он не дает более или менее убедительной этимологии ни одного армянского топонима. И здесь проявляется логика П. М. Мурадяна — объяснения требуют лишь грузинские топонимы, армянских же такое требование не касается). Типичным примером этимологий, в которых ясно проявляется стиль П. М. Мурадяна, является этимология топонима *მანგლისი* *manglisi*. Если верить П. М. Мурадян, оказывается, ученые установили, что в грузинский топоним *მანგლისი* *manglisi* составной частью входит засвидетельствованное в армянских топонимах слово (?) *անղ* *angl*¹⁴.

П. М. Мурадян ссылается на труды Г. Капанцяна и С. Еремяна. Но возникает вопрос: почему ни П. М. Мурадян, ни авторы, на которых он ссылается, не объясняют, что в таком случае значит *მ-ის* *m-is*? Такого конфикса ведь нет ни в грузинском, ни в армянском! Существует иная, убедительная этимология топонима *მანგლისი* *manglisi*. Он получен из формы родит. падежа слова *მანგალი* *mangali* (древнегрузинская форма современного *ნამგალი* *namgali* — «серп»). С таким анализом формы был согласен и проф. Л. Меликсед-бек, видный исследователь армяно-грузинских исторических взаимоотношений¹⁵. П. М. Мурадян и не заикается о существовании этой этимологии.

Совершенно очевидно, что топоним *მანგლისი* содержит форму родит. падежа одного из орудий труда, так же как и *ნიჭბისი* *ničbisi* (от *ნიჭაბი* *ničabi* „лопата“), *ფარცხისი* *parcxisi* (от *ფარცხი* *parcx'i* „грабли“) и т. д.

Отметим здесь же, что П. М. Мурадян вообще не заботится о научной этике и примеров к тому в его труде специально искать не приходится. Чего стоит хотя бы его реплика в адрес академика Г. В. Церетели, что в грузинских топонимах с суффиксом *-ის-ი* выделяются разные группы. Может создаться впечатление, что академик Г. В. Церетели не знает того, что, напр., топоним *ხერთვისი* глагольного происхождения¹⁶.

¹⁴ П. М. Мурадян, указ. статья, стр. 34.

¹⁵ Л. Меликсед-бек, Манглинский район с историко-археологической точки зрения. «К новой школе», № 2—3, 1924, стр. 79 (на груз. яз.).

¹⁶ П. М. Мурадян, указ. статья, стр. 30—31.

Рассмотрим группы, выделяемые П. М. Мурадяном в грузинской топонимике. В первую группу, по П. М. Мурадян, объединяются топонимы греческого происхождения — ქუთაისი *kuṭaisi* (Кутанси), ფაზისი *fazisi* (Фазиси—Поти), ტელეპისი *telepisi* (Телеписи), სარაპანისი *sarapanisi* (Сарапаниси) и др. Причем П. М. Мурадян особенно заинтересован в доказательстве греческого происхождения названий ქუთაისი и ფაზისი (Кутанси и Потти). Причина ясна — это названия особо важных и значительных пунктов .

О названии ქუთაისი (Кутанси) речь шла и выше, поэтому здесь мы отметим лишь следующее: по мнению П. М. Мурадяна, пониманию ქუთაისი как топонима грузинского происхождения мешает то, что в греческом названии этого города выявляется суффикс *-is*¹⁷. В подтверждение этого соображения П. М. Мурадян ссылается (не цитируя!) на труд А. В. Урушадзе, где сказано: «Суффиксы принадлежности *-s* (*s*) и (*tt*), также как суффикс *nth*, распространенные в древней топонимике Эгейского района и Малой Азии, считаются по происхождению неиндоевропейскими (здесь А. В. Урушадзе ссылается на соответствующие труды — А. О., З. С.). Его считают пелазгским суффиксом и указывают на его связь с суффиксом-образователем названия места в иберийско-кавказских языках — груз. *ის is*; зрнск. *იშ is*; груз. ქუმისი *kumisi*, занск. ჯიხაიში *ǰixaiši* и т. п. (Сравни греческие названия пунктов *Λάρις(σ)α, *Κηφισός, *Πιλο(σ)ός, *Τέλεπος(σ)ός, *Αλιχάρναξ(σ)ός, *Αργισσα.

Этот же суффикс сохранен в греческой передаче названия Кутанси *Kutaizis*¹⁸.

Что это — только ошибка?! В труде А. В. Урушадзе проводится мнение прямо противоположное утверждению П. М. Мурадяна, а не подтверждающее его: в названии города Кутанси, как в грузинском, так и в греческом, выделяется окончание *-is*, которое восходит к грузинскому суффиксу *ის-ი is-i*.

Этимология топонима ფაზისი (Поти) в соответствии с требованиями современной диахронической лингвистики дана акад. Г. А. Меликишвили: в качестве закономерно соответствующей формы мегрельской *ფათო poti* (Поти) в сванском восстанавливается *ფაშღა *pašd*. К этой последней форме восходит греческ. *φάσις pasis*. Согласный *ξ* в греческом должен был дать *s*, а для преодоления запрещенной в греческом последовательности *sd* развивается гласный *i*¹⁹. Вместо того, чтобы снять эту аргументацию и представить более обоснованное объяснение формы, П. М. Мурадян, лишь голословно отрицает вышеуказанную этимологию. Можно сказать, что наши знания об этимологии названия ფაზისი *fazisi* остаются на той же ступени, на которой были до публикации статьи П. М. Мурадяна.

Совершенно непонятными операциями старается М. П. Мурадян затемнить ясную грузинскую этимологию топонима ეგრისი *egrisi*.

¹⁷ П. М. Мурадян, указ. статья, стр. 32.

¹⁸ А. В. Урушадзе, Древняя Колхида в сказаниях об Аргонавтах (на грузинском языке), Тбилиси, 1964, стр. 138.

¹⁹ Г. А. Меликишвили, К вопросу о древнейшем населении Грузии, Кавказа и Ближнего Востока (на грузинском языке), Тбилиси, 1965, стр. 50—68.

12. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 3

Это название содержит форму род. падежа гидронима *Ἐγρίσι* *egrisi*. Греческое *Ἐγρίσι* является результатом вполне закономерной передачи в греческом грузинского *ეგრისი* *egrisi*.

В качестве второй группы П. М. Мурадян выдвигает одно единственное название *ხერთვისი* *xertvisi* (в грузинском происхождении которого он не усомнился).

В третью группу М. Мурадян объединяет собственно грузинские географические имена: *რუისი* *ruisi*, *ურბნისი* *urbnisi*, *აკურისი* *akurisi*, *არაბნისი* *arabnisi*, *დათვისი* *datvisi*, *საცხენისი* *sacxenisi*. Обратите внимание на число приводимых топонимов—их всего шесть! Впрочем, справедливость требует отметить, что П. М. Мурадян пишет: „Основная часть приводимых нами названий носит именно показатель род. падежа—*ის* *is*“²⁰. И все же автор не счел нужным привести больше шести примеров.

Четвертую группу грузинских топонимов, согласно П. М. Мурадян, составляют топонимы армянского происхождения. По его мнению, оказывается, армянского происхождения также грузинские топонимы, как: *თბილისი* (Тбилиси), *მანგლისი* (Манглиси), *დმანისი* (Дманиси), *თუხარისი* (Тухариси), *ოლთისი* (Олтиси), *კრწანისი* (Крцаниси), *ბოლნისი* (Болниси)²¹.

Такое заключение было бы правомерно лишь в том случае, если бы вышеуказанные топонимы этимологизировались на основе армянского языка, т. е. если основы этих топонимов достаточно близки с основами каких-либо армянских слов, или же если суффиксы-образователи оказались бы специфическими армянскими, не характерными для грузинского языка.

Но это не так и поэтому П. М. Мурадян, отбросив требования научного мышления, старается сотворить несотворимое.

Посмотрим, как доказывает П. М. Мурадян армянское происхождение вышеуказанных грузинских топонимов. Оказывается, они как и армянские топонимы и другие слова, оканчивающиеся на *իս* *is* в винительном, в родительном падеже получают суффикс *ლავ* *lav* *ავ*.

Дело в том, что в каждом языке иноязычные слова, в том числе и топонимы, претерпевают адаптацию, подчиняются нормам данного языка. В лингвистике этот процесс называется освоением заимствованных форм. В армянском языке существовала модель склонения имен, оканчивающихся на *իս* *is* (в винительном падеже), которая, естественно, оказала влияние на склонение грузинских топонимов, вошедших в армянский. Аналогичные случаи известны во всех языках. В частности, в грузинском языке конечный гласный *ი* имен, как правило, является показателем именительного падежа и не входит в основу. Поэтому и конечный гласный *ი* таких заимствованных топонимов как *დელი* *deli* (Дели), *ჩილი* *çili* (Чили) был воспринят показателем именительного падежа и не сохранялся в формах других падежей. Даже в прессе встречались такие формы, как *დელში* *delši* (вместо *დელიში* *deliši* — в Дели),

²⁰ П. М. Мурадян, указ. статья, стр. 33.

²¹ Там же, стр. 33—37.

ჩილიში ცილი (вместо ჩილიში ცილიში — в Чили). Потребовались специальные мероприятия Комиссии по установлению норм литературного грузинского языка, чтобы узаконить литературные формы დელიში, ჩილიში и т. п.

Факты освоения иноязычных слов хорошо известны и без их учета невозможно делать попытки этимологии топонимов. К сожалению, приходится здесь специально объяснять П. М. Мурадян и читателям, которых он может ввести в заблуждение, что такое освоение топонимов и чем оно отличается от их присвоения.

Особо заинтересован П. М. Мурадян в доказательстве армянского происхождения названия თბილისი Тбилиси. Здесь его тенденциозность действительно не имеет границ. Топоним თბილისი (Тбилиси) имеет прозрачную и убедительную грузинскую этимологию, которая разделяется видными специалистами (об этом подробнее — ниже). Но П. М. Мурадяна она, естественно, не устраивает и поэтому он низводит ее в ранг «народной этимологии». Какую же этимологию предлагает он взамен? Собственно говоря — никакую.

Тбилиси — топоним армянского происхождения только потому, что он оканчивается на -i-s, а как «доказано» П. М. Мурадяном «-i-s» — окончание вин. падежа, заменившее ранее бытовавшее окончание именительного падежа i-k. Насчет доказательной силы этого аргумента говорилось выше. В отношении топонима Тбилиси автору следовало бы найти дополнительные, более убедительные аргументы.

Чем доказывается, что первоначальной формой Тбилиси была **Տփլիք* (tplik)? Ведь такой формы нет ни в письменных памятниках, ни в устной речи, она придумана П. М. Мурадяном. Послушаем дальше: «Впрочем нет ничего странного в том, что против арм. *Տփլիք* (tplis) в грузинском имеем თბილისი. Между буквами *თ* (t) и *ქ* (p) в армянском налицо выступающее при произношении *լ* (ə) (*Տ(լ)փլիք*) (təplis), которое, как уже отметили (*Բղնիք—ბოჯნისი*), в грузинском выражается преимущественно буквой *ო*, значит, должны были иметь **ժიფლისი* (ср. русск. Тифлис и греч. Τίφλις), но вследствие перестановки (метатеза) ფო получили существующую в древнегрузинской литературе форму *ჯიფლისი*²². Все поставлено на голову! Ничего не доказывается. Например, почему должна была иметь место метатеза ფო *pi>ფip*? Ведь фонологическая последовательность звуков *ჯიფლ* tɪp вполне соответствует законам фонотактики грузинских слов. И потом, надо хотя бы быть логичным до конца: Если уж название столицы Грузии следует восстанавливать по тем формам, которые наличествуют в армянском, русском и греческом, то почему автор не предлагает форму *ჯიფლისი* tɪpilis! Почему он изменил логике своего же собственного рассуждения?! Легко понять: тогда Тбилиси получалось греческого, а не армянского происхождения, а это нашего автора не устраивает.

22 П. М. Мурадян, ук. ст., стр. 36.

В арабских письменных памятниках наличествуют формы *ṭrḥs* || *ṭarlis*. Может быть, следовало бы П. М. Мурадян у восстановить как исходную форму **ṭarlis*?!

В чем же дело? Кто знаком с азбучными истинами лингвистики, тому ясно, что в греческом, арабском, армянском... произошла адаптация грузинского топонима «Тбилиси» соответственно нормам каждого из этих языков. Для этих языков неприемлемо скопление согласных в начале слова, и поэтому между согласными вклинилась гласная: *i* — в греческом, *ə* — в армянском, *i/a* — в арабском. Причем, все эти формы легко объясняются, если исходить из грузинского «Тбилиси», но обратный ход, от этих разнообразных форм к грузинской, требует таких искусственных и абсолютно нелогичных с точки зрения лингвистических приемов манипуляций, к каким вынужден был прибегнуть П. М. Мурадян.

Лишним доказательством того, что грузинские топонимы на *-is-i* действительно возникли из формы родительного падежа, является тот факт, что в древнегрузинском и в ряде современных грузинских диалектов корневые морфемы этих топонимов в состав имен, обозначающих принадлежность через аффикс *-ელ -el*, входят без суффикса *-ის -is*. Напр., *თბილისი* *tbilisi* «Тбилиси», но *თბილ-ელ-ი* *tbil-el-i* (вместо *tbil-is-el-i*) «тбилисец», *მანგლისი* *manglisi* «Манглиси», но *მანგლ-ელ-ი* *mangl-el-i* (вместо *mangl-is-el-i*) «манглисец», *ქუთათისი* *kutatisi*, но *ქუთათ-ელ-ი* *kutat-el-i* (Кутаиси — кутаисец), *წავკისი* *çavkisi*, но *წავკ-ელ-ი* *çavk-el-i* (Цавкиси — цавкисец), *შინდისი* *şindisi*, но *შინდ-ელ-ი* *şind-el-i* (Шиндиси — шиндисец), *ურბნისი* *urbnisi*, но *ურბნ-ელ-ი* *urbn-el-i* (Урбниси — урбнисец)²³. Ср. также грузинские фамилии: *თუხარელი* *tuxareli*, от топонима *თუხარისი* (вместо *tuxar-is-el-i*), *თბილელი* *tbileli* от *თბილისი* *tbilisi*.

Типологически в данном случае наблюдается полный параллелизм с функционально однотипными топонимами, образованными посредством суффикса *-ეთ -et*, напр., *კახ-ეთ-ი* *kaḥ-et-i* «Кахети», но *კახ-ელ-ი* *kaḥ-el-i* (вместо *kaḥ-et-el-i*), *იმერ-ეთ-ი* *imer-et-i* «Имерети», но *იმერ-ელ-ი* *imer-el-i* (вместо *imer-et-el-i*) «имеретинец», *არად-ეთ-ი* *arad-et-i*, но *არად-ელ-ი* *arad-el-i* (Арадети — арадетинец), *ღუშ-ეთ-ი* *duṣ-et-i*, но *ღუშ-ელ-ი* *duṣ-el-i* (Душети — душетинец) и т. д. Отсюда следует вывод, что *-ის* (в Тбилиси, Болниси, Крцаниси...) такой же грузинский суффикс, как и *-ეთ -et*.

Как видим, картвельское происхождение грузинских топонимов с суффиксом *-ის-i* не вызывает сомнения. С другой стороны, армянские топонимы с таким же окончанием до сих пор не имеют удовлетворительной этимологии — происхождение таких топонимов из формы аккузатива, как уже отмечалось, весьма сомнительно. Если не удастся найти более убедительную этимологию указанных топонимов, естественно возникает вопрос: не объясняется ли их происхождение данными грузинского и других картвельских языков? Это предположение подкреп-

²³ А. Г. Шанидзе, Основы грузинской грамматики, 1953, стр. 129, 114—115.

ляется наличием таких параллельных топонимов на территории Грузии и Армении, как: груз. biḡnisi—арм. biḡnis, груз. gorisa—арм. goris, груз. pūnisi—арм. pūnis и т. д.

Полагаем, что это может служить рабочей гипотезой. Окончательное решение вопроса требует его тщательного изучения специалистами.

В связи с вышеизложенным уместен вопрос: чем питается априоризм П. М. Мурадяна? Чем обусловлено его стремление внести путаницу в ясные вопросы и затемнить их? Для ответа вернемся к некоторым вопросам, рассмотренным выше.

Среди шести топонимов, в грузинском происхождении которых не сомневается и сам П. М. Мурадян, названы აკურისი akurisi и არანისი aranisi. Но именно эти топонимы этимологизируются гораздо труднее, чем tbilisi (Тбилиси), обладающий ясной и прозрачной этимологией. Корень этого топонима ṭp (>tb) грузинского происхождения, грузинским является и суффикс -ილ -il (ср. მსხვილ-ი msxvi-il-i—толстый, წვრილ-ი cʋr-il-i—тонкий, გრილ-ი gr-il-i—прохладный, თბილ-ი tb-il-i—теплый), грузинским же является и показатель род. падежа -ის -is. К тому же абсолютно ясно, почему для названия города Тбилиси могла быть использована форма родит. падежа слова თბილი tbili „теплый“ (Тбилиси, как известно, богат теплыми источниками).

Редко можно найти топоним с такой ясной этимологией. К тому же этимология этого топонима (Тбилиси) со свойственной ему четкостью и ясностью изложения была дана акад. А. Г. Шанидзе, труд которого опубликован как на грузинском, так и на русском языках²⁴. Эту этимологию разделяют Г. Фогт, Т. В. ГамкRELИДзе, Г. И. Мачавариани и др. Так в чем же дело? Почему же П. М. Мурадян не оспаривает грузинского происхождения топонимов Акуриси и Араниси, но, не щадя сил, всеми правдами и неправдами старается доказать армянское происхождение названия столицы Грузии? Уж не потому ли, что Акуриси и Араниси названия незначительных пунктов, тогда как значимость для истории народа г. Тбилиси (и кстати, близлежащих Болниси, Крцаниси, Дманиси, названия которых П. М. Мурадян также считает армянскими) сама собой ясна. Но как же быть с древнейшими культурными центрами Западной Грузии—Кутаиси, Поти, Шоропани...? Неужели они носили грузинские названия? Объявлять их тоже армянскими постеснялся даже П. М. Мурадян, но нашелся другой выход — они объявлены греческими! Трудно обвинять научного работника в такой непростительной предвзятости, но, к сожалению, труднее указать на иное объяснение действий П. М. Мурадяна.

²⁴ А. Г. Ш а н и д з е, К этимологии названия столицы Грузии, II объединенная научная сессия Азербайджанского, Ереванского и Тбилисского университетов, 10—14 октября 1958 (Тезисы), стр. 103 (на русском яз.); А. Г. Ш а н и д з е, К названию столицы Грузии, в сборнике «Тбилиси — 1500», Тбилиси, 1958, стр. 19—22 (на груз. яз.).

Тому, кто знаком с трудами П. М. Мурадяна по проблематике армянской и грузинской филологии и истории, трудно отделаться от впечатления, что автор главной своей целью ставит доказать армянское происхождение как известных исторических деятелей Грузии (напр., Григория Бакурианидзе — «Григория сына Бакуриани»), так и известных памятников архитектуры и материальной культуры этой страны (вспомним печально известную историю в связи с монастырем Джвари). Теперь к этому прибавилась попытка объявить негрузинскими названия почти всех древнейших грузинских городов. Отсутствие научной аргументации автора не смущает.

Вызывает сожаление, что труд П. М. Мурадяна опубликован в таком авторитетном органе, как Вестник общественных наук АН Армянской ССР.

(Представил Институт рукописей АН Грузинской ССР)

„ვის ო რამინი“ პირველი პრიტიკული გამოცემა

„ვის ო რამინი“ შუა საუკუნეების მსოფლიო ლიტერატურის ერთ-ერთი ბრწყინვალე ძეგლია. დაიწერა იგი ირანში, XI საუკუნის შუა წლებში სპარსელი პოეტის ფაჩრედდინ გორგანის მიერ. გორგანის ეპიკურ პოემას საფუძვლად დასდებია ჯერ კიდევ საშუალო სპარსულ, ე. წ. ფალაურ მწერლობაში შემუშავებული პროზაული ვერსია ვისისა და რამინის მიჯნურობის შესახებ.

იშვიათია ლიტერატურის ისტორიაში ისეთი ძეგლი, რომლის შესახებ მსჯელობასაც ანდენი განსხვავებული, ურთიერთგამომრიცხველი აზრები გამოეწვიოს მასლობელ თუ მორეულ შთამომავალთა შორის, როგორც თავის ქვეყანაში, ასევე მის ფარგლებს გარეთაც. ამ პოემის ირგვლივ დისკუსია ორიენტალისტიკაში დღემდე გრძელდება. ერთნი თუ აღიარებენ მის მაღალ იდეურ და ესთეტიკურ ღირსებას, მეორენი საზოგადოებრივი ზნეობისათვის შეურაცხყოფლად მიიჩნევენ პოემის მორალურ მხარეს — ვისისა და რამინის ერთი შეხედვით საწოთირო სიყვარულს. — და ეჭვის თვალით უყურებენ მის მხატვრულ ღირებულებასაც. ფაქტი კი ერთია — გორგანის პოემამ გაუძლო დროის გამოცდას, მისმა გმირებმა ჩვენს დრომდე შეინარჩუნეს პოეტისაგან მინიჭებული უხუნებელი ფერები და დღესაც აღლევებენ მკითხველს.

ამ ძეგლის ირგვლივ შექმნილ ვრცელ საშეცნობო ლიტერატურაში ბევრი საკითხი ჯერ კიდევ რჩება სადავო და გადასატრელი, უდავოა მხოლოდ მისი საექტაპო მნიშვნელობის აღიარება სპარსული ეპოსის ისტორიაში. „ვის ო რამინი“ სათავის უღებს შუა საუკუნეების სპარსული ლიტერატურის ერთ-ერთ მნიშვნელოვანეს, იმ დროისათვის ჩამოყალიბების პროცესში მყოფ ქანრს — ე. წ. რომანულ ეპოსს. ამ ქანრმა შემდეგში ნიზამი განჯელისა და მისი მიმბაძველების შემოქმედებით თითქმის მთლიანად მოიცვა არა მარტო სპარსული, არამედ მუხომელი ხალ-

ხების ლიტერატურაც. უფრო მეტი, „ვის ო რამინის“ სახით ირანმა პირველმა მისცა კაცობრიობას მხატვრული ნაწარმოების ის ტიპი, რომელსაც მოგვიანებით დასავლეთში „რომანი“ ეწოდა (დღევანდელი გაგებით „შუა საუკუნეების რომანი“) და იმ პერიოდის ევროპული ლიტერატურის წამყვან ქანრად იქცა.

ამ ქანრის ზეენთვის ცნობილ ადრეულ სპარსულ ძეგლთაგან სწორედ გორგანის „ვის ო რამინი“ გამოხატავს ყველაზე მეკეთრად რომანული ეპოსის ქანრულ სპეციფიკას. იგი იქცევა ერთგვარ ნიშნსვეტად სხენებული ქანრის ისტორიის გზაზე, ამთაგრებს მისი განვითარების განსაზღვრულ ეტაპს და ქანონმდებლადაც ევლინება მომავალი თაობის რომანისტებს.

მოხდა ისე, რომ ამ შესანიშნავი სპარსული რომანის ბედი იმთავითვე დაუკავშირდა ქართულ ლიტერატურას. უკვე XI საუკუნეში გორგანის პოემა ითარგმნა ქართულ ენაზე პროზად, „ვისრამიანი“ სასქელოდებო. ამ დიდოსტატური თარგმანის ავტორობას ლიტერატურული ტრადიცია სარგის თხოველს მიაწერს, თუმცა მთარგმნელის ვინაობა ზუსტად დადგენილი არ არის.

„ვისრამიანი“ წარმტაცი სიუჟეტისა და თარგმანის მხატვრული ღირსების გამო მეტად პოპულარული გამხდარა საქართველოში. უკვე კლასიკური პერიოდის ქართული თხზულებები, როგორცაა „აბდულმუსინანი“, „თამარიანი“, „ისტორიანი და აზმანი შირავანდელთანი“, „ეფუხისტყაოსანი“ — კარგად იცნობენ ამ ნაწარმოების გმირებს. „ვისრამიანისადმი“ ინტერესი არც შემდეგ საუკუნეებში შენელებულა. აღორძინების ხანაში მეფე-პოეტ არჩილს გაულექსავს პროზაული „ვისრამიანი“, ვისისა და რამინის თავდასავალი მოთხრობილი აქვს აგრეთვე პოეტ თეიმურაზ მეორეს.

ეს მაღალმხატვრული, განსაცვიფრებელი ოსტატობით შესრულებული თარგმანი იმთა-

ვითვე ჩაირიცხა ქართული სიტყვაკაშპული მწერლობის ოქროს საგანძურში და შეუერთდა დღეს ჩვენთვის ცნობილ იმ მცირერიცხოვან ნაწარმოებთა რიცხს, რომელთაც XII საუკუნეში სათავე დაუდეს ქართულ საერო მწერლობას. ამდენად, გორგანის პოემის ქართული თარგმანი, გარკვეული თვალსაზრისით, საეტაპო მნიშვნელობისა აღმოჩნდა აგრეთვე ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვისაც. ქართველმა მკითხველმა იმდენად შეიფარა და შეისისხლხორცა ეს ნაწარმოები, რომ დიდხანს, თვით XIX საუკუნის ვასულსაც კი მისი არაქართული წარმოშობის საკითხს ეპყვის თვალთ უყურებდნენ. ეს ეპყია გამოთქმული 1884 წ. „ვისრამიანის“ პირველი გამოცემის სარედაქციო სტატიაში პ. უმიკაშვილის, ი. ჭავჭავაძისა და ალ. სარაჯიშვილის ავტორობით. ამ მხრივ საყურადღებოა იმავე წლის გაზეთ „დროების“ ერთ ნომერში გამოქვეყნებული ქრონიკა, რომელიც იუწყება: „თბილისის საზოგადო ბიბლიოთეკაში „ვისრამიანის“ რედაქციას უპოვნია ნემეცური თარგმანი ამ წიგნისა, რომელსაც მრავალი შენიშვნები აქვს ჩართული (იგულისხმება ორიენტალისტიკ გრაფის მიერ შესრულებული შემოკლებული გერმანული თარგმანი „ვის ო რამინისა“ — ი. კ.). ცხადია, რომ „ვისრამიანი“ რომელიმე აზიური ენიდან იქმნება გადათარგმნილი ნემეცურს ენაზე და თვით კომენტარიები და შენიშვნებიც მცოდნე ორიენტალისტიკაგან იქმნება ჩართული. სასურველი იქმნებოდა, რომ ეს წიგნი ნემეცურის მცოდნეს შეეძარებინა ქართულის ტექსტისათვის და გადაეთარგმნა თვით შენიშვნები და კომენტარიები. ამით ნათელი მოეფინებოდა ამ შესანიშნავი წიგნის ვითარებას და იქნებ ისიც გამორკვეულიყო, რადის არის ის დაწერილი, ან ვისგან და რა ენაზე“.

საკითხი ქართული „ვისრამიანის“ წარმოშავლობის, დაწერის დროისა და ქართული თარგმანის დედანთან დამოკიდებულების შესახებ თანამედროვე ქართული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის უკვე პრობლემას არ წარმოადგენს. ეს საკითხები წარმატებითაა გადაწყვეტილი ნ. მარის, იუსტ. აბულაძის, ე. კეკელიძის, ალ. ბარამიძის, დ. კობიძის, მ. თოდუას, ა. გვახარიას შრომებში.

„ვისრამიანის“ მნიშვნელობა მართლ ქართული ლიტერატურის ინტერესებითაც არ ამოიწურება. ჯერ ერთი, აღსანიშნავია მისი როლი ამ ძველის პოპულარიზაციის საქმეში. ვეროპელმა მკითხველმა „ვის ო რამინის“ სრული ტექსტი პირველად სწორედ

ქართული ვერსიით გაიცნო. რამდენადაც 1914 წ. ლონდონში გამოქვეყნდა ქართული „ვისრამიანის“ ინგლისური თარგმანი, შესრულებული ქართული კულტურის დიდი მეგობრის ოლივერ უორდროპის მიერ (1966 წ. გამოვიდა მისი მეორე გამოცემა). არსებობს ქართული ტექსტის ექსცერპტული რუსული თარგმანი, შესრულებული ბ. რუდენკოს მიერ (1938 წ.). 1949 წ. ს. იორდანიშვილმა გამოაქვეყნა „ვისრამიანის“ სრული თარგმანი რუსულ ენაზე (გამოიცა კიდეც ორჯერ). 1957 წ. შევიცარიამი დაიბეჭდა ქართული რედაქციის შემოკლებული გერმანული თარგმანი.

მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის როლი და მნიშვნელობა, რომელიც „ვისრამიანის“ ქართულ თარგმანს ენიჭება თვით სპარსული ტექსტის კრიტიკისა და დადგენის საქმეში. ეს როლი გასაგები გახდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ „ვის ო რამინის“ ჩვენამდე მოღწეული სპარსული ხელნაწერები ძალზე მცირე რაოდენობისაა და შეტისმეტად გვიანდელი ხანისა. ამ ხელნაწერთა ტექსტი ყაბათა სვლისაგან წარყვნილია და ხშირად საქმიოდ დაშორებული დედნის პირვანდელ სახეს. ასეთ ვითარებაში ჯერ კიდევ XII საუკუნეში შესრულებული ქართული თარგმანი, რომელიც ტექსტობრივად შედმიწვევით ახლოს დგას თავის დედანთან, იძენს პირველხარისხოვანი საკონტროლო ნუსხის მნიშვნელობას. ვინაიდან მასში ბუნებრივად არეკლილია „ვის ო რამინის“ გაცილებით ადრეული და წარუყვნილი ტექსტობრივი ვითარება, ვიდრე ჩვენამდე მოღწეულ სპარსულ ხელნაწერებში.

ამ მიზეზთა გამო ირანისტიკაში კარგა ხანია მწიფდებოდა აზრი იმის შესახებ, რომ ქართული თარგმანის მონაცემებს ანგარიში გასწეოდა „ვის ო რამინის“ სპარსული ტექსტის კრიტიკისას. პოემის ერთ-ერთი გამოცემის რედაქტორი მოჯთაბა მინოვი, რომელიც ქართულ ვერსიას შემოისხენებული ინგლისური თარგმანით გაეცნო, 1935 წ. წერდა: „ეს ინგლისური თარგმანი უმრავლეს შემთხვევაში სიტყვასიტყვით, ბეით-ბეით მისდევს სპარსულ ტექსტს და ძალიან ხასარგებლობა სპარსული ტექსტის დადგენისა და გასწორებისათვის“. ანალოგიური შეხედულება გამოთქვს ცნობილმა ირანისტიკებმა ვ. მინორსკიმ და საიდ ნაფისიმ.

ეს აზრი განსაკუთრებით განმტკიცდა 1962 წლის შემდეგ, როდესაც გამოცემილობა „მეცნიერებამ“ გამოაქვეყნა „ვისრამიანის“

მეოთხე გამოცემა. აკად. გ. წერეთლის ხელმძღვანელობითა და რედაქტორობით ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და ვრცელი სამეცნიერო აპარატი (გამოკლევა, ვარიანტები, ლექსიონი) დაურთეს ა. გვახარიაშვილს და მ. თოდუას. დღესდღეობით ცნობილი ყველა ქართული ხელნაწერისა და დედნის სპარსული გამოცემების საგულდაგულო შეჯერების შედეგად ქართველმა მეცნიერებმა დაადგინეს არა მარტო ქართული ტექსტი, არამედ გაამოაღიანეს დიდძალი მასალა, რომელსაც სამსახური უნდა გაეწია სპარსული ორიგინალის აკადემიური ტექსტის მომზადებისათვის (იხ. თავი: „ვისრამიანის“ ქართული თარგმანის მნიშვნელობა სპარსული ტექსტისათვის, გვ. 495—612). სპარსული ტექსტის დადგენის საჭიროება კი აშკარად დღის წესრიგში იდგა, ვინაიდან ვინაიდან მნიშვნელოვანი ლიტერატურული ძეგლის კვლევას არ გააჩნდა მთავრად ტექსტოლოგიური საფუძველი. მანამდე არსებული გამოცემები (ნასაულისისა, კალკუტა, 1865; მ. მინოვისა, თეირანი, 1935; მ. შაჰუბისა, თეირანი, 1959) უმეტესად თითო და ზოგჯერ დუბლირებული ნუსხის მონაცემებს და, ამდენად, აკადემიურ ხასიათს არ ატარებდნენ.

ა. გვახარიაშვილს და მ. თოდუას დიდი მოსამადგებელი სამუშაო ჩაატარეს, ვიდრე უშუალოდ ტექსტის დადგენას შეუდგებოდნენ. მათ მოახერხეს ყველა ხელმისაწვდომი სპარსული ხელნაწერის ფოტოკოპირების მიღება (ოქსფორდის, პარიზის, სტამბოლის, ლონდონის — სრული, დუშანბესა და სამი თეირანული ფრაგმენტებისა), რასაც დაერთო წინა სამი გამოცემის მიხედვით შედგენილი ვარიანტები, აგრეთვე სამეცნიერო ლიტერატურაში „ვის ო რამინის“ ტექსტის ირგვლივ გამოთქმული მოსაზრებანი. მთელ ამ შრომა მასალაში კი გზის გასაგნებ საუკეთესო ორიენტირს, როგორც ითქვა, ქართული „ვისრამიანი“ წარმოადგენდა.

ამრიგად, შუასაუკუნეების მსოფლიო ლიტერატურის ეს შესანიშნავი ძეგლი „ვის ო რამინის“, რომელმაც საქართველოში ძველთაგანვე პოეზია თავისი მეორე სამშობლო, — დამფასებელი და გამგები მკითხველი, დღეს ქართული მეცნიერების წიაღშივე აღორძინებული, განასლებული სახით დაუბრუნდა თავის ქვეყანას.

„ვისრამიანის“ მეოთხე ქართულ გამოცემასთან დაკავშირებით 1964 წელს პროფ. დ. კობიძე წერდა: „ამ სტრიქონების ავტორს უნდა მალე იხილოს „ვის ო რამინის“ თუ „ვის ო რამის“ სპარსული ტექსტის ისეთი

გამოცემა, რომელშიც სპარსულად ქართული ტექსტების მონაცემებიც იქნება გათვალისწინებული. იმედს არ ვკარგავ, რომ იუსტინე აბულაძის ჩანაფიქრს მისი მოწაფეები განახორციელებენ“ (ოსუ შრომები, ტ. 108, აღმოსავლეთმცოდნეობის სერია, IV, 1964, გვ. 18). დღეს ეს სურვილი ჩვენი მასწავლებლისა განხორციელდა. მაგალი თოდუამ და ალექსანდრე გვახარიაშვილს მოამზადეს ასეთი ტექსტი და 1970 წელს თეირანში გამოსცეს კიდევ. ტექსტოლოგიურ სამუშაოებს მეცნიერული ხელმძღვანელობა გაუწია აკად. გ. წერეთელმა.

„ვის ო რამინის“ ახალი, მეოთხე გამოცემა გამოვიდა „ირანის კულტურული ცენტრის“ („ბონიადე ფარჰანე ირანი“) სერიაში მისი დირექტორის დოქტორ ფ. ხანლარის ინიციატივით. გამოცემა განხორციელდა საკავშირო, საქართველოსა და ტაჯიკეთის მეცნიერებათა აკადემიების თანამშრომლობით. წიგნს წამძღვარებული აქვს აკად. გ. წერეთლისა და რედაქტორის, ტაჯიკი მეცნიერის ქ. აინის შესავალი წერილები, მ. თოდუას ნარკვევი „ვის ო რამინის“ სიუჟეტის თობაზე, აგრეთვე გამოცემელთა წინასიტყვაობა, რომელშიც დახასიათებულია გამოცემის პრინციპები და გასწორებათა ტიპები. შივიტანთ რამდენიმე მაგალითს თვით წიგნიდან, რათა ნათლვეყო ახალი გამოცემის ღირსება და ხასიათი.

როგორც ითქვა, ქართული თარგმანი შესაძლებლობას ვეძღვეს ავირჩიოთ სხვადასხვა სპარსულ ნუსხეებში წარმოდგენილ ვარიანტთა შორის უკეთესი წაკითხვა:

1. ადრინდელ გამოცემებში (მაჰაჯუბი, მინოვი) იკითხება:

که و مه راست باشد نزد ایشان
جو روز و شب چشم کور یکسان (მ. 41)

„მცირე და დიდი სწორია მათთვის, ვით დღე და ღამე ერთია ბრმის თვალში“.

„იშინის“ („მათთვის“) ნაცვლად ოქსფორდისა და სტამბოლის ნუსხეებში გვაქვს „ნადან“ („უვიცი“). ქართულ „ვისრამიანში“ შესატყვისად იკითხება: „დიდი და მცირე სწორად უნს უმეცარსა, ვითა ბრმისა თვალსა დღე და ღამე სწორი არის“ (46,2). ცხადია, ახალ ტექსტში აღდგა უფრო გამართული წაკითხვა — „ნადან“ (61, 166).

2. წინა გამოცემებშია:
کار خویش در چوین اسیرم (მ. 86)

„ჩემ საქმეში ასეთი ტყვე ვარ“... კალკუტის ტექსტში „ბეჰარეს“ („საქმეში“) ნაცვლად გვაქვს „ბეჰანე ხიში“ („ჩემ სულში“). სტამბულის ნუსხაში კი იკითხება „ბეხანე ხიში“ („ჩემ სახელში“). რასაც ადასტურებს ძველი ქართული თარგმანი: „თავისა სახლსა შიგან მყოფი ტყუესა ვგავ“ (76, 29) და რაც უფრო კარგად ეთანხმება შინაარსს. ასეც გასწორდა იგი ახალ გამოცემაში (121, 147).

3. ...ვისი მოთქვამს თავისი ბეჩაი მდგომარეობის გამო. ყველა სპარსულ გამოცემაში (მათ შორის კალკუტისაშიც) გვაქვს ასეთი ბეითი:

همان بادی که آرد بوی گلزار
همی آرد بمن بر بوی گلنار (მ. 291)

„იმევე ქარს, რომელსაც ვარდნარის სურნელი მოაქვს.
ჩემთვის ბროწეულის ყვავილის სურნელი მოაქვს“.

მეორე ნახევარი ბეითისა აზრს არ ესადაგება, რადგანაც კონტექსტის მიხედვით აქ ვისს ქარი მტრად უნდა ესახებოდეს. ქართულ „ვისრამიანში“ შესატყვისი ადგილი გამართულია: „ქარი, რომელ ნიადაგია, იგი აცთა ვარდისა სუნსა შოართუამს, მაგრა მვე მოყუარისა სუნსა არაოდეს შომართუამს“ (226,5) მართლაც, სტამბულის ნუსხაში აღმოჩნდა ზუსტად ასეთი შინაარსის ვარიანტი:

همی نارد به من بوی تن یار
آر მოაქვს ჩემთვის სატრფოს სხეულის სურნელი“.

ასეა ეს ადგილი გასწორებული ახალ გამოცემაში (401,66).

გამოცემის ავტორები სამართლიანად ერიდებიან მხოლოდ ქართული ტექსტის მიხედვით სპარსულის სწორებას. ამიტომ მთელი რიგ შემთხვევებში, როდესაც ქართულის წაკითხვას მხარდაჭერა არ ეძებნება სპარსულ ნუსხებში, იგი ვარიანტადაა ჩატანილი სქოლიოში, თუმცა ზოგჯერ მხოლოდ ქართული ვერსია იძლევა საინტერესო გასწორებას.

არანაკლები მნიშვნელობა აქვს ქართულ ტექსტს ინტერპოლაციების განსაზღვრის საქმეში. ადრინდელში გამოცემლებმა თუ გადაშვებებმა ამოიღეს მთელი რიგი ბეითები, რომელნიც გვიანდელ ჩანართებად მიიჩნიეს, მაშინ როდესაც ისინი შემოუნახავს უძველეს ქართულ თარგმანს. ახალ გამოცემაში მრავალი ასეთი ადგილია აღდგენილი:

1. ადრინდელ გამოცემებში სრულდნენ „შინულოდნელი იყო გადასვლა მოაბანის“ მქყოლის ალწერიდან ლხინზე. სპარსული ხელნაწერებისა და ქართული თარგმანის საფუძველზე აღდგა დიდი ფრაგმენტი (18 ბეითი), რომელშიც იხსენიება მეფის სახელი და შემადგებელია ნიადაგი ნავროზობის ალწერიანთვის (31,4—33,21).

2. ვისის ერთ-ერთ წერილში წინა გამოცემების მიხედვით იკითხება ერთი ასეთი ბეითი:

نه تو آنی که بر من فتنه بودی
چو برگ دی مئی پژمرده بودی (მ. 275)
„შენ ის არა ხარ, ჩემით მოხიბლული რომ იყავი,
დეკემბრის თვის ფოთოლივით დამჭკნარი იყავი?“

შესაბამის ადგილას ქართულ ტექსტში განსხვავებული, თანაც გაცილებით ვრცელი ფრაგმენტი იკითხება: „ალარ იგი ხარ, რომელ ჩემი მიჯნური იყავ, ჩემისა ნახვისათვის ასეც გსურდა, ვითა წყაროსათვის ირემსა? ალარ იგი ვარ, რომელ შენად მზედ გიჩნდი და ამა საწყუთოსა შიგან შენად ლხინად, სიხარულად და იმედად მხედვიდი? და შენ ალარ იგი ხარ, რომელ საჩემოდ მკუდარი იყავ და ვითა დანქრეული ფურცელი დამჭნარ იყავი?“ (217,11). როგორც ვხედავთ, სპარსული ტექსტი ემთხვევა ქართულის დასაწყისსა და დასასრულს. ორში ერთი: ან ქართულმა მთარგმნელმა განავრტო ბრწყინვალედ ორიგინალი, ან თვით სპარსულშია ბეითები ამოვარდნილი და მექანიკურად შერწყმული სხვადასხვა ბეითების პირველი და მეორე ნახევარი. სტამბულის ნუსხამ დაამტკიცა მეორე ვარიანტი და შესაძლებელი გახდა სპარსული ტექსტის ასეთი აღდგენა:

نه تو آنی که بر من فتنه بودی
[به دیدارم همیشه تشنه بودی]
[نه من آنم که خورشید تو بودم]
[به گیتی کام و امید تو بودم]
[نه تو آنی که بی من مرده بودی]
چو برگ دی مئی پژمرده بودی
(379, 17—380,19)

შენ ის არა ხარ, ჩემით მოხიბლული რომ იყავი,
(ჩემი ნახვის გამუდმებით მწყურვალე იყავი?)

(მე ის არა ვარ, შენი მზე რომ ვიყავი),
(ამ ქვეყნად შენი იმედი და სურვილი
ვიყავი?!)
(შენ ის არა ხარ, უნემოდ რომ მკვდარი
იყავი),
დეკემბრის თვის ფოთოლივით დამჟვნა-
რი იყავი?!

به حنجر باد دست من بریده
به زوین باد ناف من دریده
چرا چون تو برادر را بشکستم
که بشکستم به دست خویش پشت
اگر یابم هزاران زر و گوهر
کجا یابم دگر چون تو برادر

(512, 25-27)

სანჯლით უნდა წარმეკვეთოს მე ხელი,
შუბით უნდა დამეფლეთოს მე უბე.
რატომ მოვკალი შენისთანა ძმა,
ვადავიმსჯერე ჩემი ხელით ზურგი.
ათასობით რომ ვპოვო ოქრო და მარგა-
ლიტი,

სად ვპოვებ სხვა შენებრ ძმას?!

გამიმართა აზრი, დაიხვეწა მსატკრული
მხარე (რითმა: არა „ფითნუ-ფაქმორდე“,
არამედ „ფითნუ-თაშნე“ და „მორდე-ფაქმორ-
დე“), უფრო ზუსტი და აშკარა გახდა ქართ-
ველი მთარგმნელის გასაოცარი ოსტატობა.
3. როდესაც რამინმა ზარდი მოკლა, სი-
ნანულმა შეიპყრო წამით. სპარსულ გამო-
ცემებში იკითხება:

همی گفت ای مرا فرخ برادر
مرا با جان و با دیمه برابر (მ. 368)

„მოთქვამდა: ო, ჩემო ძმაო სვიანო,
ჩემთვის სულისა და თვალის სწორო“.

ქართულ ტექსტში რამინის სინანული გაცი-
ლებით უფრო მჭევრმეტყველია: „მოთქუმა
დაიწყო: „ვაგლახ მე, ჩემო ძმაო სვიანო და
სულთაებრ საყუარელო! რაზომცა შენ დამ-
მტერებოდი, რად არ ავუდეგ გულსა წინა?
რად მოგკალ? ჭელნიმცა ვინ გარდამჭრნა
და თავიმცა ვინ მომკუუტა?! ვით მოვკალ
შენებრი ძმა, რად ამოვიყარენ თვისითა
ჭელითა თუალნი?! რაზომცა დიდი სიხარუ-
ლი ვპოვო და დიდება მომხუდეს, შენებრ
ძმასა ვერცა ვერე ვპოვებო“ (289,30).

პარიზის ნუსხის გარდა, რომელსაც ეუბ-
ნობა ადრინდელი ორი თეირანული გამოცე-
მა, ყველა დანარჩენ სპარსულ ნუსხაში იკი-
თხება ქართულ „ვისრამიანში“ წარმოდგე-
ნილი ფრაზების შესაბამისი ბუთები. ცხა-
დია, გამოცემლებმა კვლავ აღადგინეს
ისინი თავიანთ უფლებებში:

მაგალითების გამრავლება შეიძლებოდა.
მათი რიცხვი ძალზე დიდია. ეს გასწორე-
ბანი, ცხადია, სხვადასხვა ხასიათისა და
მნიშვნელობისაა. მეტიც, ცალკეული მათ-
განი შეიძლება არ ირწმუნოს დაეჭვებულმა
მკითხველმა. მაგრამ ერთი რამ აშკარაა: ეს
არის პირველი გამოცემა, რომელსაც თან
ახლავს მკვლევართა ხელთ არსებული ყველა
მასალის მიხედვით შედგენილი ვარიანტები.
რაც მთავარია, სქოლიოში ზუსტი თარგმა-
ნის სახით წარმოდგენილია ქართული ვერ-
სიის ყველა საგულისხმო მონაცემი. ასეთი
შეცნიერული აპარატი მკვიდრ საფუძველს
უქმნის მომავალ მკვლევარებს შემდგომი
მუშაობისათვის.

„ვის ო რამინის“ პირველი კრიტიკული
ტექსტის მომზადება ქართველი ირანისტების
დიდ მიღწევას წარმოადგენს. მისი ირანში
გამოქვეყნება ამ მიღწევის საერთაშორისო
აღიარებაა.

ივანე კალაძე

დვასლმოსილი

ქრნალ „გადი ქართლისას“ რედაქტორის დაბადების 70 წლისთავი*

1971 წლის 28 აგვისტოს ქართველოლოგიური ჟურნალის („მედი ქართლისა“) რედაქტორსა და დამაარსებელს პროფესორ კალისტრატე სალიას 70 წელი შეუსრულდა.

ამასთან დაკავშირებით ჟურნალის სამეცნიერო საბჭო გამოხატავს მისდამი დიდ პატივისცემას და უსურვებს ხანგრძლივ მოღვაწეობას, რაც ესოდენ მნიშვნელოვანია უცხოეთში ქართველოლოგიური და კავკასიოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის.

ჩვენ არ ვივწყებით, რომ არცთუ ისე დიდი ხნის წინათ უცხოეთში ქართველოლოგიით სერიოზულად დაინტერესებულ პირთა რიცხვი უმნიშვნელო იყო. როგორც ცნობილია, მსოფლიოს წინაშე საქართველო არ იყო წარმოდინებული ისე, როგორც შეეფერება მის ისტორიას, წარსულისა თუ დღევანდელი პოლიტიკური კულტურული სიმდიდრეს.

დღეს მდგომარეობა მკვეთრად შეცვლილი უფრო და უფრო მეტი ევროპელი და ამერიკელი მეცნიერი სწავლობს საქართველოსა და კავკასიის სხვა საზღვრების ენას, ლიტერატურას, ისტორიასა და ხელოვნებას. ქართული ენა და ლიტერატურა მრავალ უნივერსიტეტში ისწავლება. კავკასიურ ენათა კვლევა-ძიება ყველგან ვითარდება. ამ საქმეში დიდი როლი შეასრულა ჟურნალ „მედი ქართლისას“ რედაქტორმა, რომელიც წელს დაბადების 70 წლისთავს შეიშობს. კალისტრატე სალიამ 15 წლის წინათ საფუძველი ჩაუყარა „მედი ქართლისას“. მან შექმნა ჟურნალის ირგვლივ ყველა ქართველოლოგისა და კავკასიოლოგის შემოკრება, საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეთ წარმოებულ კვლევა-ძიებას შორის აუცილებელი კონტაქტი დაამყარა და მეცნიერთა ინტერესი გააღვიძა ამ ლეგენდური და მომხიბლავი ქვეყნის ყოველმხრივი შესწავლისადმი.

კალისტრატე სალია განუწყვეტლივ ზრდის ქრნალის მოცულობას, უკეთ წარმოაჩინებდა მას და განამტკიცებდა მის მაღალ მეცნიერულ დონეს. თავდაპირველი 64-გვერდიანი ჟურნალი მან გადააქცია საერთაშორისო სახელის მქონე დიდ სამეცნიერო ორგანოდ, რომელიც მეცნიერულ სამყაროში აღიარებულია უცხოეთში ქართველოლოგიისა და კავკასიოლოგიის აუცილებელ ბეჭდვით ორგანოდ.

კალისტრატე სალია ვეროპისა და ამერიკის სამეცნიერო წრეებს აცნობს იმ მეცნიერულ მუშაობას, რომელიც წარმოებს საქართველოსა და აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიებსა და უნივერსიტეტებში, ჩრდილო კავკასიის ინსტიტუტებში. ქრნალში თანამშრომლობენ ამ ქვეყნების გამოჩენილი მეცნიერები. რეგულარულად ქვეყნდება მათი ნაშრომების მიმოხილვები და ბიბლიოგრაფიები.

ასევე უნდა აღინიშნოს თვითონ კალისტრატე სალიას მნიშვნელოვანი შრომები საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის საკითხებზე. ჩვენმა კვლევამ და მეგობარმა კალისტრატე სალიამ ამ შედეგებს მიადრია გასაოცარი თავაწინაყრითა და უშრეტო ენერგიით, საფრანგეთის ეროვნული სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრის დახმარებით, რაც აქ მაღლივებით უნდა აღენიშნოს.

არ შეგვიძლია იუბილარის დეაქლს არ დავუკავშიროთ მისი მეუღლის ნინო სალიას სახელი, რომელიც პირველი დღეებიდანვე ბურჯად შეუდგა ჟურნალს და ამასთანავე მის ფურცლებზე აქვეყნებს სტატიებს. ორივე მოღვაწე დიდი მსხვერპლის ფასად ღირსეულად ასრულებს მძიმე ამოცანას.

ისინი ღირსნი არიან მადლობისა მეცნიერთა სამყაროსა და მათი ნშობლიური ქვეყნისაგან, რომელსაც ერთგულად და თავდადებით ემსახურებიან.

იულიუს ასფალზი — მიუნხენის უნივერსიტეტის პროფესორი; **ჰარარ ზარიტი** — ლუვენის უნივერსიტეტის პროფესორი; **ზრანსუა მრავაძე** — პარიზის კათოლიკური ინსტიტუტის პროფესორი; **რანა ლაფონი** — ბორდოს უნივერსიტეტის პროფესორი; **დვანი მარკო ლანსი** — ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორი; **ბარბარე** — სტრასბურგის უნივერსიტეტის პროფესორი; **მარკ მარსენი** — პარიზის კათოლიკური ინსტიტუტის პროფესორი; **მოსე მორიტი** — ბამბერგის უნივერსიტეტის პროფესორი; **მარტინო პანი** — იენის უნივერსიტეტის პროფესორი; **პარლ პორსტ შმიდტი** — ბოსუმის უნივერსიტეტის პროფესორი; **პანს ფოქტი** — ოსლოს უნივერსიტეტის რექტორი, პროფესორი.

* „რევიუ დე ქართველოლოგი“, პარიზი, 1971, ტომი XXVIII, გვ. 7—8.

ანტონ ბაგრატიონისადმი მიძღვნილ სსსიასზე

1971 წლის 10 მარტს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სსდომათა დარბაზში შედგა სესია, მიძღვნილი მე-18 ს-ის ღვაწლმოსილი ქართველი მეცნიერისა და სახელმწიფო მოღვაწის ანტონ ბაგრატიონის (1720—1788) მეცნიერული მემკვიდრეობისადმი. სესია ორგანიზებული იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმთან არსებული ბუნებისმეტყველებისა და ტექნიკის ისტორიის საბჭოს მიერ.

სესია შესავალი სიტყვით გახსნა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა, ვიცე-პრეზიდენტმა რ. დვალმა. მომხსენებელმა ვრცლად მიმოიხილა ანტონ ბაგრატიონის მოღვაწეობის ყველა სფერო, დაახასიათა იგი როგორც მრავალმხრივ ერუდირებული მოაზროვნე და ნაყოფიერი მოღვაწე.

ანტონ ბაგრატიონის სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის საკითხი გააშუქა ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორმა პროფ. მ. დუმბაძემ. მან აღნიშნა, რომ ანტონის საქმიანობა და პოზიცია ამ დარგში უდავოდ პროგრესული იყო. იგი, ერეკლე მეორის უახლოესი თანამებრძოლი, ქრისტიანული ეკლესიის მესაჭეკათალიკოსი, ცენტრალური ხელისუფლების გაძლიერებისა და განმტკიცებისათვის იბრძოდა. მისი იდეალი იყო პოლიტიკურად მთლიანი საქართველოს ჩიღვა. ცდილობდა რა ქვეყნის თავდაცვის უნარიანობის განმტკიცებას, ანტონი თავგამოდებით ებრძოდა სოციალურ სენს — ტყვეებით ვაჭრობას. საქართველოს გაძლიერების მთავარ პირობად მას მიაჩნდა რუსეთთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირი და მისი მფარველობა. ანტონის აქტიური მონაწილეობით შემუშავდა კიდევ რუსეთთან სამფარველო ურთიერთობის ძირითადი პირობები, რაც საფუძვლად დაედო 1783 წლის ცნობილ ტრაქტატს.

ანტონ ბაგრატიონის ფსიქოლოგიური განსწავლულობის შესახებ თავისი შეხედულებები მსმენელთ გაუზიარა საქართველოს სსრ აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა პროფ. ა. ფრანგიშვილმა.

მე-18 საუკუნის საქართველოს ისტორიული ვითარების მიხედვით ფილოსოფიისა და საერთოდ მეცნიერების დარგში მოღვაწეთა პროგრესული მნიშვნელობა, მომხსენებლის აზრით, ძირითადად იმაში მდგომარეობდა, რომ მათ დაძლიეს სქოლასტიკის ტრადიციები, ფილოსოფია და მეცნიერება გაათავისუფლეს თეოლოგიის სამსახურიდან. ანტონ ბაგრატიონის ღვაწლი ამ მხრივ განუზომელია. მას მეცნიერება ესმოდა, როგორც ცოდნა „თავის თავში დასაბუთებული“ სინამდვილის შესახებ. მან შექმნა კიდევ ამ პრინციპზე აგებული მეცნიერების სხვადასხვა დარგის სახელმძღვანელოები, სისტემატური კურსები (ფიზიკა, რიტორიკა, გრამატიკა და სხვა). მაგრამ ანტონისა და მისი სკოლის განმანათლებლობა არ განვითარებულა იდეალისტურ-რელიგიური ფილოსოფიის ბოლომდე ნამდვილი გადალახვის მიმართულებით. ეს მომავალი თაობის საქმე იყო.

ანტონ ბაგრატიონი, როგორც პროგრესულად მოაზროვნე განმანათლებელი და ათვისებული საფუძვლზე აგებულ ნაშრომთა ავტორი წარმოვედგინა აგრეთვე ტექნიკურ მეცნიერებათა დოქტორმა პროფ. ვ. პარკაძემ მოხსენებაში — „ანტონ ბაგრატიონის შეხედულებანი ფიზიკაში“. მომხსენებელმა ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ანტონ ბაგრატიონმა ემიგრაციაში ყოფნის დროს ქართულ ენაზე თარგმნა მსოფლიოში განთქმული ათვისების, მე-18 ს-ის ფილოსოფოსისა და ფიზიკოსის ქრისტინან ვოლფის ფიზიკა, მაშინ როცა ქართულ ენაზე არსებობდა თეოლოგიურ პრინციპებზე დამყარებული ფიზიკის არაერთი სახელმძღვანელო. თავის კომენტარებში ანტონ ბაგრატიონი აშკარად გამოდის ღვთის გამოებით და გაბედულად აღნიშნავს: ქვეჰ-ქუსილის დროს ღმერთი არაფერ შუაშია, ზოლო მსოფლიო მიზიდულობის მიზეზი მეცნიერებისათვის ჯერ კიდევ უცნობიაო.

ანტონ ბაგრატიონის დამსახურება მე-18 ს-ის სახალხო განათლების საქმეში ვრცლად წარმოვედგინა ისტორიულ მეცნიერებათა დოქტორმა პროფ. ა. როგავამ. მან აღნიშნა:

პირველ რიგში ანტონის უდიდესი ღვაწლი იმაში მდგომარეობს, რომ ამ მოაზროვნის შრომებითა და მისი მოღვაწეობით იწყება საქართველოში ღმერთისმეტყველებების განუყოფელი ბატონობის წინააღმდეგ მიმართული განმანათლებლობის მიმდინარეობის ჩასახვა და განვითარება. ანტონის პრინციპული დებულებები ედო საფუძვლად მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას სასკოლო განათლების დარგში. როგორც ცნობილია, მან დააარსა თბილისისა და თელავის სემინარიები.

ანტონ ბაგრატიონი, როგორც ფართო მასშტაბის მოღვაწე, განუზომლად ნაყოფიერი მწერალ-მწიგნობარი, დაახასიათა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორმა რ. ბარამიძემ. ავტორის მდიდარ ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში მომხსენებელმა განსაკუთრებული ადგილი დაუთმო თხზულებას „წყობილსიტყვაობა“, რამდენადაც აქ არის „ცდა შველი ქართული მწერლობის სისტემატური მიმოხილვისა. ანტონი მაღალ შეფასებას აძლევს ჩვენი მდიდარ მწერლობას, მათ შორის შოთა რუსთაველს. წიგნი შეიცავს ბევრ სანდო ცნობას საქართველოს ისტორიიდან, ამდენად მას დიდი მნიშვნელობა აქვს ჩვენი ისტორიის მრავალი საკითხის გარკვევისათვის.

დიდა ანტონის ღვაწლი ქართული პოეზიის განვითარებაში, იგი, როგორც პროზარესულად მოაზროვნე, გამოსტყვივის მისი პოეტური მემკვიდრეობიდანაც. პოეზიაში იგი ავითარებს სამოქალაქო მოტივებს. ეხმაურება თანამედროვეობის საქიბოროტო საკითხებს. ანტონის დამსახურებად ითვლება აგრეთვე ვერსიფიკაციული სიახლის შეტანა იამბიკოებში, არსებულისგან საგრძნობლად

განსხვავებული იამბიკური სურათების შექმნა.

ანტონ ბაგრატიონის ჰაგიოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ მსმენელებს ესაუბრა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი მ. კეთარია. მან დაახასიათა ანტონი როგორც ავტორი ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოებებისა — „ცხოვრება ნეოფიტე ურბნელისა“, „წამება ჭეთევან დედოფლისა და ლუარსაბ მეფისა“, აგრეთვე „მარტირიკასი“, სადაც მოკლედ არის მოცემული 19 ქართველი წმინდანის ცხოვრება. მომხსენებელმა აღნიშნა, რომ ანტონ ბაგრატიონის მოღვაწეობა ამ სფეროშიც საუბრადღებო და ანგარიშგასასწევია.

ანტონ ბაგრატიონის ღვაწლის შესახებ გრამატიკული აზროვნების სფეროში საინტერესო მოხსენება წაიკითხა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატმა ე. ბაბუნაშვილმა. მან წარმოგვიდგინა ანტონი, როგორც პირველი სრული სასკოლო გრამატიკის ავტორი, რომელმაც დიდი გავლენა იქონია შემდგომი დროის გრამატიკოსებზე (ივ. ჯავახიშვილი, არნ. ჩიქობავა). მნიშვნელოვანია, მომხსენებლის აზრით, ის გარემოება, რომ ეს არის ძველი ქართული ენის პირველი გრამატიკა. სადაც გრამატიკული ფაქტების კვალიფიკაციისას ძველი ქართულის ენობრივი მასალარის გათვალისწინებული. ანტონ ბაგრატიონმა, მიუხედავად უცხო ენათა გრამატიკების გავლენისა, შეძლო შეენიშნა და აღწუნსა ქართული ბრუნება-უღვლილებისათვის ნიშნობლივი მნიშვნელოვანი თავისებურებანი.

მერი ვოგიჩაიშვილი

ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭოს სესიაზე

შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში ჩამოყალიბდა ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭო (თავმჯდომარე — ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი გ. შარაძე). არსებობის არცთუ დიდი ხნის მანძილზე ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერმა თანამშრომლებმა უკვე რამდენიმე საინტერესო ღონისძიება განახორციელეს. მიმდინარე წლის 18—19 მარტს ინსტიტუტის ახალგაზრდა მეცნიერთა საბჭომ მოაწყო სამეცნიერო სესია, რომელიც მიუძღვნა საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის 24-ე ყრილობასა და საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების 50-ე წლისთავს. სესიაზე წარმოდგენილი იყო

ქართული ლიტერატურისმცოდნეობის თითქმის ყველა დარგი: ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, რუსთველოლოგია, ფოლკლორისტიკა, ლიტერატურული ურთიერთობანი, ახალი და უახლესი ქართული ლიტერატურა...

„ვეფხისტყაოსნის უნგრელი მთარგმნელები“ — ასეთი იყო. ჯ. გავნიძის მოხსენების თემა. ახალგაზრდა სპეციალისტმა, რომელიც პრაქტიკულად ფლობს უნგრულს, საკმაოდ შრომატევადი სამუშაო შეასრულა უნგრულ ენაზე რუსთველის პოემის თარგმნის ისტორიის სრულყოფილი სურათის აღსადგენად (ბელა ვიკარის, იშტვან კომიატის, შან

დორ ვეორემის, არხად ზემპლენის, იოჟეფ ფარაგოს, იოჟეფ რომანის სრული თუ ნაწილობრივი მხატვრული თარგმანები). ჯ. გაგნიძის დაკვირვებით, ბელა ვიკარს ვეფხისტყაოსნის უნგრული ბეჭარედის მომზადებაში დახმარება გაუწია ესპერანტისტმა გიორგი ცისკარაულმა და არა გიორგი წიკლაურმა, როგორც აქამდე იყო მიჩნეული.

გ. შარაძის მოხსენება „ვეფხისტყაოსნის წერეთლისეული (S—5006) ხელნაწერის ზოგიერთი საკითხი“ მიქძღნა პოემის ამ ერთი საყურადღებო ნუსხის არქეოგრაფიულ გამოკვლევას. ირკვევა, რომ S—5006 ხელნაწერში ჩართული მინიატურები (სულ 87), გარდა ერთისა, რომლებიც მე-17 საუკუნის 50—70 წლებში ყოფილა შესრულებული, ვეფხისტყაოსნის ადრინდელი დასურათებული ხელნაწერიდან არის ამოღებული. მინიატურათა ქართულ მინაწერებს შემოუნახავს იმ თავდაპირველი ხელნაწერის ვარიანტული ჩვენებანი, რომლებიც განსხვავდებიან S—5006-ის შესაბამის ადგილთა წაკითხვებისაგან და, ამდენად, პოემის კიდევ ერთი ვახტანგამდელი ხელნაწერის მნიშვნელობას იძენენ.

ცნობილი ქართული ისტორიკოსის პლატონ იოსელიანის მეცნიერული მემკვიდრეობა ფოლკლორისტული თვალსაზრისით დაამუშავა მ. კოჭლავაშვილმა. მან წარმოადგინა პ. იოსელიანის მიერ ჩაწერილი ზეპირი თქმულებები, ლეგენდები, გადმოცემები, გამოცანები, რომლებიც დღემდე უნიკალურ მნიშვნელობას ინარჩუნებენ.

თეორიული ხასიათის მოხსენებები ჰქონდათ ა. ვასაძეს, ზ. აბზიანიძეს, ნ. უბილავასა და ნ. ანდრონიკაშვილს, რომლებმაც წარმოაჩინეს ა. ყაზბეგის, გ. ტაბიძის, ტ. ტაბიძის, ლორკას შემოქმედების ბევრი საინტერესო მხარე.

ბ. დარჩიამ მოხსენებაში რედაქციული თვალსაზრისით დაახასიათა 1880 წელს კურ-

ნალ „ივერიაში“ პ. კარბელაშვილმა „მინუსტკა“ მოქვეყნებული ვეფხისტყაოსნის გაგრძელებები. ავტორის დასკვნით, პოემის დღესდღეობით ცნობილ ნუსხათაგან არც ერთი არ არის პოემის გაგრძელებათა დასახელებული პუბლიკაციის დედანი.

„ალექსანდრიანის“ არჩილისეული თარგმანის საკითხს შეეხო რ. მირიანაშვილი. მისი დასკვნით, არჩილისეული თარგმანი ძირითადად მისდევს რუსულ „ალექსანდრიანს“, მაგრამ იგი მაინც ერთგვარ თავისუფალ თარგმანს წარმოადგენს.

ჯ. ჭელიძემ განიხილა ქართულ-პოლონური ლიტერატურული ურთიერთობანი მე-19 საუკუნეში. აღსანიშნავია, ნ. ბარათაშვილის და სხვა ქართველი რომანტიკოსების (მ. თუმანიშვილი, ს. რაზმაძე, გ. ერისთავი) დაინტერესება პოლონური ლიტერატურით (ა. მიცკევიჩი, ლ. ზაბლოცკი). თავის მხრით, აღსანიშნავია, ალ. ხოძეოს ნაშრომი ვეფხისტყაოსანზე და გ. ერისთავის თანამშრომლობა პოემის ლაპინსკისეული თარგმანის მომზადებაში.

სამეცნიერო სესიაზე საინტერესო მოხსენებებით წარსდგნენ აგრეთვე ინსტიტუტის ასპირანტები გ. ჭოხონელიძე და თ. დოიაშვილი (მხატვრული ენისა და პოეტიკის საკითხებზე).

კამათში მონაწილეობა მიიღეს პროფესორებმა მ. ჩიქოვანმა, მ. დუდუჩავამ, პ. შარიაშვილმა, ივ. ლოლაშვილმა, დ. ლაშქარაძემ, ა. ზინთიბიძემ.

სესიის მუშაობა შეაჯამა ინსტიტუტის დირექტორმა აკად. ალ. ბარამიძემ, რომელმაც მაღალი შეფასება მისცა ასალგაზრდამეცნიერთა მოხსენებებს.

იზოლდა წაქაძე

კ ნ ტ ქ ს ი ე ბ ი

ახალი წიგნები

გამომცემლობა „მეცნიერება“

აღ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, V.

ნარკვევების მეხუთე წიგნიც სამეცნიერო ნაწარმოების კრებულს წარმოადგენს. იგი ძირითადად მოიცავს ძველი ქართული მწერლობის კლასიკურ პერიოდს (რუსთველის ეპოქას). ნარკვევების ამ წიგნში უმთავრესი ყურადღება ეთმობა რუსთველოლოგიურ, პროზულმატიკას. აქ განხილულია ისეთი ნაკლებდამუშავებული საკითხები, როგორცაა ქართული საერო ლიტერატურის რუსთველამდელი და რუსთველის დროინდელი ძეგლების თანრობრივი რაობა, ვეფხისტყაოსნის ლიტერატურული თანრის დახასიათება. რამდენიმე ნარკვევში კრიტიკულადაა გარჩეული უახლესი სამეცნიერო რუსთველოლოგიური ლიტერატურა. რიგი ნარკვევი აშუქებს გვიანფეოდალური ხანის ქართული მწერლობის სხვადასხვა საკითხს. რიგი წერილი გვითვალისწინებს ძველი ქართული მწერლობის გამოჩენილი მკვლევარების (ნ. შარის, ალ. ცაგარლის, ე. თაყაიშვილის, ა. შანიძის) სამეცნიერო მოღვაწეობას (398 გვ., ფასი 1 მან 96 კაპ., ტირაჟი 2 000).

მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ეტიუდები

წიგნში პირველადაა გამოშვებული ირან-საქართველოს კულტურულ-ისტორიული ურთიერთობის ამსახველი ზოგი მასალა, აგრეთვე სპარსული ლიტერატურის კლასიკოსების დღემდე უცნობი ნიმუშები (280 გვ., ტირაჟი 3 000, ფასი 1 მან. 43 კაპ.).

ძლისპირნი და ღმრთის-მშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით

გამოსცა და გამოკვლივა დაურთო ელენე მეტრეველმა. რედაქტორი აღ. გამყრელიძე. წიგნში ქვეყნდება ქართული „ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი“ ორი უძველესი რედაქციის ტექსტები ბერძნული პარალელებით. „ძლისპირნის“ პირველი რედაქცია KaO ტი-

პისაა და შეიცავს კოხმა იერუსალიმელისა და იოანე დამასკელის ძლისპირთა 8 აკოლუთიას (64 ძლისპირს). გამოცემულია ეს რედაქცია X საუკუნის შუა წლების უნიკალური ხელნაწერით (Sin. 34). მეორე რედაქცია OdO ტიპისაა, შეიცავს 403 ძლისპირს და გამოცემულია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით.

ტექსტებს უძღვის გამოკვლევა, რომელშიაც განხილულია ქართული „ძლისპირნისა“ და ბერძნული ირმოლოგიონის შესწავლის ძირითადი საკითხები, ქართული „ძლისპირნის“ რედაქციები, თარგმანის თავისებურებანი, ბერძნულ-სლავურ-ქართული ირმოლოგიონების ურთიერთმიმართება და სხვ.

ერთვის გამოცემისათვის გამოყენებულ ხელნაწერთა აღწერილობა და ქართულ-ბერძნული და ბერძნულ-ქართული ძლისპირების საძიებლები. წიგნს ახლავს აგრეთვე ვრცელი რუსული რეზიუმე (300 გვ., ფასი 2 მან. 52 კაპ., ტირაჟი 1 000).

მეოცე საუკუნის ქართული ლირიკის ისტორიის ნარკვევები, კრებული I

რედაქტორი ბ. ჟღენტი. ნარკვევში განხილულია ქართული რევოლუციამდელი ლირიკის ძირითადი ტენდენციები, სოციალისტური რეალიზმის მეთოდის განმტკიცება ქართულ პოეზიაში და საბჭოთა ლიტერატურის მდიდარი მემკვიდრეობა. ნარკვევებში აგრეთვე იბეჭდება მონოგრაფიული გამოკვლევები გამოჩენილ ქართველ პოეტებზე (226 გვ., ფასი 99 კაპ., ტირაჟი 1 000).

ტექსტოლოგიის საკითხები, II

რედაქტორი ს. ყუბანეიშვილი. წიგნში დაბეჭდილია ნარკვევები ტექსტოლოგიური მუშაობის შესახებ XIX საუკუნის საქართველოში და გამოცემათა სახეებზე, ლიტერატურული პორტრეტები მე-19 და მე-20 საუკუნეების ქართველ ტექსტოლოგებსა და რედაქტორ-გამომცემლებზე, დახასიათებულია მათი ღვაწლი ქართული ტექსტოლოგიის ისტორიაში (182 გვ., ფასი 1 მან. 11 კაპ., ტირაჟი 600).

ფასი 1 მან.

07
Индекс 76 198

ქართული
ნაციონალური
ბიბლიოთეკა